

1 | 2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119 / Založen 1895

1 | 2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

ZELENKA Jan

In memoria non habentur. K majetkoprávní terminologii
českého středověkého práva
(*In memoria non habentur. On the Terminology
of Property Rights in Czech Medieval Law*)

7

NEJEDLÝ Martin

Otec české královny Blanky z Valois a jeho knížecí zrcadlo
(*The Father of Bohemian Queen Blanche of Valois and his Princely Mirror*)

32

COUFAL Dušan

Kutná Hora pod vládou kazatele:
Husitská invektiva z roku 1416 a Heřman z Mindelheimu
(*Kutná Hora under the Reign of the Preacher:
Hussite Invective from 1416 and Hermann of Mindelheim*)

74

Materiály | *Materials*

HÁLEK Jan

„Československá revoluce 1914–1918“ jako pokračování
sporů o smysl českých dějin
(*The „Czechoslovak Revolution of 1914–1918“
as a Continuation of the Dispute over the Sense of Czech History*)

103

Recenzní článek

HLAVAČKA Milan

Nová syntéza o společnosti v českých zemích v dlouhém 19. století 135
(*A new Synthesis about Society in the Czech Lands in the Long 19th Century*)

Recenze

Jiří LOUDA

Coat of Arms of the Knights of the Order of the Garter /
Erby rytířů Podvazkového řádu 149
(Jan Županič)

RATPERT / EKKEHARD IV.

Osudy svatohavelského kláštera 152
(Jana Zachová)

Piotr PRANKE – Miloš ZEČEVIĆ

Medieval Trade in Central Europe, Scandinavia and the Balkans
(10th – 12th Centuries), *A Comparative Study* 155
Peter Bučko

Marek BRČÁK – Jiří WOLF (eds.)

Pax et Bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku 159
(Ivana Čornejová)

Werner PARAVICINI

Adlig leben im 14. Jahrhundert. Weshalb sie fuhren:
Die Preußenreisen des europäischen Adels. Teil 3 162
(Ivan Hlaváček)

William D. GODSEY – Veronika HYDEN-HANSCHO (Hg.)

Das Haus Arenberg und die Habsburgermonarchie.
Eine transterritoriale Adelsfamilie zwischen Fürstendienst
und Eigenständigkeit (16. – 20. Jahrhundert) 165
(Jiří Hrbek)

Karel ČERNÝ <i>Ze zámoří do Čech. Čokoláda, čaj a káva v raném novověku</i> (Martin Franc)	171
Roger CHICKERING <i>Karl Lamprecht. Das Leben eines deutschen Historikers (1856–1915)</i> (Bohumil Jiroušek)	175
Alexander GOGUN <i>Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944</i> (Bohdan Zilynskyj)	177
<i>Zprávy o literatuře</i>	181
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
<i>Nekrology</i>	
Zdeněk Šimeček (28. 2. 1929 – 4. 2. 2019) (Daniel Kovář)	228
Josef Blüml (3. 4. 1948 – 13. 11. 2020) (Hana Kábová)	232
Vladimír Bystrický (16. 1. 1934 – 11. 2. 2021) (Radovan Lovčí)	236
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	239
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	239
<i>Pokyny pro autory</i>	257

STUDIE

In memoria non habentur.
K majetkoprávní terminologii českého
středověkého práva

JAN ZELENKA

JAN ZELENKA: *In memoria non habentur*. On the Terminology of Property Rights in Czech Medieval Law

This article reacts to the discussion about the significance of legal terminology in medieval Czech law. It deals with the problematic property law term *hereditas* in medieval sources, especially in texts that fall into the land law (zemské právo, Landrecht). The article is critical of the opinion that the term *hereditas* had an unambiguous, defined meaning that delineated free ownership of allodial property within the land law. Instead, this article attempts to highlight the fact property law terminology remained undefined for the entire medieval period and the meaning of individual terms developed from the broader legal, social, and economic contexts.

Keywords: Medieval Bohemia – Medieval Law – Law Terminology – Finding the Law – Memory – *Hereditas*

Na konci ledna roku 1260 získal rakouský hrabě Oto z Hardeku od českého krále a rakouského vévody Přemysla svolení, aby v případě jeho smrti přešla všechna léna, která od panovníka držel, na jeho ženu a syny. Listina, kterou koncipoval a sepsal

protonotář Arnold, se nijak nevymyká písemnostem tohoto typu; až na drobný detail. Soupis jednotlivých lén náhle končí poznámkou: „a další, jejichž jména k dnešnímu dni upadla v zapomnění“.¹ Přemysl tedy Otovi a jeho rodině potvrdil před shromážděnými zástupci šlechty nárok na lenní statky, o nichž ani on (a budeme-li věřit textu listiny), ani jejich příjemci a současní držitelé neměli v danou chvíli zcela jasný přehled. Nešlo přitom o výjimečnou shodu okolností. Obdobně se o několik desetiletí později zachoval Přemyslův syn Václav II. Řád křižovníků s červenou hvězdou se roku 1290 obrátil na krále s prosbou, aby jim udělil patronát kostela v Kynšperku. Podle jejich tvrzení náleželo patronátní právo panovníkovi. Václav uvěřil, že může s patronátem volně nakládat, a jejich prosbě vyhověl. Transakce však narazila na protest valdsaského opata Dětricha, jenž za pomoci tří svědků dokazoval, že patronátní právo se již šedesát a více let nachází v rukách kláštera. Václav na základě svědectví uznal, že opatův protest je oprávněný, a potvrdil patronátní právo Valdsasům.² Spor tím však zdaleka nekončil a svého rozuzlení se dočkal až po více jak 20 letech. Tentokrát však s opačným vyzněním, neboť roku 1311 se valdsaský opat Jan nároku definitivně vzdal a patronátní právo přenechal křižovníkům.³

Poměry se přitom příliš nezměnily ani v mladší době. Roku 1460 prodával Aleš z Rýzmburka „*suam hereditatem*“ v Krčíně, kterou držel již jeho otec. Do obchodu však zasáhl král Jiří z Poděbrad, na jehož podnět byly statky „přeneseny“ do desk dvorských, neboť se jednalo o léna. Alešovo nakládání se statky jako

1 Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále CDB), V/1, edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1974: č. 208, s. 327: „[S]unt autem feudorum nomina, que ipse comes a nobis tenet, subnotata et sunt hec: villa Pulka cum decima, cum vineis et iure montis et aliis attinenciis, villa Marchartsdorf cum attinenciis, Wunncowe villa integraliter, item villa Luzensdorf, item villa Sengingen, item forum Dobreychsperge cum villa Rugers et attinenciis ad easdem, item mutam in Reczze, item curia villicalis ibidem, item medietas ville Weydn, item willa Resptz media, item curia villicalis media, item insule, que protenduntur in Danubio de Holenburch usque ad insulam Chranowe, et alia, que ad presens in memoria non habentur.“

2 „[...] *jus patronatus ejusdem ecclesiae, quod nobis tunc secundum assertionem eorundem fratrum competere credebamus*“, Originál listiny je uložen v Staatsarchiv Amberg, Kloster Waldsassen Urkunden 115, citováno podle apographu in *Acta Waldsassensia*, Bd. I., č. 775, s. 442–443, kde se nacházejí rovněž svědectví faráře Friedricha z Kynšperku, děkana Siegfrieda ze Sokolova a Wolfharda z Kynšperku k téže věci, tamtéž, č. 776–778, s. 443–444. Srov. Dalibor HAVEL, *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297*, Brno 2011, č. 464, 470, 508.

3 Josef ŽEMLIČKA, *Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie*, Praha 2020, s. 36.

s vlastnictvím podle zápisu omlouval fakt, že jednal v neznalosti.⁴ Obdobné „nevědomie“ však jen o pár let později prokázal také sám král. Roku 1464 odňal Janu Lebkovi z Újezdce „*bona et hereditates*“, z nichž Jan nesložil přísahu a nepřijal je v léno, a majetek dále propůjčil. V průběhu následného sporu však nebylo prokázáno, že by se vůbec jednalo o „manství“ a majetek zůstal v Janových rukách.⁵ Podobný spor o Sedlec, táhnoucí se mezi lety 1456–1460, pak uzavřelo bezradné konstatování o odkladu, neboť „duvodov na to Sedlce s obů stranů žádných páni jsú neviděli, jest-li manstvie či svobodné“.⁶

Zmíněné příklady nejsou ojedinělé, se složitou snahou rekonstruovat paměť na majetkové poměry, vazby i vlastnické tituly statků se nejprve v listinném materiálu a později také na stránkách dalších typů pramenů setkáváme pravidelně. Lze přitom předpokládat, že jistá spojitost mezi chováním krále, jenž vystavuje v podstatě *bianco šek* na majetky, o nichž neměl jednoznačný přehled, a pány, kteří se přesně o dvě století později marně snaží dopátrat povahy sporného majetku, není náhodná. Naopak má hlubší kořeny a také výpovědní hodnotu pro na první pohled odlišná témata.

Termín a kontext

Následující text navazuje na specifickou, a nutno přiznat, že z hlediska historiografie jako celku spíše okrajovou diskuzi, která rezonuje především v rámci přemyslovské medievistiky. Přesto, s ohledem na fakt, že v jejím rámci hraje poměrně podstatnou úlohu odkaz na zemské právo, nepostrádá diskuze tematický ani chronologický přesah, neboť se dotýká obecnějších otázek charakteru dobového práva, jeho principů a fungování.

Spory o nejasné pasáže náhodně dochovaných dokumentů jsou pro bádání zaměřené na starší středověké období příznačné. Týká se to i pramene, který do

4 „[...] *hereditatem suam im Krczinye, [...] prout solus et olim pater eius tenuit et habuit, [...] princeps et dom. Georgius, Boh. rex, indulst, ut hereditates in Krczinie transferantur ad tabulas curie, ex eo, quod sint hereditates omagiales, a také že se jest to stalo z nevědomie*“, *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum* II (dále RTT II), ed. Josef EMLER, Praha 1872, s. 304–305.

5 *Desky dvorské království českého IV. Čtvrtá kniha provolací z let 1453–1480. Částka 1: Kraje A–E* (dále DD IV/1), ed. Gustav FRIEDRICH, Archiv český (dále AČ) 37/2, Praha 1941, č. 50, s. 1304–1305.

6 *Desky dvorské království českého VIII. Druhá kniha půbinná z let 1407–1530* (dále DD VIII), ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1944, č. 551, s. 370–372,

širšího povědomí vstoupil jako *Statuta Konráda Oty*. Souvislosti jeho vzniku i sporné otázky spojené s obsahem i dochováním písemnosti byly již mnohokrát probrány na jiných místech,⁷ proto jen ve zkratce. Konrád II. Ota vládl krátce roku 1182 a poté znovu v letech 1189–1191. Dochovaná listina z roku 1189 skutečně připomíná, že se svědci popisovaného ujednání sešli na sněmu v Sadské, kde vyslechli blíže nespecifikovaná statuta knížete Oty. Není však jisté, zda mezi událostmi v Sadské a později dochovaným textem panuje nějaká souvislost. Vlastní *Statuta*, která sestávají z řady jednotlivých článků věnovaných převážně výkonu práva a soudní činnosti úředníků, se zachovala v mladších listinných opisech. Dochované exempláře jsou navíc určeny pouze pro dílčí části Moravy. Nejstarší verze vydaná králem Přemyslem Otakarem I. roku 1222 potvrzovala *Statuta* pro znojenskou a bítovskou provincii. Dva mladší exempláře z let 1229 a 1237 plnily tuto funkci pro Brněnsko a Břeclavsko.⁸ Nevíme, zda existovala písemná podoba ustanovení vydaná např. pro Čechy či další části moravského území. Nejasná zůstává zmíněná vazba mezi ustanoveními vyhlášenými v Sadské a později zapsanými články. Již listina z roku 1222 totiž připomíná, že nezachycuje pouze Konrádova ustanovení, nýbrž také „zákony“ dalších knížat a Přemysla samotného.⁹

Obsah *Statut* přináší informace zejména o průběhu soudního řízení. Největší pozornost však přitahuje první článek textu, o jehož výkladu panují v historiografii diametrálně rozdílné názory. Ustanovení předepisuje, aby všechny *hereditates*, které „urození muži jak vyšší, tak nižší za času knížete Konráda a až dodnes beze sporu řádně a pokojně drželi, nechtě drží nadále v dobrém pokoji a míru“.¹⁰ Klíčový sporný bod záznamu představuje termín *hereditas*. Část bádání vychází z obecného významu pojmu a považuje zmiňovaný článek za legitimizaci a potvrzení dědičnosti držných statků bez ohledu na jejich původ.¹¹ Opačný názor se opírá o právní situaci mladšího období. Statuta řadí do sféry zemského práva,

7 Nejnověji viz Libor JAN, *Statuta Konráda Oty a problémy jejich historické a právněhistorické interpretace*, Časopis Matice moravské 136/1, 2017, s. 3–34.

8 Listina zmiňující shromáždění v Sadské CDB I: č. 323, s. 297; jednotlivé texty *Statut* CDB II: č. 234; č. 325 a CDB III/1: č. 164, která navíc hovoří o dnes nedochovaném potvrzení *Statut* pro Brněnsko Václavem I.

9 „[...] *iura, que prius a nostris predecessores, ut a bone memorie duce Conrado et ab aliis, postmodum autem a nobis*“, CDB II: č. 234, s. 223.

10 CDB II: č. 234, s. 223: „*Omnes hereditates, quas viri nobiles tam minores, quam maiores tempore ducis Conradi sine querela iuste et pacifice huc usque possederunt, in bona tranquillitate pacis amodo possideant*.“

11 S přehledem dosavadních názorů zejména Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 69nn.

v jehož rámci měl mít termín *hereditas* vždy jednoznačnou náplň, která označovala kvalitu svobodného vlastnictví majetku. Text by tedy potvrzoval držbu nesporných „alodiálních“ statků.¹² Obě interpretace pak hrají roli v dlouhodobé diskuzi o postavení šlechty i vývoji a významu jejího pozemkového vlastnictví.

K vlastnímu výkladu článku se vrátíme později. Nyní se zaměříme pouze na vlastní základy užívané argumentace. Odhlédneme-li od jednotlivostí, pak v jádru sporu stojí otázka po významu slov v dobovém právním povědomí. Patrně nikdo nepředpokládá, že by systemizace majetkoprávních termínů dosáhla již na sklonku 12. a počátku 13. století v domácím prostředí takové úrovně, aby jednotlivé pojmy poskytovaly za všech okolností jednoznačně vymezený obsah.¹³ Jiná však může být situace, pokud kontext zúžíme na určitý „okruh práva“. Druhý z výše zmiňovaných výkladů sporného článku *Statut* se opírá o argument, že se pramen pohybuje v okruhu zemského práva, kde termín *hereditas* (a jeho český ekvivalent *dědina*) nabýval jednoznačný význam odkazující na „nepochybnou kvalitu svobodného majetku.“¹⁴

Ponechme stranou otázku, co bylo a jak vypadalo zemské právo v pojednávaném období a věnujme se pouze problematice vlastní terminologie. Na první pohled působí naznačený přístup logicky. V jádru však vykazuje některé nedostatky. Nezpochybnitelný fakt, že *hereditas*/*dědina* označuje například v zemských deskách svobodné statky, vychází čistě z povahy pramene, který sloužil k evidenci právě takového majetku. Nejedná se samo o sobě o doklad ustálené právní terminologie. Pokud bychom pouhý výskyt termínu v právním prameni považovali za dostatečné svědectví o jeho jednoznačném ukotvení v soudobém právním myšlení, pak by

12 Srov. Libor JAN, *Hereditates a soudy statut Konráda Oty*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš (edd.), *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 10–22; TÝŽ, *Statuta Konráda Oty*, s. 3–34; Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 165–166.

13 Přehledně viz např. Miroslav BOHÁČEK, *Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století*, Sborník archivních prací 24/2, 1974, s. 461–486, zejm. s. 467.

14 Nejnověji L. JAN, *Statuta Konráda Oty*, s. 20. Poněkud opomenuta zůstává v naznačeném přístupu otázka, do jaké míry lze podobné dělení na „právní okruhy“ v pojednávaném období vůbec uplatnit, neboť ještě na přelomu 14.–15. století chápal Ondřej z Dubé „zemské právo“ jako jeden celek, pod nějž spadá jak právo aplikované zemským, tak dvorským soudem, viz níže s. 19–20; srov. též např. Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, Plzeň 2008, s. 123nn. Na jednoznačné terminologické i obsahové prolínání „právních okruhů“ lze ostatně poukázat také např. v případě lenního a emfyteutického práva, viz Jan ZELENKA, *Vom Beneficial- zum Lehnswesen. Eine vergleichende Analyse sächsischer und böhmischer Quellen des 10.–14. Jahrhunderts*, Berlin 2019, s. 103–105, 133–136.

tento předpoklad nutně platil pro celou slovní zásobu pravidelně se vyskytující kupříkladu právě v deskách. Patrně se shodneme, že se nejedná o příliš komfortní východisko právněhistorického bádání. Postrádáme-li dobově závaznou definici, pak lze přesvědčivý doklad kvalitativní náplně určitého pojmu odvodit pouze z jeho interakce s dalšími termíny. Vodítkem může být příklad z Horního Saska, kde obsahové vyhraňování pojmů *beneficium* a *feudum* dospělo po polovině 13. století do takové fáze, že bylo bez dalšího doplňujícího kontextu možné rozpoznat dva typy propůjčení majetku. První výraz poukazoval na duchovní kariéru držitele a církevní prebendu sloužící doživotně k jeho obživě. Druhý prozrazoval světského leníka se závazkem odvádět ze získaných statků určitou formu služby nebo poplatku.¹⁵ Domnívám se nicméně, že k podobnému procesu „rafinace“ u pojmů *hereditas/dědina* v domácím prostředí nedošlo na úrovni zemského práva ani ve výrazně mladší době. Komparace právních zvyklostí mezi různými obdobími sice zůstane vždy sporná. V případě vlastního pojmosloví lze ovšem oprávněně předpokládat, že pokud si terminologie uchovává heterogenní náplň v průběhu 14.–16. století, jedná se o přesvědčivé svědectví i pro dobu předcházející.

Jak již bylo řečeno, fakt že se pojmy *hereditas/dědina* na stránkách pramenů, které věnují pozornost evidenci či obecně právnímu ukotvení alodiálního majetku, váží právě k takovým statkům, není překvapivý. Podstatnější však je, zda termíny vystupují jako nositelé jednoznačného významu *ad se*. Již nejstarší dochovaná právní kniha, tzv. *Knihy Rožmberská*, pracuje s termínem *dědina* v několika rovinách. Označovány jsou tak statky obecně, případně pouze polnosti příslušející k jednotlivým dvorům.¹⁶ Autor nepochybně mohl mít na mysli čistě svobodné statky, to však zcela neplatí u zápisu, který nastiňuje správný průběh půhonu: „...tito dvorové s tú dědinú, což k těm dvoróm slušie, pro něž sem pohonil, to je dědina má poslušná po mém otci Petrovi z Boru někda řečeném, an mi sě uvázal.“ Tehda pohnaný proti tomu řekl: „a já té dědině sobě nedědi, ale drží ji k zástavě ve stě hřiven ot Oldřicha z Pacova.“¹⁷ V jedné pasáži tak významové pole pojmu *dědina* zahrnuje opět polnost příslušející k hospodářským dvorům, současně však označuje také dědictví po otci, v neposlední řadě pak zástavu, jejíž držitel sice přiznává, že ji „nedědi“, přesto nemovitosti chápe jako svou *dědinu*. Stejný princip přitom můžeme

15 J. ZELENKA, *Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu*, Praha 2016, s. 21, 63, 87.

16 Viz např. *Knihy Rožmberská*, ed. Vincenc BRANDL, Praha 1872, č. 96, s. 58: „a ostav sobě málo dědiny k dědině“; č. 209, s. 86: „Potom o dědině k dědině zemským právem svědectvie“; s. 107, 289: „Když dvory ukáže a dědiny nic a z obého žalováno: tehda je dědinu propřel; ale o dvory sě sudíte, že sú s právem ukázání“.

17 Tamtéž, č. 289, s. 105.

sledovat o století později u Tovačovského, který podobně pracuje s termínem v člancích věnovaných purkrechtním a sirotčím penězům. I zde je zřejmé, že slovo *dědina* postihuje vlastnická práva nejen skutečného „pána dědiny“, ale také hospodáře, jeho manželky a potomků.¹⁸

K opatrnosti vybízí také další právní památky. V *Maiestas Carolina* je spojení „*bona seu hereditates*“ užíváno pro souhrn zboží držného různými tituly.¹⁹ V článku věnovaném nabytí statků královskými „služebníky“ se řeší přímo změna vlastnické povahy zboží. Pokud by některý z *regalium servitorum* prikoupil či jinak získal ke svým služebným statkům další, byť svobodné majetky, měly být i tyto drženy jako služebné. Terminologicky však všechny statky zůstávají „*bona et hereditates*“. Jediný prvek, který blíže definuje možnou povahu kupovaného zboží, představuje adjektivum „*liberae*“ v jedné z vedlejších vět.²⁰ Obdobně také glosa k *Řádu práva zemského* připomíná, že důvěryhodný svědek má držet „*suas proprias hereditates non regales*“. Ani zde není nositelem významu termín „*hereditas*“, ale další slovní upřesnění „vlastní“ a „královský“. *Hereditas* naopak představuje povšechné označení obou typů majetku.²¹

Rovněž Viktorin Kornel ze Všehrd nebo Albrecht Rendl z Oušavy užívali pojmy *dědina*, respektive *dědictví*, jako souhrnné označení odlišných vlastnických titulů.²² Text Vladislavského zřízení je pro úvahy nad obsahem dobové terminologie

18 *Kniha Tovačovská*, ed. Vincenc BRANDL, Brno 1868, s. 110–111, kap. 198–199: „Když se který purkrecht prodá na které dědině, ty peníze nemohú obstaveny býti u síkupuov, ani žádnému jinému dávány, než samému hospodáři, dokud jest živ, anebo těm, kteříž k nim právo míti budú po něm, jako žena a sirotci. [...] Když někteří sirotci osířejí, pod kterým pánem a na které dědině otec jich odemře a statek jich se prodá, z té dědiny, těmi penězi nemá býbáno býti...“.

19 Např. *Majestas Carolina*, CIB II/2, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1870, s. 169, čl. LXXXVII: „*Bona seu hereditates delinquentium, quas quaeve propter diversa crimina in pluribus constitutionibus nostris iussimus confiscari, modo subscripto debere intelligi declaramus: videlicet, si bona huiusmodi sint libera, vel alias sub dominio nostro, vel emphyteotesi tenentur, ea ad fiscum regium decernimus pertinere*“.

20 Tamtéž, s. 158, čl. LXX: „*Bona seu hereditates quaecunque, quovis jure seu titulo, iusto tamen, quaesitae per servitores nostros, quantumcunque nobilium fuerint seu alias liberae, post acquisitionem ipsam immediate ipso facto eandem conditionem recipiunt, ipsiusque vere fiunt, quam bona et hereditates aliae, quas pro servitiis eorundem a nobis servitores ipsi tenere noscuntur, censentur habere*“.

21 *Řád práva zemského*, CIB II/2, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1870, s. 238, čl. 67: „... testes esse debeant idonei et bonae famaе, de thoro legitimo, et nobiles seu vladyky, et suas proprias hereditates, non regales“.

22 Viz např. *M. Viktorina ze Všehrd. O právích země české knihy devatery*, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1874, I.2.2, s. 22; III.21.2, s. 147; IV.4.14, s. 168; IV.5.7, s. 173; IV.16.1, s. 203; V.21, s. 226; V.33.1–2, s. 239; *Zřízení zemské za krále Wladislawa r. 1500*, AČ V, ed. František PALACKÝ,

podstatný také z dalšího důvodu. V latinském překladu, který pro Ferdinanda I. pořídil Racek Doubravský z Doubravy, se s termínem *hereditas* setkáváme naprosto ojediněle.²³ Při překladu pojmu *dědina* dominují výrazy *ager* či *bonum*, pravidelně zcela promiscue: „*Cum quis se intromittit in possessionem bonorum cum camerario, aut quod cum cancelario alicui pignora capit in agris propter census...*“ (staročeský originál: „Item když se kto uzavazuje s komorníkem w dědiny, aneb že někomu s týmž komorníkem běře na dědinách pro úroky...“).²⁴ Ani ve chvíli, kdy staročeský originál i latinský překlad proti sobě staví alodiální a manské statky, nevystačí si s jednoznačným termínem, ale vypomáhá si příslušnými adjektivy.²⁵ Racek přitom dosáhl právnického vzdělání v Bologni a patřil k intelektuální elitě doby. Nepořizoval nadto soukromý spis pro vlastní potřeby, ale oficiální verzi zemského zřízení pro nově nastupujícího panovníka. Pokud by v domácím právním povědomí existovala jasná, a navíc po staletí pěstovaná představa o jednoznačné náplni a vazbě mezi pojmy *dědina/hereditas* v zemském právu, je těžko vysvětlitelné, jak ji mohl Racek tak snadno ignorovat. Zvláště, když se jednalo o věc natolik citlivou, jako právě otázka soukromého majetku a dalšího respektování právních zvyklostí novou panovnickou dynastií.

„Dědina“ v zemských deskách

Záznamy identického vyznění přitom nacházíme i v dalším prameni, který v rámci zemského práva zastával stěžejní úlohu, tedy v deskách zemských. Zápis k roku 1401 zachycuje prodej platy (*census*) z několika vesnic. Původní vlastník měl současně možnost získat příjem zpět výměnou za plat z jiných lokalit vykoupený

Praha 1862, s. 162, čl. 325; s. 184, čl. 407. Právě s ohledem na latinský překlad užívám starší Palackého edici Vladislavského zřízení, která uvádí obě jazykové verze, namísto novějšího vydání *Vladislavské zřízení zemské: a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, edd. Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ; jazyková revize textu Jana Vojtíšková, Dolní Břežany 2007.

23 *Zřízení zemské*, s. 19, čl. 16; s. 30, čl. 37; s. 152, čl. 307; s. 236, čl. 489.

24 Tamtéž, s. 67, čl. 133; dále srov. s. 24, čl. 25; s. 26, čl. 28; s. 28, čl. 36; s. 33, čl. 45; s. 48, čl. 93; s. 49, čl. 93; s. 51, čl. 97; s. 51, čl. 98; s. 52, čl. 98; s. 52, čl. 99; s. 58, čl. 114; s. 60, čl. 117; s. 63, čl. 117; s. 65, čl. 125; s. 71–72, čl. 137; s. 72, čl. 138 a čl. 139; s. 73, čl. 141; čl. 142; čl. 143 etc.

25 Viz např. *Zřízení zemské*, s. 168, čl. 368: „Item, když král které dědiny manské, ježto omylem neb z newědomie we dsky zemské za swobodné jsú kladeny, káže po pánu znamenitém přewesti do desk dworských; / Item cum rex aliquos agros feudi, qui per errorem aut per ignorantiam in tabulis regni pro liberis agris intabulati sunt, mandauerit per quempiam insignem dominum in tabulas curie traducere;“.

ve stejné výši. Tento plat mohl ovšem zakoupit pouze „*in hereditatibus liberis et non omagialibus*“.²⁶ Jiný, česky psaný, záznam pak hovoří o škodách, které poškozený „na dědinách svobodných nemá než toliko na manských“.²⁷ Rozsudek ve sporu o vdovský podíl z roku 1406 stanovil, že se má poškozené vdově vrátit, co pozbyla „*super hereditates omagiales tamquam super liberas*“.²⁸ Způsob, jakým tyto záznamy interpretovat, přibližuje zápis z roku 1403. Václav IV. zabezpečil špitál v Písku ročním platem, který měl být mimo jiné určen na pořízení majetku, opět ale pouze „*in bonis tamen liberis, non feodalibus*“.²⁹ Obdobně vyznívá záznam z roku 1457, který stanoví, aby byl zápis dvou vesnic přenesen z desk dvorských do desk zemských, neboť se jednalo o „*bona libera et non omagialia*“.³⁰ Termín *hereditas*, ani jeho staročeský ekvivalent *dědina*, nevykazuje ve zmíněných případech žádnou zvláštní kvalitu. Vystupuje v obecném smyslu jako synonymum pojmu *bona* a bližší význam nabývá pouze skrze další slovní upřesnění.

Zcela jednoznačně v tomto ohledu vyznívá záznam z roku 1462, který rekapituluje spor mezi Arnoštem z Herštejna a Janem Kolovrat. „Georgius, Bohemie rex oc cum dominis baronibus in pleno iudicio audita querela actoris et tabulis et responsione citati et literis eius, jakožto actor vinil Johannem citatum, kterak by se v jeho dědiny v Čestíně uvázal proti jeho právu stanému, zvedenému a odhádanému, a k tomu přes panský nález, kterýž se stal prvé mezi týmž Arnoštem actorem et Johannem citatum o touž ves, on Jan citatus také odpíral, že by se uvázal v to právem manským úřadu Tachovského, a také listy ukázal, že by ta ves Čestieno byla manství k Tachovu, tu páni znamenavše dsky actoris, že právem zemským saženo jest na ty dědiny za slavné paměti krále Ladislava, krále Českého, a při tom nálezu položeno, byloli by to provedeno, že by ty dědiny měly k manství býti, aby to toliko králi JMsti a koruně bez škody bylo; ale dosavad od krále JMsti ani od koruny nejsou nařikány ty dědiny Arnoštovy, by jměly k manství býti, invenerunt pro jure, et Wilhelmus de Ryzmberg et Rabij et Bohuslaus de Ziberga et de Plane dominorum consilium exportauerunt: poněvadž Arnestus ty dědiny vždy za

26 *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum* I (dále RTT I), ed. Josef EMLER, Praha 1870, s. 593: „*Ista condicione adiecta, quod quandocunque idem Smilo poterit sibi similem et eque certum censum in hereditatibus liberis et non omagialibus in simili vel propinquiori distancia reemere*“.

27 RTT I, č. 83, s. 167.

28 RTT I, s. 23

29 RTT II, s. 13: „[...] *in regno nostro Boemie in bonis tamen liberis, non feodalibus, empte et comparate, seu ad ipsum hospitale ex pia hominum largicione donate fuerint, eidem hospitali et ipsius ministris apropiamus*“.

30 RTT II, s. 290.

svobodné drží, i nebyl jest povinen nižádnému k manskému právu odpovídati, a podle toho regia maiestas cum dominis baronibus dederunt sibi Arnesto actori pro jure; však měly by ty dědiny k manství býti, toho aby KMsti Arnestus actor nebyl odporen, a těch dědin aby on Jan citatus postúpil.³¹ Jen těžko termínu dědina připisovat jakékoliv jednoznačné právní ukotvení. Naopak plynule přechází od svobodného statku k manství a zpět, přičemž významově nejbliže by patrně byl pojem „polnosti“, či obecně „nemovitosti“. Nejen ve vztahu k terminologické otázce, ale také s ohledem na často diskutované téma struktury středověkého vlastnictví pak stojí za povšimnutí, že „dědina“ zde zůstává nadále „svobodnou“ pouze potud, dokud na ni někdo jiný, v tomto případě král, neuplatní nárok, jenž si do budoucna vyhrazuje.

O dva roky později přistoupil panovník ke konfiskaci statků Albrechta Berky z Dubé a jejich donaci Jindřichovi Berkovi z Dubé a Janovi z Vartemberka. Celý právní akt popisují dva záznamy, jeden staročeský, druhý převážně latinský s několika staročeskými výrazy. Král Jiří z Poděbrad zabavil Albrechtovi „zbožie svobodná i manská“, jež předal jmenovaným pánům. Následující zápis pak líčí darování většiny těchto statků Jindřichem Berkou Janovi z Vartemberka a odpor, který vůči donaci vznesl Zbyňěk Berka z Dubé. V českém zápisu zmíněné „zbožie“ je v latinském textu opsáno jako „*hereditates et bona [...] siue sint libera seu feodalia*“. Záznam Zbyňkova odporu pak pro tytéž statky používá opět spojení „*hereditates et bona*“, případně pouze „*hereditates*“.³² Trojice termínů *zbožie*, *hereditates*, *bona* zde opět vystupuje jako navzájem zaměnitelné výrazy, které zahrnují různé druhy majetkových titulů.

Roku 1490 došlo k dělení majetku mezi bratry Janem, Mikulášem a Bohuslavem z Lobkovic a Hasištejna. Text zápisu nejprve rekapituluje dědiny,

31 RTT I, č. 8, s. 114–115.

32 RTT II, s. 330–331: „*A tak JMst pro ta proviněnie jej jest kázal a hrad Tolštejn a Šlaknov i jimá jeho zbožie svobodná i manská jeho jest pobral i těm pánóm [...], kterižto k rozkázání JMsti swými náklady hradu Tolštaina sú dobývali, dal i ve dsky zemské i dvorské jim vložiti kázal podle obyčeje [...] Henricus Berka de Dubee et de Lipeho p. e. oc, quod omne jus suum, quodcunque habet virtute regie donationis, neb kterým koli jiným právem ad hereditates et bona in Tolssteyn et ad Sslaknow et quidquid ad Tolssteyn et ad Sslaknow pertinet, siue sint libera seu feodalia, i se všemi many, kteréžkoli zboží a many Albrecht z. Dubé a z Tolšteina tenuit et habuit, dedit et resignavit in toto Johanni juniiori de Wartmberk et de Dieczin, foytoni Sex civitatum, et suis heredibus, nullum sibi jus ad dictas hereditates a k manóm et ad bona amplius reservando, excluso Walentinowa et quiquid ad Walentinow pertinet, quia hoc pro se et suis heredibus reservat. [...] Sbinko Bergka de Dubee et de Lemberg defendit contra regiam donationem et hereditates ac bona in Tolssteyn, ac alias hereditates, quas olim Albertus de Tolssteyn tenuit, dicens, quod ipse Albertus easdem hereditates proti králově milosti ztratiti a zavěsti non potuit ei in prejudicium, et quod ad easdem hereditates et bona habet melius jus quam ipse Albertus, aut aliquis alius post eum.*“

kteřé připadly na nejstaršího Jana. Výčet však končí konstatováním, že „kteřéž koli dědiny svrchujmenované jsú manské nebo manské věci, ty před soud býti nemají; a také že nadepsaný Jan a jeho dědici všecky platy komorní platiti má osobám kteřýmžkolivěk zapsány jsú, bez škody dole jmenovaných bratří a jich dědicuov.“ Janův díl „otcovský, bratrský a dědický“ se tak skládal z alodiálních i manských statků souhrnně chápaných jako dědiny.³³ Z poněkud mladší doby, z roku 1540, se dochoval zápis sporu, kteřý dobře demonstuje situaci, na niž jsme narazili výše v případě Rožmberské a Tovačovské knihy. Měštěnin Václav Rozběžskej z Králova Hradce pohnal Hamzu ze Zábědovic, jehož lidé v rozporu s právem užívali Václavovu dědinu, o níž se v další části zápisu dozvídáme, že ji Václavův otec získal „pod purkrecht“. I zde, s ohledem na to, že zápis uvádí výměru dědiny, se významově pohybujeme na úrovni polnosti/nemovitosti získané do pronájmu.³⁴

Na ne zcela jednoznačnou náplň termínu upozorňuje také další skutečnost. V zemských deskách, podobně jako ve výše zmíněném *Zemském zřízení*, se pravidelně setkáváme se souslovím „vera hereditas“, „verum ius hereditatis“,³⁵ či „libera hereditas“, případně českou variantou „svobodná dědina“.³⁶ Upřesnění

33 RTT II, s. 443–444: „Jan, Mikuláš a Bohuslav bratří z Lobkovic a v Hasištejnu p., že dědinami jich, kteřéž spolu po předcích svých až posavad měli a drželi, takovýto mezi sebou učinili rozdil, tak totiž: že on Jan za díl svůj otcovský, bratrský a dědický míti má dědiny dolepané, totiž: [...] i se vši zvolí, což k tomu přísluší, s plným panstvím, tak totiž, kteřéž koli dědiny svrchujmenované jsú manské nebo manské věci, ty před soud býti nemají; a také že nadepsaný Jan a jeho dědici všecky platy komorní platiti má osobám kteřýmžkolivěk zapsány jsú, bez škody dole jmenovaných bratří a jich dědicuov.“

34 RTT I, č. 437, s. 358: „Václav Rozběžskej měštěnin města Králové Hradce Václav Rozběžskej měštěnin města Králové Hradce nad Labem pohání Hamzu z Zábědovic oc, viniti jej chce z toho, že lidé jeho ve vsi Chloumku, zejména tito: Kuba Šafář, Beneš rychtář, Martin zahradník, Pelech zahradník, Martin Závěskej dědinu jeho a jemu Václavovi po někdy Jarošovi z Rozběžic otcí jeho náležící, jedenácte prutuov bez jitra a bez dvou provazcuov, tu u vsi Chloumpku ležící, témuž někdy Jarošovi otcí nadepsaného Václava a dědicuom jeho pod purkrecht vysazený, tak jakž týž list vejsadní to v sobě šíře ukazuje a zaviera, svrchu psaní lidé drží a užíevají, a jsa on Hamza za to žádám, aby jemu Václavovi svrchupsané dědiny týmž lidem k jeho Václava držení a užíevanie postúpiti rozkázal, toho týž Hamza učiniti zanedbal a zanedbává až posavad, toho na ublížení spravedlnosti jeho Václava učiniti nemaje. Dokládá se listu purkrechtního a cedule řezané, svědomí a j.“

35 Srov. RTT I, s. 21, 33, 81, 82, 84, 91, 97, 101, 104, 108, 114, 121, 138, 457, 466, 474, 484; RTT II, s. 65, 137, 327, 331; *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren*, Brünnner Cuda, edd. P. Ritter v. CHLUMECKY – Joseph Chytil – Carl Demuth – A. R. v. WOLFSKRON, Brno 1856, č. 498, s. 41; č. 114, s. 51; č. 461, s. 125; č. 676, s. 188; č. 768, s. 192; č. 780, s. 193; č. 1051, s. 206; č. 1141, s. 211; č. 8, s. 394; č. 28, s. 396; č. 52, s. 398; č. 59, s. 398–399; č. 61, s. 399; č. 67, s. 399; č. 81, s. 400; č. 92, s. 401; č. 96, s. 401; č. 97, s. 401; č. 98, s. 401 etc.

36 RTT I, s. 94, 99, 104, 112, 114, 119, 146, 162–163, 166–167, 170, 184, 226, 474, 477, 538; RTT II, s. 39, 49, 52, 69, 78, 99, 114, 118, 120, 129, 140, 160, 191, 197, 217, 221, 256, 257, 265, 282, 290, 305, 335, 351, 354, 363, 384, 389, 422, 459, 507.

pomocí adjektiv „skutečný“, „pravý“ či „svobodný“ lze oprávněně odůvodnit tak, že pojem sám o sobě postrádal jasně definovaný obsah, který bylo v určitých případech nutné blíže vymezit. Jestliže by terminologická systemizace dosáhla takové úrovně, že by jednotlivé pojmy byly samy o sobě nositeli obecně uznávaného právního významu, postrádal by podobný přístup nejen smyslu, ale i jazykové srozumitelnosti. Uvedené příklady přitom nejsou ojedinělé. Záznamy, v nichž termíny *hereditas/dědina* zcela jistě neoznačují nepochybnou kvalitu svobodného majetku, ale mají širší sémantické pole, či jejich náplň definují až přidružená adjektiva a opisy, se v deskách zemských vyskytují i na dalších místech.³⁷

Identický obraz nabízí desky dvorské, které sice samozřejmě teoreticky lze zařadit do jiného „právního okruhu“, s tématem jsou však neodmyslitelně propojeny. Stejně jako v deskách zemských, ani zde není patrné, že by pojmy *hereditas/dědina* nabývaly jednoznačného významu.³⁸ Když například roku 1408 zemřeli jistý Jeník se synem Vavřincem, spadla jejich „*bona et hereditates*“ na krále, který je dále propůjčil. Proti tomu vystoupil Pavel z Čelákovic, jenž chtěl ke statkům prokázat „lepší právo“. Z jeho odporu se přitom dozvídáme, že si činil nárok na „*hereditates in Habrownik omnes, tam liberas quam emphioteticas*“. V další části zápisu sporu se pak statky již označují pouze jako *hereditates*.³⁹ Znovu tak vidíme, že termín sloužil k obecnému označení souhrnu statků a bližšího významu nabýval pouze na základě dalšího slovního upřesnění.

Jestliže chceme vycházet z představy, že již ve 12. století nabývaly jisté pojmy v určitém „právním okruhu“ jednoznačný obsah, nelze pominout nutné konsekvence. V takovém případě automaticky počítáme s existencí právní kultury, která by tyto tendence dále rozvíjela či alespoň uchovávala. Dalo by se očekávat, že

37 Viz např. *Moravské zemské desky, kraj olomoucký II. 1480–1566*, ed. F. Matějka, Brno 1948, č. 37, s. 204; č. 22, s. 292; RTT I, č. 7, s. 113–114; č. 119, s. 180; č. 136, s. 186–187; č. 4, s. 146; RTT II, s. 23, s. 38, s. 69, s. 219, s. 260, s. 290, s. 292, s. 319, s. 362, s. 382, s. 428, s. 498.

38 Srov. např. *Desky dvorské království českého VII. První kniha půhonná z let 1383–1407* (dále DD VII), ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1929, č. 95, s. 37nn; č. 348, s. 130; č. 362, s. 138; č. 440, s. 173; *Desky dvorské království českého VIII. Druhá kniha půhonná z let 1407–1530* (dále DD VIII), ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1944, č. 695, s. 468; s. 35, s. 185–189; s. 223nn., č. 302; s. 468–472; *Desky dvorské království českého I. První kniha svolací z let 1380–1394* (dále DD I), AČ 31, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1921, s. 271nn; *Desky dvorské království českého II. Druhá kniha svolací z let 1395–1410* (dále DD II), AČ 35, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1935, č. 96, s. 43–44, s. 174; č. 123, s. 209; č. 31, s. 693; DD IV/1, č. 5, s. 19; č. 6, s. 314; č. 25, s. 684; č. 41, s. 716; *Desky dvorské království českého IV. Čtvrtá kniha svolací z let 1453–1480*, Částka 2: Kraje F–K (dále DD IV/2), AČ 37/2, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1941, č. 96, s. 1522.

39 DD II, č. 102–103, s. 141–142.

pokud by v rámci zemského práva docházelo k zásadnímu vývoji a zpřesňování užívané terminologie, zasahovaly by tyto vlivy také další oblasti práva. Zvláště, pokud uvažujeme v horizontu několika staletí. Termíny *hereditas/dědina* by se vyvinuly do obecně srozumitelného a užívaného označení alodiální držby, jednoznačně ohraničeného od dalších majetkoprávních pojmů. Nic z toho však není patrné ani ve výrazně mladší době. Právněhistorická věda si ostatně již před řadou desetiletí povšimla, že se domácí právní knihy věnují takřka výhradně procesnímu právu, namísto práva materiálního. František Čáda spatřoval jednoznačnou příčinu ve zvyklosti „nalézat právo“, kterou považoval za hlavní důvod, proč, na rozdíl od rozvoje procesního, zůstávalo materiální právo v podstatě beze změny a bez zásadního vlivu římskoprávních zvyklostí. Rozvíjela se primárně forma, nikoli vlastní obsahová stránka práva.⁴⁰ Tomu odpovídají i všechny zmiňované příklady, které dokládají, že podstatný nebyl samotný majetkoprávní termín.

Lepší právo

Nemám v úmyslu jakkoliv zpochybňovat schopnost soudobého zemského práva rozlišovat různé majetkové tituly. Domnívám se nicméně, že ve 12. století ani o čtyři století později nedospěl vývoj natolik daleko, aby to bylo možné pouze pomocí individuálního termínu a „právního okruhu“, v jehož rámci vystupoval. Zejména pro starší období je samo o sobě sporné, jak se může právní terminologie vyvíjet v rámci ústní a zvykové kultury. Lingvistika zaměřená na právní jazyk oprávněně upozorňuje, že nezbytnou podmínku jeho přesnosti a kvality představuje psaná forma práva. Charakteristickým znakem nepsaného práva naopak zůstává jeho vágnost a zaměření na konkrétní situace namísto obecně platných zásad.⁴¹ V českém prostředí měla přitom šlechta k psanému, kodifikovanému právu vyloženě odmítavý vztah.⁴² Také pro mladší období se lze oprávněně ptát, zda můžeme zásadní zpřesňování významu pojmů v předmoderním právu vůbec očekávat. Ondřej z Dubé chápal ještě na přelomu 14. – 15. století zemské právo jako jeden

40 František ČÁDA, *K recepci v českém právu*, Právník 71, 1932, s. 8–14, 45–56, zde zejména s. 49nn; identicky také Jiří KEJŘ, *Právní dějiny středověku dnes – a co dále?*, Český časopis historický 102/3, 2004, s. 552–567, zde s. 559.

41 Srov. např. Heikki E. s. MATTILA, *Comparative Legal Linguistics*, Ashgate 2006, s. 65–66.

42 Srov. Dalibor JANIŠ, *Nalézání práva a zemské soudnictví v českých zemích*, in: L. Jan – D. Janiš (edd.), *Ad iustitiam et bonum commune*, s. 44–45.

celek, jenž se pouze větvil na tři části.⁴³ Zůstává pak otázkou, do jaké míry je vůbec možné uvažovat o oddělených „okruzích práva“, které by dále působily na zpřesňování užívané terminologie. Z Ondřejovy definice a výše uvedených pramenných dokladů se jeví srozumitelné, proč termín *hereditas/dědina* v rámci „zemského práva... pod českú korunu“ jako celku (nebo – chceme-li – plynule přecházející z jedné jeho „větvě“ do druhé), mohl jen těžko nabývat jednoznačný význam. Kontext, v němž pojem získával svůj obsah, tak nutno hledat v dalších, užších souvislostech.

Právě v tomto ohledu nabývají výpovědní hodnotu příklady uvedené na počátku této studie. Spletitá rekonstrukce vlastnické struktury sporných statků není dokladem nezájmu o majetkové záležitosti, případně upozorněním na nedostatek prostředků, kterými bylo možné majetky evidovat či blíže identifikovat; ať už se jednalo o písemnou agendu či „nástroje“ symbolické komunikace. Důvody, proč panovníci udělovali statky, které se již nacházely v něčím držení, či potvrzovali majetky, o nichž neměli zcela jasný přehled, nebo proč nemohli páni rozhodnout o vlastnickém titulu sporného zboží, souvisí s podstatou právních zvyklostí.

Pokud lze nějakému terminologickému spojení v rámci soudní agendy zachycené v dochovaných právních památkách přisoudit zásadní význam, pak je to nepochybně odkaz na „lepší právo“. Ono „*melius ius*“, kterým se pravidelně zaštiťovaly jednotlivé strany sporů na stránkách desk.⁴⁴ Hledání „lepšího práva“ je přitom konstantou, která propojuje nejstarší spory zaznamenané v listinách 12. století s praxí zachycenou na stránkách desk na sklonku středověku. Ačkoliv po celé toto období docházelo ke zdokonalování procesně právní agendy a k její racionalizaci, základ celého právního ústrojí nadále tvořilo nalézání práva.⁴⁵ Od přelomu 14./15. století se sice objevovaly nálezy obecného charakteru, současně však zůstala zachována praxe nalézání „nového“ práva při řešení konkrétních sporů.⁴⁶ Za charakteristický rys nalézání práva lze přitom považovat skutečnost, že si související normy ani právní akty nedělají automaticky nárok na obecnou

43 Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé *Práva zemská česká*, ed. František ČÁDA, Praha 1930, s. 124, čl. 11: „*To zemské právo tak, jakž jest pod českú korunu, na tré se dělí: jedno jest, ješto upříeno na královu stolicí hledí, jímžto jest král od pánov z dávná nadán ku polepšení jeho důstojenství. To jest súd dvorský, [...]. Druhé právo jest duchovnie, v němž způsob právy duchovními pod mocí arcibiskupovu jde, o němž tuto také mlčeti chci. [...] Ale o třetíem, točž o zemském právu svobodném, tuto chci psáti [...]*“.

44 Zde stačí odkázat na takřka libovolnou edici desk a náhodně vybrané příklady.

45 Podrobně zejména Josef MARKOV, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12.–17. století*, Praha 1967; F. ČÁDA, *K recepci*, s. 49nn.

46 Srov. Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé *Práva zemská česká*, s. 49–50; F. ČÁDA, *K recepci*, s. 12; J. KEJŘ, *Právní dějiny*, s. 558–559; D. JANIŠ, *Nalézání práva*, s. 43–45.

platnost. Na stránkách listin, nebo později desk, je zachyceno tisíce sporů o majetky, které však nejsou odrazem jednotného právního systému. Přestože rozhodování vykazovalo schematické rysy a s postupem doby mohlo přihlížet k nálezům obecného charakteru, jednalo se převážně o individuální kauzy s ad hoc nalézáním řešením.⁴⁷ Karl Kroeschell v této souvislosti upozornil, že spíše než o „nalézání práva“ by bylo lepší hovořit o nalézání rozsudku pomocí spravedlivého a oprávněného postupu. Nešlo de facto o nalezení a přihlášení se k objektivně existující, abstraktní normě, nýbrž o následování správné cesty ke spravedlnosti a „vytvoření“ práva skrze konkrétní výrok.⁴⁸

Přemyslovo i Václavovo chování nejlépe pochopíme právě s přihlédnutím ke způsobu, jakým bylo právo garantováno. Panovníkova donace, propůjčení nebo jakékoliv jiné poskytnutí majetku nemuselo představovat, užijeme-li moderní termín, „pravomocné“ rozhodnutí. Právní akt platil v případě, pokud nikdo další nekladl odpor a neprokázal, že v dané věci drží „lepší právo“. Jistě ne náhodou věnovalo soudobé právo i ve výrazně mladší době takovou pozornost lhůtám, v nichž bylo možné zpochybnit vyhlášená rozhodnutí.⁴⁹ Zjednodušeně řečeno,

47 Tomu ostatně odpovídají i významové rozdíly mezi jednotlivými dochovanými právními knihami, které se tak jen těžko mohly stát obecně platným pramenem práva, viz Marek STARÝ, *České právní knihy v právní kultuře českého středověku a raného novověku*, in: Právní kultura středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 17, Praha 2016, s. 116nn. Daný stav jen podtrhuje skutečnost, že ještě ve 14. století na sebe jednotlivé právní knihy nenavazují a neprobíhá mezi nimi zásadní „komunikace“, viz F. ČÁDA, *K recepci*, s. 12–13, 47–48. Srov. rovněž J. KEJŘ, *Právní dějiny*, s. 557–559 a Karl KROESCHELL, *„Rechtsfindung“ – Die mittelalterlichen Grundlagen einer modernen Vorstellung*, in: K. Kroeschell, *Studien zum frühen und mittelalterlichen deutschen Recht*, Berlin 1995, s. 311–334.

48 K. KROESCHELL, *„Rechtsfindung“*, zejm. s. 325–332: „So steht nun also der ursprüngliche Wortsinn von *reht* einigermaßen deutlich vor unseren Augen. Das Wort bedeutet „das Richtige“, aber nicht im Sinne einer objektiven Rechtsnorm, sondern als Charakteristikum einer Verfahrensweise. Eine zur Redensart abgeschliffene alte Rechtsformel aufgreifend, könnte man sagen: Recht besteht darin, daß alles „mit rechten Dingen“ zugeht. „Recht“ in diesem Sinne ist daher nichts, was man finden könnte. Finden, weisen oder sprechen kann man *nah rechte* oder *dorch rechte*, aber man findet das Urteil. [...] Es gab nur entweder die durch Verwillkürung oder *fides facta* selbst gesetzte Rechtsfolge oder die von den Gerichtsgenossen geübte *lex*; diese aber war offenbar identisch mit dem jeweiligen konkreten Urteilspruch. Was die Urteilsfinder auf Befragen wiesen, das war die *lex*. Es entsprach nicht nur der *lex*, sondern es war die *lex*! [...] Unter „Recht“ ist hier aber nicht die objektive Norm zu verstehen, sondern die richtige Art und Weise der Urteilsfindung.“ S Kroeschellovými závěry se s výhradou obecných nálezů zemského soudu ztotožnil také J. KEJŘ, *Právní dějiny*, s. 558.

49 V českých poměrech se ustálilo období tří let a osmnácti neděl, viz zejm. Miloslav STIEBER, *K vývoji správy. Vliv českých živlů na správu v Dolních a Horních Rakousích a její význam pro rakouský exekuční proces*, Praha 1901, s. 10–14, 94, srov. také níže, s.24nn.

Václav mohl uvěřit křížovníkům s červenou hvězdou s klidným vědomím, že pokud by byl někdo poškozen, protestoval by. Následně by se hledalo „lepší právo“, čímž by bylo „spravedlnosti“ učiněno zadost. Přesně to se také stalo. Stejně přitom můžeme interpretovat Přemyslovo potvrzení statků, které si v danou chvíli nepamatovali ani ti, jimž byly propůjčeny, či Jiřího obléhnutí majetkem, který byl ve skutečnosti svobodný.

Naznačený princip je velmi dobře patrný také z případu Kuneše Rozkoš z Dubé, jehož majetek na počátku 50. let 15. století propadl kvůli rušení zemského míru králi. Ladislav následně statky „daroval“, přičemž část získal Jan Zajímač z Kunštátu. Darovací list jmenuje jednotlivá zboží, která král dává „se všemi příslušnostmi, puožitky a se vším právem tak právě a úplně, jakož jest týž Kuneš držel a požíval, sobě ani budoucím našim nižádného práva nezuostavujíc; kromě jest-li že by ta aneb některá z těch zboží manstvie byla, chcem, aby nám i našim budoucím, králóm Českým, v témž manském právě zuostala, jakožto pánóm svrchním toho léna“.⁵⁰

Podobně jako v případě Oty z Hardeku nebylo nutné vyjmenovat všechna držaná léna, ani listina krále Ladislava nekladla důraz na stanovení konkrétního vlastnického titulu u každého uvedeného statku. A to přesto, že z jiných záznamů plyne, že se jednalo o souhrn svobodného i manského zboží.⁵¹ Podstatné bylo uchovat obecné povědomí o královských právech a nárocích, jejichž reálný rozsah by se stanovil až v případě potřeby. Proto stačila povšechná upomínka na způsob, jakým statky „držel a požíval“ Kuneš.

Podíváme-li se s odstupem na již zmíněné zdokonalování procesní agendy, nelze přehlédnout, že naprostá většina postupující racionalizace se týkala právě lepšího a průkaznějšího zajištění a evidence „paměti“. Nešlo o náhlý a zlomový proces, nýbrž o postupnou transformaci, kdy „starší“ i „novější“ prostředky mohly fungovat ve vzájemné symbióze. Kvalitativní proměna je však zřejmá. Příslahu svědků nahrazovalo „vyšetřování“ a svědectví příslušných úředníků, případně

50 DD IV/1, s. 685–686: *„Proto my znamenavše náklady a práce, kteréž jest urozený Jan Zajímač z Cunstatu, náš věrný milý, k stavení těch záhub a škod vedle zápisu lamfrydního a také služby, kteréž jest nám činil a potom činiti má, díel toho sbožie s dobrým rozmyslem a povolením rady naše svrchupsanému Janovi, jeho dědicóm i budoucím dali sme a mocí listu tohoto dáváme milostivě, zejména v Chlistové čtyři človeky, ve Zbožnici tři človeky, Voděrady, Olešec, vsi celé, se všemi dědinami ornými i neornými, se všemi příslušnostmi, puožitky a se vším právem tak právě a úplně, jakož jest týž Kuneš držel a požíval, sobě ani budoucím našim nižádného práva nezuostavujíc; kromě jest-li že by ta aneb některá z těch zboží manstvie byla, chcem, aby nám i našim budoucím, králóm Českým, v témž manském právě zuostala, jakožto pánóm svrchním toho léna.“*

51 Tamtéž, s. 684: *„libera pro liberis, omagialia pro omagialibus“.*

svědectví v písemné podobě. Desky se z původní spíše technické pomůcky měnily na hlavní důkazní prostředek atd.⁵² V každém případě zůstává podstatné, že „paměti“ v obou smyslech slova, tedy jak svědectví, tak schopnosti uchovat si vzpomínku na minulé události, se v procesu nalézání práva přisuzovala zcela zásadní úloha. Proto bylo žádané a žádoucí získat svědectví „na starých panošiech“ či obecně lidí „starých a prošedivělých“.⁵³ Můžeme sice pochybovat, zda občas udávaný věk odpovídal skutečnosti, zvláště v případech, kdy vystupuje až nápadný počet svědků „*annorum LXXX vel ultra*“.⁵⁴ Není však sporu, že to byl právě deklarovaný věk a s ním spojený „dosah“ paměti, který dával těmto svědectvím na významu.

Důležité je si současně povšimnout, jaká „paměť“ se obvykle stávala zárukou nalezeného práva. Svědectví pravidelně tvoří mikrohistorické sondy do života dané osoby, její rodiny či komunity. Tak si například svědci vzpomínali, kdo, kde a od koho vybíral úroky a platy, či kdo s kým hospodařil (chlebil).⁵⁵ Některá svědectví představují rekapitulaci vesnických sousedů a vlastníků jednotlivých statků.⁵⁶ Jindy k rekonstrukci majetkových nároků přispívala skutečnost, že si svědci pamatovali vraždu, která se kvůli sporným majetkům odehrála dávno v minulosti.⁵⁷ Nechyběly ani případy, kdy musel vlastník (či vlastníci) majetku prokázat, že je živý, aby zvrátil probíhající proces odúmrtího řízení.⁵⁸ Definitivní nález byl tak v podstatě „extrahován“ na základě rekonstrukce události ze života konkrétních osob. Otázka právního jazyka v něm nehrála roli. Žádný ze svědků ani příslušných úředníků nekladl důraz na abstraktní pojmy, nýbrž na konkrétní dochovanou paměť vážící se k danému majetku. Do jisté míry by bylo možné říci, že přes veškerý rozvoj procesní stránky práva i důkazních prostředků představovalo nalezené právo stále spíše vedlejší produkt prožité, či prožívané zkušenosti.⁵⁹ A tento aspekt nepochybně nabýval na významu, čím dále do minulosti bychom se podívali.

52 Podrobně viz J. MARKOV, *Kapitoly*, zejm. s. 103nn.

53 Srov. např. DD VIII, s. 185–189: „[...] *se pilně ptali na starých panošiech i na jiných lidech*“; DD IV/1, s. 673: „*Homines senes et canī, quidam LX alii LXX et LXXX et ultra habentes*“.

54 Viz např. *Desky dvorské království českého IV. Čtvrtá kniha svolací z let 1453–1480*, Částka 3: Kraje L–N (dále DD IV/3), AČ 37/3, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1944, č. 30, s. 1698–1708.

55 Viz např. DD IV/1, č. 23, s. 58–73; s. 420, pozn. 7; s. 460–461, pozn. 4.

56 DD IV/1, s. 488–489, pozn. 3.

57 Viz např. DD IV/3, č. 30, s. 1698–1708.

58 Např. DD I, č. 33, s. 363; č. 50, s. 14; č. 57, s. 208–209; č. 78, s. 212–213; č. 31, s. 9; č. 24, s. 310; č. 105, s. 334–335; DD II, č. 24, s. 339.

59 To ostatně plně koresponduje s výše uvedenými závěry K. Kroeschella, viz s. 21 a pozn. 48.

To vše se muselo odrážet rovněž v užívání a vývoji terminologie. Pro takto nastavený systém není otázka propracovaného pojmosloví rozhodující a jen pomalu se vytváří podmínky pro obsahové zpřesnění užívaných termínů. Proto bylo v případě pojmů jako *hereditas/dědina* potřeba vypomáhat si dalším terminologickým upřesněním (svobodná, manská atd.) a proto Racek Doubravský bez zaváhání využíval k překladu staročeského *dědina* natolik obecné výrazy, jako jsou *ager* a *bonum*. Důvod, proč jednotlivé strany sporů ve výsledku prokázaly „lepší právo“, nespočíval v poukazech na obecně sdílené a závazné abstraktní náplně majetkoprávních pojmů, ale ve zcela konkrétním předložení lepší „paměti“. Nebyl to termín *hereditas*, jenž by utvářel „paměť“ na majetkoprávní poměry, ale byla to právě „paměť“, která definovala náplň pojmu a tím i povahu takto označených statků. Jinak řečeno, termínu *hereditas* není možno přisuzovat jakýsi inherentní význam pouze na základě skutečnosti, zda se zrovna vyskytuje v prameni spadajícím do kompetence zemského či naopak dvorského práva.

Kam s ním?

Obrátíme-li pozornost zpět ke Statutům Konráda Oty, je třeba přiznat, že žádný z výše uvedených důvodů nepředstavuje definitivní důkaz, že by *hereditas* prvního článku *Statut* nemohla být pouze oním svobodným, alodiálním majetkem. Přesto i v tomto případě prameny nabízejí přesvědčivé řešení. Není to totiž naposledy, co se setkáváme s obdobnou formulací. Na úvodní list trhové knihy Václavovy Ondřejovy byl zapsán panský nález vyneseny 2. června 1456: „Domini barones in pleno iudicio communiter invenerunt pro iure et Georgius de Cumstat et de Podiebrad, gubernator et magister curie regni Bohemie, slovem královým a na králově místě dominorum consilium exportavit, quod quicumque hominum teneret hereditates aliquas seu bona vbicumque in regno Bohemie v pokojném drženie za krále Václava slavné paměti, též i nyní i potom za tři leta a za osmnácte nedělí bez nároku, že toho požití má; neb jest to za právo i prvé bylo; a to od té chvíle, jakž se je súd počal za královu milosti krále Ladislava Českého. Act. a. d. MCCCCLVI, fer. III ante Bonifacii.“ Následuje pak další, o rok mladší nález, který uvedenou lhůtu vydržení aplikuje také na odúmrtě.⁶⁰

Právní institut, o němž záznam pojednává, je obvykle nazýván jako „zemská“, „pokojná“ či „dědinná“ léta. Tato zvyklost vycházela z představy, že pokud kdokoli

60 RTT II, s. 275–276.

užívá nějaký statek po určenou dobu, aniž by tomu někdo jiný odporoval, nabýval plné právo držet jej i nadále. V českém prostředí se s prvními odkazy setkáváme v závěru 13. století, přičemž zachycená lhůta je jmenována tři roky, později tři roky a šest, případně osmnáct neděl.⁶¹ Nelze přehlédnout, že jak po formální, tak obsahové stránce panský nález z roku 1456 připomíná první článek Konrádových *Statut*. I zde však narážíme na obdobný terminologický problém, tedy k jakému majetku se reálně vztahuje spojení „*hereditates aliquas seu bona*“. Odpověď obsahuje nález ve sporu vedeném před dvorským soudem v letech 1459–1463.⁶²

Jiří z Poděbrad propůjčil roku 1459 soubor statků, který na krále spadl formou odúmrti, Janovi Vlašovičkovi z Perkova. Donace se odvolává na obdobný počin Karla IV., jenž majetky udělil roku 1361 Janovi řečenému Šváb *in feudum*. Jiřího donace rekapituluje Karlův list a statky propůjčuje stejným titulem.⁶³ Udělení však napadli Karel z Jíkve a Eliška z Valkeřic, respektive po její smrti Rydkěj z Valkeřic, kteří tvrdili, že na část statků mají „lepší právo“ než král. V průběhu dokazování se pak ukázalo, že Karel svou část statků koupil od dědiců Jana Švába v roce 1453.⁶⁴ Eliška pak požadovaný majetek ve Výklekách získala roku 1441 díky majetkové transakci, v jejímž rámci pořídila různé statky od Jana a Václava z Valečova a Jana z Všechlap.⁶⁵ Právě od posledně jmenovaného zakoupila majetky ve Výklekách, které on sám získal roku 1437 od Jana Švába.⁶⁶

Panský nález vyzněl ve prospěch odpůrců právě s poukazem na pokojná léta: „Tak jakož Jan Vlastovička vyslúžil to sboží za otúmrť a to provoláno tepruv léta MCCCCCLIX° v středu před sv. Urbanem, a Karel odpierá, že jest jeho dědictvie

61 Podrobně viz M. STIEBER, *K vývoji správy*, s. 10nn.

62 Celý spor popisuje DD IV/1, č. 104, s. 481–485.

63 Listy jsou uvedeny tamtéž, s. 483–484: „*Georgius, dei gracia Bohemie rex, Morawie marchio, Lucemburgensis et Slesie dux ac Lusacie marchio. Notum facimus universis, quod nos inspectis fidelibus serviciis nostre magiestati per Johannem de Perkow, fidelem nostrum dilectum, diligenter exhibitis et in futurum eo diligencius exhibendis, bona infrascripta, videlicet in Krniewicz totam curiam cum pertinenciis suis, Wykleky villam totam cum iure patronatus ecclesie ibidem, in Rasewicze quatuor sexagenas et XLVI llo grossos, in Kratonos sex sexagenas et duodecim grossos, in Vescze unam sexagenam quadraginta octo grossos de censibus, in Gisstbicze dimidium tercium laneum rubeti cum uno forestario et pertinenciis ipsorum singulis, in q uibuscumque rebus consistant, quibusve specialibus nominibus valleant appellari, que olim Johannes Sswab de Giekwe iure feodi ex donacione domini antecessoris nostri Karoli, imperatoris et Bohemie regis, pacifice tenuit et possedit, [...] damus et conferimus in feudum gracios.*“

64 DD IV/1, s. 484, pozn. 3.

65 RTT II, s. 193.

66 Zda se jednalo o původního obleněného, nebo spíše jeho stejnojmenného dědice, není jisté. Vzhledem k časové vzdálenosti se však jeví pravděpodobnější spíše druhá varianta. RTT II, s. 186.

a v držení jest i s těmi, ktož to od něho mají, a též také i Rydkěř, a tak páni nahlédše v panský nález a králový Mti k témuž svolenie, že což kto drží v pokojném držení tři léta a XVIII nedělí bez narčení, že má toho požití, a poněvadž léta jsú pokojná prodrželi Karel a Rydkěř, podle toho páni dávají jim proti právu královu nápadnímu za právo obdržení; než což se manství dotýče, bude-li to provedeno, že manství jest, o to aby se stalo králově Mti a koruně spravedlivé.“ Přestože Karel a Rydkěř zůstali v držení získaného „dědictví“, nijak se tím neměla narušit lenní povaha zboží a jeho vazba ke koruně. Výkleky ostatně setrvaly královým manstvím do roku 1498, kdy je Vladislav Jagellonský „propustil“ do rukou Albrechta a Jiřího Minsterberských.⁶⁷ Je tak nezpochybnitelné, že se vydržení týkalo různých majetkových titulů, aniž by současně nutně docházelo k narušení vlastnické podstaty a práv. Do této kategorie lze ostatně zařadit i výše zmíněný případ Arnošta z Herštejna, jenž řešil obdobný problém, přestože se na pokojná léta přímo neodvolává. „*Hereditates aliquas seu bona*“ zmíněná v panském nálezu z roku 1456 byla tedy jednoznačně chápána jako souhrnné označení různého zboží bez ohledu na vlastnický titul.

Před časem jsem upozornil na skutečnost, že diskuze věnovaná prvnímu článku *Statut* je až jednostranně zaměřena na vlastní pojem *hereditas* a jeho výklad. Stranou pak zůstává, že záznam kladě zvláštní důraz zejména na kontext, v němž termín v textu vystupuje. „Za časů knížete Konráda a až dodnes beze sporu“ zní základní vymezení, které se týká statků skrývajících se pod pojmem *hereditas*. Osoba, která první článek stylizovala, měla řadu možností, jak sdělení formulovat v obecné rovině. Stačilo například vynechat časové vymezení. Postupovala však jinak a jednoznačný důraz položila na kontinuitu a oprávněnost držby v ohraničeném období. Text jednoznačně hovoří o *hereditatibus*, které byly v oprávněném a nepřetržitém držení od doby Konráda Oty až do doby zapsání, případně vyhlášení, článku.

Krátká vláda Konráda Oty skončila po dvou letech panovníkovým úmrtím na vojenské výpravě v Itálii roku 1191. V Čechách brzy vypukly nástupnické spory. Během následujících šesti let se na trůnu vystřídalo pět panovníků, z toho dvakrát Přemysl Otakar I., který se definitivně zmocnil vlády roku 1197.⁶⁸ Doba, o které první článek *Statut* hovoří, tedy byla obdobím chaosu a opakovaných bojů o pražský stolec. Střídání na trůnu, zejména pokud k němu došlo násilnou cestou, přitom provázely změny na důležitých postech i majetkové přesuny. Motivace jednotlivých stran nejlépe vystihuje poznámka kronikáře Jarlocha k roku 1197, kdy příznivci

67 RTT II, s. 506–507.

68 Přehledně J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 367–377.

Přemysla Otakara vytáhli do boje „buď zemřít, nebo získat sobě chléb a svému pánu knížectví“.⁶⁹

Jak bylo řečeno, *Statuta* se dochovala v mladších opisech. Otázku jejich možné předlohy lze řešit pouze hypoteticky. Kníže Konrád Ota vyhlásil jakási statuta v roce svého nástupu na trůn. Nevíme, zda se jednalo o náhodu, či zvyk spojený s nástupem nového panovníka. Druhou možností by naznačovala část textu, která připomíná, že Přemyslem vydané potvrzení *Statut* nezahrnuje pouze Konrádova ustanovení, nýbrž také „zákony“ dalších knížat a Přemysla samotného. V každém případě obratem „až doposud“ (*huc usque*) odkazoval zápis prvního ustanovení k době sepsání či vyhlášení článku. Pokud například Přemysl vyhlášoval svá statuta u příležitosti definitivního zisku trůnu roku 1197, mohl být první článek pouze aktuální reakcí na dobovou situaci. Přemysl usiloval o zklidnění poměrů a vypořádání majetkových otázek k němu nepochybně přispívalo. Odkaz na kontinuitu držby v popsáném časovém úseku překlenul několik let trvající chaotické období a vytvořil určitý status quo, o němž se bylo možné opřít v případě majetkových sporů.⁷⁰

Panský náález z roku 1456 tuto hypotézu přesvědčivě dokládá. Podobně jako definitivní nástup Přemysla Otakara I. na trůn také padesátá léta 14. století znamenala konečné uklidnění chaotických poměrů. Po dlouhých letech válek a rozbrojů byl sice Zikmund 5. července 1436 přijat za českého krále a následující měsíc slavnostně uvítán v Praze, o rok později však umírá a jeho vyvolený nástupce Albrecht si obecné uznání za svou krátkou vládu nezískal. To samé přitom platilo o správcovství Jiřího z Poděbrad. Skutečnou cestu k normálním poměrům tak představovala až korunovace a plnoletost Ladislava Pohrobka.⁷¹ Rovněž na počátku června roku 1456 hleděli páni do minulosti k poslednímu období stabilní vlády a pořádku. Z toho důvodu náález odkazoval na dobu panování Václava IV., které tuto podmínku alespoň rámcově splňovalo a vytvářelo logické ukotvení (znovu) utvářeného řádu. Konrádova *Statuta* sice postrádají bližší určení lhůty vydržení.

69 *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, FRB II, ed. Josef EMLER, Praha 1874, s. 514.

70 J. ZELENKA, *Beneficium*, s. 167–168; podrobněji pak TÝŽ, *Vom Beneficial- zum Lebenswesen*, s. 166nn. L. Jan v této souvislosti položil několik otázek, které se týkají důvodu, proč by Přemysl *Statuta* nevydal například pro Čechy, nebo obecně již dříve, viz L. JAN, *Statuta Konráda Oty*, s. 27. Jedná se sice o dotazy relevantní, představují nicméně jen různé variace stále stejné otázky, proč se dochovaly zrovna ty prameny, které se dochovaly. Stanovit, kolik reálně vydaných exemplářů skutečně existovalo, zůstává mimo naše možnosti. Verze *Statut* vydaná pro Břeclavsko nicméně připomíná ještě nedochovaný exemplář vydaný Václavem I. pro Brněnsko. Není tak vyloučeno, že byly vystaveny i další.

71 Srov. např. Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, VI. 1437–1526, Praha 2007, s. 36nn.

Není však nutné se domnívat, že odkazují na již hotový právní institut. Podstatná a nepřehlédnutelná zůstává formální a zejména obsahová shoda obou „ustanovení“, která jednoznačně vycházela z identického myšlenkového pozadí – tedy z obecných úvah, jak zajistit pokud možno objektivní měřítko posuzování sporných případů majetkových nároků v situacích, kdy byl po určitou dobu narušen běžný řád a výkon práva.

Takový výklad navíc velmi dobře zapadá do celkového charakteru *Statut*. Díky tomu, že se bádání primárně zaměřilo na vlastní termín *hereditas*, byl první článek automaticky chápán jako regulatorní úprava majetkové držby. Tím současně nabýval v rámci dalších článků specifický význam a postavení.⁷² Nic z toho však není nutné, neboť ve skutečnosti nabízí jen další z mnoha procesně právních postupů, jimiž se jednotlivé články primárně zabírají.

Závěrem

Není tomu tak dávno, co německá historiografie pod vlivem právního pozitivismu takřka automaticky interpretovala jednotlivé prameny odkazy na „feudum“ jako odraz lenního systému, ideálně zobrazeného v právních zrcadlech, zejména v Saském zrcadle. Nakonec se ukázalo, že takto nastavené výkladové schéma odpovídá více formalistickým představám o právu 19. a 20. století, než skutečné výpovědi středověkých pramenů.⁷³ Snaha uplatnit na termíny *hereditas/dědina* jeden výkladový vzorec pouze na základě skutečnosti, zda se vyskytují v prameni připisovaném určitému „právnímu okruhu“, se vydává ve stejných šlépějích. Nelze navíc přehlédnout, že je sporná z takřka všech ohledů. Z metodologického hlediska představuje zjevný lapsus hovořit o ustálené majetkoprávní terminologii v době převládajícího nepsaného práva. Rovněž v období, kdy se můžeme opřít o písemné právní památky, zůstává otázkou, jak fungují jednotlivé pojmy v systému, který se neopírá o všeobecně platná pravidla, ale o nalézání „paměti“ a jednotlivých rozsudků. Jednoznačná náplň samotného pojmu *hereditas/dědina* by vyžadovala ukotvení v obecně sdílených abstraktních normách, které se však i v mladším středověku teprve pomalu vytvářejí. Písemná kodifikace a další rozvoj zemského

72 Viz např. Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české, 1197–1250*, Praha – Litomyšl 2000, s. 160–161; Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 208; L. JAN, *Statuta Konráda Oty*, s. 11.

73 Jürgen DENDORFER, *Zur Einleitung*, in: Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (edd.), *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Ostfildern 2010, zejm. s. 14–23; přehledně též J. ZELENKA, *Beneficium*, s. 53nn.

práva se nadto týkala primárně jeho procesní, nikoliv obsahové stránky. Je to přitom právě hmotné/materiální právo, které by mělo v ideálním případě garantovat náplň majetkoprávních pojmů. V neposlední řadě tomuto pojetí odporují i vlastní prameny zemského práva, které s termínem *hereditas/dědina* nepracují jako s kvalitativně jasně definovanou entitou. Naopak jej po celý středověk využívají k označení širšího souboru vlastnických titulů a pro užší vymezení jeho náplně si vypomáhají dalším slovním upřesněním.

Nemám přitom jakkoliv v úmyslu obhajovat relativismus, na jehož základě bychom jednotlivé termíny interpretovali zcela svévolně. Jsem nicméně z výše uvedených důvodů přesvědčen, že se ve vztahu ke středověké „majetkoprávní“ terminologii nacházíme v téměř identickém postavení, jako byli přímí aktéři případů, o nichž jsme hovořili. Namísto pohodlné formální berličky nám nezbyvá než rekonstruovat „paměť“, která jednotlivým pojmům poskytovala obsah i význam. A to přesto, že často dopadneme jako v úvodu zmiňovaní páni, kteří hledali, ale nenalezli.

In memoria non habentur.
**On the Terminology of Property Rights
in Czech Medieval Law**

JAN ZELENKA

Discussions about medieval law are traditionally limited by two extreme forms of research. Efforts to create generally valid and useful models and definitions threaten an inclination to legal formalism, which would more correspond to ideas about law in the 19th and 20th centuries than the reality of medieval life. Efforts to depict the plurality of medieval legal thinking can contrarily end in a simple list of individual analysed cases that by itself does not provide the surplus value of more general conclusions. The need for complex manoeuvres between the Scylla of formalism and the Charybdis of relativism is then transposed into particular aspects of the topic, including legal terminology. It's doubtlessly valid to warn against the arbitrary interpretation of terms appearing in medieval legal sources. However, this approach should not backslide to the other extreme. A debate about the property law term *hereditas* has reappeared in Czech medieval studies in recent years, and there is the opinion that the term had a clear, qualitatively defined meaning in the land law that delimited the free possession of allodial property (esp. land) throughout the Middle Ages. This interpretation then plays a significant role in the question of the role free land property owned by the early medieval "magnates" played in creating the high medieval nobility.

This argumentation is controversial from nearly every aspect, however. From a methodological point of view, it is a clear lapse to speak of stable property law terms during times when most law was unwritten. Linguistics focused on legal language rightly note that a necessary part of its precision and quality is a written form of law. Moreover, a characteristic of unwritten law remains vagueness and a focus on specific situations instead of generally valid fundamentals. Besides, the nobility had a negative relationship to written, codified law in the Czech milieu over the long term.

The question also remains as to how individual terms functioned in a system that was not based on generally valid rules, but on "finding law" and individual rulings. Legal-historical science noted decades ago that domestic legal books almost exclusively deal with procedural law instead of material law. The clear cause

of this undoubtedly lies in the custom of “finding law.” Despite the procedural agenda being perfected over time, it cannot go unnoticed that most of the gradual rationalization was related to better and more convincing provisioning and recording of “memory.” This is “memory” in both meanings of the word: both as testimony and the ability to maintain remembrance of past events, which was given a fundamental role in the process of finding law. This aspect of medieval law is clearly seen in conflicts over the ownership of property. The specific ruling was basically “extracted” on the basis of a reconstruction of events in the lives of specific witnesses. The question of legal language played no role. None of the witnesses nor the relevant officials placed an emphasis on abstract terms, but on specific surviving “memories” tied to the property in question.

To a certain extent, it can be said that despite all the development on the procedural side of law and evidential methods, found law still represented a by-product of a lived experience that all had to be reflected in the use and development of terminology. In a system set up this way, the question of a developed terminology is not definitive and the conditions for specifying the terms in use are only slowly created. The reason why individual parties in conflicts proved their law to be “superior” was not based in references to generally-shared and binding abstract definitions of property law terms, but in a complete presentation of a better “memory.” It was not solely the term that created the future memory about the type of property rights, but it was the memory that defined the meaning of the term.

Finally, land law sources also conflict with the interpretation of a clear definition of *hereditas*. The text of the study convincingly substantiates that this term does not serve as a qualitatively clearly defined entity. On the contrary, it is used to denote a wider set of ownership titles and other specifying words are used to narrow the definition of its meaning throughout the Middle Ages. In no way am I trying to defend relativism that we could use to wilfully interpret individual terms. However, I am convinced by the above-listed reasons that we find ourselves in the same situation as the actors in the analysed cases discussed in the text in relation to medieval property law terminology. Instead of comfortable formal crutches, we still must reconstruct the “memories” that gave individual terms their content and meaning.

STUDIE

Otec české královny Blanky z Valois a jeho knížecí zrcadlo*

MARTIN NEJEDLÝ

MARTIN NEJEDLÝ: The Father of Bohemian Queen Blanche of Valois and his Princely Mirror

Charles of Valois, the father of the future Bohemian queen Blanche, was one of the most famous patrons of his time. Besides chronicles, travelogues, medical manuals and an epic about Charlemagne, a code was created for him around 1320, the core of which is a book about Fauvel, a brazen horse who declared himself king. It was basically a princely mirror, thus a treatise on exemplary and bad governance. The work was written by two notaries of the royal chancellery, whose political views were in line with the ideas of Charles of Valois. Their ideal of sovereign rule turned to the past, the model was St Louis, but, in addition to the book itself, the codex also contains other verse and musical compositions, illuminations and a tendentious chronicle of recent events. One can consider his knowledge of 14th century Bohemia under the reign of the Luxembourgs (e.g., the fresco in Strakonice, verses by Guillaume de Machaut).

Keywords: Fauvel – Horse – Ideal Ruler – Princely Mirror – Dictator – Usurper – Animal Fables – Medieval Symbolism – Redheads – Medieval Patronage – Luxembourgs – Charles of Valois – Blanche of Valois

* Tato studie vychází v rámci programu Progres Q07 („Centrum pro studium středověku“)

Nazvat studii po české královně, ač je věnována jejímu otci, neskrývá snahu vzbudit pozornost. Bývala vlastní již kronikářům, romanopiscům a básníkům první třetiny 14. století. Rádi napínali, chystali si půdu – a ve vhodnou chvíli mohli překvapit, aby pobídlí k zamyšlení. Začneme proto citátem všeobecně známým, snad až banálním. Vyjmu jej z prvních stran vlastního životopisu Karla IV.: z textu ryze subjektivního, jakým jsou ostatně všechny prameny, o něž se tento článek opírá. Karel napsal o svém otci, českém králi Janu Lucemburském, následující řádky: „Měl pak řečený král dvě sestry vdané: jednu vdal za krále uherského Karla I. a ta umřela bez dětí; druhou pak dal Karlovi, králi francouzskému, jenž tehdy kraloval ve Francii, léta Páně 1323. A poslal mě můj otec již řečený k uvedenému králi francouzskému, když jsem byl v sedmém roce svého dětství. I kázal mě řečený král francouzský biskupu biřmovati a převzděl mi jméno své, totiž Karel, a dal mi za ženu dceru strýce svého Karla jménem Margaretu, řečenou Blanku. A umřela žena jeho, sestra otce mého, roku toho bez dětí. Potom též král jinou ženu v manželství pojal. A miloval mne též král velice a přikázal kaplanovi mému, aby mě něco v písmě poučil, ačkoli král sám písma neznal.“¹ Originálnímu znění závěru textu, kterým se mladý muž vypořádal s pobytem u dvora posledního přímého Kapetovce, porozumí i ten, kdo má na rozdíl od našeho „otce vlasti“ jen chabé základy latiny: „...quamvis rex predictus ignarus esset literarum.“² Francouzský vladař Karel IV., řečený později Sličný (vládl 1322–1328),³ byl vskutku muž mírný, ale také nerozhodný, snadno ovlivnitelný a vzhledem k nešťastnému osobnímu životu i hluboce depresivní.⁴ Nepatřil k milovníkům četby, bytí tvrzení o jeho negramotnosti nesmíme brát doslova.⁵

1 Jan VILIKOVSKÝ, *Próza z doby Karla IV.*, Praha 1938, s. 57.

2 *Fontes Rerum Bohemicarum* III, Praha 1882, s. 339.

3 Soudobé prameny francouzskému králi Karlovi IV. přídomek „Sličný“ nepřisuzovaly, užívám ho však, aby nedocházelo k záměně s pozdějším českým a římským králem. „Karolus Pulcher“ se poprvé objevilo až krátce po panovníkově smrti, v tzv. 2. pokračování Gérauda de Frachet, které sepsal Richart Lescot, viz *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, tome 21, ed. Dom Martin Bouquet, Paris 1855, s. 30. Petrarca tvrdil, že všichni synové Filipa IV. se podobali otci sličností, viz Francesco PETRARCA, *De otio religioso (Le repos religieux)*, 1346–1357, trad. C. Carraud, éd. Jean Million, Grenoble, 2000, II, s. 237. K problému přídomeků Martin NEJEDLÝ, „Tak jaký přídomek mu vymyslíme?“ *Středověcí vládci v osidlech kronikářovy moci*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 16, 2013, č. 2, s. 25–72.

4 Nejnovější poznatky o tomto králi shrnuje Christelle BALOUZAT-LOUBET, *Louis X, Philippe V, Charles IV: Les derniers Capétiens*, Paris 2019. Cennou charakteristiku vlády a osobních rysů tohoto krále poskytl Elizabeth A. R. BROWN, *Philip the Fair's Sons, Their Statuses, and Their Landed Endowments*, in: *Medieval Prosopography. History and Collective biography* 32, 2017, s. 186–221, zvláště s. 209–219.

5 Zpovědníky Karla IV. Sličného, stejně jako jeho starších bratrů, byli učené dominikáni, kteří vyučovali na pařížské univerzitě.

Zato Karel z Valois (1270–1325), jenž za českého korunního prince provdal dceru Blanku a ovlivnil zřejmě i volbu jeho nového jména při biřmování, byl ze zcela jiného těsta.⁶ Česká historiografie mu dosud příliš pozornosti nevěnovala.⁷ Na francouzském královském dvoře v době, kdy tam přivezli synka Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, měl přitom ve všem rozhodující slovo. Ovládal labilního korunovaného synovce. Vnímavého zetě jistě ovlivnil v některých ohledech také. Moc hraběte z Valois vystihuje podivuhodná historka. Roku 1321 prý počestné Francouze ohrozili přivandrovalci postižení leprou. Chtěli nákazu přenést na všechno křesťanské obyvatelstvo a zmocnit se vlády. Vůdce hord se měl stát francouzským králem, jeho vrchní pomahač hrabětem z Valois. Zbývající vetřelci by pak nahradili pomřelé křesťany ve všech dalších „údech“ těla hierarchicky vystavěné francouzské společnosti.⁸

Pouhá marginálie? Snad. Ale zapsat ji na věčnou paměť poručil sám Karel z Valois. Záleželo mu na tom, aby budoucím generacím zanechal obraz sebe sama nejen jako druhého nejmocnějšího muže království, ale též neohroženého bijce nevěřících, záštitu odvěkého řádu a laskavého ochránce poddaných před zákeřnými hrozbami, včetně nakažlivých chorob.⁹ Nečekal přitom od kronikářů a poetů, které štědře odměňoval a jejichž díla dokázal jako citlivý mecenáš ocenit, jen oslavný portrét. Přál si, aby do epických skladeb i záznamů aktuálních událostí vplétali peripetie jeho osobních osudů. Budiž tedy i historikovi 21. století dovoleno prohlásit, že bez nečekané pandemie koronaviru by neznal a nepochopil šíři mecenášských aktivit tchána českého krále Karla IV. Nevznikla by koneckonců ani tato studie.¹⁰

6 Autor zatím jediné monografie o otci Blanky z Valois soudí, že Jan Lucemburský, který udržoval s Karlem z Valois intenzivní styky, dal svého syna přejmenovat nejen na znamení úcty ke králi Karlovi IV. Sličnému, ale právě také k hraběti z Valois. Viz Joseph PETIT, *Charles de Valois (1270–1325)*, Paris 1900, s. 248.

7 František ŠMAHEL ve své monografii *Cesta Karla IV. do Francie*, Praha 2006, zvláště s. 19–33, přinesl sice mnoho cenných poznatků ohledně učitelů malého prince, vytěžil i účetní materiál a neopomněl přirozeně ani příbuzenské vazby a politickou roli otce Blanky z Valois, kulturní dimenzi této osobnosti však ponechal stranou.

8 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 196.

9 Karel založil špitál a leproserii v Grand-Beaulieu, kam dával systematicky zavírat osoby podezřelé z šíření rozmanitých nákaz. J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 312. Děkuji Marilyn Nicoud za poskytnutí dosud nepublikovaných výzkumů o mimořádně intenzivní snaze Karla z Valois izolovat i osoby s kožními chorobami.

10 Ve snaze zajistit dostatek materiálu studentce Johaně Nelibové pro bakalářskou práci *Ctnosti a neřesti společnosti 14. století – Román o Fauvelovi* (obhajoba na Ústavu českých dějin, Filozofická

Karla z Valois smíme vzhledem k jeho zájmu o literaturu, výtvarná díla a hudbu pokládat za důstojného předchůdce a nepopíratelný vzor svých pravníků, francouzského krále Karla V. a jeho mladšího bratra Jana z Berry. Zdědili po něm mnoho vzácných klenotů a iluminovaných knih, obdivovali jeho věrné portréty na freskách a snažili se dokončit stavby, jež započal.¹¹ Listovali v rýmovaných i prozaických kronikách, hrdinských románech a cestopisech sepsaných na pradědečkovu objednávku. Český korunní princ nepochybně přišel do styku s plody tchánova uměleckého mecenášství za pobytu ve Francii nesčetněkrát. Přehled literárních děl objednaných Karlem z Valois může být na tomto místě jen stručný. Jmenujme na prvním místě kroniku zvanou *Manuel*, pojatou jako historickou příručku či panovnické zrcadlo pro syna, budoucího krále Filipa VI. Za zářný vzor vladaře tam otec, který netrpěl falešnou skromností, nabídl následovníkovi sebe sama.¹²

Hrabě z Valois, velký milovník historie, jejíž užitečnost v mocenských zápasech si uvědomoval lépe než jeho bratr a synovci, nechal sepsat též *Kroniku králů*, vlastně francouzské pokračování díla *Memoriale historiarum* Jeana de Saint-Victor.¹³ Vznikla pro něho i rýmovaná kronika let 1300–1316 Geoffroie Pařížského, pro množství drastických detailů a bezohlednou tendenčnost nazývaná *skandální*.¹⁴ Úderné, efektní, vynalézavé, emotivní a šibalské, byt servilní a zaujaté veršování

fakulta Univerzity Karlovy v září 2020) v době uzavření knihoven, jsem oslovil zvláště zahraniční kolegyně a kolegy s prosbou o webové zasílání studií, odkazů na prameny a cenné rady, jichž jsem mohl využít rovněž. Také české kolegyně a čeští kolegové přispěli touto cestou mnoha podněty.

11 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 223.

12 André SURPRENANT, „*Unes petites croniques abrégées sur Vincent*“: nouvelle analyse du manuel dit „*de Philippe VI de Valois*“, in: Serge Lusignan – Monique Paumier-Foucart – Alain Nadeau (éd.), *Vincent de Beauvais. Intentions et réceptions d'une oeuvre encyclopédique*, Montréal 1990, s. 439–465; Camille COUDERC, *Le manuel d'histoire de Philippe VI de Valois*, in: Ernest Lavis (éd.), *Etudes d'histoire du moyen âge dédiées à Gabriel Monod*, Paris 1896, s. 415–445.

13 Isabelle GUYOT-BACHY, *La diffusion du Roman des roys avant la guerre de Cent Ans: le manuscrit de Pierre Honoré, serviteur de Charles de Valois*, in: Erik Kooper (éd.), *The Medieval Chronicle II*, Amsterdam – New York 2002, s. 89–102.

14 Andrew WATHEY, *Gervès du Bus, the Roman de Fauvel and the Politics of the Later Capetian Court*, in: Margaret Bent – Andrew Wathey (ed.), *Fauvel Studies. Allegory, chronicle and image in Paris*, Bibliothèque Nationale de France, MS Français 146, Oxford 1998 [dále jen *Fauvel Studies*], s. 599–613; dále viz též Jean DUNBABIN, *The Metrical Chronicle Ascribed to Geoffroi de Paris*, in: *Fauvel Studies*, s. 233–246. Autor zdůrazňuje, nakolik často a obdivně Geoffroy Pařížský psal o Karlovi z Valois.

o nedávných událostech nese tento název teprve od 16. století. V zásadě ale odpovídá obsahu.¹⁵

Jedinou větou musím odbýt lékařskou knihu královského ranhojiče Henriho de Mondovilla, který věnoval štědrému ochránci pojednání zvané *Chirurgie*, jež má dodnes pevné místo v dějinách medicíny.¹⁶ Právě pro Karla z Valois upravili literáti, zvyklí jinak spřádat ryze románové příběhy, i cestopis současníka Marca Pola (1254–1324). Vznikla tak verze právem označovaná jako *Knih o podivuhodnostech*, jež zůstala dodnes nejznámější, nejpřekládanější a nejcitovanější verzí. Sám zcestovalý autor daroval v Benátkách jednu kopii svého textu Thibautu de Chapoy, zvědovi chystajícímu půdu pro Karlovo tažení do Konstantinopole. A to s výslovným přáním, aby ji svému pánovi předal.¹⁷ Hrabě z Valois, který se honosil též titulem konstantinopolského císaře, neuspěl v opakovaných plánech na křížovou výpravu, ale daleké cesty na východ ho fascinovaly po celý život. Roku 1310 dal původní italsko-francouzský text Marca Pola přepsat do vzletnější francouzštiny a upravit do napínavé četby pro čtenáře či posluchače na pařížském královském dvoře.¹⁸ Tedy pro ty, kteří byli zvyklí na poutavou četbu románů tehdy snad nejoblíbenějšího literáta Girarda d'Amiens, důstojného pokračovatele slavného Chrétiena de Troyes.¹⁹ Nejprve upoutal pozornost dvorských kruhů barvitým artušovským románem *Escanor*, plným zakletých hradů a tajuplných lesních bytostí.²⁰ Další dobrodružný spis nazval tento plodný tvůrce *O podivuhodném koni*

15 K názvu „skandální kronika“, jenž byl ve Francii středověkým textům přisuzován většinou teprve s příchodem knihtisku, viz Martin NEJEDLÝ, *O mnichově těhotenství a sojce s nevymáchaným zobákem; Skandální kronika 15. století*, in: Oldřich Chládek – Tomáš Petráček – Jan Síč – Veronika Stachurová-Kurcová (edd.), *Jdi svou cestou a nech lidi mluvit. Variety sociálních a kulturních dějin*, Praha 2018, s. 462–486.

16 Henri de Mondoville prohlásil, že bez podpory Karla z Valois by musel rezignovat na veškerou aplikaci své metody léčby zlomenin. Viz J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 227–228.

17 K roli Karla z Valois při vzniku textu dnes slavného rukopisu viz Philippe MÉNARD v úvodu k edici Marco POLO, *Le devisement du monde*, Philippe Ménard (éd.) tome 1, Genève 2001, s. 24–25.

18 Heslo *Marco Polo*, in: *Dictionnaire des lettres françaises, Le Moyen Age*. Robert Vossuat – Louis Pichard – Guy Raynaud de Lage (éd.). Edition étieurement revue et mise à jour sous la direction de Geneviève Hasenohr et Mihel Zink, Paris 1992, s. 985–986.

19 K hodnocení tohoto autora jako pokračovatele Chrétiena de Troyes viz Silvěre MENEGALDO, *Girart d'Amiens. Un auteur et une oeuvre à la fin du XIIIe siècle*, in: *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes. L'héritage de Chrétien de Troyes* 14, 2007, s. 145–151.

20 Kritická edice Girart d'AMIENS, *Ecanor, roman arthurien en vers de la fin du XIIIe siècle*, Richard Trachsler (éd.), Genève 1994.

ze dřeva aneb o Meliacinovi.²¹ Zde se inspiroval mimo jiné i pohádkami *Tisíce a jedné noci*. Román se spleťtým dějem si objednal buď král Filip IV. Sličný, nebo – což se poslední dobou jeví mezinárodnímu bádání jako pravděpodobnější – jeho mladší bratr Karel z Valois.²² Dodnes se dochoval nádherně iluminovaný rukopis tohoto díla, líčícího v ústředních kapitolách boje proti náporu Seldžuckých Turků na Arménii, kde dosud vládli Lusignanové, slavný křížácký rod.²³ Mistrovské dílo Girarda (či Girarta) d'Amiens, který rád prokládal své texty hudebními skladbami, ovšem vzniklo pro vyhlášeného mecenáše Karla z Valois zcela určitě. Mám na mysli monumentální veršovanou skladbu o Karlovi Velikém, *Charlemagne*.²⁴ Autor nazval její text kronikou. Přímou v něm uvedl: „Mně, Girardu d'Amiens, jenž složil tuto kroniku na příkaz bratra francouzského krále hraběte z Valois, přineslo její zveršování veliké potěšení.“²⁵ Ve vlastním textu poeta prokázal znalost řady cestopisů a epických skladeb o Rolandovi, volně přebásnil i rozsáhlé pasáže Velkých francouzských kronik. Vyšel též vstřícně zálibě objednavatele ve válečném hrdinství a v divech Orientu.²⁶ Dílo zkomponoval nejspíš roku 1308, kdy se Karel z Valois ucházel o římský trůn.²⁷ Nenechal nikoho na pochybách, že bratr francouzského krále Filipa IV. se pokládá za důstojného pokračovatele svého jmenovce Karla Velikého. Hrabě slavnostně sliboval, že bude kráčet v jeho šlépějích.²⁸ Už nikdy nezjistíme, zda dědici českého trůnu, malému Václavovi/Karlovi, předčítali v Paříži z románu, který si jeho tchán k oslavě velkého předchůdce i své vlastní objednal.

21 Kritická edice Girard d'AMIENS, *Le Roman du cheval de fust, ou de Meliacin*, Paul Aebischer (éd.), Genève 1974. Novější a doplněná edice Girard d'AMIENS, *Meliacin ou Le Roman du cheval de fust*, Antoinette Saly (éd.), Aix-en-Provence 1990.

22 Ohledně vztahů Girarda d'Amiens ke Karlovi z Valois viz Antoinette SALY, *Les destinataires du Roman de Meliacin*, in: *Travaux de Linguistique et de Littérature* 19, 1981, s. 7–16.

23 K dvorskému iluminátorovi zvanému *Mistr Meliacina* a mecenášství královské dynastie za vlády Filipa IV. a jeho synů nejnověji Tracy CHAPMAN HAMILTON, *Pleasure and Politics at the Court of France. The Artistic Patronage of Queen Marie of Brabant (1260–1321)*, Turnhout 2019.

24 Kritická edice: *A Critical Edition of Girart d'Amiens: „L'histoire le roy Charlemaine“, poème épique du XIVe siècle*, Daniel Métraux (éd.), Lewiston, Quennston et Lampeter, 2004. Děkuji Richardu Trachslerovi, že mi umožnil s touto obtížně dosažitelnou edicí pracovat.

25 *A Critical Edition of Girart d'Amiens: „L'histoire le roy Charlemaine“*, s. 891, verše 2329–2332.

26 Nejnověji v kontextu hrdinských skladeb 14. století Claude ROUSSEL, *La chanson de geste au XIVe siècle, introduction*, in: *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes* 35, 2018, s. 13–74.

27 K dataci této skladby viz Antoinette SALY, *La date du Charlemagne de Girart d'Amiens*, *Senefiance* 20–21, 1987, s. 975–981.

28 Viz Alain CORBELLARI, *Le Charlemagne de Girart d'Amiens et la tradition épique française*, *Cahiers de recherches médiévales* 14, 2007, s. 189–199; Alain CORBELLARI – Daniel MÉTRAUX, „*Sacré Charlemagne!*“, *Études de lettres*, 1999, 2, s. 111–121.

Budeme-li se však nad zdroji ideologicky motivované úcty českého krále a římského císaře ke Karlovi Velikému zamýšlet, musíme tuto možnost alespoň zvážit.

Rozpustilá představení v královském paláci

Je naproti tomu nanejvýš pravděpodobné, že český korunní princ za svého sedmiletého pobytu u francouzského královského dvora zhlédl alespoň jedinkrát v paláci Cité na ostrově uprostřed Seiny barvitě divadlo. V komnatách loveckými lesy obklopeného Křivoklátu, odkud ho dal otec s bezpečným doprovodem 4. dubna roku 1323 do Paříže odvézt, nic podobného prožít nemohl.²⁹ Do hlavního sálu paláce francouzských králů náhle vrazil rej rozvášněných mužů. Mňoukali, řehтали, kňučeli a vyli. Tváře jim zakrývaly rozšklebené masky, navlékli si zvířecí kožichy nebo jen vlastní oděv oblečený naruby. Někteří vystřkovali zadnici a chlupaté nohy. Mlátili do bubínků a kuchyňského nádobí, rachtali řehtačkami nebo duli na vířskavé dudy. Házeli po sobě tvaroh, bláto a nahnílou zeleninu. Pár jich třímalo velikánské obrazy s figurou ryšavého tyrana, jehož malíři zachytili tu v plném majestátu, tu během nevázané soulože.³⁰ Účinkovali notáři a písaři panovníka či jeho příbuzných, přidali se k nim i zpěváci ze ctihodné Sainte-Chapelle, stojící těsně vedle královského paláce. Ti mečivý rumrajch proložili libozvučnými motety. Pečlivě promyšlené divadlo přerušil v dohodnutou chvíli recitátor, který ohlásil vpád úlisných lišáků. Zaplavili sál, mávali ocasy přišitými ke kostýmům a nestoudně se sápali na mramorový stůl, určený jinak výhradně pro krále a nejčestnější hosty při slavnostních banketech.³¹ Celému představení

29 K okolnostem odjezdu malého Václava z Křivoklátu i možnému kontrastu francouzského královského dvora s tím, co chlapec doposud znal, viz Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 66–67.

30 Neznámý epigon, literát pracující pro děti a vnoučata Karla z Valois, zanechal ve spolupráci s malířem dvorské dílny jedinečný „středověký komiks“ příběhů o koni Fauvainovi. Dovoluje nám pochopit i představení o jeho slavnějším předchůdci Fauvelovi. Viz *L'histoire de Fauvain. Reproduction phototypique de 40 dessins du manuscrit français 571 de la Bibliothèque nationale (XIVe siècle) précédée d'une introduction et du texte critique des légendes de Raoul le Petit* par Arthur LANGFORS, Paris 1914. K paralelám viz Jane H. M. TAYLOR, *Le Roman de Fauvain: Manuskript, Text, Image*, in: Fauvel Studies, s. 569–589.

31 Karel IV. se k slavnému mramorovému stolu vrátil jako privilegovaný host při své poslední cestě do Paříže v lednu roku 1378. Viz Bruno LAURIOUX, *Écrire ce que manger veut dire: La production documentaire des banquets politiques à la fin du Moyen Âge*, in: Bruno Laurioux – Agostino Paravicini Bagliani – Eva Pibin (ed.), *Le Banquet: manger, boire et parler ensemble (XIIe–XVIIe siècle)*, Micrologus Library Firenze 2018, s. 103–138, zvláště s. 121–122. Dále viz

blahosklonně přihlíželi příslušníci vládnoucí dynastie. Rámusivá taškařice totiž neprotestovala vůči jejich legitimní moci, zesměšňovala zvrácenou vládu neřestného koně.³² Zvěčnil ji iluminátor rukopisu, který Karel z Valois objednal jako knížecí zrcadlo či historii podložené poučením pro příbuzné a následovníky.³³

Zkusme hlavní postavu díla, pro něž se vžil nepřesný a pozdní název *Román o Fauvelovi*, zasadit tam, kam patří, tedy do kontextu evropských kulturních a politických dějin.³⁴ Posléze se zamyslíme, proč se zrovna ryšavý antihrdina stal propagandistickým nástrojem podivuhodného zrcadla, slavicího úspěch u několika generací dynastie Valois a možná i pokrevně spřízněných Lucemburků.³⁵

TÝŽ, *Distinction et alimentation à la fin du Moyen Age*, in: Jean-Philippe Genet – E. Igor Mineo (éd.), *Marquer la prééminence sociale*, Paris – Rome 2014, s. 323–345, zvláště s. 339–342. K překvapivým divadelním taškařicím notářů a dalšího kancelářského personálu kolem mramorového stolu hlavního sálu královského paláce viz Marie BOUHAÏK-GIRONÈS, *Les clercs de la Basoche et le théâtre comique*, Paris 2007, s. 123–126.

32 Marie Bouhaïk-Gironès, Boris Bove, Murielle Gaudé a Denis Hue mi pomohli pochopit funkci „kočičáren“ či „rumrajchů“ pořádaných notáři a písaři jakožto představení pro dvůr přímo v paláci Cité. Můj dík jim patří i za vysvětlení jejich těsného vztahu k „šarivari“ z Románu o Fauvelovi. Kolem mramorového stolu zřejmě nebylo předváděno celé dílo, ale jen některé scény. Konkrétně viz Elisabeth LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, in: Frédérique Lachaud – Lydwine Scordia (éd.), *Le Prince au miroir de la littérature politique de l'Antiquité aux Lumières*, Paris 2007, s. 217–228; Michel HUGLO, *Le Contexte folklorique et musical du charivari dans le Roman de Fauvel*, in: *Fauvel Studies*, s. 277–283. V obou studiích lze nalézt odkazy na další literaturu k divadelnímu předvádění scén z Fauvela v paláci Cité.

33 Ke Karlovi z Valois jako objednateli kodexu uloženého v Bibliothèque Nationale de France v Paříži pod signaturou MS Français 146 (dále v textu článku jej uvádím zkráceně jako rukopis 146) se vyjadřuje mnoho příspěvků z již citovaného sborníku *Fauvel Studies*, který znamenal přelom v interdisciplinárním a mezinárodním „fauvelovském“ bádání. Viz zvláště úvod a Andrew WATTHEY, *Gervès du Bus, the Roman de Fauvel and the Politics of the Later Capetian Court*, in: *Fauvel Studies*, s. 599–614; dále Madeleine TYSENS, „Scruter Fauvel“, *A propos d'un ouvrage récent*, *Le Moyen Age* 2002/1, s. 89–102; nověji E. LALOU, *Le Roman de Fauvel*, s. 217–228.

34 Tento středověký text je již desítky let předmětem mezinárodního interdisciplinárního výzkumu, jenž marně prosí české medievisty o interpretaci „bohemikálních“ narážek a souvislostí pramene 14. století. Z nejnovějších metodologicky podnětných studií vyjímám dvě, jež osobně pokládám za nejinspirativnější: Thibaut RADOMME, *Jeux de lettres, jeu du texte. L'hermétisme du Roman de Fauvel (Paris, BnF, f. 146) au service de la satire*, in: Marion Uhlig – Martin Rohde (éd.), *Belles Lettres. Les figures de l'écrit au Moyen Age*, Wiesbaden 2019, s. 259–282; Armand STRUBEL, *De Faux-Semblant à Fauvel: la limite de la personnification*, in: Mireille Demaule (éd.), *La personification du Moyen Age au XVIIIe siècle*, Classiques Garnier (Rencontres 91), Paris 2014, s. 109–128.

35 V celé studii používám nejnovější kritickou edici (s paralelním středofrancouzským textem a jeho překladem do současné francouzštiny: Armand Strubel (éd.), *Le Roman de Fauvel*, Paris 2012. Veškeré odkazy na originální středofrancouzský text této edice uvádím dále již zkráceně jako FAUVEL.

Základní dějová linie Románu o Fauvelovi

Román o Fauvelovi, důmyslný kolektivní výtvar, kde se vzájemně doplňuje složka poetická, hudební a výtvarná, se v zásadě skládá ze dvou knih. První spatřila světlo světa roku 1310, druhá o čtyři léta později.³⁶ Původní autor sice své jméno skryl do hravých hádanek, dnes se však většina badatelů kloní k názoru, že jím byl královský notář Gervais du Bus, uváděný v panovnických službách až do roku 1346.³⁷ Jeho verše líčí, jak se pokrytecký kůň Fauvel zmocnil vlády nad světem. Ze stáje, kam „přirozeně“ patřil, se vyšvihl až do panovnického paláce, kde sebevědomě usedl na trůn francouzských králů.³⁸ Na znamení triumfu neřestí nechal zdi i tapiserie vyzdobit malovanými a vyšitými lišáky a opicemi.³⁹ Na stěny hlavního sálu si nechal dokonce vykreslit scény z *Románu o lišákovi*.⁴⁰ Králové, papeži, biskupové, šlechtici, jeptišky i obecný lid mu tam úslužně přicházejí vzdát hold: padají na kolena, vrší před ním dary, hladí ho po ryšavé srsti, líbají zahnojená kopyta, úslužně mu utírají zadnici...⁴¹

V textu se dostalo nezvyklému jménu samozvaného vladaře hned dvojího vysvětlení: šlo o spojení slov „de faus“ (falešný, ničemný, pokrytecký) a „de vel“ (ve střední francouzštině závoj, rouška, škraboška, maska)⁴². Řekněme tedy zakuklený a maskovaný falešník. Vzhledem k modloslužebnictví všech stavů vůči této drzé kreatuře se dá uvažovat i o volnějším paralelách se vzýváním zlatého telete jako nestoudného idolu. Fauvel byl důvtipnými stvořiteli pokřtěn na základě počátečních písmen neřestí, jichž se jeho uctívači dopouštěli: v originále flatterie, avarice, vilainie, variété, envie a lacheté, tedy pochlebovačnost, lakota, sprostota, nestálost, závist a zbabělost.⁴³ Bez ohledu na tento akronym znělo Francouzům, současníkům hraběte z Valois a českého krále Karla, již samotné jméno Fauvel zlověstně. Ihned také pochopili souvislost s barvou srsti pokryteckého koně, *fauve*, tedy rzivou,

36 Dochovalo se na 40 rukopisů, což svědčí – navzdory obměnám – o popularitě díla. Viz Elizabeth A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les „Livres de Fauvel“*, in: Joël Blanchard (éd.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Age*, Paris 1995, s. 214–235, zde zvláště s. 215.

37 Heslo *Gervais du Bus*, in: *Dictionnaire des lettres françaises, Le Moyen Age*, s. 518–519.

38 FAUVEL, s. 128, v. 11–27.

39 FAUVEL, s. 276, v. 1355–1380.

40 FAUVEL, s. 278, v. 1389–1402.

41 FAUVEL, s. 132–134, v. 35–63, s. 148–153, v. 149–204, s. 278, v. 1390–1393.

42 FAUVEL, s. 154, v. 239–240. Viz též Peter NOBLE, *Le symbolisme de la bête dans le Roman de Fauvel*, *Le Moyen Français* 55–56, 2005, s. 281–287, zvláště s. 283; Jean-Claude MÜHLET-HALER, *Le dévoilement satirique. Texte et images dans le Roman de Fauvel*, *Poétique*, avril 2006, s. 165–179, zvláště s. 175.

43 FAUVEL, s. 154, v. 233–256.

zrzavou.⁴⁴ Zrádný ryzák se v románu ostatně obklopí i smečkou dalších neřestí v čele se Smilstvem.⁴⁵ Vlastními kopyty si na hlavu nasadí královskou korunu. Symbolizoval svět převrácený naruby, v němž se lidé stali zvířaty.⁴⁶

Postupme v základní dějové linii: po sérii mocenských úspěchů požádá pyšný kuň o ruku samotnou Fortunu. Chce si zajistit její věčnou přízeň a „stát se bezmezným pánem jejího kola, jímž si bude otáčet podle vlastní svévole a libosti“.⁴⁷ Předstírá proto kurtoazní lásku, dostane se mu však zamítavé odpovědi. Fortuna je v tomto textu spravedlivou Boží dcerou a jako taková se s „vilnými křupany“ nezahazuje.⁴⁸ Na její popud se tedy Fauvel ožení alespoň s Marnou slávou. Splodí spolu stádo hříbátek, neposedných *fauvelků*. Skotačí, dovádějí, sbírají síly.⁴⁹ Ale sotva odrostou, zákeřně se rozlezou jako nákaza do všech koutů donedávna kvetoucí „zahrady Francie“. Její lilie chtějí svými kopýtky zadupat do bláta.⁵⁰ Arogantní zlo však nakonec nezvítězí, byť hrozba tyranské vlády nepomine nikdy. *Román o Fauvelovi* chce před ní naléhavě varovat.

Přepracování díla a důmyslný kodex

Po roce 1317 začal původní příběh přepisovat a rozšiřovat další královský notář, záměrně tajnosnubný Chaillou de Pesstain.⁵¹ Svoji totožnost rovněž skryl do změtí hádanek a náznaků, přesvědčivě byl identifikován teprve nedávno.⁵² Pomáhalo mu

44 FAUVEL, s. 152, v. 217–223.

45 FAUVEL, s. 538, v. 4202–4212.

46 Explicitně FAUVEL, s. 166, v. 335. Základní práci k pochopení tohoto pramene zůstává podle mého názoru rozsáhlá monografie, již sepsal Jean-Claude MÜHLETHALER, *Fauvel au pouvoir. Lire la satire médiévale*, Paris 1994. V několika kapitolách zde mimo jiné poukazuje na roli Karla z Valois při vzniku rukopisu 146.

47 FAUVEL, s. 320, v. 1795–1805.

48 FAUVEL, s. 366, v. 2215–2229.

49 FAUVEL, s. 654, v. 5727–5744.

50 FAUVEL, s. 660, v. 5805–5816.

51 Jako královský notář je zmiňován v letech 1303–1331. Viz Olivier CANTEAUT, *Du notaire au clerc du secret: le personnel de la chancellerie des derniers Capétiens directs dans les rouages du pouvoir*, in: Chancelleries et chanceliers des princes à la fin du Moyen Age, Chambéry 2011, s. 231–285, zvláště annexe II, Liste des notaires de la chancellerie (1314–1328), s. 274.

52 Autora identifikovala přesvědčivě E. LALOU, *La chancellerie royale à la fin du règne de Philippe IV le Bel*, in: Fauvel Studies, s. 307–320. K této identifikaci rovněž táž, *La Roman de Fauvel à la chancellerie royale*, in: Bibliothèque de l'École des Chartes, 1994, t. 152, livraison 2, s. 503–509, zvláště s. 504. V obou studiích podrobně rozšifrovala slovní hříčky a hádanky, do nichž autor své jméno skrýval.

několik dalších notářů a písařů královské kanceláře, ke společnému dílu přizvali i hlouček dvorských umělců. Výsledek jejich kompozičních snah, završených nejspíš až roku 1322, vidíme právě v rukopise 146 určeném Karlovi z Valois a jeho přibuzenstvu.⁵³

Chaillou, muž s osobitým smyslem pro humor, dal do honosného kodexu připojit 33 zdánlivě nesouvisejících veršovanéek „*zlotřilého poety*“ Jeníka, který přes svůj notářský stav skončil roku 1304 „*na šibenici pro chmatáky*“.⁵⁴ Příběh románu byl navíc na jeho pokyn obohacen i o sto padesát lyrických a epických básní, z nichž alespoň některé sám složil. Přibýlo i 78 iluminací z dílny předního dvorského malíře. Do původního textu nechal dále vsunout hudební skladby rozmanitého, často přímo protikladného stylu a zabarvení.⁵⁵ Část z nich náleží inovativnímu proudu *Ars Nova*, jejich autorem byl nejspíš slavný Philippe de Vitry.⁵⁶ Každopádně šlo o předchůdce Guillaume de Machaut, který se jako notář s autory rukopisu přátelil a jejich Fauvela důvěrně znal. Chaillou posléze vpletl do dosud celkem lineárního děje příběhu politická pojednání („*dits*“) Geoffroye Pařížského, glosující nedávné události v intencích zájmů Karla z Valois. Za samotný příběh o koňské falši, nyní rozšířený a doplněný, dal do kodexu zapsat ještě rýmovanou kroniku let 1300–1316, jež je s největší pravděpodobností rovněž Geoffroyovým dílem. Při zběžném pohledu a selektivním čtení by mohla působit jako náhodný doplněk, jde však o nedílnou součást pečlivě promyšleného celku.⁵⁷

53 Kompletní faksimile viz Le Roman de Fauvel in the Edition of Mesire Chaillou de Pesstain: a reproduction in facsimile of the complete manuskript, Paris, Bibliothèque Nationale, Fonds francais 146, introd. Edward Roesner, François Avril et Nancy Freeman Regaldo, New York 1990. K dataci rukopisu Elisabeth A. R. BROWN, *Rex ioians ionnes, iolis. Louis X, Philippe V and the Livre de Fauvel*, in: Fauvel Studies, s. 53–72. Shoduje se s ní E. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, s. 217–228.

54 K politickým aspektům takto připojených veršů a jejich provázaností s pojednáními komentujícími aktuální události viz Joseph C. MORIN, *Jehanot de Lescurel's Chansons, Geffroy de Paris s'Dits, and the Process of Design in BN fr: 146*, Fauvel Studies, s. 321–336. Dále viz Wulf ARLT, *Jehanot de Lescurel and the Function of Musical Language in the Roman de Fauvel as presented in BN fr: 146*, Fauvel Studies, s. 25–34.

55 Susan RANKIN, *The Divine Truth of Scripture: Chant in the „Roman de Fauvel“*, in: Journal of the American Musicological Society, 47, 2. Summer 1991, s. 203–243.

56 Ardis BUTTERFIELD, *The Refrain and the Transformation of Genre in the Roman de Fauvel*, in: Fauvel Studies, s. 105–159. Dále viz Andrew WATHEY, *The Motets of Philippe de Vitry and the Fourteenth-Century Renaissance*, Early Music History, vol. 12, january 1993, s. 119–150.

57 J.–C. MÜHLETHALER, *Fauvel au pouvoir*, především třetí část monografie, se věnuje roli *Skandální kroniky* v rámci celku. Jeho teze potvrzuje a dále rozvíjí Philippe FRIEDEN, *La révolution Marigny: les rapports de la Chronique métrique dans le BNF. fr: 146*, in: Hélène Bellon-

Jako pořadatel či doslova skladatel nového rukopisu vmíchal Chaillou de Pessatin do děje románu též několik vlastních epizod. Přibylo vylíčení slavnostního banketu a svatební noci chlívěného kopytníka. Právě proti ní zaprotestoval ryčným „šarivari“, podbarveným nejen veršem a iluminacemi, ale i šibalskými a erotickými popěvkami s notovým doprovodem.⁵⁸ Z jeho brku vzešla též závěrečná scéna osudového turnaje Ctností a Neřestí, v němž Fauvelovi spolčenci podlehnou – a konečně pijácký popěvek jako šibalské rozloučení se čtenáři.⁵⁹

Tak důsledně promyšlený, vskutku polyfonní celek veršů, miniatur a hudby, nabízejících vzájemná vysvětlení a komentáře, zatím neměl obdoby. Pokud bychom přesto hledali možný vzor, byla by jím iluminovaná a hudbou prokládaná díla již zmíněného dvorského básníka a romanopisce Girarda z Amiens. Pozornosti by si zde zasloužily jeho pozdní skladby, sepsané k oslavě citlivého mecenáše Karla z Valois, včetně bezpočetnými literárními vzory nasycené epeje, pro niž bych v češtině zvolil název *O Karlu Velikém*. Termín román zde působí jako ahistorická škatulka, jež je ostatně těsná i didaktickému Fauvelovi.⁶⁰ Neopakovatelným svérázem honosného rukopisu 146 však navždy zůstane propletení původního příběhu s kronikou a dalšími historiografickými a politicky laděnými verši.⁶¹ I nepřilíh divotnému čtenáři poskytly dešifrovací klíč k alegorickým epizodám původního příběhu o pokryteckém koni. Je jen logické, že vlastní děj v přetavené verzi nesčetněkrát odkazuje na nově připojené texty, zvláště na Skandální kroniku a na další veršované glosy o dramatických osudech příslušníků panovnické dynastie.⁶²

Méguelle, Olivier Collet, Yasmina Foehr-Janssens et Ludvine Jaquiéry, *La moisson des lettres. L'invention littéraire autour de 1300*, Genève 2011, s. 143–164.

58 Proslulý a sáhodlouhý popis hlučného „šarivari“ (rumrajchu, kočičin) FAUVEL, s. 580–598, v. 4845–4940.

59 Rozverný pijácký rozloučení se čtenáři viz FAUVEL, s. 682, v. 5977–5985. Hodnocení tohoto závěru viz Jean-Claude MÜHLETHALER, *Discours du narrateur, discours de Fortune: les enjeux d'un changement de point de vue*, in: Fauvel Studies, s. 337–352.

60 Ve 14. století tento text termínem „román“ nikdo neoznačoval, nejčastěji ho vzhledem k jeho polymorfnímu charakteru zmiňovali přesnějším plurálem jako „Knihy o Fauvelovi“. Viz např. E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les „Livres de Fauvel“*, s. 214–235.

61 Nancy FREEMAN REGALDO, *The Chronique métrique and the Moral Design of BN. fr. 146: Fests of Good and Evil*, in: Fauvel Studies, s. 467–494.

62 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 216.

Věnujme nyní několik vět autorům Fauvela. Zaslouží si je. Byť v dějinách nejsou bezejmenní, tradiční historiografie je vnímala hlavně jako notáře, skládající pro panovníky úřední dokumenty. A ty, jak věřivali a občas ještě věří pozitivističtí dějepisci, jsou základními prameny pro pochopení minulosti. Pravda, snad všichni tvůrci textů, které Chaillou pospojoval a promísil, působili v kanceláři Filipa IV. Sličného a jeho synů. Netýká se to jen dvojice hlavních autorů. Scéna Fauvelovy slavnostní hostiny a rituálního uložení nevěsty do postele přímo čerpala z dobrodružného příběhu o zápasu s krvesmilstvem a magickými úklady, který roku 1316 dokončil další úředník královské kanceláře, Jean Maillart.⁶³ Ochotně nabídl příteli jako inspirační zdroj tuto literární novinku, pro niž se ustálil nepřesný název *Román o hraběti z Anjou*, ale jež přetékala narážkami na aktuální události jakožto na důkazy zvratů Fortuny.⁶⁴ Chaillou ji s povděkem zapojil do důmyslné hry zrcadel a odrazů, jež si dokázal plně vychutnat kroužek uměnímilovných intelektuálů a jejich mocenský ochránce Karel z Valois.⁶⁵ Jako prozíravý mecenáš ostatně objednal „skandální kroniku“ u Geoffroye Pařížského, laického vzdělance, jenž – což snad už nepřekvapí – působil rovněž v královské administrativě.⁶⁶ Hraběti z Valois bylo zřejmé, že poutavý výklad o nedávném dění vhodně doplní a vysvětlí příběh o vzestupu a pádu úlisného koně. Fauvel svědčí o překvapivé sečtělosti sehrané skupinky autorů, kteří se dobře znali, byli zvyklí spolupracovat, měli stejné politické názory. Živili se sepisováním úředních dokumentů pro krále, ale ve volných chvílích secvičovali divadelní představení a živé obrazy s rozpustilými náměty, rádi deklamovali verše. Samozřejmě je zamýšleli jako moralistní skladbu určenou příslušníkům vládnoucí dynastie. Neváhali přizvat další tvůrce z řad hudebníků a malířů, s nimiž se u dvora potkali.⁶⁷ Všichni požívali ochrany Karla z Valois, který oceňoval jejich smysl pro imaginaci i osobitý humor. A oni zase

63 Alice PLANCHE, *La table comme signe de la classe. Le témoignage du Roman du comte d'Anjou*, dans: *Manger et boire au Moyen Age*, in: Denis Menjot (éd.), Nice 1984, t. 1, s. 239–260.

64 Kritická edice viz Jahan Maillard, *Le Roman du comte d'Anjou*, éd. Mario Roques, Paris 1931.

65 Maillart byl královským notářem v letech 1294–1323. Viz heslo *Jean Maillart*, in: *Dictionnaire des lettres françaises*, s. 809.

66 Samostatná kritická edice (se zdůrazněním úzkého vztahu k Románu o Fauvelovi) viz *La chronique métrique attribué à Geffroy de Paris, avec introduction et glossaire*, Armel Diverres (éd.) Paris 1956. Důležitý z hlediska úřední funkce autora a jeho vztahu k dalším notářům je úvod edice, zvláště s. 13–15.

67 P. NOBLE, *Le symbolisme de la bête dans le Roman de Fauvel*, s. 281.

sdíleli představy uměnímilovného hraběte o ideálním vladaři.⁶⁸ Strýc francouzských králů jim ostatně neváhal půjčovat literární díla přímo z knihovny svých synovců, aby tak přispěl k dokonalosti kolektivního díla, kterým se postupně stával polyfonní rukopis *Románu o Fauvelovi*. Právě on opatřil dramatickou epopej *Antikristův turnaj*, dílo básníka Huona de Méry, jež se stalo vítaným vzorem pro souboj Ctností a Neřestí v složitě prokomponované skladbě, kterou právě dokončoval Chaillou.⁶⁹

Tvůrci *Románu o Fauvelovi* důvěrně znali i *Román o růži*.⁷⁰ Nesčetné odkazy na toto slavné dílo, v němž na sebe rovněž navázali dva hlavní autoři, jsou typické pro semknutý, snad až spiklenecký kroužek těchto úředníků královské kanceláře a světských intelektuálů.⁷¹ Chaillou de Pestain si důkladně přečetl i Boethiovu *Útěchu z filosofie*, stejně jako spis *Psychomachie*, jež sepsal Aurelus Prudentius Clemens. Pojednávala o střetu mezi pohanskými neřestmi a křesťanskými ctnostmi.⁷²

Román o Fauvelovi v podobě, již s pomocí několika přátel zasadil tento notář jako vybroušený drahokam do rukopisu 146, je světem semknutým, hravým, částečně uzavřeným do sebe. Některé dvojsmysly, žertíky a satirické šlehy si asi vychutnal jen kroužek zasvěcených a jejich vnímavý mecenáš. Zároveň však autoři tepáním zlořádů pyšného koně i konkrétně jmenovaných současníků nastavili držitelům moci poučné zrcadlo. Čtenáři či posluchači typu Filipa V. či Karla IV. Sličného a jejich rádců nepochopili vše, ale uvědomili si to základní: jejich smyslům se nabízí příběh o vládě, zejména té špatné, zvěrsky „převrácené“, a tudíž *zvrácené*, svedené na tyranské scestí šalebnými pochlebníky.⁷³

68 Robert-Henri BAUTIER, *Le personnel de la chancellerie royale sous les derniers capétiens*, in: Françoise Autrand (éd.), *Prosopographie et genèse de l'Etat moderne*, Paris 1986, s. 91–115. Dále viz E. LALOU, *Le Roman de Fauvel a la chancellerie royale*, s. 503.

69 N. FREEMAN REGALDO, *Le porcher au palais: Kalila et Dimna, Le roman de Fauvel, Machaut et Boccace*, *Etudes littéraires* 31, n. 2, hiver 1999, s. 119–126, zde zvláště s. 122. K významu knížecího zrcadla, z něhož udělali autoři Fauvela ústřední myšlenku díla viz TÁŽ, *Kalila et Dimna, liber regius: The Tutorial book of Raymod de Bézières*, in: Nancy Reale – Ruth Stemglanz (ed.), *Satura: Essays on Medieval Satire and in Honor of Robert Raymo*, Donington: Shaun Tyas 2001, s. 103–123.

70 Na překvapivě hlubokou znalost širokého spektra literárních, zvláště veršovaných děl u královských notářů, jako byli Garvais, Chaillou nebo jejich přítel Jean Maillart, projevující se mimo jiné citlivými odkazy na *Román o růži*, upozornila odbornice na fungování panovnických kanceláří E. LALOU, *Le Roman de Fauvel à la chancellerie royale*, s. 506.

71 Kevin BROWNLEE, *Authorial Self-Representation and literary Models in the Roman de Fauvel*, in: *Fauvel Studies*, s. 73–103.

72 M. HUGLO, *Le Contexte folklorique et musical du charivari dans le Roman de Fauvel*, in: *Fauvel Studies*, s. 277–283, zde s. 282.

73 P. FRIEDEN, *La révolution Marigny*, s. 160.

Hlavní tvůrci díla měli vysoké mínění o své odpovědné roli. Nepochybně i o vlastní moci. Chaillou jako pořadatel promyšleného celku určoval iluminátorům „dílňu Mistra *Románu o Fauvelovi*“ (mezi historiky umění jde dnes o běžně uváděné označení), co a kam namalovat. Stejná dílna mimochodem vyzdobila také řadu dalších románů a kronik pro Karla z Valois a jeho korunovaného syna Filipa.⁷⁴ Chaillou zadal iluminátorům několikrát úkol, aby zvětšili spisovatele a vypravěče příběhu – tedy v první řadě jeho samotného – ve zcela privilegované pozici. Jednou se obrací jako autoritativní aktér ke skupině posluchačů, v níž má převahu šlechta. Jindy je vyobrazen jako privilegovaný adresát poselství Ducha svatého. A v jedné z posledních miniatur rukopisu se dal dokonce zvětšit jako rovnocenný protějšek všemocné Fortuny.⁷⁵ *Litteratus* mu byl strážcem kolektivní paměti a garantem vědění přenášeného z generace na generaci. Vlastní roli vnímal jako poslání. Chtěl zabránit tomu, aby hierarchicky uspořádaný celek společnosti opakovaně sedal na vejčku maskovaným ořům a jejich lišáckému předkovi.

Fauvel jako součást tradice zvířecích skladeb

Příběh o panovačném koni totiž musíme vnímat jako součást dlouhé tradice středověkých zvířecích skladeb, satirických a didaktických zároveň. Základním inspiračním zdrojem Fauvela jsou bezpochyby různé verze *Románu o lišákovi*, oblíbené četby vladařských dvorů. Chaillou se nechal ovlivnit hlavně pozdní verzí zvanou *Nový lišák* (*Renart le nouvel*), jež obraz hlavního hrdiny ideově pozměnila. Ryšavá šelmička původního veršovaného příběhu z konce 12. století inkarnovala vykutálenost a důvtip. Lišák tam prováděl rozmanité kousky ostatním zvířátkům i tupým lidem. Trestal tím nejen jejich osobní neřesti, ale poukazoval i na nešvary ve společnosti a disfunkci vladařské moci.⁷⁶ V *Novém lišákovi* však už hlavní hrdina není šibalským lapkou, kterému čtenáři přes všechny lsti a úskoky drželi palce. Autor, básník Jacquemart Gielée, důvěrný znalec dvorského prostředí, vykreslil

74 Aliston STONES, *The Stylistic Context of the Roman de Fauvel, with a Note on Fauvain*, in: Fauvel Studies, s. 529–567.

75 Jean-Claude MÜHLETHALER, *Discours du narrateur, discours de Fortune: les enjeux d'un changement de point de vue*, in: Fauvel Studies, s. 337–352, k této nezvyklé autorské volbě zvláště s. 338–339.

76 Viz Bernard RIBÉMONT, *Fauvel et l'idée de justice*, in: Dominique Boutet et Catherine Nicolas (éd.), *Question du sens au Moyen Age. Hommage au professeur Armand Strubel*, Paris 2017, s. 207–214.

temnými barvami pokrytecké pikle lstivého filuty, jenž se pokradmo zmocní vlády nad zemí. Lišák tu díky lísavým intrikám zcela ovládl slabošského krále – Iva. Zašel tak daleko, že znásilnil jeho milenku, půvabnou leopardici, a panovníka tím veřejně zesměšnil. Nakonec jej svrhnul a zaujal jeho místo. Neváhal dokonce zablokovat kolo Fortuny tak, aby zůstal na jeho vrcholku. Skladba ústí do naléhavého varování před státem ovládaným neřestmi a do výzev k uvážlivé volbě rádců.⁷⁷ Gielée mimochodem do svého díla, stejně jako Chaillou, vsouval hudební skladby, umocňující veršované pasáže.⁷⁸ A trůnicího Fauvela z rukopisu 146 přímo inspirovala známá iluminace *Nového lišáka*, kde ryšavého uzurpátora v plném majestátu vzývají zaslepení templáři jako idol.⁷⁹

Román o Fauvelovi jako odraz nedávných událostí

Má tedy údajná zvrhlost členů slavného rytířského řádu něco společného se zvráceným ořem? Mnohé.⁸⁰ Ostře a bez jakéhokoli symbolického zakuklení na ně útočí základní vyprávění o koňské falši, a to již v původní Gervaisově verzi. Dlouhá pasáž tam pranýřuje „šalby, podvody a neřesti templářů“, kteří „nesmírně ublížili Církvi“, k níž se zachovali „krutěji a odporněji, než by to dokázali Saraceni“. Poetovi se prý přímo obrací žaludek, když pomyslí na nechutné zvrácenosti, ke kterým se běžně mezi sebou uchýlovali.⁸¹ Text předtím přirovnal jejich kacířské úchytky k nakažlivé chorobě, jež zachvátí každého, kdo „povýší Fauvela na modlu a klaní se mu.“ Bůh je tedy po zásluze ztrestal. Kdo jiný se měl ujmout vykonání „spravedlivého, byť přísného ortelu“ než vnuk svatého Ludvíka, král Filip Sličný? Gervais du Bus a po něm Chaillou nabídli čtenářům jednoznačnou odpověď.⁸²

77 Stéphanie BULTHÉ, *Un fabliau au coeur de Renart le Nouvel de Jacquemart Gélée. Le viol de Harouge*, in: Reinardus, 26, 2014, s. 34–49.

78 Ardis BUTTERFIELD, *The Refrain and the Transformation of Genre in the Roman de Fauvel*, *Fauvel Studies*, s. 105–159.

79 Martin KAUFMANN, *Satire, Pictorial Genre, and the illustrations in BN fr. 146*, in: *Fauvel Studies*, s. 285–305.

80 K templářům a jejich procesu nejnověji Xavier HÉLARY, *Les Templiers. La vérité sur le plus fascinant des ordres militaires et religieux*, Paris 2019; Philippe JOSSERAND, *Jacques de Molay: Le Dernier Grand-Maitre des Templiers*, Paris 2019. Oběma přátelům děkuji za cenné rady ohledně interpretace pasáží o templářském řádu v *Románu o Fauvelovi* a zvláště rukopisu 146.

81 FAUVEL, s. 234–238, v. 919–1008.

82 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 219.

U literárních děl typu *Románu o Fauvelovi* si lze vždy klást otázku, zda je klíč k jejich pochopení možné hledat v aktuální politice a kritice žijících osob. Chceme-li sáhnout k příkladu z českého prostředí a přitom zůstat ve sféře veršovaných zvířecích skladeb pojatých jako knížecí zrcadlo, odkážme na čerstvé snahy o přehodnocení *Nové rady*, připisované Smilovi Flaškovi z Pardubic⁸³. Fauvel, alespoň v podobě, kterou mu vtiskla tvůrčí pečeť poeticky i politicky angažovaného notáře v rukopisu pro hraběte z Valois, podobné – bezpochyby inspirativní – diskuse nepřipouští. Na události druhého desetiletí 14. století a jejich aktéry narazíme snad na každé stránce, přičemž jednotlivé hlasy včetně složky výtvarné a hudební si vzájemně poskytují vysvětlující komentář. Proti templářům dští síru neustále. Gervais i Chaillou se zúčastnili jejich procesu. A Karel z Valois sehrál neslavnou roli při zatčení velmistra Jacquese de Molay a dalších předních představitelů řádu, protože k němu došlo v noci po pohřbu jeho první manželky, na který je s vědomím chystané represe vylákal.⁸⁴

Ale komu nasadili stvořitelé Fauvela na mecenášovo přání koňskou masku? Zajisté neurozeným povýšenčům a pyšným bestiím obecně, prvoplánově však nejvlivnějšímu rádcí posledních let vlády Filipa IV. Sličného, ctižádostivému Enguerrandovi de Marigny.⁸⁵ Tento muž se dokázal vlísat do královny přízně a řídil jeho finanční politiku, přičemž zcizoval po hrstech peníze ze státní pokladnice. Rukopis 146 charakterizoval rádcovu roli příznačným veršem: „Uzурpoval si zároveň roli zámku i klíče, všecičko v zemi měl pod palmem.“⁸⁶ Marigny „ovládl krále Filipa jako jeho pán, nikdo se mu neodvážil odporovat.“⁸⁷ Rádcův vzestup byl tak strmý, že „jednal jako vládce, ba ještě jako cosi víc, protože král nic nevykonával bez jeho souhlasu.“⁸⁸ Dal si vystavět nákladný hrad v Mainneville a pro přilehlý kostel sv. Petra nechal zhotovit sochu svatého Ludvíka, jejíž tváři poručil vytesat rysy Filipa Sličného. Mohl se vladaři, známému zbožnou úctou ke slavnému dědečkovi,

83 Martin ŠORM, *Nová rada k starým sporům. Báseň Smila Flašky v zajetí historie*, Česká literatura 68, 2020, č. 3, s. 271–301.

84 Viz J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 130.

85 Tendence rozpoznávat v epizodách a postavách *Románu o Fauvelovi* narážky na konkrétní události a osoby není nijak nová. Výrazně Philipp August BECKER, *Fauvel und Fauvelliana*, Leipzig 1936.

86 *La Chronique métrique attribuée à Geffroy de Paris, texte publié avec introduction et glossaire*, éd. Armel Diverres, Paris 1956, v. 5600–5601. Dále jen *Chronique métrique*, v souladu s koncepcí edice a přáním editora uvádím jen čísla veršů.

87 Tamtéž, v. 6241–6242.

88 Tamtéž, v. 6234–5256.

lépe zavděčit?⁸⁹ Dostalo se mu odměny, nejen hmotné, ale také symbolické. Když byl u příležitosti svatby jediné dcery krále Filipa, hrdé Isabely Francouzské, s anglickým králem Eduardem II. slavnostně otevřen pro hosty nový královský palác Cité, zkoprněli všichni úžasem: na čestném místě se tyčila socha oblíbence Enguerranda v nadživotní velikosti!⁹⁰ A překvapením nebyl konec: na schodišti vedoucím k hlavnímu sálu byl Enguerrand v ostentativní póze ještě vymalován, navíc se samolibou osobní devízou.⁹¹ Gervais byl inauguraci paláce přítomen a nelze se divit, že když o dva roky později začal psát *Román o Fauvelovi*, vedl jasnou paralelu mezi pyšně trůnícím koněm a nenasytným rádcem Filipa Sličného. Literárně činný notář nebyl jediným, komu povýšencovo chování vadilo. Všemocný arivista se dostal do ostrých sporů s královým bratrem Karlem z Valois. Personál královské kanceláře jeho averzi sdílel, protože byl s tupým povýšencem v častém styku.⁹² Marignioh pád byl střemhlavý. Kolo Fortuny se otočilo hned po smrti Filipa Sličného: z vůle Karla z Valois hostila kdysi všemocného rádce od 30. dubna roku 1315 několikapatrová šibenice na vršku Mautfaucou, hned za pařížskými hradbami.⁹³ Klátil se tam pak další dvě léta, na privilegovaném místě vysoko nad ostatními chmatáky. Přirozeně v honosném oděvu, aby každý dokázal i oklovanou a tlející mrtvolu ještě po dvou letech rozpoznat. Umělci ve službách strýce Ludvíka X. a Filipa V., tedy jejich sice krátce vládnoucích, ale bezprostředních pánů, se k okázalému trestu připojili. Domýšlivého oře, který se požívačně rozvaloval na královském trůnu, navždy ztotožnili s Enguerrandem de Marigny. V plném souladu s averzí jejich mecenáše, který podle „skandální kroniky“ nenáviděl bratrova rádce do té míry, že ho jednou v afektu málem vlastnoručně proklál mečem.⁹⁴ Dva statní šlechtici měli co dělat, aby ho zadrželi. Notáři a další tvůrci, které chránil a podporoval, však dotáhli jeho gesto do důsledků alespoň symbolicky. Do kdysi lineárního příběhu o koni Fauvelovi vsunuli hned po Marignioh popravě trojici motet, výslovně velebicích jeho zasloužený skon. Přispěl i neznámý hudebník: nečekaně a příkře měnil ráz melodií, obklopujících triumfální

89 Viz katalog výstavy *L'Art au temps des rois maudits. Philippe le Bel et ses fils (1285–1328)*, Paris, Galeries nationales du Grand Palais 17 mars – 29 juin 1998, exponáty č. 52–56, s. 103–106.

90 Viz Jean GUEROUT, *Le Palais de la Cité à Paris, des origines à 1417, essai topographique et archéologique*, Paris 1953, s. 24–25.

91 Jean FAVIER, *Un roi de marbre. Philippe le Bel, Enguerran de Marigny*, Paris 2005, s. 76–84.

92 Viz E. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, zvláště s. 222–224.

93 J. FAVIER, *Le conseiller de Philippe le Bel: Enguerran de Marigny*, Paris 1963, s. 21–22, 193–217.

94 Zhodnocení epizody na základě „skandální kroniky“ viz E. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, s. 217.

verše, a umocnil tak představu „převráceného“ Fauvelova světa. Dvorský malíř společné dílo završil zobrazením neúprosného kola Fortuny, jež se stalo povýšenci osudným.⁹⁵

Fauvel – uzurpátor trůnu francouzských králů

Ještě jeden příklad pevného ukotvení alegorického příběhu o mocichtivé bestii v realitě francouzského královského dvora druhého desetiletí 14. století: hlouček umělců ve službách Karla z Valois nedal řetavému uzurpátorovi usednout na ledajaký stolec. Fauvel se dle iluminací rukopisu 146 rozvalil na trůnu v charakteristickém tvaru do X a požívačně klade kopyta na opěradla zakončená lvími hlavami. Jde o takzvaný Dagobertův trůn, nalezený opatem Sugerem v Saint Denis. Byl posvěcený tradicí, úřední personál ho důvěrně znal z velkých pečeti francouzských králů.⁹⁶ Ani palác, kde pokrytecký kůň vládne a slaví, není zobrazen jako ledajaké panovnické sídlo.⁹⁷ V literárním popisu i miniaturách šlo na první pohled o novostavbu paláce Cité na ostrově v Seině, tedy o soubor budov, kde často sídlil král, ale kde zároveň působili Gervais, Chaillou i další spoluautoři polyfonního rukopisu.⁹⁸ Jde dokonce o nejstarší a přitom věrné vyobrazení této královské rezidence.⁹⁹ Příklady těsného ukotvení Fauvela v konkrétním dvorském prostředí lze kupit. Kupříkladu noční „šarivari“ narušující slast tyranovy svatební noci je v rukopise 146 prokomponováno ideově i prostorově – tedy ve smyslu rozložení jednotlivých složek na listech, kde se důmyslně prolínají hudba, verše a miniatury. Vše rámuje důstojný chorál a harmonická moteta ze 13. století, opsaná přímo z tzv. antifonáře sv. Ludvíka. Schraňovali ho v sakristii Sainte-Chapelle, jež se nacházela v hradbách paláce. Chaillou si přál, aby se vrískavým kočičinám protestujícím proti svatební noci ryšavého chlípnicka dostalo v díle určeném pro Karla z Valois vyváženého protikladu. Jak dokonaleji než v harmonickém zpěvu, jemuž naslouchal

95 Viz Margaret BENT, *Fauvel and Marigny: Which came first?*, in: *Fauvel Studies*, s. 35–52.

96 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 223.

97 N. FREEMAN REGALDO, *Masques réels dans le monde de l'imaginaire. Le rite et l'écrit dans le charivari du Roman de Fauvel, ms.B.N. Fr. 146*, in: Marie-Louise Ollier (éd.), *Masques et déguisements dans la littérature médiévale*, Montréal-Paris 1988, s. 111–126, zvláště s. 126.

98 Viz Michael T. DAVIS, *Despoir, Esperance, and Douce France: The New Palace, Paris and the Royal State*, in: *Fauvel Studies*, s. 187–213.

99 Podrobný popis Paříže a zvláště paláce Cité jakožto sídla uzurpátorského koně viz FAUVEL, s. 534–542, v. 4152–4305. Zvláštní dík náleží příteli Borisi Bovovi za poskytnutí další, dosud nepublikované práce o obrazu královského paláce v *Románu o Fauvelovi*.

už jeho svatořečený děd? Vyjednal tedy opisovači not zapůjčení starobylého rukopisu. A jeho libozvučné tóny přikázal vsunout do těsného sousedství erotických popěvků: kontrastnější, nejen do očí bijící, ale doslova i uši drásající protipól si nedokázal představit.¹⁰⁰ Fauvela i Marignyho mnohonásobně diskreditoval. Sehraný hlouček dvorských kumpánů, pobírajících od králů plat za skládání listin a psaní dopisů, se nejspíš dobře bavil. Přitom však plnil zadaný úkol s vědomím jeho politické váhy.

Typickým příkladem jejich tvůrčích snah je i včlenění tu rebelských, tu milostných básní Jeannota (Jeníka) de Lescurel, nad nimiž pozitivističtí faktopisci kroutivali hlavou. Co dělají v rukopise 146 tyto bohémské výlevy? Přitom tak skvěle zapadnou do důmyslné „skládačky“ tohoto obdivuhodného díla, formálně i tematicky.¹⁰¹ Na Jeníkovy verše odkazuje v nesčetných narážkách a citacích aktuální „skandální kronika“. S celkem harmonicky ladí i poetův osud. Skončil na stejné šibenici jako o pár let později všemocný rádce Filipa Sličného.¹⁰² Notář Jeník měl lyrické nadání, ale ve snaze o společenský vzestup se dopustil zpronevěry. A k dovršení všeho byl zrzavý.¹⁰³ Tak jako lišáci, Fauvel – a Marigny. Jejich spřízněnost se stala díky častému prolínání textů a narážek zřejmou skoro každému. Chaillou konečkonců evokoval ještě v závěru skladby „ryšavého draka s liščím ohonem“, tedy nemilosrdnou hybridní bestii, zneužívající vlády slabých králů k sužování celé země.¹⁰⁴ V rámci této studie nelze kupit další doklady negativního chápání ryšavců, zrzek a ryzáků ve středověku. Pro nové impulzy k interpretaci kodexu pro Karla z Valois upozorníme spíš na nedávnou monografii o „fauve“, tedy barvě, jíž je Fauvel charakterizován snad nejčastěji: je to „špatná žlutá“ spojená

100 M. HUGLO, *Le Contexte folklorique et musical du charivari dans le Roman de Fauvel*, s.279–280.

101 Viz N. FREEMAN REGALDO, *The Songs of Jehannot de Lescurel in Paris*, BnF, MS fr. 146: *Love Lyrics, Moral Wisdom and the Material Book*, in: Rebecca Dixon – Finn E. Sinclair (ed.), *Poetry, Knowledge and Community in Late Medieval France*, (Gallica 13), Rochester 2008, s. 151–172.

102 Viz heslo *Jean (ou Jeannot) de Lescurel*, in: *Dictionnaire des lettres françaises*, s. 808.

103 Biografii poety-darebáka Jeníka, plnou barvitých detailů z jeho dobrodružného života a s citlivým rozborem několika osobitých básní, publikoval Charles-Victor LANGLOIS, *Jean de Lescurel, poète français*, in: *Histoire littéraire de la France*, XXXVI, Paris 1927, s. 109–115. Pro mne osobně, historika hlásícího se k proudu Annales, připravila její četba historiografické překvapení. Langlois byl totiž pro první generaci našeho proudu, Marca Blocha a Luciena Febvra, klasickým zosobněním zkostnatělého pozitivismu, „zaprášené“ historiografie zaslepené velkou politikou a úředními dokumenty. Viz k tomu Martin NEJEDLÝ, *Nezávazná pozvánka studujícím snlíkům na hostinu k hladovému lidožroutovi*, in: Jacques Le Goff, *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě*, Praha 2005. Doslov, s. 405–436, o složitém poměru proudu Annales k Langloisovi konkrétně s. 427–430.

104 FAUVEL, s. 680, v.25–33.

s nečistotou, močí a výkaly.¹⁰⁵ Nevmetla snad Fortuna koni do páchnoucí tlamy tvrdou pravdu, že přes klamný zevnějšek přetéká v útrobach „hnojem a splašky“ a navždy zůstane „pytlem hoven“?¹⁰⁶ Na paralely s neméně drsnou řečí česky psaných pramenů a se stigmatizací ryšavosti v dílech vzniklých v okruhu dvora Jana Lucemburského a jeho dědice zde žel prostor rovněž není: poukažme alespoň na výmluvnou barvu Jidášovy kštiny ve *Velislavově bibli*.¹⁰⁷

Již ve středověku samozřejmě symboly, paralely a narážky nepochopili všichni, každý si je navíc mohl částečně vyložit po svém. Chaillou si to uvědomoval, ale právě proto chtěl, aby mocenské a ideové poselství Karla z Valois vnímal co největší okruh čtenářů v intencích jeho mecenáše. V kodexu 146 vše vysvětloval a opakoval vynalézavě, ale raději explicitně, někdy doslova po lopatě. Spřízněnost všech lstivých ryšavců, tedy lidí a zvířat opovrženímhodné barvy vlasů a srsti, zdůraznil na jeho přání nesčetněkrát i přítel z královské kanceláře Geoffroy. Karel z Valois sám kladl všem tvůrcům ve svých službách na srdce, aby těsně spolupracovali a příběh o mocichtivém kopytníkovi neustále proplétali se záznamem nejnovějších dějů. Překvapí tedy, že když „skandální kronika“ tepala arogantní moc Enguerranda de Marigny, sáhla po stejných termínech a úderných verších, jimiž Chaillou demaskoval lstivého kopytníka? Paralely se v kodexu vršily a skoro předháněly.¹⁰⁸ Když prý Marignyho vezli v rozhrkané káře k šibenici, rozvášněný dav po něm vrhal kameny a vřeštěl: „Užij si to, prašivý a nabubřelý lišáku! Splát nám nespravedlivé berně, podlé lsti, nenasytlost a pýchu! Však na oprátce vyplázneš modrý jazyk a zvrátíš, co jsi z nás vydřel!“¹⁰⁹ Byl-li tedy Fauvel pánem lidí, jenž lidi ponížil na úroveň zvířat, přestrojil Chaillou nenasytného rádce v rukopise 146, Enguerranda, na drzé zvíře. Na přání objednavatele, s upřímným přitakáním autorů a snad i s pochopením části jejich vzdělanějších současníků.

105 Nejnověji a s výstižným názvem evokujícím zároveň zlato a moč Michel PASTOUREAU, *L'or et l'urine. Jaune. Histoire d'une couleur*, Paris 2019. Fauvelova barva, příznačná *fauve*, je učebnicovým příkladem negativní, odporné, močovitě barvy, řekněme rzivě žluté. Michelu Pastoureauovi patří zvláštní dík za maily, které mi specifika barvy srsti uzurpátorského koně pomohly adekvátně interpretovat.

106 FAUVEL, s. 490, v. 3826, s. 492, v. 3851. K interpretaci tohoto strhávání masek pokrytcům viz Jean-Claude MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique. Texte et image dans le Roman de Fauvel*, Poétique, avril 2006, zde s. 168.

107 Za tento podnět děkuji dr. Miladě Studničkové.

108 Armand STRUBEL, *Le Roman de Fauvel, une satire du gouvernement royal de Philippe le Bel et de ses ministres*, in: La Royauté capétienne et le Midi au temps de Philippe de Nogaret, éd. Bernard Moreau – Julien Théry, Nîmes 2015, s. 157–172.

109 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 224–225.

Dopřejme „skandální kronice“ ještě pár samostatnějších slov. Autor si byl vědom, co od něho ctizádostivý mecenáš očekává. Karla z Valois zvětčil jako nezištného rádce důvěřivého bratra a jeho nezkušených synů. Povýšil ho na moudrého ochránce míru a harmonie v království. Všeemožně očerňoval templáře, konkrétně pojmenované královské rádce i nepohodlné osoby z lůna panovnické dynastie. Uvil kytici konkrétních příkladů, aby představil hraběte z Valois jako oběť čarodějných intrik a vražedných útoků. Není divu, že tak tendenční dějepisný výplod inspiroval spisovatele a dramatiky romantismu. Našli by snad v jiné kronice lektvar z netopýří žluči vmíchaný do pohárů s vínem či čarodějníci drmolící půlnoční kletby nad zcepenělou kočkou?¹¹⁰ A novorozené královské synky, jež přímo v kolébce zaměnili zakuklenci v černých škraboškách za dítku neurozenců?¹¹¹ Pokud je přímo nerdousili, netrávili šťávou z bolehlavu rozetřenou po rtíkách nebo jim nevráželi železný trn do spánku. Snaha hraběte z Valois šířit děsivé fámy prostřednictvím tajných agentů a prohlubovat jimi deprese labilního synovce Karla se už kolem roku 1322 tolik rozšířila, že mu musel domlouvat dokonce papež Jan XXII.¹¹² Propagandistickou vervu budoucího tchána českého krále Karla IV. to však nezbrzdilo. Na jeho pokyn vyhradil Geoffroy Pařížský nejvíce prostoru „nadrženým kurvám“.¹¹³ Hanlivý cejch vypálil poetický brk tohoto dobře placeného autora manželkám budoucích králů Ludvíka X. a Karla IV. Sličného. Těmto mladým ženám zůstal na staletí. Geoffroyho kronika si v souvislosti se zmíněnými princeznami libovala též v označení „děvka“, „coura“, „štetka“ a „důra“, samozřejmě chceme-li hledat adekvátní český překlad drsných termínů. Autorovi i jeho mecenáši se nezdály přehnané, protože princezny Markéta a Blanka nejen zneuctily a zesměšnily vlastní chotě, ale vzhledem ke svému postavení se dopustily

110 „Skandální kroniku“ právě pro její barvitost a temné zabarvení čekal nepředvídatelný úspěch ještě ve 20. století. Stala se inspiračním zdrojem historické ságy, jejímž autorem je Maurice DRUON, *Les rois maudits*. Zvláště zfilmované verze těchto *Prokletých králů* vzbuzují ve Francii velký ohlas. Ohledně Karla z Valois a travičských afér viz Franck COLLARD, *Le crime de poison au Moyen Age*, Paris 2003, s. 115, 204, 208–214.

111 Ještě uvidíme, že Karel z Valois takto zavdal podnět k fantasmagorickým, ale pro etablovanou moc nebezpečným fámám poloviny 14. století, s nimiž se musel vyrovnávat jak český král Karel IV., tak zvláště jeho francouzský švagr.

112 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 170–171, kde jsou odkazy na příslušné papežské dokumenty.

113 *La chronique métrique*, v. 5961n., J.–C. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, zde s. 175.

i zrady na vládnoucí dynastii. Řád království „tím byl celý rozkýván a převrácen.“¹¹⁴ Geoffroyova kronika tedy vylíčila, jak je roku 1314 obvinili z cizoložství s bratrskou dvojicí „pohledných a veselých panošů“ Philippa a Gautiera z Aulnay. Nabídl přitom další doklad důmyslné provázanosti rukopisu 146. Sexuální aféru otevřel lyrickou evokací jara jako času lásky, již si doslovně vypůjčil od „basníka-darebáka“¹¹⁵

Nevěrné manželky, ač jim v žilách kolovala krev svatého Ludvíka, dopadly jen o stupínek lépe než inspirativní „*zlotřilý poeta*“. Za přítomnosti celé královské rodiny a početného davu z nich strhali šaty a šperky, plivali na ně a ostříhali je dohola, protože krásné rozpuštěné vlasy vnímal středověk jako symbol ženské svůdnosti.¹¹⁶ Vzápětí je odsoudili k doživotnímu hnutí v promrzlých kobkách hradu Gaillard. Aféra se nedala ututlat a píše se o ní v řadě dobových textů. Ale nikdo ji nerozmazal tolik jako autor „skandální kroniky“. Vyhovovala totiž mocenským plánům objednavatele spisu, strýce zneuctěných manželů vznešené krve.¹¹⁷ Karel z Valois byl ostatně iniciátorem a organizátorem exemplárního trestu za „vilné pelešení“, jehož se provinilé princezny dopouštěly celého „dva a půl roku“ přímo ve věži jeho vlastního sídla, výstavného Neselského paláce na břehu Seiny v samém srdci Paříže.¹¹⁸ Geoffroy se na jeho přání k aféře vracel podrobně a hned třikrát. V 19. století si tyto pasáže našly vděčného čtenáře, Alexandra Dumase, který z nich vytěžil látku ke kdysi úspěšné divadelní hře značně lascivního obsahu.¹¹⁹ Díky rukopisu 146 tedy víme, že se manželky králových synů k cizoložství přiznaly a doplnily výpovědi svých milenců, vynucených na mučidlech.¹²⁰ Otec české královny Blanky z Valois podle tohoto svědectví tehdy také svému vládnoucímu bratrovi navrhl pro dvojici mladíků exemplární trest: po lámání kolem je stáhli z kůže a jejich odseknuté pohlavní orgány hodili psům. Zmrzačená těla byla teprve

114 Gaëlle AUDÉON, *1314. Philippe le Bel et l’Affaire des brus. Nouvelle enquête sur une affaire d’Etat ou pourquoi les femmes n’ont jamais régné en France*, Paris 2019, s. 10–13; *Chronique métrique*, v. 6344n.

115 P. FRIEDEN, *La révolution Marigny*, s. 160.

116 Dlouhými rozpuštěnými vlasy se ve středověkých pramenech honosí jen jasné rozpoznatelné prostitutky nebo víly typu krásné Meluzíny. Viz M. NEJEDLÝ, *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2014, s. 115–143.

117 G. AUDEON, *1314. Philippe le Bel*, s. 9–17.

118 *Chronique métrique*, v. 5959n. Tento palác se mimochodem stal po smrti Karla z Valois pařížským sídlem českého krále Jana Lucemburského.

119 Jde o divadelní hru z roku 1832: Alexandre DUMAS, *La Tour de Nesle* (v češtině uváděna pod názvem *Věž nesleská*).

120 *Chronique métrique*, v. 5930n.

poté státa a potupně vláčena k šibenici, kde je pověšili za podpaždí.¹²¹ Královský notář a lyrický básník Chaillou tenkrát přihlížel po bohu hraběte z Valois v souhlasně pokyvuícím davu. A když za pár let obohacoval původní příběh Fauvela, mnohokrát na cizoložnou aféru snach Filipa Sličného poukázal. Jeho rozverně „šarivari“ nemířilo jen proti chlípnému oři, uléhajícímu k roztoužené choti do novomanželského lože. Podle vlastních slov „fauvelizoval“ další rozmanité texty, hudební skladby a promyšlené iluminace. Tedy je poskládal a upravil tak, aby je ideově uzpůsobil celku. Nyní působily i jako protest proti druhému, ukvapenému a hlavně krví vykoupenému sňatku Ludvíka X. s Konstancí Uherskou.¹²² Stalo se totiž veřejným tajemstvím, že nejstarší syn Filipa Sličného dal první choť, cizoložnou Markétu, ve vězni komoře hradu Gaillard místním pochopem zaškrtit. Otevřel si tak nejsnadnější cestu k novému manželskému svazku. Hrabě z Valois měl ovšem s tímto králem a synovcem v jedné osobě vztahy napjaté. V rukopise 146 jej tedy nešetřil. Z trojice korunovaných synovců měl nejraději nejmladšího Karla IV. Sličného. Však jej také uměl nejlépe ovládat. Uvědomil si, jak citlivého mladíka zasáhla nevěra milované choti Blanky Burgundské, jejíž půvab nezanechal chladným kronikářem: „*Jeho první choť byla jednou z nejkrásnějších žen světa. Nevázila si však manželského svazku a těžce pochybila. Proto ji nadlouho vsadili do drsné šatlavy na hradě Gaillard, kde ji drželi až do doby, než se stal její manžel králem.*“¹²³ Ve skutečnosti už Blanka Burgundská z hradní kobky nikdy na denní světlo nevyšla, byť v ní nakonec přežila i druhou choť Karla Sličného, tragicky zesnulou Marii Lucemburskou. Ale byl to tenkrát Karel z Valois, kdo synovci usnadnil intervenci u papeže rozvod s nepohodlnou cizoložnou manželkou. Přispěl k dojednání slibného sňatku se sestrou českého krále.¹²⁴ Logicky, protože s Janem Lucemburským měl už dlouho vřelé vztahy. Poskytovali si podporu na poli diplomacie, zvláště v říši. Neklidný vladař neváhal hraběti z Valois, toužícímu po vzornějším titulu, dokonce nabídnout, že pro něho

121 Vláčení těla k šibenici násobilo ponižující charakter trestu. Viz Nicole GONTHIER, *Le châtiment du crime au Moyen Age*, Rennes 1998, zvláště kapitola III.

122 E. A. R. BROWN, *Kings Like Semi-Gods: the Case of Louis X of France*, in: *Majestas*, 1, 1993, s. 5–37, zvláště s. 27–28; J.–C. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 175.

123 *Chronique de Jean le Bel*, Jules Viard – Eugène Déprez (éd.), Paris 1904, T. 1, s. 89–90. Froissart přebral tuto pasáž takřka doslova, viz Jean FROISSART, *Chroniques*, Siméon Luce (éd.), Paris 1869, T. 2, s. 83–84.

124 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 141; k širším okolnostem příbuzenských vazeb, a tedy možnosti rozvodů E. LALOU, „*Le souvenir du service de la reine l'hôtel de la reine Jeanne de Navarre, reine de France, en juin 1294*“, in: Jacques Paviot et Jacques Verger (éd.), *Guerre, Pouvoir et Noblesse au Moyen Age. Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine*, Paris, 2000, s. 411–426.

vytvoří království, totiž Arles a Vienne.¹²⁵ Cesta pro dědice českého trůnu Václava/Karla za výchovou, poučením i nevěstou do Paříže byla vydlážděna...

Román o Fauvelovi jako knížecí zrcadlo

Nezabředněme do „velkých“ politických dějin 14. století, byť navzdory povrchnímu zdání je příběh tyranského oře jejich nedílnou součástí, nevnímáme-li je ovšem pouze jako historii států, výčet listin a bilanci bitev, ale též jako dějiny různých forem moci, včetně symboliky a imaginace. Učiňme raději zadost názvu této studie, tedy zhodnocení Románu o Fauvelovi jako osobitého knížecího zrcadla.

Již Filipovi Sličnému daroval v jinošském věku otec didaktický spis o výchově královských synů, v němž si ovšem s oblibou čítával spíše jeho mladší sourozenec Karel. Dílo složil na královskou objednávku slavný literát Gilles Římský (1243–1316) a nazval *De regimine principum*. Záhy je dal pro poslední generaci Kapetovců přeložit i do francouzštiny a opatřit titulem *Miroir des princes*, tedy vskutku knížecí či vladařské zrcadlo.¹²⁶ Právě tento svazek vyňal Karel z Valois přímo z bratrovy knihovny a roku 1310 zapůjčil notáři Gervaisovi, jenž pro něho začínal psát příběh o koňském povýšení.

Vzniklo tedy zrcadlo nové. Ale poněkud zvláštní, záměrně pokřivené. Nelíčilo ideálního vládce. Evokovalo zkázu království, kterého se zmocnil maskovaný tyran a celý dosavadní řád „převrátil“.¹²⁷ Zvláště v rukopise 146 se text, obraz i hudba spojily, aby vynikl důsledek morálního úpadku všech stavů, jež se svorně, avšak zaslepeně klaní kopytnatému idolu. Toto osudové vybočení z role, jež jinak každému připadá v harmonicky uspořádané společnosti, má prý nedozírné následky.¹²⁸ Postupně selhávají vladaři, církevní hierarchie, šlechta i obecný lid, jenž nakonec všemi zlořády trpí nejvíc. Rukopis začíná charakteristickým povzdechem: kam se poděly odvěké hierarchie, spravedlnost a mír? Musely ustoupit přetvářce, chamtivosti, pýše a kuplířství!¹²⁹

125 Paul FOURNIER, *Le royaume d'Arles et de Vienne (1138–1378)*, Paris 1891, s. 387–389.

126 Na specifické pasáže tohoto knížecího zrcadla, převzaté volně i do Fauvela, upozornila Paulette L'Hermite-Leclercq, *La femme dans le De Regimine Principum de Gilles de Rome*, in: Guerre, Pouvoir et Noblesse au Moyen Age, Paris 2000, s. 471–479.

127 E. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, zde s. 218.

128 J.–C. MÜHLETALER, *Le dévoilement satirique*, s. 168.

129 FAUVEL, s. 127, v. 1–15. Viz také Bernard RIBÉMONT, *Fauvel et l'idée de justice*, in: *Question du sens au Moyen Age. Hommage au professeur Armand Strubel*, (éd.) Dominique Boutet – Catherine Nicolas, Paris 2017, s. 207–214.

Za této situace nevidí prý královští notáři, zkušení díky každodennímu styku s praktickým výkonem moci, jiné východisko než poskytnout současným králům – synovcům Karla z Valois – soubor uvážlivých, avšak ambiciózních rad.¹³⁰ Jistě, skutečnými vládci světa jsou Bůh a jeho dcera Fortuna, jejíž kolo ovládá osudy, lidské i zvířecí.¹³¹ Vzdělaným mužům však přísluší soustředit čtenářovu pozornost na ústřední problém: panují-li vladaři špatně, je to proto, že je ovládli ničemní, nekompetentní, falešní a sobečtí rádci, vesměs nízkého původu. To jejich prostřednictvím se zlo šíří po celém království jako podlá nákaza. Sledují jen vlastní prospěch, stejně jako Fauvel. Vždyť ten domýšlivec tolik toužil po moci a nesmrtelnosti, že si nasadil masku kurtoazního jinocha a požádal Fortunu o ruku! Chaillou dokonce nechal kopytníka procítěně řehtat milostné verše, v nichž šlechtické publikum rozpoznalo ohlas truvérských písní. Šlo tedy o další „převrácení“, tentokrát ideálu, zároveň dvorského a literárního.¹³² Fortuna však podvodníka prohlédla, vlastně doslova demaskovala.¹³³ Zahrnula ho, jak již víme, výsměšnými nadávkami. Ale připojila i vážné obvinění: ryšavý kůň Fauvel je předvojem Antikrista. Či spíše jeho zvědem, anebo ještě přesněji řečeno, neb autoři zůstávali ve sféře zvířecí skladby, vyslancem pověřeným nakupit pro blízký vpád nenasytného pána „píci a oves“.¹³⁴ Pomoc při shromažďování zásob mu poskytují další shánčliví zrzkové, včetně hamižné veverky.¹³⁵

130 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 216.

131 FAUVEL, s. 364–366, v. 2201–2236. O specifické (neboť ryze pozitivní) roli Fortuny v *Románu o Fauvelovi* existuje řada studií: James DAUPHINÉ, *Fortune dans le Roman de Fauvel*, in: M. Arcadie (éd.), *Mélanges offerts à Jean Larmat*, Paris 1983, s. 95–100; Jean-Claude MÜHLETHALER, *Discours du narrateur, discours de Fortune: les enjeux d'un changement de point de vue*, in: *Fauvel Studies*, s. 337–351; TÝŽ, *Quand Fortune, ce sont les hommes. Aspects de la démythification de la déesse, d'Adam de la Halle à Alain Chartier*, in: Yasmina Foehr-Janssens, Emmanuelle Métry (éd.), *La Fortune: thèmes, représentations, discours*, Genève 2003, s. 177–206. Obecněji k roli rozmarné Fortuny a jejím zásahům do lidských osudů v literatuře 14. století Martin NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003, zvláště s. 69–83.

132 Jean-Claude MÜHLETHALER, *Du grotesque à la satire, du rire à la morale. Le dialogue entre texte et image dans le Roman de Fauvel*, in: René Wetzl et Fabrice Fluckiger (éd.), *Au-delà de l'illustration. Texte et image au Moyen Age, approches méthodologiques et pratiques*, Zurich 2009, s. 183–189.

133 O stržení masky falešného koňského vládce přímo veršuje FAUVEL, s. 648, v. 5645–5646.

134 FAUVEL, s. 500, v. 3985–4007.

135 K negativnímu obrazu veverek ve středověku (zvláště těch s rezavým kožíškem) viz M. NEJEDLÝ, *Nezávazná pozvánka studujícím snilkům*, s. 423–424.

Boj Dobra proti Zlu a ideální panovník

Zvířecí symbolika v *Románu o Fauvelovi* by si zasloužila zvláštní studii. Zde se omezme na boj Dobra se Zlem či spíše na kontrastivní obraz ideálního a zavrženého panovníka tak, jak ho vykreslila Fortuna, jež zde není ani rozmarná, ani zaslepená. Vystupuje jako Boží dcera a mluvčí vypravěčů příběhu.¹³⁶ Právě jí vložili do úst aktuální otázku: proč panovníci nedůvěřují raději zkušeným aristokratům královské krve v čele s Karlem z Valois, jeho syny a dcerami?¹³⁷ Vždyť tito příslušníci dynastie napomohli tomu, aby s rádcem Marignym, dalším podlým ryšavcem, mohla navždy zúčtovat. Zřítel se po hlavě z nejvyššího bodu jejího kola do koňské močůvky.¹³⁸ A protože tvůrci rukopisu 146 byli vynalézaví, přisoudili Fortuně sofistikovaná kola hned čtyři. Setkáme se s nimi jak v textu, tak i na slavné iluminaci zobrazující „šarivari“, kde je malíř připojil jako kontrast k vrzavému vozu vládce kvilejících prokletých lovců, zvrhlého Hellequina.¹³⁹

K jakému obrazu ideálního vladaře tedy hra kontrastů v *Románu o Fauvelovi* směřuje? Celé toto knížecí zrcadlo spočívá ve strhávání masek, v odmítání těch nejsvědňějších zvířecích iluzí a všemožných novot. Základní memento se dá shrnout takto: je třeba obnovit důvěru ve vnější znaky a symboly, jež nesmějí být falešným zdáním.¹⁴⁰ Ideálem je návrat k neměnnému řádu hierarchicky uspořádané společnosti. Té, kde se král bude oblékat a chovat jako král, šlechtic jako šlechtic, mnich jako mnich, počestná vdova jako počestná vdova, prostitutka jako prostitutka, rolník jako rolník, žebrák jako žebrák. I ve světě zvířat se musejí obnovit a upevnit tradiční hierarchie: král lev bude řádně panujícím lvem, oř, třeba i ušlechtilý, prostě jen ořem a lepkavý slimák snadno zašlápnutelnou havětí.¹⁴¹

136 Viz Margherita LECCO, *Ricerche sul „Roman de Fauvel“*, Alessandria 1993, zvláště s. 24–41, kde komentuje mj. časté sloveso této skladby: „bestourner“, tedy převrátit, zvrátit. Mohlo jít i o spravedlivou odplatu Fortuny.

137 A. WATHEY, *Gervès du Bus, the Roman de Fauvel*, s. 599–613, upozornil na osobnost poety Jeana de Condé, autora četných básní, mimo jiné motet proti Marignymu, jenž byl léta ve službách Jany Henegavské, jedné z uměnímilovných dcer Karla z Valois, starší sestry české královny Blanky.

138 Zhodnocení epizody P. FRIEDEN, *La révolution Marigny*, s. 155.

139 FAUVEL, s. 586–598, v. 4887–4940. Viz též Thibaut RADOMME, *L'optimisme du satire. Mise en forme et en espace du texte, de l'image et de la musique dans le Roman de Fauvel interpolé*, in: *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, 2017/2, s. 239–257, zde zvláště 249–252. O symbolice Hellequinovy družiny, tlupy nočních jezdců ďábelského vzezření, a její roli v textu *Románu o Fauvelovi* není možné pojednat v omezeném rámci této studie. K Hellequinovi a jeho prokletým lovcům viz M. NEJEDLÝ, *Pohledy do zrcadla*, s. 280–281.

140 FAUVEL, s. 366, v. 2210–2235.

141 FAUVEL, s. 158–160, v. 259–306.

Zmínka o vladaři-lvu není náhodná. Protože *Román o Fauvelovi* nenastavuje zrcadlo abstraktním králům, ale současným a konkrétně jmenovaným, dostalo se tam Filipu IV. Sličnému poněkud nezvyklého přízviska „dobrotivý lev“. Na první pohled by nemuselo působit negativně, kontext však nedovoluje pochyby. Karel z Valois poukázal prostřednictvím veršujících notářů na vládní slabiny svého staršího bratra. Hned ve dvou vsunutých veršovaných skladbách, francouzské a latinské, varoval rukopis 146 před situací, kdy dobrácký pospávající lev ponechá volné pole lišákovi. Ten zneužije důvěry a zhltně všechnu drůbež: latinská verze nově vložené písně si pohrává s dvojsmyslem „galli“. Znamenalo to, že lišácký mlsoun si vychutnal jak bezbranné slípky, tak králem opuštěné Francouze.¹⁴²

Chaillou románový příběh o nenasytném koni – jaksi pro jistotu – vůbec neustále prokládal básněmi s aktuálními odkazy na nedávné události a žijící osoby. Králům Ludvíkovi X., Filipovi V. a princí Karlovi, budoucímu Karlovi IV. Sličnému, nabídl jako zářný vzor jejich pradědečka, svatého Ludvíka.¹⁴³ Počínaje křížáckým zápalem, jenž byl vlastní i objednavateli kodexu.¹⁴⁴ Další ponaučení se, snad pro větší údernost, ve skladbě neustále opakují a s malými obměnami vracejí: vladař má povinnost sloužit jako přísný a laskavý pán všem, od vznešeného šlechtice po ušmudlaného nádeníka. Musí se vyvarovat lstivých rádců nižšího původu, neboť mohou nabrat i krajně odpornou formu páchnoucího Fauvela, rozvaleného na starobylém trůně. Královou přirozenou oporou – opět narážka na Karla z Valois – jsou jeho nejbližší příbuzní královské krve. Ti vládě díky urozenému rodu a důkladné výchově rozumějí nejlépe.¹⁴⁵ To oni pomohou nastolit ve společnosti mír a harmonii. Blahodárných plodů tohoto obnoveného řádu budou požívat všichni, od vévodů, abatyšů, biskupů až po příčinlivé obchodníky a pasáčky ovcí.¹⁴⁶ Právě ti, jež Fauvel svedl a ošálil, ocení návrat tvrdé, ale legitimní vlády. Panovník bude přísný i laskavý. Osobně dohlédne na konání spravedlnosti.¹⁴⁷ Vyslechně žalobu i těch nejubožejších. Štědrý bude ke všem, samozřejmě podle zásluh a přirozeného stavu. Ale padnout hladu nenechá ani posledního kmána. Ve válce bude hrdinně bojovat v čele šiků. Ke zločincům a zrádcům se zachová nesmlouvavě, i kdyby jim v žilách kolovala ta nejvznešenější krev. Právě do těchto tradičních souřadnic vetknul rukopis 146 krutý ortel nad snachami francouzského krále

142 FAUVEL, s. 678–682, v. 1–40.

143 Viz E. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, zde zvláště s. 220–221.

144 Přímá výzva ke křížové výpravě viz FAUVEL, s. 264, v. 27–31.

145 J.–C. MÜHELTHALER, *Fauvel au pouvoir*, s. 398.

146 TÝŽ, *Du grotesque à la satire*, s. 183.

147 FAUVEL, s. 262, v. 1–20 (moteto).

Filipa, který jsme již nastínili. Čestné povinnosti posvěcené tradicí jsou totiž v hierarchicky uspořádané společnosti závazné pro všechny, samozřejmě i pro choti dědiců koruny.¹⁴⁸ Jen exemplární královský trest v případě ostudného selhání, padni komu padni, utvrdí všechny stavy společnosti ve víře v platnost neměnných hodnot.¹⁴⁹ Notáři královské kanceláře, političtí spojenci Karla z Valois, ochotně vstřebali tyto svým způsobem konzervativní ideály do specifického uměleckého žánru: tvůrčí slitiny alegorického románu, karnevalové frašky, knížecího zrcadla, zvířecích rad, dokonce i jakéhosi „komiksu“ mísícího obrázky a text i generačního politického vyznání.¹⁵⁰

Osobní krédo autorů kodexu

Osobní krédo vložili autoři kodexu 146 do zdánlivě nevinné skladbičky začínající veršem: „raději půjdu pást vepře...“. Zpívá ji sám vypravěč, tedy Chaillou. Záleželo mu na tom, aby se čtenáři či posluchači vryla do paměti. Proto dal sedmkrát zaznít rýmu na klíčové slůvko „porchier“, česky pasák vepřů. Kupil zvukomalebná slovesa „torcier, escorchier, or chier...“.¹⁵¹ Tedy doslova „utírat, sedřít z kůže a srát zlatáky...“. Shrňme prozaičtěji i toto poselství: autor bude raději vykonávat ponižující práci pasáka vepřů než utírat a líbat zadek špinavému tyranovi, i kdyby si za odměnu mohl posbírat mince vypadlé z řiti pod nechutným ocasem. Ani kdyby ho „sedřeli z kůže“, tedy nejen mučili, ale i zbavili lidské přirozenosti a proměnili ve zvíře, nerezignuje na poslání vzdělance. Totiž ukázat v souladu s Božím poselstvím všem stavům společnosti v čele s vládařem cestu k souladu, spravedlnosti, prosperitě a míru. Chaillou pojal toto osobní krédo jako vsuvku mezi I. a II. knihu původního Fauvelova příběhu. Tím z něho udělal základní ideové pojítko. Báseň nechal

148 G. AUDÉON, *1314. Affaire des brus*, s. 72–76.

149 Claude GAUVARD, „*De Grace espeial*“: *crime, état et société en France à la fin du Moyen Age*, Paris 1991, zvláště s. 941–942.

150 Termín „komiks“ může působit ahistoricky a nepatřičně, odborná literatura jej však dosti běžně užívá jak v souvislosti s rukopisem 146 *Románu o Fauvelovi*, tak s jeho o pár desítek let mladším „příbuzným“, bohatě ilustrovaným příběhem o neméně mocichtivém koni Fauvainovi. Viz např. E. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, s. 217–228.

151 Hudba ronda doprovázející verše o „pasákovi vepřů“, odkazující na dílo básníka-darebáka Jeníka, je podle muzikologů mistrovsky sladěna s textem. Viz Wulf ARLT, *Jehanot de Lescurel and the Function of Musical Language in the Roman de Fauvel as Presented in BN fr. 146*, in: *Fauvel Studies*, s. 25–34, zvláště s. 29–30.

doprovodit miniaturou pyšně trůnícího Fauvela a hned trojím vyobrazením autora – aktéra skladby.

Tak jako u jiných částí rukopisu 146, ani u básně „Raději půjdu pást vepře...“ Chaillou nepředstíral, že nabízí zcela novátorské verše. Jak známo, středověcí autoři nelpěli na originalitě tak jako doba, v níž žijeme my. Naopak, notář a poeta v jedné osobě byl hrdý na to, že někdo rozpozná parafrázi panovnického zrcadla, jež daroval Raymond z Béziers o letnicích roku 1313 králi Filipovi Sličnému a jeho synům u příležitosti jejich pasování na rytíře. Raymond, dvorský lékař a poněkud rozverný literát, byl letitým přítelem autorů *Románu o Fauvelovi*.¹⁵² Jeho didaktická novinka se tedy přirozeně stala dalším inspiračním zdrojem poučného příběhu o lstivém koni. A to vše s přiznáním, že i Raymond z Béziers nabídl jen volnou adaptaci známé a mnohem starší látky. Šlo o sbírku orientálních naučení vladařům, zvanou nečastěji podle jmen hlavních hrdinů *Kalila a Dimna*. Při zálibě středověkých dvorů ve zvířecích alegoriích nepřekvapí, že oněmi hrdiny byla dvojice vlků. Šlo o bratry z jednoho vrhu. Povahu však stejnou neměli. Kalila byl vlček skromný. Spokojil se s místem, jež mu v živočišné říši příslušelo. Dimna se však úlisnou podlézavostí vyšvihl až na post vlivného rádce krále-lva. Proradná šelma zneužívala vladařovy přízně, rozkrádala jeho zlatáky, všemožně intrikovala, zatížila slabší a bezbranná zvířátka těžkými berněmi. Zato své vlastní patolízaly štědře obdarovávala. Však byl také zakuklený vlk Dimna hned po náhlém skonu důvěřivého krále po zásluze ztrestán oběšením. Pod šibeničním pahorkem – s kající sněženým ohonem – odkňučel lítostivou, ale pozdní zpověď... Jako bychom to všechno už mnohokrát četli. Pochopitelně. Panovnické zrcadlo *Kalila a Dimna* bylo jakožto dar královským synům na francouzském dvoře ve 2. desetiletí 14. století známo a předčítáno.¹⁵³ Není divu, že Karel z Valois nechal do *Románu o Fauvelovi*, již za vlády svého synovce Ludvíka X., včlenit řadu aktuálně upravených parafrází tohoto didaktického spisu. Nikdo nesměl zůstat na pochybách, že nenasytná šelma vykreslená Raymondem z Béziers je vlastně dvojčetem ambiciózního rádce zesnulého Filipa Sličného. Slova, vyjadřující pod oprátkou pozdní lítost, přeložili ostatně tvůrci nového panovnického zrcadla z Dimnovy tlamy do úst Enguerranda de Marigny. V době, kdy Chaillou vsunul do rukopisu 146 verše začínající slovy

152 N. FREEMAN REGALDO, *Le porcher au palais: Kalila et Dimna, Le roman de Fauvel, Machaut et Boccace*, s. 119–129, zvláště s. 121–122.

153 Tamtéž, s. 124–127.

„Raději půjdu pást vepře“, se ještě někdejší rádce komíhal na šibenici v Monfauconu a havrani hledali na jeho mrtvole zbylé kousky požitelného masa.¹⁵⁴

Poučný příběh o bratrské dvojici vlků (v dávné indické předloze šlo o hyeny, v některých pozdějších verzích o šakaly) mnohokrát v průběhu staletí přeložili do různých jazyků. Báseň „Raději budu pasákem vepřů“, kterou Chaillou upravil, rozvinul a umístil na patřičné místo kodexu, však bude nejspíš osobním vkladem Raymonda z Béziers. V žádné z jazykových verzí prastaré předlohy, jež mohl mít k dispozici, se ji zatím najít nepodařilo. „Bylo by bývalo lepší, kdybych pásł vepře, než špatně radit našemu králi,“ skučel v zrcadle pro syny Filipa Sličného opožděně litující vlk Dimna. „Proč jen se u dvora tolik daří nám zakuklencům, pochlebovačům a všem, kdo ožebračují lid?“ kladl si řečnickou otázku.¹⁵⁵ Zdá se, že dvorský lékař a poeta Raymond ji pojal jako osobní vzkaz posledním Kapetovcům.

Takové ponaučení skvěle zapadalo do koncepce rukopisu 146. Chaillou si je ovšem v tvůrčím zápalu přizpůsobil. Ze sebestyčnického kňučení odsouzené šelmy udělal hrdý proslov vzdělance o odpovědném vztahu ke královské moci. Raději poženou páchnoucí prasata do lesa na žaludy – činnost samozřejmě ponižující pro uměnímilovného královského notáře – než bych pochleboval tyranovi, který sužuje zemi! Aby snad někdo nepropadl iluzi, že jde o obecné deklarace nebo vlčí zpovědi, vklínil do básně „Raději půjdu pást vepře“ ještě moteta o svatém Ludvíkovi jako vzoru pro soudobé krále.

Tvůrci a jejich mocný ochránce

Konkrétní vládní kroky soudobých panovníků podrobil hlavní autor a pořadatel kodexu překvapivě odvážné kritice. Netýkalo se to jen nedávno zesnulého Filipa Sličného, ale i jeho dědice Ludvíka X., který vládl v době, kdy Chaillou začal *Román o Fauvelovi* rozhojňovat a doplňovat.¹⁵⁶ Mohl si to dovolit, protože nad ním držel ochrannou ruku králův strýc Karel. A ten si o synovcových vladařských schopnostech nedělal sebemenší iluze. Ne nadarmo mu dal přisoudit v dalším veršovaném díle, sepsaném v letech 1319–1322 na jeho objednávku a příznačně nazvaném

154 FAUVEL, s. 664, v. 20–28.

155 Tamtéž, zvláště s. 122–125.

156 Elizabeth A. R. BROWN, *Rex ioians, ionnes, iolis: Louis X, Philip V, and the Livres de Fauvel*, in: *Fauvel Studies*, s. 53–72.

Maskovaný lišák, nelichotivý přídomek „Le Hutin“, řekněme „Zmatený hádavec“. ¹⁵⁷ Autorům *Románu o Fauvelovi a „skandální kroniky“* ostatně popustil otěže k drsné kritice tohoto efemérního panovníka v míře dosud nevídané. V různých formách opakovaná báseň „raději půjdu pást vepře“ sice Ludvíka X. neztotožňovala s Fauvelem, ale vnímala ho jako příklad špatného vládce. Chaotického, dětinského a přitom krutého, ukvapeně toužícího po novém šňatku. A ve všech ohledech neschopného následovat příkladu velkého praděda. ¹⁵⁸

Ani Filipa IV. Sličného však „skandální kronika“ nešetřila, samozřejmě opět na výslovné přání Karla z Valois. Ač jeho vztahy se starším bratrem nebyly přímo konfliktní, v mnohém s ním nesouhlasil, zvláště v posledních letech vlády. Geoffroy Pařížský v rukopisu 146 zaznamenal, že Filip Sličný „během svého panování Francii hodně uškodil“. Prosil tedy Boha, aby mu odpustil hříchy. ¹⁵⁹ A dvě poslední moteta ve Fauvelovi, jehož autoři si rádi pohrávali se zvířecí symbolikou, nazývají Filipa „dobrotivým lvem“. To by samo o sobě nemuselo vyznít negativně, ale význam přízviska pochopíme, když se o tomtéž vladaři vzápětí dočteme jako o „slepém lvu“. Nevídá totiž, že se mu do hájemství připlazil lstivý lišák. Zneužil jeho důvěřivosti a beztestně dává bezbranné „galli“, což mohlo znamenat buď kohouty, nebo Francouze. Při vědomí záliby tvůrců Fauvela v slovních hříčkách šlo nejspíš o dvojsmysl záměrný.

Jak mají současní panovníci neblahou situaci napravit? Krom častých modliteb k Bohu a Panně Marii ve všem následovat příkladu svatého Ludvíka. Jde tedy o panovnický ideál obrácený do minulosti. Král je garantem stability, míru a harmonie jednotlivých údů společnosti, z nichž každý přesně plní své poslání. Musí podporovat církev, pronásledovat heretiky a uskutečnit křížovou výpravu. ¹⁶⁰ Ochraňuje slabé, zvláště vdovy a sirotky. Pečuje o obecné dobro. I sedlák či žebráčka u něho naleznou zastání proti zlovůli. Zatímco Fauvelovi byla vlastní „bláznivá pýcha“ a „zbrklá dravost“, král musí zůstat vždy rozvážný a moudrý, směřovat k předem určenému cíli. Jedině tehdy se země ubrání uzurpátorským piklům

¹⁵⁷ Ve středofrancouzském originále zní název díla *Renard le Contrefait*, česky tedy příznačně nejspíš *Maskovaný lišák*. Kritická edice *Renard le Contrefait*, éd. Gaston Raynaud et Henri Lemaître, Paris 1914, 2 vol., zde 2, s. 163, vysloveně tendenční verše v. 38275–38295. K negativnímu obrazu tohoto synovce Karla z Valois vi též E. A. R. BROWN, *Kings like Semi-Gods*, s. 5–37, zvláště s. 6–15.

¹⁵⁸ FAUVEL, s. 262, v. 15–16.

¹⁵⁹ E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 226.

¹⁶⁰ Hereze je ve skladbě ochránkyňi Fauvela a jeho potomstva. FAUVEL, s. 658, v. 5766–5771.

Fauvela i lišáků všeho druhu a udrží v plném květu „naši sladkou zahradu Francii.“¹⁶¹ Nic z toho neznělo a ani nemělo znít jako novota. Ovšem tím, že tvůrci rukopisu 146 propůjčili antihrdinovi rysy démonického koně a hlavně hybridní bytosti, překročili úzký program mocenské propagandy Karla z Valois a kritiky špatné vlády Filipa Sličného i jeho nejstaršího syna. Proměnili jej v manifest proti každé tyranické vládě, která v sobecké touze po moci ohrožuje soulad ve společnosti a zanedbává obecné dobro.¹⁶²

Nadčasovost „fauvelovského“ poselství

Přilíši jsme se vzdálili hraběti z Valois a jeho slibnému zeti? Vraťme se tedy do roku 1328 a k vlastnímu životopisu budoucího českého krále: „Těhož roku na Hromnice zemřel Karel, král francouzský, ostaviv po sobě ženu těhotnou, jež potom porodila dceru. A protože podle obyčeje toho království dcery nedědí, stal se králem francouzským Filip, syn tchána mého, neboť byl nejbližší dědic v pokolení mužském. Přijal pak Filip rádce předchůdce svého, ale neposlouchaje jejich rad, dal se na lakomství.“¹⁶³ Dejme tomu. Gervais, Challou i další spoluautoři *Románu o Fauvelovi* nadále působili v jeho službách. A francouzský král Filip VI. vždy našel peníze na nové rukopisy otcova knížecího zrcadla, byť posouvaly jejich morální poselství k drsnějším žertům. Třeba ten dijonský, kde hned na úvodní miniatuře klečící jeptišky slastně laskají pohlavní orgány koňského tyрана.¹⁶⁴ *Román o Fauvelovi* se koneckonců hojně přepisoval i dlouho po Filipově smrti. A ještě v 15. století, soudě podle množství dochovaných rukopisů, promlouvala tato forma odsouzení uzurpátorské vlády srozumitelnou řečí. Nebylo to koneckonců také proto, že jde o nadčasové téma? Existuje snad epocha, jež nepoznala svévolné zneužívání moci? *Román o Fauvelovi* je dílem nadále aktuálním, protože zvěřská tyranie bude naivním lidem hrozit vždy.¹⁶⁵

161 FAUVEL, s. 656, v. 5751.

162 Viz Armand STRUBEL, *Noble, Renart et Fauvel: l'incarnation „bestiale“ de la souveraineté*, in: La pathologie du pouvoir. Vices, crimes et délits des gouvernants, éd. Patrick Gilli, Leiden 2016, s. 282–292.

163 J. VILIKOVSKÝ, *Próza z doby Karla IV., Vlastní životopis*, s. 57.

164 J.–C MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 169.

165 Tamtéž, zvláště s. 175, kde i podnětné přirovnání ke „kultovním“ Hvězdným válkám, kde se lidé rovněž musejí bránit rozpínavé moci Zla.

V jedné z komnat starého hradního paláce ve Strakoncích najdeme gotickou malbu kola Štěstěny. Doprovází ji obvyklá formule o mocenských vzestupech i pádech. Jedna ze tří fragmentárně dochovaných postav odkazuje k nápisu „regnavi“, vládl jsem. Na pověstném kole právě klesá hlavou dolů. Dodnes rozeznáme její ocas a končetiny s kopyty. Fragmentární dochování neumožňuje jednoznačnou interpretaci.¹⁶⁶ Doprovodný nápis o vrtkavosti Fortunina kola řadí paleografové do první poloviny 14. století.¹⁶⁷ Soustředíme-li se na iluminace Fauvela v rukopise 146, zjistíme, že malíř antihrdinu jen výjimečně zobrazil jako skutečného koně, mnohem častěji jej představil jako hybridní bytost: devětkrát má lidské tělo s koňskou hlavou a hned osmnáctkrát lidskou hlavu s koňským tělem. Onu poslední podobu na sebe falešník vzal, aby se zalíbil Fortuně. Když ji žádá o ruku, nasadí masku pohledného mladíka. Avšak ocas a kopyta, jež neskryl ani skvostný plášť, odhalí skutečnou uzurpátorovu přirozenost, chlípnou a zvířeckou. Fortuna jej s výsměchem svrhne do bláta.¹⁶⁸

Ale mohli znát ve Strakoncích dílo stvořené z vůle tchána českého krále Karla IV.? Držitel tamního hradu se s tímto panovníkem stýkal. A povědomí o Fauvelově příběhu, byť byl ukut ve vzdálené Paříži, možná měl. Proč by si tedy kolo Štěstěny nemilosrdně srážející odmaskovaného kopytníka nemohl dát vymalovat v předpokoji své soukromé kaple? Vždyť nebyl odtržený od kultury západoevropského křesťanství. Šlo o vnuka Přemysla Otakara II, pána Viléma ze Strakoníc, šlechtice vzdělaného a dokonce literárně činného.¹⁶⁹ V pokročilém věku totiž přispěl do *Glosáře* slavného Bartoloměje z Chlumce, zvaného Klaret.¹⁷⁰ Předtím, ještě jako muž v plné síle, proslulý odborník v oblasti vojenství a nadšený

166 Petr PAVELEC, *Nástěnná malba kola štěstěny v komnatě strakonického hradu*, Umění XLVIII, 1999, s.169–174. Za upozornění na tuto malbu děkuji Janu Dienstbierovi, za konzultace k její ikonografii dále i autorovi studie Petru Pavelcovi.

167 Za zhodnocení a přibližnou dataci nápisu děkuji Haně Pátkové a Jiřímu Roháčkoví. Beru v potaz i jejich upozornění na restaurátorské zásahy.

168 Viz zvláště Michel CAMILLE, *Hybridity, Monstrosity and Bestiality in the Roman de Fauvel*, in: Fauvel Studies, s. 161–174. Dále viz J.–C. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 173–176.

169 Miroslav SVOBODA, *Páni ze Strakoníc. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*, Praha 2010, s. 134–135.

170 O Klaretovi i okruhu jeho spolupracovníků viz např. Václav FLAJSŠANS, *Klaret*, Listy filologické 50, 1923, s. 232–244; ohledně odborných příspěvků Viléma ze Strakoníc zde konkrétně s. 238.

propagátor tradičních hodnot evropského rytířstva, se zase zúčastnil alespoň jedné z výprav Jana Lucemburského na Litvu.¹⁷¹

Samotného českého krále Jana ostatně možná Fauvel nenechal lhostejným. V ději se totiž dlouze zpívá o tom, že jeho otce, císaře Jindřicha VII., zavraždil podplacený dominikán jménem Politien de Montepulciano. Prý nic netušícímu monarchovi zákeřně podal při mši otrávené víno.¹⁷² Není se údajně čemu divit, neboť dominikáni jsou hltaví vlci přestrojení za ovečky.¹⁷³ „Jindřich při přijímání otrávené víno vypil jedním douškem a tímto zločinem byl vážně poskvrněn jeho majestát.“¹⁷⁴ Podle mínění editora Románu o Fauvelovi český král Jan citovanou pasáž znal a cítil potřebu bránit dominikány proti tomuto nařčení ještě roku 1346.¹⁷⁵

Ať už Jan Lucemburský věděl o tom, že Román o Fauvelovi i „skandální kronika“ obsahují vsutku románová odhalení o otcově zavraždění dominikánem, cválal při cestě na Litvu i jinde po Evropě dlouhé dny se svým dvorním poetou a notářem Guillaumem de Machaut. A ten byl zase důvěrným přítelem hned několika tvůrců Fauvela. Jejich román o přetvářkách pyšného koně znal určitě. Ale nejen to. Jako správně vzdělaný středověký literát a pečlivý notář choval úctu k dokonalým vzorům. Ve vlastních dílech tedy nejméně dvakrát parafrázoval ústřední báseň a autorské vyznání tohoto románu. I dvorní básník českého krále Jana chtěl – stejně jako jeho přítel Chaillou – raději „pást vepře“. Jistě, již pouhá představa tak degradující, ba zapáchající činnosti musela na dvorského poetu Jana Lucemburského působit jako noční můra. Ale stále mu připadala lepší než myšlenka, že by se zpronevěřil tvůrčímu poslání. Tedy líbat řít naduté bestii a tím se vzdát morálního práva představovat čtenářům a posluchačům zářný vzor ideálního vladaře.¹⁷⁶

171 M. SVOBODA, *Páni ze Strakonice*, s. 136.

172 FAUVEL, s. 140–142, v. 1–35.

173 K přetvářkám církevních řádů v *Románu o Fauvelovi* viz Armand STRUBEL, *De Faux Semblant: Fauvel: la limite de personification*, in: *La Personification du Moyen Age au XVIIIe siècle*, éd. Mireille Demaules, Paris 2014, s. 109–128.

174 FAUVEL, s. 142, v. 29–30.

175 FAUVEL, editorská poznámka č. 1 na s. 141.

176 Viz Guillaume de MACHAUT, *Poésies lyriques, édition complète en deux parties, avec Introduction et Glossaire*, éd. V. Chichmaref, zde t. I, Paris 1910, p. XXIX; Laurence Marsbum EARP, *Guillaume de Machaut: A Guide to Research*, New York and London, 1995 s. 3–51. Ohledně vztahu mezi lyrickými skladbami Philippa de Vitry a Guillaumea de Machaut dobový pramen *Recueil d'arts de seconde rhétorique*, Ernes Langlois (éd.), Paris 1902, s. 11–12. Z bohaté literatury viz např. Daniel LEECH–WILKINSON, *Compositional Techniques in the Four-Part Isorhythmic Motets of Philippe de Vitry and His Contemporaries*, New York 1989, s. 88–104.

Machaut vsunul zdánlivě banální pasáž o pasákovi vepřů do svých skladeb hned dvakrát.¹⁷⁷ Zvláště významné místo jí vyhradil v díle *Přátelská útěcha*, kam vpletl též spoustu nostalgické chvály na českého krále Jana.¹⁷⁸ I zde ochota opečovávat zrovna prasata, tedy živočichy, kterých si jinak středověk symbolicky necenil, demonstrovala básníkův odpor proti hrabivé a svévolné vládě, jež nedbá na obecné dobro.

Dvorní poeta českého krále se nechal inspirovat díly svých přátel naprosto logicky.¹⁷⁹ Nezapomínejme, že byl – vlastně dříve než začal skládat verše a hudbu – notářem Jana Lucemburského, který často zajížděl na francouzský dvůr. Guillaume de Machaut je v této úřední funkci prameny uváděn od roku 1323. Již z tohoto titulu se často stýkal s oběma hlavními autory *Románu o Fauvelovi*. A to jak za vlády Karla IV. Sličného, tak za jeho bratrance Filipa VI. Není divu, že si tato trojice úředníků a básníků vzájemně rozuměla: vždyť všichni patřili ke stejné kategorii panovnických notářů, jež se zároveň věnovala umělecké tvorbě.¹⁸⁰ Jejich činnost je zajímavým zdrojem poznatků pro dějiny správy a obecněji středověké moci. Náleží ovšem rovněž ke stále poněkud opomíjeným aspektům evropské kulturní historie.

Jak už jsme několikrát konstatovali, rukopis 146 určený tchánovi Karla IV. je promyšleným uměleckým a propagandistickým celkem. Nyní však zdůrazněme metodologické hledisko jeho zkoumání. Jednota zde spojených textů, not a iluminací je patrná již z rozložení stránek.¹⁸¹ Provázaným obsahem se nedá

177 N. FREEMAN REGALDO, *Le porcher au palais: Kalila et Dimna, Le roman de Fauvel, Machaut et Boccace*, s. 126.

178 Guillaume de MACHAUT, *Le confort d'ami*, éd. R. Barton Palmer, Routledge 1992, s. 198. Obecně k lichotivému obrazu českého krále v Machautově díle Martin NEJEDLÝ, *O dobrém českém králi, křivoklátských mrazech a „suknici“ milované krásky. Jan Lucemburský a Čechy v zrcadle paměti dvorního poety*, in: Jana Čechurová – Josef Žemlička (edd.), *Souboj mečů, idejí a charakterů*. K životnímu jubileu prof. Ivana Šedivého, Praha 2019, s. 63–74.

179 Fauvelská inspirace provázela Guillauma de Machaut po celou tvůrčí dráhu. Viz Pascale DUHAMEL, *Le Livre dou Voir Dit de Guillaume de Machaut et la transition de la tradition orale vers la tradition écrite en musique*, *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes* 26, 2013, s. 129–151. Nové podněty vnáší do problematiky ve vztahu k českému prostředí Uri SMILANSKY, *Machaut and Prague: a rare new sighting?*, *Early Music*, Volume 46, May 2018, Issue 2, s. 221–223. Autorovi děkuji za zaslání tohoto článku a rady ohledně dalších možných směrů výzkumů vztahu Guillauma de Machaut k české kultuře 14. století.

180 Olivier CANTEAUT, *La chancellerie de Jean de Luxembourg et de son fils, passeurs de techniques administratives entre France et empire (1320–1350)*, v tisku, in: *Actes du colloque Ecrits et transferts culturels*, organisé en 2017 par Isabelle Guyot-Bachy; publikovány budou v nakladatelství Brepols v rámci řady L'Atelier de recherche sur les textes médiévaux. Děkuji autorovi, že mi poskytl tuto dosud nepublikovanou studii.

181 Viz předmluva k již citovanému faksimilovému vydání *Le Roman de Fauvel in the Edition of Mesire Chaillou de Pesstain: a reproduction in facsimile of the complete manuskript*, Paris,

srovnávat s kodexy, které jsou pouhým souhrnem jednotlivých částí. Dnes už hodně rozkošatělé „fauvelovské“ bádání se v tomto bodě shoduje. Je zkoumáním mezinárodním a interdisciplinárním (jiný přístup u tohoto typu pramene pokládám za neadekvátní). Tyto výzkumy se mohou stát zdrojem inspirace pro ty české badatele, kteří posuzují kodexy, u nichž lze rovněž předpokládat, že nejsou jen náhodnou snůškou nesourodých prvků. Nezávisle na nich ostatně již i naše historiografie a literární věda přispěla podobně zaměřenými a podnětnými interpretacemi Codexu gigas nebo tzv. Pinvičkova sborníku.¹⁸²

Pramen k dějinám každodennosti i politiky

I výplod bohaté imaginace dokáže navíc rozhojnit naše znalosti o středověké každodennosti, konkrétně třeba o jídle. Samozřejmě při adekvátní konfrontaci s dalším pramenným materiálem. Tchán budoucího českého krále Karla IV. proslul jako gurmán vytříbené chuti. Právě pro něho vznikla vzácná kuchařka ve francouzštině, již nechal na počátku 14. století zapsat již zmiňovaný chráněnc Karla z Valois, lékař Henri de Mondeville.¹⁸³ Její kulinářské nápady inspirovaly *Román o Fauvelovi* při dlouhatánském vypočítávání rozmanitých druhů zvěřiny, ptactva a ryb na slavnostní hostině požívačného kopytníka.¹⁸⁴

Bibliothèque Nationale, Fonds francais 146, introd. Edward Roesnezar, François Avril et Nancy Freeman Regaldo, New York 1990. Za kodikologický názor na jednotu rukopisu 146 děkuji též Michalu Dragounovi.

182 K této interpretaci *Codexu gigas* viz např. Jaroslav KOLÁR, *Kodex gigas a otázka jeho sémiotické interpretace*, ČCH 89, 1991, s. 662–676; Zdeněk UHLÍŘ, *Codex gigas. Jeho obsah a funkce*, in: Kamil Boldan a kol., *Codex gigas – Dáblova bible. Tajemství největší knihy světa*, Praha 2007, s. 17–44. Nové přístupy k Pinvičkovu sborníku přináší Martin Šorm, jehož disertační práce pod vedením autora této studie by měla být obhájena na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy roku 2021. Prozatím lze citovat studie Martin ŠORM, *The Fragile Masculinity of Adolescents. Tandariáš in the Manuscripts*, in: Christine Ferlampin-Acher (éd.), *Arthur en Europe à la fin du Moyen Age. Approches comparées (1270–1530)*, Paris 2020, s. 151–170; TÝŽ, *Reading about men and for men. Daughters against fathers, violence and wisdom in one medieval manuscript*, in: Daniela Rywiková, Michaela Antonín Malaníková (ed.), *Premodern History and Art through the Prism of Gender*, Lanham (Maryland) 2021 (v tisku).

183 Viz Bruno LAURIAUX, *Le Règne de Taillevent. Livres et pratiques culinaires à la fin du Moyen Age*, Paris 1997, zvláště kapitola I.

184 FAUVEL, s. 558–564, v. 4534–4625. Například názvy různých odrůd platýzů, škeblí, koryšů, mihulí nebo šplhavic budou v případě pokusu o překlad tohoto pramene do češtiny tvrdým oříškem. Autorovi této studie možná jednou pomůže jeho odvěký zájem o zoologii.

Máme tedy právo kombinovat studium receptů této kuchařky, literárních děl sepsaných pro Karla z Valois a dochovaných účtů z hostin Karla IV. Sličného a Filipa VI.¹⁸⁵ Dospějeme ke zjištění, že českému korunnímu princovi na francouzském dvoře zachutnali – stejně jako Fauvelovi – nadívaní strakapoudi, mihule dušená v muškátovém víně a bukač na šalvěji.¹⁸⁶ Je-li takový poznatek kamínkem do opadané mozaiky historie každodennosti, naše znalosti o dějinách lucemburské dynastie zásadně neposune.

Román o Fauvelovi však nevypovídá jen o oblibě mandlových omáček na francouzském dvoře Karlova dětství. Dovolí dle mého názoru lépe pochopit politická rozhodnutí a ideové volby tohoto panovníka i v dobách jeho dospělosti. Roku 1342 jmenoval papež Kliment VI. svým notářem Colu di Rienzo. Ten se jal vzápětí v Římě využívat k propagandě svých vlastních ideálů nejen přesvědčivých slov a řečnických schopností, ale i obrazů se složitou zvířecí symbolikou a hudebně-divadelních výstupů. Uvědomil si, že jsou mnohdy působivější než sáhodlouhé projevy. Cola byl v tomto smyslu mistrem všestranné komunikace.¹⁸⁷ A mnohé nasvědčuje tomu, že pozorně četl Fauvela.¹⁸⁸ Důvody, pro které nechal český a římský král tohoto tribuna po osobním setkání uvěznit na Roudnici, jsou samozřejmě mnohočetné. Ale nelze je omezovat na fakt, že sny fantaskního notáře nezapadaly do Karlových plánů na korunovační cestu do Říma a na jeho koncepci spolupráce s avignonskou papežskou kurií. Cola o sobě nejen tvrdil, že je nevlastním bratrem Jana Lucemburského, ale otevřeně hlásal, že jedním z jeho cílů je dosadit na francouzský trůn sienského obchodníka jménem Giannino di Guccio. Byl totiž přesvědčen, že se tento mladík stal jako nemluvně obětí pařížských dvorských intrik a jde ve skutečnosti o synka některého z posledních Kapetovců, kterého vyměnili v kolébce. Cola di Rienzo této fámě, inspirované „skandální kronikou“ Karla

185 Nejzajímavější jsou z tohoto hlediska účty z korunovace Filipa VI. v roce 1328. Viz edice *Archives administratives de la ville de Reims*, Pierre Varin (éd.), t. II–1, 1843, s. 480–490. K tomu Patrick DEMOUY, *Le banquet du sacre des rois de France, du symbole au simulacre*, in: Sylvette Guilbert (éd.), *Fêtes et politique en Champagne*, Nancy 1992, s. 119–129; TÝŽ, *Le festin du sacre des rois de France a Reims*, in: Papilles, 7, octobre 1994, s. 20.

186 Patrick Demouy byl ochoten poskytnout mi v době pandemie dosud nepublikovaný výzkum o slavnostní tabuli na dvoře Karla IV. Sličného. Při identifikaci rozmanitého ptactva konzumovaného českým korunním princem v Paříži jsem mohl zužítkovat poznatky dříve, prozatím jen strojepisné práce Martin NEJEDLÝ, *Potravní specializace u ptáků*, Praha 1977.

187 Tommaso di CARPEGNA FALCONIERI – Benoît GRÉVIN, *Le notaire qui se rêvait empereur*, L'Histoire 466, décembre 2019, s. 70–75.

188 Viz nejnovější monografie Thomaso di CARPEGNA FALCONIERI, *Il se voyait déjà empereur. Cola di Rienzo, un Romain au Moyen Age*, Grenoble 2019, zvláště s. 76–77, s. 182n.

z Valois, již si ovšem vyložil jako spoustu informací zcela po svém, věřil skálopevně. Ještě měsíc předtím, než byl sám 7. října 1354 rozvášněným davem na ulici ubit, povolal Giannina do Říma. Přesvědčil ho, aby se jakožto nástroj Božské harmonie zhostil nezastupitelného poslání. Měl se stát francouzským králem, protože mu údajně přes někdejší dvorské intriky náleží na trůn legitimní právo. A protože Cola měl díky všestrannému nadání i fauvelovské četbě schopnost zapůsobit a přesvědčit, nebohý obchodníček vskutku zasvětil zbytek života pokusům o znovuzískání „své“ koruny. Fantasmagorická dobrodružství ho vedla z Benátek do Uher a do Provence. Podarilo se mu s ozbrojenou bandou dobýt dokonce jedno bezvýznamné městečko na Rhôně. Skončil obskurní smrtí v neapolském vězení.¹⁸⁹ Nepřekvapovalo by mne, kdyby Karel IV. „skandální kroniku“, jakož i další díla sepsaná pro vlastního tchána znal. Uvědomoval si jejich moc. Záleželo mu na tom, aby zdánlivě absurdní nároky nešikovného „čarodějova učně“, který se nechal římským tribunem obalamutit, neohrozily pokrevně spřízněnou dynastií Valois. Dal tedy Colu di Rienzo uvěznit a poté vydat papeži k potrestání i proto, že si uvědomoval nebezpečnost „fauvelovských“ uzurpátorů typu poblázněného, ale domýšlivého a ctižádostivkého obchodníka Giannina. Již od vzdělání získaného na pařížském dvoře navíc věděl, jakými mistry slov dokážou být notáři, zvláště když přestanou *ars dictaminis*, tedy naučené umění trefně formulovat dokumenty a případně je i hlasitě vykládat méně vzdělaným, užívat jen ke skládání listin a dopisů pro své pány.¹⁹⁰ Poslouží jim skvěle, když své umění využijí k jejich oslavě, jako to dělal Machaut pro Karlova otce Jana, nebo přispějí k didaktické propagandě jeho tchána hraběte z Valois jako Gervais a Chaillou. Ale mohou být nebezpeční, když využijí vybroušený jazyk jako nástroj své vlastní ideologie. Cola napsal Karlovi IV. dopisy v dokonalém rétorickém stylu, který tento panovník již od dětství znal. Uvědomoval si, že schopný *dictator* se může stát i diktátorem. Římský tribun Cola toho vskutku dosáhl. Stal se nebezpečným mimo jiné tomu, kdo ho notářem jmenoval, avignonskému papeži Klimentovi VI., na něhož jako na učitele Karel nostalgicky vzpomínal ve vlastním životopise. Bylo to sice už dávno, v dobách, kdy na pařížském dvoře sledoval spolu s členy francouzské královské dynastie scény z Fauvela, ale vděčnost k tomuto politickému spojenci cítil stále. Odvážil bych se hypotézy, že Colu de Rienzo nechal

189 Viz přínosná monografie Thomaso di CARPEGNA FALCONIERI, *L'Homme qui se prenait pour le roi de France*, Paris 2018. Autorovi děkuji za poskytnutí jejího textu.

190 K podceňované moci slov středověkých notářů viz Benoît GRÉVIN, *Le Parchemin des cieux. Essai sur le Moyen Âge du langage*, Paris 2012.

uvěznit také proto, že mu jeho dopisy a plamenná slova připomněly podmanivou moc královských a papežských notářů.

Za interdisciplinární pojetí dějin středověké kultury

I v česky psané literatuře lze najít stejné zdroje, z nichž čerpali inspiraci autoři Románu o Fauvelovi. Mikuláš Konáč z Hodiškova, pražský tiskař, přívrženec Jana Paška z Vratu i Všehrdova programu českého národního humanismu, žil sice o sto let později než Chaillou.¹⁹¹ Právě on ovšem do češtiny roku 1528 volně přeložil starobylé panovnické zrcadlo ve formě zvířecích bajek, nejspíš indického původu. Jeho název se uvádí někdy jako *Pravidlo lidského života*, jindy jako *Kelila a Dymna*, podle vlčích či šakalích bratrů, hrdinů nejrozsáhlejšího příběhu.¹⁹² Samozřejmě, s malinkou obměnou už jsme se s nimi setkali. I zde je středobodem díla odsouzení podle psovitě šelmy Dymny, jež se přetvářkami vlichotila do přízně lvího krále, zneužívala své moci a skončila po zásluze na šibenici. Konáč tento motiv jako první uvedl do česky psané literatury, ale samozřejmě jen převzal a adaptoval prastaré panovnické zrcadlo, stejně jako to před ním udělali literáti tvořící pro Karla z Valois a jejich přítel Guillaume de Machaut. „To sobě, šibale, znamenáj!“ Tak zněla podle české verze z roku 1528 poslední slova, jež podlá šelma zaslechla, než se jí kolem krku utáhla oprátka.¹⁹³ Konáč byl mužem velmi vzdělaným, pochybuji však, že znal příběh o zaslouženém trestu pro špatného rádce Enguerranda de Marigny. Na prastaré předloze jej – jako tolik jiných před ním – zaujala myšlenka, že tyranským falešníkům je nutné se vzepřít. Ve svém díle ovšem podtrhl ještě jedno ponaučení. Hned do úvodu zařadil příběh o lékaři Beroziášovi, kterého vládce vyslal do Indie, aby tam našel byliny, jež dokáží vzkřísit mrtvé. Měl zkrátka hrůzu ze smrti. Moudrý muž se však z tajemných dalek vrátil nikoli se zázračnými lektvary, ale s knihou roztodivných bajek. Samozřejmě právě s příběhem o Kelilovi a Dymnovi, tedy s knížecím zrcadlem. Osvícený panovník naštěstí pochopil: lék proti smrti neexistuje, ale pravé bohatství spočívá v tvořivé nápravě někdejších omylů a rozšiřování znalostí, jež zprostředkují právě knihy.¹⁹⁴

191 *Lexikon české literatury*, 2/II, Praha 1993, s. 822–824. Nejnověji k této osobnosti úvod k edici Mikuláš KONÁČ z HODÍŠKOVA, *Pikartské dialogy*, ed. Ota Halama, Praha 2017.

192 Mikuláš KONÁČ z HODÍŠKOVA, *Pravidlo lidského života*, ed. Milan Kopecký, Praha 1961, zde předmluva s. 9–14.

193 Tamtéž, s. 122–123.

194 Tamtéž, s. 45–46.

The Father of Bohemian Queen Blanche of Valois and his Princely Mirror

MARTIN NEJEDLÝ

Charles of Valois (1270–1325), the father of the future Bohemian queen Blanche, was one of the most famous patrons of his time. It can be assumed that he influenced his son-in-law Václav (Charles), raised at the French royal court. Besides chronicles, travelogues, medical manuals and a colorful epic about Charlemagne, a famous codex was created for him around 1320, deposited in the Bibliothèque Nationale de France in Paris under the signatura MS Français 146. Its core is a book about Fauvel, a cheeky and cunning horse who declared himself king and subjugated all the estates of society. In this way, humans have become animals. Thanks to the intervention of Fortuna, who rejects Fauvel's request for her hand in marriage, the usurping horse is married to Vaine Gloire. Their wedding night in the book is accompanied or rather disturbed by a famous mischievous charivari. However, after a long tournament between the virtues and vices, the masqued evil will eventually be defeated, although seductive tyranny will threaten humanity forever. The Book of Fauvel is essentially a princely mirror, thus a story about exemplary and bad governance, inspired by a number of earlier literary compositions. The work was written by notaries of the royal office, whose political views were in line with the ideas of Charles of Valois. The ideal of sovereign rule presented to readers here has been more or less turned into the past and inspired by the radiant example of St Louis, who personally cared for the administration of justice and carried out a crusade, but, in addition to the book itself, the codex also contains other verse and musical compositions, miniatures and a tendentious rhymed chronicle, explaining episodes of the allegorical novel by recent political events. It all comprises a perfectly thought-out and interconnected whole. Fauvel was the superficial hated adviser of Philip IV the Fair, Enguerrand de Marigny, with whom Count Charles of Valois, as the king's younger brother, had robust quarrels. More generally, however, the book was directed against all unconscientious and sly advisers who disregard the common good.

Given the relationship between the Valois and Luxembourg dynasties, we can rightly ask ourselves whether the material of the Book of Fauvel was not known in the Czech lands under the reigns of John of Luxembourg and Charles IV. For instance, one can consider the iconographic content of the fresco at the castle in Strakonice, where a figure with a tail and hooves falls from the wheel of Fortuna.

It is possible to find the reception of many passages of the Book of Fauvel also in the works of the court poet of the king of Bohemia John of Luxembourg, the famous verse-writing notary Guillaume de Machaut. A comparative examination of works such as the Book of Fauvel, which is not limited to narrowly conceived Czech history, will contribute to a better understanding of the Western Christian culture of the 14th century.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Kutná Hora pod vládou kazatele: Husitská invektiva z roku 1416 a Heřman z Mindelheimu

DUŠAN COUFAL

Kutná Hora under the Reign of the Preacher: Hussite Invektive from 1416 and Hermann of Mindelheim

The study places its focus on the Hussite invektive from 1416 against the Kutná Hora preacher Hermann, which has so far been reflected only on the basis of an incomplete edition from the 19th century. After presenting the whole agitation letter, the author examines the credibility of Master Hermann's preaching work in Kutná Hora and searches for his identity. He focuses on the personality of the Prague doctor of theology and the auxiliary bishop Hermann of Mindelheim and comes to the conclusion that the Kutná Hora preacher Hermann was most likely this Bavarian native. The study thus sheds new light on the transformation of Kutná Hora into an early anti-Hussite centre.

Keywords: Kutná Hora – Malín – Hermann of Mindelheim – Hussite Propaganda – Preaching – Wenceslas IV – Hussites

Historik Martin Čapský nově poukázal na fenomén charismatických náboženských vůdců, kteří dokázali prostřednictvím násilně jednajícího lidu načas určovat

v městských komunitách dění v rozporu s vůlí městské rady, případně zeměpána.¹ Také Kutná Hora měla několik málo let před propuknutím husitské revoluce vlivného kazatele – doktora Heřmana, kterému se podařilo podnítit její obyvatele k nezvykle krvavým činům. Tvrdí to latinská invektiva z první poloviny roku 1416, která za to Heřmana kritizuje a na kutnohorské měšťany apeluje, aby se ho zbavili, dokud je čas.

Invektivou jako celkem se dosud žádný z badatelů nezabýval, alespoň ne tak, jak by si zaslouhovala. Ve hře je více důvodů. Konstantin Höfler s Františkem Palackým v 19. století svorně tiskem zpřístupnili pouze úvodní pětinu textu se zmínkami o dotčeném násilí.² Jiří Kejř také již koncem padesátých let minulého století napsal, že vydaná část „obsahuje vše podstatné, zbytek nemá již věcných údajů a káře jen Hermannu biblickými přirovnáními“.³ Takový závěr je neadekvátní.

Pokud vezmeme vážně tvrzení, že jistý kazatel dokázal v Kutné Hoře prostřednictvím mluveného slova ad hoc zformovat skupinu, která násilně vystoupila dokonce proti zástupcům královské moci, musíme se přirozeně ptát nejen po obsahu jeho promluv, nýbrž i po jeho osobnosti a zdroji jeho charizmatu. A právě klíč k nalezení přesvědčivé odpovědi uchovává dosud nevydaná většina invektivy. Současně je zřejmé, že i její autoři usilovali ve snaze o Heřmanovo vypuzení z města o vytvoření mocensky jednající skupiny, byť tak činili na dálku, prostřednictvím agitačního listu. Také tehdy platí, že o jejich persvazivních nástrojích se dočteme v dosud nepublikované části textu.

Následující studie se věnuje prvnímu tematickému okruhu. Prověřuje věrohodnost kazatelského působení doktora Heřmana v Kutné Hoře a pátrá po jeho identitě ve snaze o lepší pochopení přerodu horního města v rané protihusitské centrum.

Přitom se musíme vypořádát se skutečností, že agitační list je dílem veskrze literárním a silně metaforickým, což je dáno zjevnou snahou jeho autorů zaujmout a ovlivnit vzdělané publikum. Ostatně záliba autorů ve vyšším literárním stylu zřejmě stojí za jediným jeho dnes známým opisem v rukopisu pražské univerzitní

1 Martin ČAPSKÝ, *Město pod vládou kazatelů. Charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích*, Praha 2015.

2 Pasáž nejprve vydána in: *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen II*, ed. Konstantin Höfler, Wien 1865 (= *Fontes rerum Austriacarum I. Scriptores VI*), s. 304–306, č. 12, odkud přetištěna in: *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia, quae partim adhuc inedita, partim mendose vulgata, nunc ex ipsis fontibus hausta*, ed. František Palacký, Pragae 1869, s. 631–633, č. 102.

3 Jiří KEJŘ, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958, s. 17, pozn. 9.

(dnes Národní) knihovny z druhé poloviny 15. století, jenž náležel mistru s humanistickými sklony Václavovi z Chrudimě.⁴

Pro vnímavější osvojení si persvazivní argumentace by proto bylo ideální, kdyby se s ní moderní čtenář mohl nejprve seznámit v plném rozsahu, nejlépe v českém znění. To zde však není možné. Dilema, jak obsah textu co nejvěrněji zprostředkovat, proto řeším tak, že list nejprve ve vší stručnosti reprodukuji celý a poté se k němu vracím při rozboru jeho dílčích témat, která pokládám pro tuto chvíli za stěžejní. Až tehdy v aparátu připojuji delší citace původního latinského znění.

K oprávněnosti takového postupu mne vede vědomí, že obsáhlou invektivu paralelně připravuji do tisku v jiné publikaci, která se zaměří na druhý výše naznačený tematický okruh a invektivu představí jako dosud nevyužitý pramen raně husitského státoprávního a nacionálního myšlení.⁵

Mistře Heřmane, zrádce Boží řeči!

Autoři invektivy po oslovení adresáta „Mistře Heřmane, kazateli, ba spíše zrádce Boží řeči!“ nejprve narážejí na jeho cizí původ. I když přišel do Českého království jako bezvýznamný, byl vřele přijat a dorostl zde v muže. Zapomněl však na obdržená dobrodiní a nepřestává běsnit proti „dědicům království“ a navádí hrubý lid, aby je zabil jako schizmatiky a kacíře.⁶

4 Viz Národní knihovna České republiky (dále jen NK ČR) Praha, sign. XIV G 20, fol. 139r–149r. Invektiva končí na foliu 149r rubrikou: „Explicit epistola Israelis ad sicothag Montanorum.“ Protože nezvyklé slovo *sicothaga*, resp. *Sycophaga*, původně označuje druh vosičky parazitující na fíkovnících, rubriku překládám: „Končí se list Izraelův škůdci Kutnohorských.“ Sborník Václavovi z Chrudimě přisoudil Josef TRUHLÁŘ, *Paběrky z rukopisů Klementinských LXIII. Ještě jedna kniha M. Václava z Chrudimě*, Český časopis historický 9, 1903, s. 194–196, srov. také TÝŽ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur II*, Pragae 1906, s. 335–336, č. 2628. O tomto mistru, který byl nejprve utrakvistou, poté katolíkem, a jeho humanistických sklonech František ŠMAHEL, *Počátky humanismu na pražské universitě v době poděbradské*, in: Týž, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 527–549, zde s. 546–548 (původně otištěno in: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 1, 1960, s. 55–90).

5 Viz ediční přílohu studie Dušana COUFALA, „*Die Erben des Königreichs*“ und „*die Kutenberger Ausländer*“. *Das politische und nationale Denken einer hussitischen Invektive von 1416. Analyse und Edition*, v tisku.

6 *Epistola Israelis ad sicothag Montanorum*, NK ČR Praha, sign. XIV G 20, fol. 139r, resp. *Documenta*, s. 631. Podle foliace rukopisu také čtenář snadno dohledá příslušnou latinskou pasáž

Z jeho popudu kutnohorští havíři zavraždili a spálili účastníky přátelské sešlosti v Malíně (není uvedeno kdy) a přímo v Kutné Hoře v den Očišťování Panny Marie (2. února) napadli a zabili urozené posly a úředníky krále Václava IV. navzdory jeho mandátu a obdržené záruce bezpečnosti od městské rady.⁷

Autoři v obou případech Heřmanovi připisují podíl na smrti zabitých, ale zejména na duchovní smrti těch, kdo zločiny spáchali. Biblickými výroky mu vyčítají, jak si dovoluje brát zákon Páně do svých krvavých úst a přinášet ho lidem, a dávají mu za vinu, že se obyvatelé království dostávají při styku s Kutnohorskými do nebyvalého nebezpečí.⁸

Heřman se však „odvděčil“ České koruně a Moravskému markrabství také aktivní spoluprací na smrti Jana Husa a zatčení Jeronýma Pražského. On a jeho společníci sice oba mistry úkladně vypudili z Českého království, podtátá setba ale vyrašila znovu a jejich snaha se ukázala marnou.⁹ Mistr Heřman tak tajně i veřejně pronásleduje poznanou pravdu. A bylo by lepší, aby ji nepoznal, než aby ji opustil a obrátil se k lidským nálezkům, když lživě označuje za schizmatiky a kacíře ty, kdo poslouchají zákon evangelia a vedou k němu ostatní, zatímco ty, kdo poslouchají lidské dekrety a prázdna rozhodnutí, považuje za věrné křesťany.¹⁰

Autoři invektivy nijak nezastírají, že Heřman disponuje mimořádným vzděláním. S jeho univerzitním gradem „mistr“ si dokonce pohráli ve slovní hříčce. A ačkoli mu přisuzují i doktorskou hodnost, není podle nich doktorem a hlasatelem Kristovým, ale spíše předchůdcem Antikrista, když porušuje Boží přikázání. V nich se nařizuje milovat bližní a zakazují se vraždy, loupeže a křivé přísahy. Heřman však vyzývá k zabíjení bližních a přehlíží krádeže, které se obracejí ke škodě koruny.¹¹ Zejména ale nadělal ze spousty Kutnohorských křivopřísežníků.

Svou jedovatou elokvencí totiž odvedl kutnohorský lid, který přísahal věrnost králi a jeho úředníkům, od jeho slavnostního závazku a navádí ho k poslouchání papeže, „který není“, a jiných, které Horští neznají a ani nejsou vázáni je poslouchat, protože jsou představenými jiných diecézí. Nadto jsou mnozí z nich schizmatiky, když trvale přináleželi ke vzdoropapeži Klimentovi (VII.) a kvůli tomu byli pravým římským papežem Urbanem VI. a jeho nástupci odvoláni a byli zbaveni všech hodností a beneficií, které jim nikdy nebyly navraceny, ani

v souběžně publikované edici invektivy, na niž odkazují v předcházející poznámce.

7 *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, sign. XIV G 20, fol. 139r–141r, resp. *Documenta*, s. 631–633.

8 *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, sign. XIV G 20, fol. 141r–142r.

9 Tamtéž, fol. 142r–143v.

10 Tamtéž, fol. 143v–144r.

11 Tamtéž, fol. 144v–145r.

nepřijali absoluci.¹² Apoštol v první epištole Petrově neříká: podřídte se „papeži“ nebo „biskupům“, ale „králi“ a „vévodům“, ač tím nepopírá, že se papež i ostatní mají implicitně poslouchat v dovolených a počestných věcech.¹³

Heřman se však chová pokrytecky, když káže o poslušnosti a sám neposlouchá. Arcibiskup mu pod trestem exkomunikace přikázal kázat pouze Svátá písma, on ale veřejně hlásal ďábelské věci, z nichž vzešla mnohým smrt a horších věcí se lze obávat. Zdali neví, že svatý Augustin v listu Bonifacioví praví, že důvěra prokázaná dokonce i nepříteli, proti němuž se vede válka, musí být zachována; tím spíše králi, přirozenému pánu země. I když je někdo ve společenství jeho království cizincem, je živen jako vlastní dědic, proto mají poddaní prokazovat králi lásku, respekt a poslušnost. Jinak by byl porušen ústavní řád pospolitosti, který je prvním dobrem, jehož zachováním se upevňuje stát, a když chybí, tak se oslabuje a rozpadá.¹⁴

Poddaní mají ovšem stejnou poslušnost prokazovat i úředníkům, které král postavil do čela při správě země. A zejména mají důvěřovat těm, jimž se k tomu zavázali dobrovolnou přísahou. Heřman by si tudíž neměl myslet, že Bůh přejde porušení přísahy přirozenému pánu. Naopak, měl by své posluchače za to pokárat po vzoru biblických proroků, to ale nedělá. A jde i o jiné jeho kazatelské nedostatky, když nekárá obvyklé prohřešky v hornické komunitě, které se obracejí ke škodě samotných havířů.¹⁵

Autoři invektivy se však nespokojují jen s dehonestací kritikou kazatele Heřmana, ale obrací se – a to bádání dosud nepostřehlo – i na jeho posluchače, měšťany Kutné Hory. Od založení města byli považováni za věrné království a koruně. Jak je tedy možné, že zlato jejich věrnosti zašlo a změnila se jejich chvályhodná pověst? Mají se rozpomenout na poslušnost svých předků, kteří měli ve zvyku říkat jako pořekadlo: „Pán náš, král vznešený, i kdyby zarazil jen kůl doprostřed nás, prokazovali bychom mu neporušenou čest, poslušnost a věrnost.“¹⁶

Pokud však chtějí, aby se spory mezi nimi a „syny celého království“ utišily, mají Heřmana vyhnat ze svého města, aby nenakazil svým našeptáváním ještě více lidí. To vše jim dojde, pokud nadzdvihnou závoj přízně, již k němu chovají, a pokud uváží plody jeho smrtonosné mluvy. A autoři jsou přesvědčeni, že Kutnohorští musí tušit, jakým hrozbám s dopady na jejich čest i majetek jsou vystaveni: „Kdo

12 Tamtéž, fol. 145r.

13 Tamtéž, fol. 145rv.

14 Tamtéž, fol. 145v–146r.

15 Tamtéž, fol. 146r–147r.

16 Tamtéž, fol. 147rv.

z obyvatel království se s vámi bude s důvěrou stýkat nebo se odváží věřit vašim listům či slibům?“¹⁷

Mají tedy odvrhnout „kletbu“ ze svého středu a vrátit se k věrnosti římskému a českému králi a jeho úředníkům, jak to přísahali, aby se na ně nerozhněval Bůh a aby na ně nedolehla ještě tvrději ruka jejich přirozeného pána a aby důvodně nevzplanul proti nim hněv celého království.¹⁸

Na závěr invektivy se ovšem autoři opět obrací na kazatele Heřmana a ještě jinými slovy mu připomínají výše popsaná provinění. Třebaže se dme marností věd, je nevďěčný Českému království. Český lid, ba i lid (kutno)horský nenávidí a pronásleduje, když krutě vraždí jeho duše a pověst. Trpí údajně úpadek sobě svěřených beneficíí, úkladné léčky proti svým dobrodincům káže ovšem vrýt do paměti. Autoři proto Heřmana zcela na závěr vybízají, aby se obrátil na cestu pravdy a činil pokání, dokud je čas, a Bůh se nad ním snad smiluje, aby nezemřel ve svých hříších.¹⁹

Svědectví o násilnostech z let 1412 a 1416

Pátrání po působení doktora Heřmana v Kutné Hoře a jeho identitě začneme u obou násilností, z jejichž podnícení ho autoři invektivy obviňují. Činí tak právem? Mohl stát skutečně kazatel v pozadí tohoto bezpráví, takže mělo nějaký ideologický podtext? Co o tom vypovídají známé prameny?

Vypálení Malína dosvědčuje pestrá skladba písemností. Kromě invektivy se o něm zmiňuje husitský manifest do Benátek z roku 1420, nejméně šest rukopisů *Starých letopisů českých* vznikajících od třicátých let 15. století a německá píseň, která ač dochována v porušené podobě z 16. století, je cenným svědectvím „druhé“ strany.

Méně výmluvné prameny, jako invektiva, staří letopisci se vztahem k východočeským análům nebo manifest, se omezují na sdělení, že kutnohorští havíři v neděli 31. července 1412 zabili v Malíně o posvícení mnoho mužů i (těhotných) žen a městečko vypálili. Usmrceno mělo být podle letopisce 400, podle autora manifestu 200 lidí, z nichž někteří zemřeli udušením v malínských pivních sklepích (pivnicích).²⁰

17 Tamtéž, fol. 147v–148r.

18 Tamtéž, fol. 148r.

19 Tamtéž, fol. 148r–149r.

20 Tamtéž, fol. 139v–140r, resp. *Documenta*, s. 631–632; Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ – Markéta KLOSOVÁ (edd.), *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*,

Podle *Starých letopisů českých*, které přináležejí tzv. druhé pražské redakci nebo z ní vycházejí, ale i podle německé písně byla rozbuškou násilí svévolná sklizeň hrachových lusků některými horníky, kteří poté, co byli vyhnáni z pole, si přivedli z Hory početné posily. Podle letopisů nato havíři městečko obklíčili, zapálili a ty, co se snažili uprchnout, zabili. Podle písně propuklo hromadné násilí při tanci (podobný motiv má i invektiva), a to takové, že horníci nevěděli, jak mají obstát před českými sedláky. Starý hašplér (dělník, který tahal rumpálem rudu z dolu) jim poradil, aby zapálili domy, kromě dvou, v nichž bydlely „něžné panny“, a tak horníci zabili 350 lidí, nehledě na ty, kdo uhořeli. Když se vyhladovělí vrátili do Kutné Hory, usnesli se, že nesáhnou na hašpli, dokud jim panovník neodpustí, a král psal, že je se vším srozuměn, ať nechají havíře na pokoji.²¹

Událost shodně datuje také malínský, respektive kutnohorský farář, cisterciák Augustin, který si současně poznamenal, že mečem nebo ohněm zahynuli

Praha 2018 (= Fontes rerum Bohemicarum, SN 3), s. 55 (b) a 154 (S.); František Michálek BARTOŠ (ed.), *Manifesty města Prahy z doby husitské*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 253–309, zde s. 279. Pivní sklepy v Malíně lokalizoval Josef LEDR, *Dějiny obce Malína*, Kutná Hora 1897, s. 15, pozn. 35. Doplňme, že stručný rukopis b východočeské větve *Starých letopisů českých* (dále jen SLČ) respektuje znění předlohy, která odpovídá druhé polovině 15. století. Příbuzný rukopis S_p, udávající počet čtyř set zabitých, vznikl po roce 1504, nejpravděpodobněji v letech 1510–1515. K tomu srov. *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. xxx a xxxvii. V textech nejstarší vrstvy SLČ zprávu o vypálení Malína nenacházíme.

- 21 SLČ, Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond G 10, inv. č. 432, fol. 78r–145r, zde fol. 96rv (F); NK ČR Praha, sign. XXII A 2 (resp. CIM D 93; vitrinová sign. LIV D 1), fol. 196r–282v, zde fol. 206r (H), resp. *Starí letopisové čeští od roku 1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkravy a Beneše z Hořovic, z rukopisů starých vydané*, edd. František Palacký – Jaroslav Charvát, Praha 1941 (= Dílo Františka Palackého 2), s. 38 (kompilát rukopisů FHB); *Staré letopisy české [Vratislavský rukopis]*, ed. František Šimek, Praha 1937, s. 14 (R); *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. 299 (T). Německá píseň publikována in: *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert I*, ed. Rochus von Liliencron, Leipzig 1865, s. 226–228, č. 49. Při její parafrázi se držím Arnošta KRAUSE, *Husitství v literatuře, zejména německé I. Husitství v literatuře prvních dvou století svých*, Praha 1917 (= Rozpravy české akademie III/45), s. 30–31. Rukopis F SLČ byl zapsán kolem roku 1470, jeho archetyp ale spadá již do 60. let 15. století. Rukopis H byl opsán roku 1525. Ve shodě s těmito dvěma rukopisy se o masakru rozepisují i mladší letopisci R (rukopis pochází z doby po roce 1530, jeho předloha ze samého sklonku 15. století) a T (zápis pochází z poslední čtvrtiny 16. století). K tomu srov. *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. xlii, a David KOZLER, *Pobyt Jana Husa na hradě Krakovci. K novým otázkám a současnému stavu bádání*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 7–40, zde s. 11–13 a 15. Pokud vím, německou píseň z poválečných autorů zmiňuje jen Rudolf URBÁNEK, *Kutná Hora a husitství*, in: Týž, *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*, Praha 1957, s. 49–59, zde s. 51.

„mnozí Čechové“, včetně služebníků sedleckého konventu.²² Byli to také sedlečtí cisterciáci, kdo si posléze stěžoval na utrpené škody králi. Václav IV. vynesl se svou radou smírčí rozsudek 27. února 1413 po vyslechnutí obou stran.²³ Podle výnosu došlo k vzájemnému zabíjení ze zlé vůle a zlomyslnosti poddaných konventu a havířů s tím, že horníci místo zapálili. Protože se však prý vše seběhlo bez vědomí, vůle a návodu vrchností násilníků (tedy sedleckého opata a konventu, respektive horního hofmistra, rychtáře, šepmistrů a celé obce Kutné Hory), neměla být událost více vzpomínána pod pokutou 2000 kop pražských grošů. Alibistický postoj krále, jenž reflektuje i německá píseň, se dal očekávat. Neměl zájem ohrozit důlní činnost.

Paleta zpráv o druhé násilnosti z roku 1416 je jen o málo pestřejší. Invektiva je tentokrát o poznání popisnější a uchovává cenné, odjinud neznámé detaily. A je to přirozené. Její autoři líčí zabití královských služebníků maximálně s odstupem čtyř měsíců a ne několika let jako malínský masakr.²⁴

Podle invektivy napadl na Hromnice 2. února Heřmanem zfanatizovaný dav urozené posly a úředníky římského a českého krále, ačkoliv byli vybaveni jeho písemným příkazem, aby jim kutnohorští měšťané byli osobně nápomocni. A přestože královi lidé předem dostali od předáků města záruku bezpečnosti a byli jimi uctivě pozváni a přátelsky pohoštěni, lid je znenadání krutě pobil v jednom z domů a rozsekané je vyházal ven a jejich rozházené údy s plesáním pošlapal. Mezi

22 Viz NK ČR Praha, sign. VIII C 22, fol. 156v^b: „Item eodem anno dominica Ecce Deus proxima post Iacobi [31. 7. 1412] facta est strages pregrandis in Malina et multi Boemi pro ignis voragine et furore gladii una cum sex sectoribus ac certis familiaribus monasterii miserabiliter perierunt.“ S nepřesnostmi již dříve publikováno in: *Geschichtschreiber II*, s. 66; *Kronika sedlecká*, in: *Fontes rerum Bohemicarum VII*, ed. Josef Emler, Praha b. d., s. 9; Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými*, ed. Václav Vojtíšek, Praha 1916, s. 54, pozn. 40.

23 Viz *Archiv český čili staré písemné památky české i Moravské XIV*, ed. Josef Kalousek, Praha 1895, s. 400–402, č. 12, kde však v záhlaví edice uvedeno nesprávné datum 25. září 1413. Správně datovaný regist německé listiny in: *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.) III. Fontes archivi publici Trebonensis*, ed. Božena Kopiczková, Praha 1977, s. 279, č. 703. Listinu do češtiny přeložil J. LEDR, *Dějiny obce Malína*, s. 15–16. Tomáš VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojšína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013, s. 55, sveden uvedenou chybou v dataci, nesprávně předpokládá existenci dvou králových listin. Výnos, ale i vlastní masakr nesprávně datuje také Aleš MUDRA, *Ecce panis angelorum. Výtvarné umění pozdního středověku v kontextu eucharistické devoce v Kutné Hoře (kolem 1300–1620)*, Praha – České Budějovic 2012, s. 85.

24 Terminus post quem pro vznik invektivy je 2. únor 1416, kam se datuje zabití členů královského poselstva. Terminem ante quem je upálení Jeronýma Pražského 31. května téhož roku, respektive doručení zprávy o jeho smrti do Čech, neboť Jeroným je podle autorů invektivy zatčený, tedy stále naživu. Viz výše pozn. 9, resp. níže pozn. 53.

početným klérem města ani v sedleckém konventu se pak nenašel nikdo, komu by se zavražděných zželelo a kdo by jejich těla pohřbil. Až následujícího dne večer je ze strachu starší města prikázali pohřbit do jedné jámy.²⁵

Toto líčení, rétoricky pochopitelně patřičně přibarvené, doplňují opět zejména *Staré letopisy české*. Jednak většinou potvrzují, že k vraždě došlo ve sváteční neděli 2. února 1416, jednak upřesňují, že v čele poselstva stál dvořan a panoš Václava IV. Racek Kobyla. Ti výmluvnější také uvádějí, že ačkoli se král na horníky rozhněval, měšťané ho upokojili stříbrnými dary a na znamení, že na vraždách nenesou vinu starší města, nechali stít dva z havířů. Letopisci se sice neshodnou, zda Racek zahynul jako dvanáctý nebo sedmnáctý, jako jediný ale podle nich ušel smrti Bořita z Ostředka, neboť se ukryl v „jakési chýšce smrduté“ alias „kakáci“ alias „záchodě“.²⁶ Ten pak nejspíše i podrobně zpravitel o celé věci krále a jeho dvůr, na jejichž obranu posléze vystoupili dobře informovaní autoři invektivy.²⁷

Pro nás je však neméně zajímavé, že letopisci se neshodnou ani v tom, zda Racek z pokynu krále přijel do města jednat o výběru povinného platu čili berně, jak tvrdí letopisy tzv. druhé pražské redakce a další jim blízké rukopisy, nebo do Hory zavítal, aby „šacoval“ kněze, jak udávají rukopisy s recepcí královéhradeckých

25 *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, sign. XIV G 20, fol. 140r–141r, resp. *Documenta*, s. 632–633. Nutno dodat, že žádný ze starších badatelů tvrzení invektivy, že za vraždou stojí kazatel Heřman a jeho horlení, nezpochybnuje. Většinu titulů uvádí František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I–II*, 2. vyd., Praha 1996, zde sv. II, s. 288, pozn. 251. Nověji o události Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019, s. 122.

26 Srov. *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. 6 (B), s. 56 (b), s. 163 (S₁); ale i *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen I*, ed. Konstantin Höfler, Wien 1856 (Fontes rerum Austriacarum I. Scriptores II), s. 47; dále rukopisy SLČ tzv. druhé pražské redakce – NK ČR Praha, sign. XIX C 21, fol. 49r–117r, zde fol. 60r (E); MZA Brno, fond G 10, inv. č. 432, fol. 95v–96r, resp. p. 188–189 (F); NK ČR Praha, sign. XXII A 2 (resp. CIM D 93; vitrinová sign. LIV D 1), fol. 205v–206r (H), a jim blízké znění rukopisů R a T, tj. *Staré letopisy české [Vratislavský rukopis]*, s. 16 a *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. 305. Rukopis E pochází z konce 15. století a je nejstarším svědkem druhé pražské redakce SLČ. Jeho nedochovaný archetyp vznikl 1459–1460, srov. D. KOZLER, *Pobyt Jana Husa*, s. 10. O události se zmiňuje i jeden z rukopisů nejstarší vrstvy, která se formovala po roce 1432, avšak mylně uvádí, že Racek Kobyla byl v Kutné Hoře zabit až 22. února [1416], viz *Staré letopisy české (texty nejstarší vrstvy)*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová, Praha 2003 (= Fontes rerum Bohemicarum, SN 2), s. 192. Jedná se o rukopis X, o němž tamtéž, s. xxx.

27 O Bořitovi jako informátorovi dvora uvažuje již F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce II*, s. 288.

análů.²⁸ *Veršované letopisy* s protihusitským vyzněním dokonce upřesňují, že Racek chtěl o cennosti připravit kněze u kostela (Těla Kristova a) sv. Barbory.²⁹

Ač je nepravděpodobné, že by se Rackova mise bezprostředně dotýkala duchovenstva a jeho financí, geneze podobné fámy měla svůj důvod. Václav IV. totiž nepověřoval vyšehradského purkrabího a hejtmana v Domažlicích Racka Kobylu ze Dvorce pouze výběrem královské berně. V dubnu 1411 dostal od panovníka příkaz, aby spolu s dalším dvořanem, velitelem ostrahy staroměstské královské rezidence Voksou z Valdštejna, a s asistencí konšelů pražských měst zabavili platy a důchody svatovítských kanovníků a dalšího duchovenstva. Král se z jejich strany obával pokažení dobré pověsti království v souvislosti s Husovým procesem, a také měla být takto vypořádána újma mistrům, kterým byly předešlého roku spáleny Viklefovy knihy. Ve hře ale mohlo být i potrestání nemravného duchovenstva sekularizací jejich statků a cenností, přičemž odpůrci viklefstů za tím neomylně viděli především Husovu kazatelskou kampaň.³⁰

Jestliže tedy Racek s pověstí viklefského „korektora kléru“ zamířil za ještě vypjatější situace v zemi na počátku roku 1416 do Kutné Hory, skutečně se nabízelo, aby nějaký zaujatý kněz tuto jeho pověst patřičně přiživil před lidem z kazatelny, takže se mu nakonec stala osudnou, jak tvrdí invectiva, ale nepřímou i *Veršované letopisy*.³¹ A známe také ještě jiný pramen, tentokrát z katolického univerzitního prostředí, který rovněž naznačuje, že vražda Racka Kobylu – prý nejukrutnějšího

28 Srov. *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. 6 (B), s. 56 (b), s. 163 (S₁) a proti tomu SLČ, MZA Brno, fond G 10, inv. č. 432, fol. 95v–96r (F); NK ČR Praha, sign. XXII A 2 (resp. CIM D 93; vitrinová sign. LIV D 1), fol. 205v–206r (H); *Staré letopisy české [Vratislavský rukopis]*, s. 16 (R) a *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. 305 (T). Rukopis E pouze zmiňuje, že král vyslal Racka s poselstvím.

29 *Veršované letopisy*, in: *Veršované skladby doby husitské*, ed. František Svejkovský, Praha 1963 (= *Památky staré literatury české* 26), s. 156–163, zde s. 157, ř. 29–39. K nejisté dataci textu srov. úvod, in: tamtéž, s. 40–41.

30 *Chronicon Universitatis Pragensis*, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, edd. Jaroslav Goll – Josef Emler – Jan Gebauer, Praha 1893, s. 565–588, zde s. 572b; Adalbert HORČIČKA (ed.), *Eine Handschrift des Klosters Ostrow aus dem Jahre 1403*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 37, 1899, s. 308–324, zde s. 323, srov. ale i kostnické žaloby na krále Václava, *Documenta*, s. 638–642, č. 105, zde s. 639, a *Veršované letopisy*, s. 156, ř. 23–28. Z literatury viz Jiří KEJŘ, *Husův proces*, Praha 2000, s. 66, a Pavel SOUKUP, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015, s. 106–107.

31 Srov. *Veršované letopisy*, s. 156, ř. 23 – s. 157, ř. 39, kde události let 1411 a 1416 líčeny v jednom sledu.

pronásledovatele kanovníků, farářů a dobrých kněží – byla především odplatou viklefstům.³²

Vrátíme-li se k malínskému masakru, alespoň v husitské tradici byla i za ním hledána ideologie. Manifest do Benátek z roku 1420 se zmiňuje o zabitých z „čiré nenávisti k jazyku“.³³ A původce jednoho z rukopisů *Starých letopisů českých* dokonce vzpomínal, že o vypálení Malína slyšel v Praze mluvit kněze s velkou lítostí při kázání. Přitom letopiscovo svědectví nelze snadno odmítnout jako pochybné, neboť i z jiných jeho narážek vyplývá, že podle všeho pamatoval ještě vládu Václava IV.³⁴ Lze se tak domnívat, že událost byla v husitské Praze vykládána v nějakém „hlubším smyslu“ a invektiva z první poloviny roku 1416 to jen podporuje.

Jedna věc je ale ideologizace po činu a druhá před činem. V případě invektivy je naprosto zřejmé, že v centru její pozornosti stojí v souvislosti s kritikou doktora Heřmana vražda Racka Kobylly a jeho druhů jako nositelů královské moci. Proponovaná kauzální vazba mezi Heřmanovým kazatelským působením a malínským masakrem je v ní mnohem vágnější. A tomu odpovídá i situace pramenů. V nich se malínská tragédie jeví být především vystupňovaným střetem kvůli malichernosti. Těžko by však nabyla takových rozměrů bez nějakého latentního napětí v pozadí. Kromě etnicity (Němci versus Češi) rozdělovalo obě skupiny sociální hledisko (haviřská spodina versus sedláci), ale i lokální animozita, jež šla na vrub dlouholetým sporům mezi Kutnou Horou a sedleckým konventem

32 NK ČR Praha, sign. I F 20, fol. 138r, kde zápis písaře znalého češtiny: „Explicit III^{us} liber *Sentenciarum* de conclusionibus finitus anno Domini M^o CCCC XVI feria III^a ante festum sancti Ambrosii [1. 4. 1416]. Eodem anno interfectus est Raczko Kobylla seivissimus persecutor et crudelissimus canonicorum et plebanorum ac aliorum bonorum sacerdotum in Montibus Guttis. Do Hory, Wykleffi, do Hory, od Božích přátel zabit (poslední slovo v rubrice na okraji strany)“. Na zápis upozornil J. KEJŘ, *Právní život*, s. 17.

33 F. M. BARTOŠ (ed.), *Manifesty města Prahy*, s. 279. Naneštěstí je text rukopisu v daném místě porušen, takže ho musel Bartoš emendovat a není tak jednoznačné, zda slova „ex nudo linguagii odio“ se vztahují k malínské události, nebo k pozdějšímu házení husitů do šachet, o němž se dále manifest zmiňuje. Kloním se k první možnosti, neboť v druhém případě se za důvod násilí uvádí přijímání pod obojí čili víra. Podobně pasáž vykládá i F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I*, s. 452.

34 Jde o rukopis F SLČ, viz MZA Brno, fond G 10, inv. č. 432, fol. 96v, resp. *Starší letopisové češti*, s. 38. Stojí také za pozornost, že v tomto rukopisu, jehož archetyp spadá do 60. let 15. století, se již oba kutnohorské masakry vyprávějí pospolu, navíc v sevěření dvou ikonických událostí dějin husitství – zavedení kalicha Jakoubkem ze Stříbra a upálení Jana Husa. K profilu letopisce srov. D. KOZLER, *Pobyt Jana Husa*, s. 12–13. Podobně tomu je i v rukopis H SLČ.

o církevní správu a z ní plynoucí příjmy. To vše nejspíše bylo ve hře. Ale i spolupůsobení nějaké náboženské ideologie bychom neměli zcela zavrhnout.³⁵

Musíme totiž rozlišovat. Jednou věcí je těžko prokazatelný bezprostřední vliv kazatele na podnícení malínského masakru, jak ho předpokládají autoři invektivy, a druhou (jeho) protiviklefské horlení z kutnohorské kazatelny před lidem v létě 1412. To je samo o sobě pravděpodobné. V Praze byly v plném proudu odpustkové bouře, vybičované nedlouho před vypálením Malína stětím tří mladíků. Jakkoli šlo o papežské plnomocné odpustky a s nimi spojené finance na vedení kruciáty, Hus a jeho věrní zaútočili z ideových pozic na odpustkovou čili poutní ekonomiku jako takovou, a to se dotýkalo přímo i Kutné Hory. Rozestavěný chrám Těla Kristova a sv. Barbory byl totiž poutním centrem, jemuž se v tomto ohledu snažil konkurovat sedlecký konvent a je nepravděpodobné, že zainteresované duchovenstvo (by) nechalo pražskou viklefskou propagandu bez odezvy.³⁶

Všimněme si ovšem také, že nejen královští vyslanci s Rackem Kobylou, nýbrž i účastníci malínského posvícení byli rozběsněným davem zavražděni v neděli, takže se lze domnívat, že naprostá většina násilnický jednajících aktérů v oněch dnech nejspíše nějaké kázání vyslechla, a že poté konala i s takto získaným *předporozuměním*.³⁷ I proto nás bude nyní zajímat, co víme o tehdejších (německém)

35 Nejasné pozadí vypálení Malína koresponduje s divergujícími názory historiků. O náboženském a nacionálním podtextu sporu v souladu s invektivou nepochybují starší badatelé, srov. A. KRAUS, *Husitství v literatuře, zejména německé I*, s. 31, nebo R. URBÁNEK, *Kutná Hora a husitství*, s. 51 (nesprávně datuje do r. 1414). F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I*, s. 452, za masakrem spatřuje sociální podněty a vidí v něm čin havířské spodiny. Recentní bádání v zásadě ve shodě s J. KEJŘEM, *Právní život*, s. 16, o události vesměs uvažuje jako o důsledku napjatého lokálního soužití mezi obyvateli města a poddanými sedleckého kláštera, ať již kvůli farní správě nebo ekonomice, srov. Hana ŠTROBLOVÁ, *Kutná Hora v době husitských válek (1419 až 1437)*, in: Kutná Hora, ed. táž – Blanka Altová, Praha 2000, s. 58–72, s. 60; Vojtěch VANĚK, *Oltářní fundace kutnohorských měšťanů v předhusitské době*, Praha 2011 (nepublikovaná disertační práce, FF UK, PVH), s. 112; A. MUDRA, *Ecce panis angelorum*, s. 85, a T. VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojštiny*, s. 55. Na druhou stranu vliv kazatelů na uvedené násilnosti předpokládá ve své nepublikované diplomové práci Tomáš BOROVSKEÝ, *Dvě studie z dějin Kutné Hory*, Brno: FF MU, HŮ, 1997, s. 46.

36 O bouřích v Praze nověji Pavel SOUKUP, *11. 7. 1412. Poprava tří mládenců. Odpustkové bouře v Praze*, Praha 2018. K udělování odpustků u sv. Barbory a odpustkovému soupeření V. VANĚK, *Oltářní benefícia*, s. 103–104 a 106; A. MUDRA, *Ecce panis angelorum*, s. 60–61; Jan HRDINA, *Pojišťovna spásy aneb papežské odpustky v českých zemích a v Praze na přelomu 14./15. století*, in: TÝŽ, *Relikvie, odpustky, poutní odznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy*, Praha 2017, s. 55–110, zde s. 79.

37 Ostatně zhruba o dva měsíce později zaútočili v Praze rovněž o posvícenské neděli ozbrojení staroměstští Němci s některými Čechy na Betlémskou kapli a poté se na radnici dožadovali jejího zboření. Zde se spor o farní správu a s ní spojený vliv zcela jistě mísil s ideologickými motivy. O události *Mistr Jan Hus, Česká nedělní postila*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1992 (= Magistri

kazatelství v Kutné Hoře. Současně tím postoupíme o krok dál na cestě k přesvědčivému rozklíčování identity mistra Heřmana.

Církevní správa a kazatelství v Kutné Hoře

Ve zkoumané době byly Kutná Hora s Kolínem a Čáslaví výspami německého jazyka ve východní části středních Čech. Poměr většinového německého a výrazně menšinového českého obyvatelstva v horním městě zůstával nejspíše stálý, nebo se měnil jen zvolna ve prospěch Čechů. Celkový počet obyvatel je hrubě odhadován na 8000 osob, ale mohl být i větší. Ernst Schwarz na základě analýzy skladby městské rady a lokálního názvosloví soudil, že zastoupení českojazyčného etnika mezi radními nepřevyšovalo 10 % a očekával i stejný podíl mezi obyvateli města. Stabilní národnostní poměry v druhém největším městě království tak stále více kontrastovaly s pražským souměstím, kde od poloviny 14. století získávalo české etnikum znatelně na síle i významu.³⁸

Církevní správa v Kutné Hoře byla na počátku 15. století poněkud excentrická, neboť se oba farní kostely nacházely přísně vzato vně městských hradeb.³⁹ Královské město vzniklo přibližně o století dříve na statcích sedleckého

Iohannis Hus Opera omnia 2), s. 166–167, *Mistr Jan Hus, Výklady*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1975 (= *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* 1), s. 366, ř. 51–53, se zmínkou o Češích participujících na útoku, ale i *Anonymi invectiva contra Hussitas* z roku 1432 s inzertem známého popěvku „Němci jsů zůfali“. Invektiva vydána in: *Geschichtschreiber I*, s. 621–632, zde viz s. 624. Tamtéž útok datován na posvícenskou neděli. Další, samostatné edice písně registruje Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans II*, Warsaviae – Praegae 1995 (= *Studia Copernicana* 35), s. 150, č. 281. K datování útoku do října 1412 srov. František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha, 2013, s. 134, který nepochybuje o ideologických motivech násilného činu.

38 J. KEJŘ, *Právní život*, s. 15; Ernst SCHWARZ, *Die Volkstumsverhältnisse in den Städten Böhmens und Mährens vor den Hussitenkriegen*, Bohemia 2, 1961, s. 27–111, zde s. 45; TÝŽ, *Volkstumsgegeschichte der Sudetenländer I. Böhmen*, 2. Aufl., München 1987 (= *Handbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte* 3), s. 77–78; František ŠMAHEL, *Výsledky a výhledy výzkumu národnostní skladby českých měst od konce 13. do počátku 15. století*, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*, Martin 1984, s. 239–254, zde s. 242; TÝŽ, *Husitská revoluce I*, s. 356 a 359, a V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 58–59.

39 Není-li uvedeno jinak, níže se opírám o analýzy pramenů z pera J. ČELAKOVSKÉHO, *Klášter sedlecký*, s. 54–89, a zejm. V. VAŇKA, *Oltářní fundace*, s. 62–67 a 104–105. Srov. také TÝŽ, *Otazníky nad vývojem farní správy v předhusitské Kutné Hoře*, in: *Městský farní kostel v českých zemích ve středověku*, edd. Jan Hrdina – Kateřina Jiřiová, Praha – Dolní Břežany 2015 (= *Documenta Pragensia Supplementa* 6), s. 79–98, a A. MUDRA, *Ecce panis angelorum*, s. 83–86.

kláštera, přináležejících historicky k farnímu obvodu při kostele sv. Štěpána v Malíně. Převážná část městského okrsku i okolních hornických osad s bohatě nadanými chrámy a kaplemi tak formálně podléhala malínskému farnímu kostelu a sedleckým cisterciákům. Ti drželi patronátní právo k malínské faře takřka po celé předhusitské období a od roku 1381 až do husitských válek ji obsazovali duchovními výhradně ze svých řad. Umožňovalo jim to papežské privilegium. Po smrti sedleckého probošta Konráda se stal roku 1412 farářem výše zmíněný cisterciák Augustin. Naposledy se zmiňuje o šest let později, ale v úřadu nejspíše setrval až do propuknutí válek s husity. Protože nejpozději roku 1406 malínští plebáni přesídlili na faru uvnitř městských hradeb při Vysokém kostele, byl Augustin především kutnohorským farářem.

Jen malá část městských předměstí příslušela k farnímu obvodu kostela sv. Václava v nedalekých Pněvicích. Patronátní právo k němu měla pražská svatovítská kapitula. K nové situaci došlo roku 1401, kdy papež Bonifác IX. vyhověl žádosti z Čech a spojil pněvické farní obročí s beneficiem správce kaple Těla Kristova a sv. Barbory, která byla od konce osmdesátých let 14. století budována na pozemcích kapituly u hradeb Kutné Hory péčí měšťanského bratrstva Těla Kristova. Zbožná korporace poté získala vliv na výběr pněvického faráře a kapitule mohla navrhopat k prezentaci dva kandidáty. K přímému personálnímu spojení obou obročí došlo roku 1405, kdy rezignoval dosavadní farář Mikuláš Náz, a bratrstvo ustanovilo místo něj jednoho ze svých členů, kněze Leonarda Eisengraberu. Ten z pněvické fary přesídlil ke svaté Barboře a formálně zde zůstal plebánem až do své smrti v roce 1424. Alespoň takto improvizovaně došla naplnění dlouholetá touha kutnohorských měšťanů po vlastním farním chrámu a vymanění se z vlivu malínských, respektive kutnohorských řádových farářů a sedleckého kláštera.

Letité spory o organizaci duchovní správy ve městě a čerpání z ní plynoucích příjmů završil rozhodčí výrok arcibiskupa Konráda z Vechty roku 1410, stvrzený Janem XXIII. Ten přesně vymezil hranici mezi oběma farními obvody s jejich právy. Většina města sice zůstala přináležet k malínskému, respektive k Vysokému kostelu, a kutnohorští měšťané tak směli přijímat svátosti pouze od tamního faráře, pohřbeni však mohli být při novém chrámu Těla Kristova a sv. Barbory. Nás však zaujme zejména to, že kazatelé v obou farnostech měli povinnost své posluchače o všech velkých svátcích nabádat, aby tehdy každý zůstal ve své farnosti nebo alespoň, když by vyslechl kázání jinde, se vrátil do svého kostela a vykonal, čím byl povinován svému faráři, a zde také vyslechl příkazy biskupa.⁴⁰ Můžeme tak

40 *Codex iuris municipalis regni Bohemiae II. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419*, ed. Jaromír Čelakovský, Praha 1895 (dále jen CIM II), s. 1119–1129, č. 840, zde

předpokládat, že ve městě fungovala čilá kazatelská „turistika“ a že zástupy obyvatel zvláště s vazbami na členy bratrstva Těla Kristova a s ním spojené rody proudily k vyslechnutí kázání za hradby ke svaté Barboře.

Hledáme-li místo pravděpodobného působení kazatele-cizince Heřmana, víme o třech „městských“ kostelech, kde se podle všeho kázalo německy. Zůstaneme-li uvnitř hradeb, přinejmenším koncem 14. století se jako „kazatelé v Kutné Hoře“ čili zejména při Vysokém kostele připomínají dva klerici. Není však jisté, zda mohli požívat vlastních beneficií, nebo patřili k beneficiátům chrámu.⁴¹ Kazatelská činnost se však jistě neobešla bez přičinění i dohledu malínského faráře. Když jím byl v dubnu 1412 ustanoven zmíněný cisterciák Augustin, stalo se tak nejen s ohledem na jeho bezúhonnost a počestnost, ale také kvůli „povinnosti svatého kázání“.⁴²

Kazatelé působili také v druhém největším městském chrámu Panny Marie na Náměti, i když ani zde není zřejmé, zda měli zvláštní beneficium nebo byli například oltářníky. Pro naše tázání je ale významné především to, že podle Vojtěcha Vaňka mělo jít o „radní kostel“, o „centrum zbožnosti a memorie, ale také identity a reprezentace městské rady jako celku a její vlády nad městem“.⁴³

Jestliže tedy oba chrámy s jejich beneficií byly buď pod přímou správou cisterciáků, nebo pod vlivem městské rady, pak je působení výrazného mistra Heřmana, který svým horlením a jeho důsledky ohrožoval jejich „vládu“ a zájmy, na některé z uvedených kazatelen jen velmi málo pravděpodobné.

Zato hned několik indicíí naznačuje jeho činnost za hradbami v novém chrámu Těla Kristova a sv. Barbory. Budovaný kostel byl centrem eucharistické zbožnosti, zádušní memorie a reprezentace bohatého města s kontakty do ciziny. Ale již také padlo, že byl i střediskem poutnictví a roli v tom hrálo i slyšení Božího slova. V lednu 1414 udělil arcibiskup Konrád z Vechty na žádost člena bratrstva a mincovního písaře v Kutné Hoře Jakuba Wohlgemutha z Norimberka čtyřicetidenní odpustky všem, kdo v něm zbožně vyslechnou kázání až do konce nebo podpoří stavbu kostela.⁴⁴ A ještě roku 1419 kutnohorští měšťané žádali papežskou kurii o potvrzení dřívějších odpustků pro všechny, kteří opět nejen

s. 1122. K listině srov. J. ČELAKOVSKÝ, *Kláster sedlecký*, s. 86–88, a V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 105–106.

41 V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 90.

42 *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII*, ed. Josef Emler, Pragae 1886, s. 50.

43 V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 95.

44 CIM II, s. 1158–1159, č. 858. K tomu srov. J. ČELAKOVSKÝ, *Kláster sedlecký*, s. 88, pozn. 63.

přispějí na stavbu svatostánku, ale navštíví ho i na svátky Hromnic a sv. Barbory.⁴⁵ Jestliže Racek Kobyla a jeho druzi byli zfanatizovaným davem zavražděni právě o hromniční neděli, kdy se v chrámu očekával zvýšený počet návštěvníků a posluchačů, dostává místo kazatelského působení mistra Heřmana zřetelnější kontury. A antagonismus mezi Rackem a duchovními u sv. Barbory předpokládá i autor *Veršovaných letopisů*.

Pouze v nově budovaném chrámu jsou také přímo doloženy zvláštní fundace kazatelských míst. První učinil roku 1392 kolínský měšťan Thomlin Vorsprech, který měl dům i v Kutné Hoře, ve výši ročního platu 10 kop grošů, jež měli spravovat cechmistrři a starší kutnohorského bratrstva. Druhou zřejmě založil již zmíněný mincovní písař Jakub Wohlgemuth z Norimberka roku 1419. V nahodilých zmínkách pramenů figurují v devadesátých letech 14. století na postech kazatelů provinciál řádu celestýnů Petr nebo pražský kanovník Jan Rús. Roku 1406 se jako kazatel zmiňuje Petr ze Zhořelce, oltářník v Pískově kapli Panny Marie, a o třináct let později výslovně jako německý kazatel při dotčené Wohlgemuthově fundaci i Konrád Jindřichův ze Slavkova, oltářník při Glenczelově oltáři sv. Jana Křtitele.⁴⁶

Zvýšená péče mincovního písaře o slyšení Božího slova v novém chrámu nebyla náhodná. Bratrstvo bylo v době založení roku 1384 označeno jako cech písařů a i když se s takovou charakteristikou později nesetkáváme, mezi zakládajícími členy lze předpokládat rozhodující vliv vzdělaných úředníků horní i královské mincovní správy. Posléze se v pramenech objevuje sounáležitost bratrstva přímo s kutnohorskou obcí a v souladu s tím se spektrum jeho elitních členů notně rozšiřuje. Mezi 32 známými jmény k roku 1405 nacházíme horního hofmistra, šest písařů nebo notářů, deset přísežných a čtyři šepmistry. Přitom dva z členů se honosili i univerzitním mistrovským gradem.⁴⁷ Odpovídalo tak reprezentaci majetných i vzdělaných činovníků bratrstva a jejich rodin, že mezi kazateli u sv. Barbory působili nejen řádový provinciál nebo pražský kanovník, ale i pozoruhodný mistr Heřman.⁴⁸

45 *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia VII. Acta Martini V. 1417 – 1431. Pars. I. 1417–1422*, ed. Jaroslav Eršil, Praha 1996, s. 178, č. 394, kde mj. stojí: „qui per festa cancellarie (!) necnon s. Barbare dictam ecclesiam devote visitaverint.“ Srozumitelné znění je však „festa candelarie“. Jako svátky Hromnic a svaté Barbory oba údaje interpretuje již V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 106.

46 O tom přehledně i s odkazy na prameny V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 111–112.

47 Tamtéž, s. 101–103 a 152–154; A. MUDRA, *Ecce panis angelorum*, s. 25–31 a tamtéž, v příloze, s. 199–216. O náboženských bratrstvech souhrnně Hana PÁTKOVÁ, *Bratrstvie k chvále Božie*, Praha 2000.

48 Jeho působení v chrámu Těla Kristova a sv. Barbory předpokládá i V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 112.

Výše jsme poznali, že autoři invektivy byli o násilnostech v Malíně i Kutné Hoře dobře informováni, jakkoli je rozmlžili bohatou elokvencí. Proto nemáme důvod pochybovat, že se také za jejich květnatými narážkami na osobnost kazatele Heřmana skrývají věrohodné skutečnosti. Sestavit z nich rozpoznatelnou tvář je ale možné teprve až se znalostí celé invektivy.

Vyplyvá z ní, že Heřman byl cizozemcem, který do Čech přišel v mladším věku a až zde se domohl patřičného vzdělání a postavení.⁴⁹ Opakované narážky na jeho mistrovský, respektive doktorský titul,⁵⁰ výtky, že zradil poznanou pravdu,⁵¹ že se dme marností věd,⁵² ale i vysoký literární styl jeho kritiky, která staví zejména na biblických citacích a přirovnáních, takřka jednoznačně naznačují, že byl pražským doktorem teologie německého původu. To jde velmi dobře dohromady s obviněními, že měl vhodné prostředky, aby spolupracoval na smrti Jana Husa a zatčení Jeronýma Pražského, a že oba mistry se svými společníky úkladně vyhnal z království.⁵³ A na stejné vlně se nese i tvrzení, že Heřman považuje za pravé křesťany odpůrce laického kalicha a ty, kdo hájí kostnický koncil a jeho dekrety,⁵⁴ a nabádá k poslušání papeže a biskupů spíše než krále a jeho úředníků.⁵⁵

49 *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, XIV G 20, fol. 139r, resp. *Documenta*, s. 631.

50 *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, XIV G 20, zvl. fol. 144v: „O magister! Magis ter malis deterior, qui non tantum in se malus existis, sed malos facis et attollis suppressisque bonos ac in idipsum simplices seducendo inducis [...]. O doctor et prece, non Cristi, sed pocius Anticristi precursor.“

51 Tamtéž, fol. 143v: „Melius erat sicquidem tibi viam veritatis non cognoscere quam deserere cognitam et ad humanas adinventiones et supersticiones gracia temporalis lucri converti.“

52 Tamtéž, fol. 148v: „O mons, inquam, pestifer, qui scienciarum vanitate tumescis.“

53 Tamtéž, fol. 142rv: „Taceo nunc de ampliori enormis gratitudinis tue vice, quam tue beneficiatrici, corone Boemie ac Moravie marchionatui, in morte felicis memorie magistri Iohannis et in dira captivitate reverendi magistri Ieronimi cooperative ac per media tibi oportuna nequiter impendisti. In quibus tu, nequam, dampnare nisis es et niteris legis divine veritatem (...). Hanc nempe veritatis viam recto tramite perducentem ad vitam hii felices viri magno studio ac divine revelacionis dono invenerunt inventamque Dei populo ore et manu pudentes fideliter, per te tuosque in hac parte complices insidiosis fraudibus ex hoc regno sunt expulsi.“

54 Tamtéž, fol. 144r: „Illos autem asseris fideles cristianos, qui abiecto Salvatoris testamento, quod morte propria ipse sanctivit, decreta hominum et plebiscita multis vanitatibus infecta observare nituntur quique invalescente iniqua consuetudine errorem tamquam legem custodiunt ipsumque divine legi non erubescunt preferre.“ Kristovou závětí, stvrzenou jeho smrtí, se nepochybně rozumí přijímání pod obojí způsobou, stejně jako „zvyklostí“ přijímání pod jednou. V lidských dekretech a prázdňích rozhodnutích pak lze, právě i s ohledem na tento kontext, rozpoznat především dekret kostnického koncilu proti kalichu z června 1415.

55 Tamtéž, zvl. fol. 145rv: „Beatus Petrus ait: Subditi estote fratres omni creature propter Deum, sive regi tamquam precellenti sive ducibus tamquam ab eo missis in vindictam malorum, in

Rozhodných odpůrců viklefstů nemalého vlivu a postavení bylo sice v Čechách dost, avšak německých doktorů teologie, kteří i po roce 1409, po vydání Kutnohorského dekretu, zůstali v zemi a aktivně vystupovali proti Husově skupině, bylo jen minimum. Mistr jménem Heřman byl mezi nimi jediný. A právě jeho známé životní osudy a postoje dokonale souzní s počínáním i osobnostním profilem kontroverzního kutnohorského kazatele.

Heřman Šváb z Mindelheimu se stal augustiniánem eremitou snad již v rodném městě nacházejícím se v bavorské části Švábska.⁵⁶ V jedné z písemností římského archivu generálních převorů řádu se připomíná již k 18. srpnu 1393 jako lektor (neuvádí se kde), zatímco tři roky předtím studoval ve Vídni. Augustin Neumann na tomto základě odhadoval dobu jeho narození kolem roku 1360.⁵⁷

Kdy přišel do pražského konventu augustiniánů eremitů u sv. Tomáše na Malé Straně, v němž se posléze připomíná, není známo. Podle F. M. Bartoše ho přivedl do Prahy mezinárodní věhlas augustiniánského řádu, který měl v malostranském klášteře generální studium, vedené řádovým lektorem, jenž býval i členem teologické fakulty jako její bakalář nebo doktor.⁵⁸ A k této hodnotě směřoval i rodák z Mindelheimu.

Augustin Neumann mu přisoudil univerzitní biblickou lekтуру na Zjevení Janovo, kterou našel v jednom z rukopisů oseckého kláštera s datem dokončení zápisu 21. března 1402 a údajem, že ji sepsal „ctihodný mistr a doktor Heřman“.⁵⁹ Takovou atribuci ovšem přesvědčivě zpochybnila Zdeňka Hledíková dohledáním

laudem vero bonorum [srov. 1 Pt 2,13–14]. Ecce non dicit ‚pape‘ aut ‚pontificibus‘, sed ‚regi‘ et ‚ducibus‘, quamvis per hoc non neget implicate etiam pape, ymmo omnibus in licitis et honestis fore parendum.“

56 Ke zdejšímu konventu srov. Josef HEMMERLE, *Die Klöster der Augustiner-Eremiten in Bayern*, München 1958 (= Bayerische Heimatforschung Heft 12), s. 47–50. K osobnosti Heřmana Švába a jeho dílu souhrnně naposledy Jaroslav KADLEC, *Schwab, Hermann, von Mindelheim OESA*, in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon VIII*, edd. Kurt Ruh – Gundolf Keil, Berlin – New York 1992, sl. 885–887, kde i starší literatura.

57 Zápis otiskl Augustin NEUMANN, *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, Olomouc 1926 (= Studie a texty k náboženským dějinám českým 5), s. 68. Generální převor Heřmanovi pod trestem nařizuje, aby vrátil dlužnou částku Bernardovi z Kostnice, kterou si od něj vypůjčil během vídeňského studia. Neumann tamtéž, s. 18, zápis interpretoval tak, že Heřman byl k r. 1393 lektorem v Praze, později ale názor změnil, viz TÝŽ, *Heřman (z Mindelheimu)*, in: *Český slovník bohovědný IV*, ed. Antonín Podlaha, Praha 1930, s. 821.

58 František Michálek BARTOŠ, *Doktor Heřman z Mindelheimu, oběť Táborů*, Jihočeský sborník historický 12, 1939, s. 17–18, zde s. 18.

59 NK ČR Praha, sign. Osek 37, fol. 2ra–140ra, kde na fol. 140ra kolofon s určením autora. Viz Augustin NEUMANN, *Augustiniána Heřmana „Lectura in Apokalypsim“*, Hlídka 42, 1925, s. 247–251, 307–310.

ještě jiného opisu díla v jednom z vratislavských rukopisů, jehož dokončení je datováno již do 30. září 1379. Přitom za mnohem pravděpodobnějšího autora komentáře považuje prvního neřeholního pražského doktora teologie Heřmana z Winterswicu (promován 1376), který roku 1393 odešel do Erfurtu, kde i zemřel.⁶⁰

První prokazatelnou stopou studia a působení Heřmana z Mindelheimu na pražské univerzitě jsou tak až hodnotné reportace z disputací bakalářů sentenciářů na pražské teologické fakultě z doby před rokem 1409, které se čtou v kodexu dnes uchovávaném v Augsburgu. Heřman zde vystupuje ve společnosti řady německých a v menší míře i českých mistrů, k nimž náležel z bakalářů Jan Hus, Ondřej z Brodu nebo Petr z Koněprus, s nimž Heřman o závěrech jeho kvestie polemizoval jako hlavní disputující.⁶¹

Jestliže se obecně přijímá, že notně vytížený Jan Hus *Sentence* vykládal od října 1407 do července 1409,⁶² lze se domnívat, že v druhé půli nultých let to činil i Heřman. V každém případě roku 1409 se připomíná jako hotový bakalář (*baccallarius formatus*), kdy svému konventu daroval komentář *Sentenci* z pera jiného augustiniána eremity Hugolina z Orvieta.⁶³ Proto lze také pochybovat, zda se Heřman skutečně narodil již kolem roku 1360, jak odhadoval Neumann, a ne zřejmě až o deset let později.

60 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *K autorství Komentáře na Apokalypsu doktora Heřmana*, Studie o rukopisech 40, 2010, s. 53–60.

61 Jedná se o rukopis Universitätsbibliothek Augsburg, sign. Cod. II 1 4° 57, konkrétně sbírku kvestií na fol. 79r–110v. Heřman se na okrajích připomíná v souvislosti se záznamy disputací na fol. 86r–89r, 92r–93r, 94v–96r a 106v–108v jako „monachus de sancto Thoma“ (88r), „monachus Hermannus“ (92v), „monachus fratrum heremitarum“ (94v) nebo „Hermannus“ (104r; 107v). Kodex se předtím nacházel v knihovně knížat z Oettingenu-Wallersteinu, odkud jej ke studiu dostal zapůjčen již František Michálek Bartoš, srov. TÝŽ, *V předvečer Kutnohorského dekretu*, Časopis Národního musea 102, 1928, s. 97–113, zde s. 111–113. Rukopis nověji podrobně popsal Hardo HILG, *Lateinische mittelalterliche Handschriften in Quarto der Universitätsbibliothek Augsburg. Die Signaturengruppen Cod. I. 2. 4° und Cod. II. 1. 4°*, Wiesbaden 2007 (= Die Handschriften der Universitätsbibliothek Augsburg: Reihe 1. Die lateinischen Handschriften 3), s. 378–395, zde viz zvl. s. 382–385. O uvedené sbírce kvestií Jiří KEJŘ, *Oformě disputace na pražské universitě*, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, s. 181–188.

62 Srov. Václav FLAJŠHANS, *Úvod*, in: Iohannes Hus, Super IV Sententiarum, ed. týž, Praha 1904 (= Spisy M. Jana Husi 4–6; Sběrka pramenů českého hnutí náboženského ve XIV. a XV. století 4–6), s. xix–xxiii.

63 Inventář z roku 1409 vydal Jaroslav KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag, vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen mit Edition seines Urkundenbuches*, Würzburg 1985 (= Cassiciacum 36), s. 432–439, č. 235, zde viz záznam na s. 436, č. 285. Srov. také tamtéž, s. 60.

Roku 1410 se náš augustinián již bezpečně připomíná jako profesor teologie.⁶⁴ A ze stejné doby máme také první svědectví o jeho rozhodném odporu k pražským viklefištům. Je doložen jako člen komise čtyř mistrů teologie a dvou doktorů dekretů, jmenované arcibiskupem Zbyňkem z Házemburka, která v červnu posuzovala pravověrnost osmnácti Viklefových knih, k jejichž spálení došlo následujícího měsíce v arcibiskupově dvoře.⁶⁵ Proto nepřekvapuje, že bezpečně nechyběl ani 16. července 1412 na staroměstské radnici na reprezentativní schůzi zástupců teologické fakulty a mluvčích Husovy reformní strany, při níž došlo k pokusu o prosazení staršího králova výnosu, že každý, kdo by hájil 45 odsouzených Viklefových článků, které fakulta nedlouho předtím znovu odsoudila, a odpíral odpustkům, bude vypovězen ze země.⁶⁶

Heřman tak byl jedním z osmi doktorů teologie, v jejichž čele stanul Stanislav ze Znojma a Štěpán z Pálče, s nimiž se Jan Hus a jemu věrní v následujících měsících a letech pustili do intelektuálního střetu o autoritu institucionální církve.⁶⁷ Roli přitom hrálo mimořádné shromáždění duchovenstva, které se nakonec sešlo počátkem února 1413 v arcibiskupově dvoře na Malé Straně. Podle Jana Sedláka

64 Prvním přímým dokladem je listina z 19. listopadu 1410, vydána tamtéž, s. 185, č. 48: „Hermanno sacre theologie professore“. V tomto ohledu je nutné korigovat rozšířený názor, že Heřman mohl být profesorem asi již v letech 1402–1403, jenž se opírá o mylnou atribuci výše dotčené lektury na Apokalypsu. Srov. nověji Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010, s. 212.

65 Heřman se dosvědčuje mezi čtyřmi doktory teologie, s nimiž Husova strana posléze toužila disputovat o odsouzených knihách, viz A. HORČIČKA (ed.), *Eine Handschrift des Klosters Ostrow*, s. 322: „Quos quidem libros magistri de universitate parati erant defendere, quod nulla heresis in eis posset inveniri, volentes disputare cum adversa parte, videlicet magistro Johanne Helie, magistro Andrea Broda, Johanne Enklsalk (!) et Hermano heremita, sed isti nulla<tenu>s comparuerunt.“ K celé věci srov. Václav NOVOTNÝ, *M. Jan Hus. Život a učení*, I/1–2, Praha 1919–1921, zde sv. I/1, s. 400, pozn. 3, a s. 408, pozn. 1; nověji M. NODL, *Dekret kutnohorský*, s. 305–306.

66 Schůze je doložena mj. notářským zápisem, v opise dochovaném v rukopise Biblioteka Jagiellońska Kraków, sign. 1478, fol. 311r–315v (neplatná foliace 320r–322v), jež vydal Jan SEDLÁK, *Studie a texty k náboženským dějinám českým I. Studie a texty k životopisu Husovu*, Olomouc 1914, s. 55–65, zde viz s. 63, kde se připomínají profesori teologie Štěpán z Pálče, Petr ze Znojma, Jan Hildessen, Jan Eliášův, Stanislav ze Znojma, Ondřej z Brodu a Heřman z Mindelheimu. K tomu srov. V. NOVOTNÝ, *M. Jan Hus I/2*, s. 124.

67 Srov. např. *Magistri Johannis Hus Tractatus de Ecclesia*, ed. s. Harrison Thomson, Cambridge: 1956, s. 95, cap. 11: „Et patet quod dictum doctorum, quorum dux pro tunc fuit Stephanus Palecz cum Stanislao, trahentes post se Petrum de Znoyma, Johannem Elie, Andream Broda, Johannem Hyllesen, Matheum Monachum, Hermannum Heremitam, Georgium Boram et Symonem Merdam.“ Naposled jmenovaní Jiří z Boru a Šimon Merda byli doktory církevního práva.

pronesl úvodní kolaci Heřman z Mindelheimu, a sice na slova Matoušova evangelia 13,30 „Seberte nejprve plevel a svažte jej do otýpek k spálení“.⁶⁸

Autor nejprve apeluje na vzájemnou jednotu a to tak, že všichni mají sdílet dobré i špatné, neboť jen tak se podle Tullia upevní pospolitost (*res publica erit stabilis et firma*). A protože král na radu pánů pro dobro pospolitosti přikázal, aby byla prošetřena příčina roztržky v zemi, kvůli níž jsou haněni království i jeho obyvatelé, přeje si, aby došlo k nastalému shromáždění, a žádá dvojí:

Jednak účastníky schůze vyzývá, aby dobří byli očištěni od zlých, což je ale obtížné, jak praví Augustin, a dokáže to jen Bůh. Zvláště, když se objevili lidé, kteří jsou neposlušní a vymlouvají se na jiné. A ještě horší jsou ti, co se obracejí k násilí, když jim došli argumenty. A ještě jiní by rádi překroutili Boží zákon podle své vůle. Tito všichni jsou nepraví synové koukole a od nich mají být dobří očištěni.

Za druhé král shromáždění vyzývá ke spravedlivé nápravě špatností. Vázání otýpek naznačuje, že se nikdo nemůže vyvázat z dodržování společných zákonů. Vržení do ohně tak mají být ti, kdo sešli z cesty pravdy, pohoršují sobě podřízený lid, odporují svatým kánonům, veřejně a troufale kážou opak a navádějí lid, aby neposluchal představené.

Text je v jediném známém rukopisu nedatován a je nadepsán pouze „doctores in theologia“. Sedlák však přesvědčivě zdůvodnil, že byl pronesen v pondělí 6. února 1413. Skutečnost, že z osmi doktorů, kteří připadali v úvahu, se slova chopil právě Heřman, pak odvodil z autorova nezvykle důvěrného oslovení sv. Augustina (*doctore Aurelio beatissimopatrenostro Augustino*), byl tedy augustiniánem čili Heřmanem z Mindelheimu.⁶⁹ Václav Novotný sice programově zapochyboval o takto zdůvodněné atribuci, ale neodmítl ji a po něm ani další badatelé.⁷⁰

Tím spíše nelze ponechat stranou, jak jsme se uvedenou kolací rázem vrátili k diskurzu invektivy. Nejde jen o podobně biblicky vystavěné argumenty, ale zejména o stejná témata – spor o hájení dobré pověsti krále a království a o poslušnost představeným. Je zde však ještě jedna paralela. V invektivě se odkazuje pouze na tři nebiblické autority: Řehoře Velikého, (Pseudo-)Jeronýma a Augustina. Přitom jen v případě naposled uvedeného severoafrického církevního otce se autoři invektivy

68 Text podle rukopisu Státního oblastního archivu v Třeboni, sign. A 16, fol. 155v–156v, vydal Jan SEDLÁK, Několik textů z doby husitské XIII, in: *Miscellanea husitica Ioannis Sedláka*, edd. Jaroslav V. Polc – Stanislav Příbyl, Praha 1996, s. 266–269, zde s. 267–269 (původně in: Hlídka 28, 1911, s. 543–547).

69 Srov. tamtéž, s. 266–267, a TÝŽ, *M. Jan Hus*, Praha 1915, s. 273.

70 Srov. V. NOVOTNÝ, *M. Jan Hus* I/2, s. 243, pozn. 2, a nověji např. J. KEJŘ, *Husův proces*, s. 113.

na kazatele Heřmana sugestivně obracejí, zdali neví, co Augustin učí.⁷¹ Pokud byl doktorem teologie-augustinianem, je tento výpad srozumitelnější.

Únorové shromáždění kléru žádné řešení nepřineslo a stejně ani poslední pokus přivést znesvářené strany ke shodě v dubnu 1413. Okruh přímo zainteresovaných se tehdy omezil na čtyři osoby z každé strany. Z doktorů teologie se připomínají – kromě Stanislava ze Znojma a Štěpána z Pálče – Petr ze Znojma a Jan Eliášův z Horšovského Týna. Ti ale nakonec nevyčkali rozhodnutí smírčí komise sestavené královou radou, ač se k tomu zavázali, a raději uprchli z Prahy. Jejich osud tak byl v očích Václava IV. a jeho rádců zpečetěn, protože nedbali o dobrou pověst krále a země. Zvláštním mandátem byli vypovězeni z království a zbaveni univerzitních důhodů.⁷²

Tím se pochopitelně dostali do nezáviděníhodné pozice i zbylí čtyři jejich společníci z teologické fakulty, která tím byla ochromena – Ondřej z Brodu, Jan Hildessen, Matouš ze Zbraslavi a Heřman z Mindelheimu. Jestliže se proskribovaní doktoři s fatální prohrou nesmířili a viklefistům podle možností aktivně odporovali i nadále, dá se to očekávat i od Heřmana.⁷³

V dochovaných písemnostech svého pražského konventu se připomíná (jako mistr a profesor teologie) opakovaně v letech 1410 až 1412, přičemž naposledy 31. prosince téhož roku. V dalších podobných pramenech tomu tak již není, byť jsou sporadicky dochovány.⁷⁴ To však neznamená, že Prahu trvale opustil a přerušil kontakty s malostranským konventem.

71 *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, XIV G 20, fol. 145v: „Ceterum nescis, o perniciose seductor, quid agit beatus Augustinus in epistola ad Bonifacium comitem? Fides, inquit, prescita eciam hosti, contra quem bellum assumitur, servanda est.“ Srov. AUGUSTINUS, *Epistulae IV*, ed. Albert Goldbacher, Wien – Leipzig 1911 (= *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* 57), epist. 189, s. 135, ř. 5–7.

72 Nedatovaný mandát krále in: *Documenta*, s. 510–511, č. 54

73 Stanislav s Pálčem a Matoušem ze Zbraslavi odjeli do Kostnice. Jan Hildessen s Ondřejem z Brodu čelili Jakoubkovi ze Stříbra v otázce kalicha nebo hájili autoritu kostnického koncilu. Petr ze Znojma a Jan Eliášův byli naživu ještě na počátku 20. let, kdy o sobě v suplice papeži tvrdili, že byli pronásledováni husity. Srov. Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990, s. 6–15, 19–21, a nověji Ondřej VODIČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019 (= *Středověk* 5), v příloze II, č. 20, 75, 84 a 97.

74 Viz *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.) V. Fontes archivi nationalis I. Litterae monasteriorum 2. (1398–1419)*, ed. Karel Beránek, Praha 2007, s. 188–189, č. 1018 (19. listopadu 1410), 1028 (3. února 1411), 1046 (říjen 1411), 1075 (po 8. prosinci 1412) a 1077 (31. prosince 1412), kde všude se Heřman uvádí jako „(magister) Hermannus, sacre theologie professor“.

V září roku 1413 se stal Heřman z Mindelheimu světicím titulárním biskupem v Nikopoli čili *in partibus infidelium*. Za jakých okolností se důstojenství po zemřelém Václavovi Nikopolském domohl, nevíme. Ani to, zda v tom hrál roli jeho rozhodný odpor k pražským vikleřistům.⁷⁵ Protože Heřman jako světicí biskup arcibiskupa zastupoval i v pontifikálních funkcích, vůbec poprvé se v nové roli dosvědčuje 18. února 1414, kdy v domovském klášterním kostele vysvětil nový oltář.⁷⁶ Jako světitel kléru se připomíná až o měsíc později, v sobotu *Sitientes* 24. března, opět v domovském malostranském konventu. Zde světil kleriky také v jiném obvyklém termínu, v sobotu *Caritas* (2. června). Poté se jako světitel duchovních připomíná až následujícího roku v tutéž sobotu čili 1. června 1415. Tentokrát však svěcení vykonal v pražském konventu ženské větve svého řádu neboli v kostele svaté Kateřiny na Novém Městě pražském.⁷⁷

V domě převorky uvedených augustiniánek u sv. Kateřiny udělil Heřman na sv. Martina roku 1415 také poměrně vzácně doložené svěcení první tonsury, jež stálo na úplném začátku kariéry klerika. Pro nás je zajímavé, že svěcencem byl jistý Vít Ondřejův z Kutné Hory. V kapli svého malostranského konventu první tonsuru udělil také jistému Bavorovi Janu Švábovi a to o velikonoční neděli 19. dubna 1416. A přímo ve svém domě, který se nacházel naproti klášteru dominikánek u sv. Anny na malostranském Újezdě, udělil 22. září téhož roku první tonsuru také Petru Ondřejovu z Benešova.⁷⁸

75 K 1. září 1413 ho s tímto titulem uvádí Konrad EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi* I, 2. vyd., Münster 1898, s. 365. Podle Howarda KAMINSKYHO, *A History of the Hussite Revolution*, Los Angeles 1967, s. 242, pozn. 58, se zřejmě jednalo o Nikopoli v Palestině. Souvislost mezi dosažením benefícia a odporováním vikleřistům naznačuje F. M. BARTOŠ, *Doktor Heřman*, s. 18. Heřmanovo působení v roli světicího biskupa v letech 1414–1416 registruje, a to vůbec poprvé, Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010, srov. podle rejstříku.

76 Václav Vladivoj TOMEK, *Základy starého místopisu Pražského. Oddíl III, IV, V, Malá strana, Hrad Pražský a Hradčany*, Praha 1872, s. 36. K zastupování arcibiskupa E. DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze*, s. 111.

77 *Liber ordinationum cleri 1395–1416*, ed. Antonín Podlaha, Pragae 1922 (= Editiones archivii et bibliothecae s. f. metropolitani capituli Pragensis 9), s. 202, 206 a 216.

78 Tamtéž, s. 217–218. K zaniklému konventu sv. Anny a jeho předpokládanému, ale přímo nedoloženému umístění v místě areálu dnešního Tyršova domu (čp. 450) srov. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 466–467, a Jan HAVRDA, *Praha doby Karla IV. – klášter dominikánek sv. Anny v Praze na Újezdě. Situování kláštera na základě archeologických zjištění*, <http://www.praha-archeologicka.cz/p/223?ngo=79> (navštíveno 29. 6. 2020).

Podle Evy Doležalové lze z ojedinělých záznamů vyvodit, že tyto soukromé slavnostní akty byly osobou svěcence (snad šlechtice nebo měšťana) výjimečné.⁷⁹ Heřman se tak dostává do vztahu ke Kutné Hoře i tímto způsobem.

Všimněme si, že nikopolský biskup svěcení uděloval výhradně v „domácím prostředí“ – v pražských kostelech a kaplích konventů svého řádu nebo své osobní kapli. Proto zaujme, že v sobotu *Sitientes* roku 1416, která připadala na 4. dubna, světil klérus ve farním kostele. Bohužel údaj o tom, komu byl zasvěcen a kde se nacházel, v ordinacním záznamu chybí.⁸⁰ I s ohledem na dvouměsíční odstup od zavraždění králových vyslanců v Kutné Hoře nás to dvojnásob mrzí.

Můžeme předpokládat, že titul světitího biskupa byl hlavním zdrojem příjmů Heřmana z Mindelheimu. To se však nevylučuje s tím, že měl současně jako doktor Písma svatého kazatelské oborčí v Kutné Hoře s pravděpodobnou povinností kázat zejména o hlavních svátcích a s nimi spojených poutích ke sv. Barboře. Jeho světití činnost není ve srovnání s jinými biskupy nijak výrazná a připomeňme také, že podle autorů invektivy měl kazatel Heřman i jiná beneficia, která však podle nich zanedbával.⁸¹

Bylo to však důstojenství světitího biskupa, co Heřmanovi z Mindelheimu na počátku března 1417 radikálně změnilo život. Došlo k tomu v Německém nebolí Havlíčkově Brodě, v poddanském městečku nejvyššího purkrabího Čenka z Vartenberka, jemuž ho i s nedalekým hradem Lipnicí přinesla věnem jeho žena Kateřina, rozená z Landštejna.⁸² Čeněk zde Heřmana zajal a převezl na uvedenou Lipnici. Biskup pak z donucení na hradě vysvětil v sobotu 6. března 1417 husitské duchovní poté, co to odmítal arcibiskup Konrád z Vechty.⁸³

79 E. DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze*, s. 53–54.

80 *Liber ordinationum cleri*, s. 217–218.

81 K frekvenci svěcení u jednotlivých světitelů srov. E. DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze*, s. 111–118. Dále viz *Epistola Israelis*, NK ČR Praha, sign. XIV G 20, fol. 149r: „Letargum itaque pateris beneficiorum tibi collatorum.“

82 Srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého XII. Čáslavsko*, Praha 1900, s. 70–71; Ivana RAKOVÁ, *Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*, Sborník historický 28, 1981, s. 57–99, zde s. 84.

83 Zajetí Heřmana v Německém Brodě a datum svěcení dosvědčuje unikátní analistická zpráva jistého univerzitána přičiněná na versu zadní předsádky rukopisu NK ČR Praha, sign. XIV C 26, která zní: „Item anno 1417 episcopus Nycopolensis sufraganeus Pragensis nomine Hermannus detentus est in Broda Teutunicali et ductus in castrum Lipnycz et ibi sabbato proximo ante Reminiscere [6. 3. 1417] fecit ordines in subdiaconis, diaconis etc.“ Viz také *Geschichtschreiber II*, s. 62, a *Documenta*, s. 737. Otázkou je, zda biskup světil pouze jednou nebo vícekrát. VAVŘINCE Z BŘEZOVÉ *Kronika husitská*, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, edd. Jaroslav Goll – Josef Emler – Jan Gebauer, Praha 1893, s. 327–534, zde s. 447, uvádí, že byl kvůli svěcení na Lipnici držen delší čas. Prameny svěcení husitského kléru takřka v úplnosti nově shromáždil

Protože se Heřman nátlaku podvolil, arcibiskup ho jako zběha zbavil světicích práv a všechny jeho činy anuloval v Roudnici nad Labem 15. března.⁸⁴ Čeněk poté jako poručník Oldřicha z Rožmberka nejspíše svého chráněnce přiměl, aby Heřmana prezentoval na faru v Miličíně. Po Rožmberkově konverzi ke katolictví na jaře 1420 svitlo biskupovi na lepší časy, ne však dlouho. Před ofenzívou radikálů z nedalekého Tábora se uchýlil na hrad Příběnice. Záchranu zde ale nenalezl. Těsně před polovinou listopadu ho dost trýznivým způsobem utopili pod dobytým hradem v Lužnici táborité. Mínili, že nastal čas pomsty a v obnoveném Kristově království již nebude místo pro jakékoli odpůrce Božího zákona. A Heřmanovi nepomohly ani sliby, že po poučení přijme všechny jejich články a vysvětlí, koho budou chtít.⁸⁵ „Sečetli“ takto táborité nebohému doktorovi i jeho „hříchy“ z Kutné Hory?

Pád kazatele

V invektivě je sice středem dehonestací pozornosti mistr Heřman a jeho kazatelská činnost, děje se tak ale s přímým apelem na kutnohorské měšťany, aby se ho i s ohledem na roztrpčení krále a jeho dvora zbavili, dokud je čas. Jestliže máme řadu důvodů se domnívat, že Heřman byl kazatelem v novém chrámu Těla Kristova a sv. Barbory, bylo jeho působení v gesci výše uvedeného kutnohorského bratrstva, zvláště jeho starších a cechmistrů, jak se lze domnívat v analogii ke správě kazatelského místa založeného Thomlinem Vorsprechem. Invektiva se tak s největší pravděpodobností obrací zejména na měšťany s vazbou na bratrstvo. Vzhledem

Pavel ROUS, *Čeněk z Vartenberka a reflexe lipnického svěcení v protihusitských veršovaných skladbách a ostatních písemných pramenech*, in: Z počátků husitské revoluce. K výročí svěcení husitských kněží na Lipnici v roce 1417, edd. Petr Elbel – Jiří Jurok – Libor Jan, Brno 2019, s. 129–137. Přidej zprávu o svěcení Jana Rokycany od bosáka Jana Vodňanského in: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, ed. František Palacký, Wien 1860 (= *Fontes rerum Austriacarum* II/20), s. 661–662.

84 Arcibiskupův výnos, zbavující Heřmana úřadu, vydal IOANNES COCHLAEUS, *Historiae Hussitarum libri duodecim*, Mainz 1549, s. 169.

85 K utopení došlo 13. listopadu 1420. Hlavním zdrojem je VAVŘINCE Z BŘEZOVÉ *Kronika husitská*, s. 425–426 a 447. Událost připomínají i *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, edd. František Šimek – Miloslav Kaňák, Praha 1959 (= *Živá díla minulosti* 24), s. 66 (G); *Starší letopisové češtiny*, s. 43 (kompilace E–N); *Staré letopisy české (Východočeská větev)*, s. 346–347 (T); dále srov. *Veršované letopisy*, s. 159, ř. 121–123, a *Jan z Příbramě: Život kněží tábořských*, ed. Jaroslav Boubín, Příbram 2000, s. 60. Příbram příznačně zmiňuje, že Heřman byl doktorem Písma svatého.

k tomu, že v něm byl kromě zástupců radních rodů nejeden písař, ale i univerzitní mistr a kněz, latinská elokvence konvenující vzdělané elitě byla v tomto případě zcela na místě.

Splnila invektivní svůj cíl? Byl kontroverzní doktor Heřman donucen opustit kutnohorskou kazatelnu? Nevíme, máme ale řadu důvodů se domnívat, že k tomu dříve či později došlo, i když se znovu jedná o sadu nepřímých indicíí.

Václav Vladivoj Tomek soudil, že se doktor Heřman z Mindelheimu ocitl v Německém Brodě náhodou. August Sedláček měl za to, že ho z jeho působení v Miličíně pozval do Brodu Čeněk z Vartenberka a že se biskup po zajetí a internaci na Lipnici vrátil na panství Oldřicha z Rožmberka. Jaroslav Kadlec zase míní, že když se schylovalo k revoluci, Heřman z Mindelheimu se uchýlil na venkov.⁸⁶

Bezprostřední důvody pobytu světícího biskupa a doktora teologie v Německém Brodě dnes pochopitelně zjistíme jen těžko. V září 1416 je naposledy dosvědčen v Praze.⁸⁷ Je to však opět jeho předpokládané kontroverzní kazatelské působení v Kutné Hoře s jeho důsledky, co činí jeho pobývání v Brodě přirozenější i srozumitelnější. Město vzdálené od Hory 50 kilometrů mělo rovněž hornickou minulost a silnou německou radní vrstvu, která posléze, v lednu 1422, tvrdě doplatila na to, že do svých hradeb přijala mimo jiné kutnohorské vrahy husitů z dřívějších i nedávných dob. Podle kvalifikovaného odhadu Ernsta Schwarze byli čtyři pětiny obyvatel Brodu Němci, což bylo nejspíše jen o něco málo méně než v Kutné Hoře.⁸⁸ Německobrodský kostel Panny Marie pak byl ve správě tamní komendy řádu Německých rytířů.⁸⁹

Faktem také je, že důsledky Heřmanova horlení dostávaly představitele Kutné Hory – městskou radu v čele se dvěma šepmistry, královského rychtáře, horního hofmistra, potažmo městské starší jako reprezentanty obce⁹⁰ – pod enormní tlak a fakticky jim braly vládu nad městem z rukou, což jim nemohlo vyhovovat, jakkoli mohli mít s Heřmanem v mnohém na dění v Praze a na

86 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy III*, 2. vyd., Praha 1893, s. 613; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze XII*, s. 71; J. KADLEC, *Katoličtí exulanti*, s. 21.

87 *Liber ordinationum cleri*, s. 218.

88 E. SCHWARZ, *Die Volkstumsverhältnisse*, s. 85–86. Srov. také Pavel NOCAR, *Havlíčkův Brod. Ohlédnutí za minulostí našeho města*, Havlíčkův Brod 2008, s. 8.

89 Srov. *Libri confirmationum VII*, s. 19, 55, 203 a 253.

90 K předhusitské správě města nověji Tomáš BOROVSKEÝ, *Správa města a radní vrstva v předhusitské Kutné Hoře*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1996, Hradec Králové 1997, s. 59–83; TÝŽ, *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*, in: Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci, ed. Jiří Jurok, Ostrava 2002, s. 87–101, a V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 59.

královském dvoře stejný názor. I autoři invektivy při popisu okolností vraždy vysehradského purkrabího a jeho druhů uznali, že kazatelem rozvášněný lid jednal v rozporu s pohostinným chováním předáků města a že to byli vyděšení městští starší, kdo se nakonec slitoval a zavražděné alespoň improvizovaně pohřbil. Stříbrnými dary, ale i popravou dvou horníků se sice představitelé města mohli před králem bezprostředně očistit, jak ale naznačuje invektiva, tlak viklefstů a jejich podporovatelů na královském dvoře tím neustal. Protože se k nim počítal i mincmistr Petr Zmrzlík ze Svojšína, který patrně každoročně obměňoval městskou radu, a jeho žena Anna z Frymburka, na Heřmanův odchod mohli tlačit i oni.⁹¹ Silná vazba ke královské moci také zůstávala určující pro politiku města po celou dobu vlády Václava IV., který v něm opakovaně pobýval.⁹²

Heřmanův „pád“ a odchod z města v neposlední řadě podporuje paralela s osudy jiných podobně nespoutaných kazatelů a se zdrženlivými postoji příslušných samospráv. Jak ukázal Martin Čapský, „charizmatická panství“ kazatelů legitimizovaná bojem za víru trvala vždy jen do doby, než jimi podnícené násilí překročilo snesitelnou mez a stalo se kontraproduktivním. Poté jejich působení v daných kostelech a městech skončilo. Spíše než husitská Praha Jana Želivského nebo sirotčí Hradec Králové kněze Ambrože, zaujme slezská Vratislav. Během padesátých a šedesátých let v hlavním městském chrámu Heřmanovi zdatně sekundoval v protihusitském horlení a bouření davů, jež šlo nejen proti zájmům „kacířského“ krále Jiřího z Poděbrad, ale i městské rady a dokonce papežského legáta, doktor teologie Mikuláš Tempelfeld. Když pak v červnu 1467 byli Vratislavští poraženi Viktorínem z Poděbrad, musel bývalý rektor krakovské univerzity městskou kazatelnu opustit a stáhnout se pod ochranu biskupské kapituly.⁹³

91 O členech dvora nebo těch, kteří k němu měli blízko a byli nakloněni reformním kruhům, souhrnně F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I*, s. 284. Zmrzlíka zmiňují jako přívržence husitů katoličtí autoři z druhé poloviny desátých let, viz *Documenta*, s. 687–698, č. 120, zde s. 692; František Michálek BARTOŠ, *Předvečer husitské revoluce v osvětlení pražského duchovního*, Jihočeský sborník historický 8, 1935, s. 43–49, zde s. 47. O Zmrzlíkovi jako mincmistrovi nověji T. VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojšína*, s. 79–99, k jeho ženě srov. podle rejstříku Božena KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže*, Praha 2018 (= Velké postavy českých dějin 26).

92 V. VANĚK, *Oltářní fundace*, s. 60–61.

93 M. ČAPSKÝ, *Město pod vládou kazatelů*, zvl. s. 86–91.

Tvrzení, že doktor teologie a světící biskup Heřman z Mindelheimu byl počátkem roku 1416 a zřejmě i několik let předtím kazatelem v chrámu Těla Kristova a sv. Barbory u Kutné Hory, kde horlil proti viklefstům, sice v pramenech explicitně doloženo nenajdeme, vede však k němu řada na sobě nezávislých, a přesto do sebe hladce zapadajících indicií. Připomeňme ty nejzávažnější.

Stěžejní je charakteristika kutnohorského kazatele, jak ji k roku 1416 vylíčili autoři invektivy a již nemáme důvod zpochybňovat, i když dosud zůstávala kvůli ignoraci úplného znění agitačního listu neznámá. Pokud původci invektivy cizozemce Heřmana označili za mistra, respektive doktora (rozuměj teologie), který udělal kariéru až v Čechách a přitom se aktivně podílel na kauzách Jana Husa i Jeronýma Pražského, jednalo se o natolik exponovanou osobu (invektiva sama je toho dokladem), že v pramenech rozhodně nemohla zanechat pouze ojedinělou stopu.

V kombinaci s vědomím, že takových lidí bylo v Čechách roku 1416 naprosté minimum, naši pozornost ihned upoutal švábský rodák, pražský doktor teologie Heřman z Mindelheimu. V jeho životopise jsme dosud postrádali zprávy o jeho protiviklefských aktivitách po roce 1413, i když se předtím ve sporech s Husovou skupinou aktivně angažoval. Kazatelské působení v Kutné Hoře, podle všeho z vůle elit zdejšího náboženského bratrstva, toto slepé místo zcela přirozeně vyplňuje. Heřmanovi skýtalo možnost, jak v zápase s viklefsty účinně pokračovat, kutnohorští měšťané v něm zase měli důstojného reprezentanta svého věhlasu, bohatství i svých ambicí. Navíc jeho paralelní aktivita v roli světícího biskupa rovněž naznačila jeho vazbu na Kutnou Horu.

Počátek i konec kutnohorského kazatelského působení mistra Heřmana tonou ovšem v mlze. Sice nic nebrání tomu, aby již v červenci 1412 z kazatelny horlil proti pražským viklefstům, je ale sporné, zda jeho kázání podnítila malínský masakr, jak tvrdí autoři invektivy. Stejně tak se můžeme jen dohadovat, za jakých okolností kutnohorský ambon opustil. Nic to ale nemění na tom, že měl-li přídomek „z Mindelheimu“, a vše tomu nasvědčuje, dostává objasnění přerodu Kutné Hory v rozhodné centrum protihusitského odporu novou půdu pod nohama.⁹⁴

94 Studie vznikla ve Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i. za finanční podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu č. 19-28415X „Od performativity k institucionalizaci. Řešení konfliktů v pozdním středověku (strategie, aktéři, komunikace)“. Děkuji Davidu Kozlerovi za zprostředkování reprodukce rukopisu *HSLČ* a anonymním recenzentům za užitečné připomínky k textu.

Kutná Hora under the Reign of the Preacher: Hussite Invective from 1416 and Hermann of Mindelheim

DUŠAN COUFAL

The Hussite invective against the Kutná Hora preacher Hermann from the first half of 1416 is not an unknown source. Its authors accuse Hermann of inciting two acts of violence – the massacre in Malín in 1412 and the murder of members of the royal delegation in Kutná Hora four years later. They massively criticize him for manipulating the murderous crowd and appeal to the burghers of Kutná Hora to drive him out of the city while there is still time.

Nevertheless, Konstantin Höfler along with František Palacký only made the introductory fifth of the text with a description of the two massacres available in print. The agitational essence of the paper remained unknown, and Hermann's characteristics along with it. Taking into account the full wording of the invective thus provides, *inter alia*, an opportunity to clarify the identity of the remarkable master Hermann.

Since the analysis of the surviving testimonies of both acts of violence demonstrated that the authors of the invective were relatively reliably informed about them, we also have no reason to question their claims, which directly concerned Hermann's personality. According to them, the university master was a foreigner or a doctor (understood to be of theology), who achieved his education and position only in Bohemia and at the same time actively participated in the cases of Jan Hus and Jerome of Prague. If it was a person visible in this way, he could hardly have left only a single trace in the sources.

The Prague doctor of theology Hermann Schwab (the Swabian) from Mindelheim immediately attracts attention. In his biography, we have so far lacked reports of his anti-Wycliffite activities after 1413, although he had previously been actively involved in disputes with Hus's group. His preaching activity in Kutná Hora, probably in the new church of Corpus Christi and St Barbara, by the will of the local fraternity, naturally fills this blind spot. Hermann was given the opportunity to continue the struggle with the Wycliffites effectively. The burghers of Kutná Hora again found in it a dignified representative of their fame, wealth and ambitions. In addition, his parallel work as an auxiliary bishop also indicated his connection to Kutná Hora.

Translation by Sean Miller

MATERIÁLY

„Československá revoluce 1914–1918“ jako pokračování sporu o smysl českých dějin¹

JAN HÁLEK

JAN HÁLEK: The “Czechoslovak Revolution of 1914–1918” as a Continuation of the Dispute over the Sense of Czech History

The submitted study traces the beginnings of the historiographical treatment of the issue of the so-called Czechoslovak Revolution from 1914–1918 using the example of the contradictory destinies of two Czech historians – Jaroslav Goll and Jaroslav Werstadt. The main attention is focused on the period shortly after the establishment of Czechoslovakia, in which in the atmosphere of the efforts for a so-called “de-Austrianisation” (Entösterreichern) a confrontation of the different ideas about the role of historical science in relation to society occurred. Attention is paid not only to both above-mentioned men but also to questions related to the problem of intergenerational relations of the members of the Czech historical community and the circumstances of the Archive of National Liberation (or the Liberation Monument) as an institution entrusted with research of contemporary history with a special focus on the period of the First World War.

Keywords: Historiography – Czechoslovak Revolution – De-Austrianisation – Liberation Monument – Generation

1 Studie vznikla v rámci řešení grantového projektu Grantové agentury ČR: č. GA 19-08819S, Na cestě k dějinnému vrcholu? Vznik Československa v proměnách historiografie, 1918–1992/1993.

Termínem československá (příp. osvobozená nebo národní) revoluce byla od prvních dnů existence Československé republiky označována série událostí směřujících v letech 1914–1918 k jejímu vzniku a ke zformování její hospodářské a sociální základny. Tento proces ovlivnil zásadním způsobem život obyvatel českých zemí. Válečný prožitek, ať již získaný přímo na bojištích Velké války, nebo v zázemí, formoval rovněž kolektivní paměť a postoje nastupující generace českých historiků. Řada z nich si z uplynulých let dokonce odnášela přímou či alespoň zprostředkovanou zkušenost s životem na frontě nebo se aktivně zapojila do spolupráce s domácími i zahraničními protirakouským odbojem.

Česká historická obec byla v rámci právě se formující republiky značně diferencovaným konglomerátem osob. Její nestor, Jaroslav Goll, vystupující za války z pozice člena panské sněmovny vídeňské říšské rady a jeho nejstarší žáci Josef Pekař, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo, působící v roli profesorů historie na české univerzitě v Praze, představovali de facto součást „oficiálního establishmentu“ a jako takoví zaujímalí spíše loajální prorakouská stanoviska.² Řada jejich žáků – a zároveň i budoucích kolegů – byla ovšem nucena narukovat do rakouské armády. Karel Kazbunda po průstřelu kolenního kloubu, který utrpěl na podzim 1914 na srbské frontě, strávil zbytek války jako vojenská kancelářská síla.³ O rok starší Karel Stloukal prožil „pekelné hrůzy“ světového konfliktu uprostřed roku 1915 na italské frontě, odkud jej vysvobodily až vleklé zdravotní potíže, v jejichž důsledku strávil druhou polovinu války jako neschopný služby v poli v úloze profesora na nižší vojenské reálce ve štyrském Strassu.⁴ Václav Chaloupecký válku prodělal jako záložní důstojník v zázemí.⁵ Historik agrárních dějin Miloš Vystyd padl v říjnu 1914 na ruské frontě.⁶

2 Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 282–283.

3 Jan HÁLEK, *Karel Kazbunda – archivář a historik fascinovaný Vídní*, in: Jan Kahuda (ed.), *Karel Kazbunda, Mé archivní poslání ve Vídni 1919–1923*, Praha 2020, s. 7–21.

4 Bohumil JIROUŠEK, *Karel Stloukal. Profesor obecných dějin*, České Budějovice 2014, s. 68–76.

5 Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014, s. 89–95.

6 *Zprávy*, ČČH 21, 1915, s. 112–113. Tato ztráta se mezi kolegy setkala se značným ohlasem: „Podnikl útok, ač byl zrazován – šli za ním jen 3 vojáci – na zástup Rusů, které chtěl přinutit k vzdání; nejbližšímu Rusovi vytrhl pušku, ale v tom se zástup roztoupil a vpustil Vystyda mezi sebe; střelili do něho několikrát a ještě pobodali; zemřel za strašných bolestí.“ Josef Borovička své líčení doprovodil konstatováním: „Byl jistě nebojácná povaha a myslím, odvážný voják, ale něco podobného se sotva dělá, není-li člověk právě v zoufalém stavu, kdy mu již na životě nic nezáleží.“ Cit. dle: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. (dále MÚA, A AV ČR), fond (dále f.) Václav Chaloupecký, karton (dále k.) 1, inv. č. 38, J. Borovička V. Chaloupeckému 4. 1. 1915. Viz rovněž: Josef BOROVIČKA, *Miloš Vystyd, 31. prosince 1885 – 19. října 1914* (nekrolog), *Zprávy Zemského archivu Království českého* 5, 1918, s. 35–38.

Historici Jaroslav Werstadt, Jan Heidler či Josef Borovička, kteří s ohledem na své zdravotní indispozice nebyli odvedeni,⁷ zase figurovali mezi spolupracovníky domácího protirakouského odboje.⁸ U dalších, jako v případě Jana Hanuše Opočenského, docházelo v průběhu války k prohlubování zájmu o politické dění, které mnohdy vedlo až k myšlenkovému rozchodu s univerzitními učiteli.⁹

Logickým vyústěním tohoto stavu v rámci české historické obce byla potřeba vyrovnat se po roce 1918 s válečnou i předválečnou minulostí svého oboru i jeho hlavních představitelů. Tento proces byl navíc doprovázen a ovlivňován snahami příslušníků mladších generací nahradit své starší kolegy v jejich „mocenských“ pozicích. Toto úsilí ale není možné primárně vnímat jako pokusy o nahrazení svých vlastních učitelů na univerzitě. Taková představa by byla zcela iluzorní již s pouhým ohledem na zákonnou proceduru akademického růstu a omezený počet systemizovaných míst. Navíc Josef Pekař, Josef Šusta, Jaroslav Bidlo i Václav Novotný dosáhli svých profesur v relativně nízkém věku a jejich žáci, tvořící ve stínu svých učitelů, museli dlouho čekat, až je budou moci vystřídat.¹⁰ Pražský profesorský sbor navíc výrazným způsobem ovlivňoval i personální politiku nově zakládaných univerzit v Brně a Bratislavě.¹¹ Podstatně schůdnější cestu vedoucí k těmto cílům tak představovalo budování nových badatelských podniků disponujících

7 Viz MÚA, A AV ČR, f. Jaroslav Werstadt, k. 1, inv. č. 6, Domobranecké legitimace. K osobám J. Heidlera a J. Borovičky viz MÚA, A AV ČR, f. V. Chaloupecký, k. 1, inv. č. 38, J. Borovička V. Chaloupeckému 20. 10. 1914 a 4. 1. 1915. Jak jsme již ukázali v případě zpráv o smrti M. Vystydy, fakt, že tito muži zůstávali v zázemí, neznamenal jejich úplné odtržení od reality frontového života. Srov. např. Jaroslav BOUČEK, *Haličská fronta r. 1914 v dopisech z pozůstalosti Jana Heidlera*, Historie a vojenství (dále HaV) 52, 2003, č. 2, s. 337–343.

8 Všichni tři jmenovaní byli již krátce po 28. říjnu 1918 řazeni mezi členy tzv. Maffie. Viz [Jaroslav WERSTADT], *Ze vzpomínek Starckových*, Služba 1, prosinec 1919, č. 1, s. 17–21; Robert SAK, *Jan Heidler aneb Politické dějepiscectví non plus ultra*, in: Miloš Rezník (ed.), W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905). Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Pardubice 2006, s. 183–192; Jiří LACH, *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*, Praha 2009, s. 57–91. K problematice Maffie nejnověji Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ, *Fenomén Maffie. Český (domácí) protirakouský odboj v proměnách 20. století*, Praha 2020.

9 Václav PODANÝ, *Jan Opočenský v dokumentech Archivu AV ČR*, in: Milan Hauner (ed.), *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, Praha 2000, s. 13.

10 B. JIROUŠEK, *Karel Stloukal*, s. 221.

11 Viz např. J. BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*, Jinočany 2002, s. 24–28, 78–81; J. LACH, *Josef Borovička*, s. 106–122; B. JIROUŠEK, *Karel Stloukal*, s. 112–137; M. DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký*, s. 103–124; Daniela BRÁDLEROVÁ, *Milada Paulová a pražská univerzita: historická slavistika*, Acta universitatis Carolinae – Historia universitatis Carolinae Pragensis 59, 2019, č. 1, s. 110–112. Dozor pražských profesorů nad obsazováním bratislavské

oporou ve státní správě či diplomacii.¹² V tomto ohledu si zaslouží pozornost zejména Archiv národního osvobození (resp. Památník osvobození). Zároveň se objevila otázka týkající se vnímání role historika ve společnosti. Předkládaná studie se tímto okruhem otázek zabývá na příkladu protichůdných osudů Jaroslava Golla a Jaroslava Werstadta.¹³ Zatímco první jmenovaný byl v atmosféře mladé republiky představován jako prototyp tzv. „rakušáka“, vystupoval druhý z pozice jedné z ústředních postav odbojového spolku Maffie v roli představitele nového, národně angažovaného republikánského dějepisectví.

Gollova škola a proces „odrakouštění“

Na výborové schůzi Historického klubu¹⁴ konané 14. listopadu 1918 předložil Josef Pekař, působící od roku 1904 jako jeho starosta, k projednání memorandum vyzývající, aby se profesor Goll „vzhledem ke stanovisku, jež zaujal v zásadních otázkách českého národa“, vzdal protektorátu nad touto organizací. Jako signatáři zmíněného apelu jsou již tradičně uváděni Josef Borovička, Gustav Friedrich, Karel Guth, Václav Hrubý, Vladimír Klecanda, Vlastimil Kybal, Zdeněk Nejedlý, Lubor Niederle, Václav Novotný, Jan Hanuš Opočenský, Rudolf Urbánek, Václav Vojtíšek, Jaroslav Werstadt, k nimž snad náleželi i Bedřich Jenšovský, Hubert Ripka, Karel Stloukal a Josef Vítězslav Šimák.¹⁵ Dodatečně se k výzvě připojil rovněž Jan Heidler.¹⁶

a brněnské univerzity trval i ve druhé polovině třicátých let. Viz Otakar ODLOŽILÍK, *Deníky z let 1924–1948*, I. 1924–1939, Milada Sekyrková (ed.), Praha 2003, s. 706–710.

12 K problematice studia generací viz Bernhard GIESEN, *V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí*, Sociální studia 4, 2007, č. 1–2, s. 67–78.

13 Viz biografické práce: Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991; B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006; Karel KUČERA, *Historie & historici*, Zdeněk Pouta (ed.), Praha 1992, s. 149–163, 165–189, 191–195; Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Jaroslav Werstadt (1888–1970). O minulosti pro přítomnost*, Praha 2020.

14 Historický klub založený v roce 1872 jako studentský spolek se postupem času transformoval do podoby vlivné oborové organizace. Mezi jeho členy, jejichž počet v posledním roce první světové války dosahoval více než 500 osob, patřili vysokoškolští a středoškolští učitelé dějepisu, knihovníci, archiváři, stejně jako významní představitelé příbuzných oborů a zájemci o historii, rekrutující se z řad dalších učitelů, kněží a příslušníků svobodných povolání. Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848–1952*, Praha 2009, s. 172.

15 Výčet jmen viz Jiří ŠPĚT, *Kapitola z dějin Českého časopisu historického*, Český časopis historický (dále ČČH) 89, 1991, č. 5–6, s. 715. Podle vyjádření J. Špěta z roku 2011 jsou uvedena jména stále nejistá. Viz Jiří KŘEŠTAN, *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění*, Praha – Litomyšl 2012, s. 169.

16 MÚA, A AV ČR, f. Historický klub, k. 12, J. Heidler výboru Historického klubu, 24. 11. 1918.

Pekař žádost označil „za něco neslýchaného, krutého“, když upozornil, že „ti, kdož podali návrh, jsou vesměs žáci prof. Golla“, kteří chtějí svého učitele („starce sedmdesátiletého“) „vyrvati z místa, na něž se dostal pro své veliké vědecké zásluhy“. Připustil, že „politika Gollova byla ovšem nešťastná“, zároveň však dodal, že „to naprosto nestačí k takovému činu“ a vyslovil přesvědčení, že „v nitru svém jednal prof. Goll čestně, neposkvřnil se ničím a nezasluhuje takového nevděku svých žáků“. Pekař zároveň konstatoval, že v případě přijetí projednávaného návrhu by byl nucen vzdát se sám vedení Klubu.¹⁷

Případnému vyhocení situace předešel sám Goll, který se rozhodl výzvě vyhovět.¹⁸ I když se v dopise adresovaném Pekařovi netajil s nepříjemnými pocity souvisejícími s tímto krokem, danou situaci chápal. Neskrýval přitom obavy z možných rizik dalšího vývoje: „Dovedu se vpraviti do nálady neklidné a vzrušené doby, ve které stojíme, vidím však zároveň nebezpečství, které nám nynější doba přináší, abychom se totiž z nesvobody, jež přestává, nedostali do nesvobody jiné.“¹⁹ Jaroslav Goll tak v prvních poválečných týdnech a měsících sehrál roli „rakouského orla“ svrženého z pomyslné budovy české historické vědy. Klidem, s nímž tuto úlohu přijal, snad od podobného osudu uchránil i některé své žáky, když jeho odchod ze scény uspokojil alespoň dočasně vášně plynoucí z rivality panující uvnitř české historické obce.²⁰ Gollův odchod můžeme vnímat jako součást procesu „odrakouštění“ české historické obce. Ten však – stejně jako v řadě dalších případů – ulpíval spíše na svých vnějších formách.²¹

Stanoviska, která Goll veřejně prezentoval v letech 1914–1918, vyvolávala zejména mezi mladšími členy české historické obce silící odpor. Po válce byl např.

17 Tamtéž, k. 63, Kniha protokolů schůzí Klubu historického v Praze 1910–1923, zápis z výborové schůze, 14. 11. 1918.

18 Tamtéž, zápis z výborové schůze, 28. 11. 1918.

19 J. Goll J. Pekařovi, 19. 11. 1918, in: Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, s. 620–621. Zdá se ostatně, že s blížícím se koncem monarchie Goll podobný vývoj předpokládal. Již na začátku září 1918 konstatoval: „Nemám mnoho přítomnosti, žádné budoucnosti, a tak žiju více v minulosti.“ Cit. dle: J. Goll J. Pekařovi, 5. 9. 1918, in: J. KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství*, s. 618. Srov. J. Goll J. Pekařovi, 23. 7. 1918, in: Tamtéž, s. 614–615.

20 Jak přesvědčivě doložil B. Jiroušek, byla Gollova škola „především strategií k získávání vlivových pozic ve vědě, kde se většinou více dařilo tomu, kdo byl Gollovi milejším – a nemuselo to až tak úplně souviset s Gollovou vírou v jeho schopnosti.“ V důsledku toho se „Jaroslav Goll postupně ocital [...] vlastně jen v roli katalyzátoru toho, co ostatní rozdělovalo. Jeho věk, úcta k bývalému učiteli, byl tím, co dokázalo mírnit obrovské střety o pozice na jediné české univerzitě.“ B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 27, 31.

21 K této problematice srov. např. *Odrakouštit*, Národ, 30. 5. 1919, č. 22, s. 263.

připomínán Gollův příspěvek do rakouských *Polních novin* nazvaný „Vracejí se časy Marie Terezie...“,²² v němž s poukazem na výsledek tzv. válek o dědictví rakouské vyslovil přesvědčení, že válka dopadne pro monarchii dobře, když dojde k naplnění hesla císaře Františka Josefa I. „Viribus unitis“.²³ Jednoznačně negativně byla vnímána Gollova zamítavá reakce na Manifest českých spisovatelů. Nejenže v květnu 1917 – stejně jako Pekař se Šustou – odmítl dokument podepsat,²⁴ ale svůj negativní postoj k podobným výzvám doprovodil vyjádřením, publikovaným na stránkách německého deníku *Union*. V článku nesoucím název „Auf Befehl?“ Goll zdůraznil, že „není politiky na rozkaz“, když Manifest odmítal jako formu nátlaku omezující svobodu svědomí zodpovědných osob – tedy poslanců říšské rady.²⁵ Vedle souhlasu deklarovaného například *Národními listy*,²⁶ vyvolalo toto vyjádření rovněž řadu odmítavých reakcí představitelů české protirakouské rezistence.²⁷

Kriticky bylo sledováno také Gollovo vystupování na půdě panské sněmovny vídeňské říšské rady.²⁸ Goll se stal i předmětem zájmu satirických letáků Eduarda Basse, doprovázených karikaturami Zdeňka Kratochvíla. Kresba znázorňující sociálnědemokratického předáka Bohumíra Šmerala, jak veze J. Gollovi brambory, byla doprovázena veršovánkou: „Rakousko říká si Österreich / Vídeň je německy Wien – / jeden hlas jde tu kol, / že dvorní rada Goll / je vlasti oddaný syn. / V životě národním sejde se /

22 Viz *Neuvěřitelná novina*, Čas, 31. 10. 1920, č. 120, s. 6. Autorem textu byl J. Werstadt, který se k němu přihlásil 6. 11. 1920. Srov. J. WERSTADT, *Ve věci profesora Golla*, Čas, 6. 11. 1920, č. 124, s. 4.

23 Viz *Vracejí se časy Marie Terezie...*, Čas, 20. 7. 1915, č. 465, s. 1–2. Tento Gollův text kritizoval ve svých pamětech i Vlastimil Kybal. Viz Jaroslav HRDLÍČKA – Jan Blahoslav LÁŠEK (eds.), *Paměti Vlastimila Kybala*, díl I., Chomutov 2012, s. 221. Historik K. Kazbunda zastával názor, že zmíněný článek byl na Gollovi vynucen. Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na české univerzitě v Praze 1914–1918*, část IV. Jaroslav Goll a Josef Pekař ve víru války světové, Martin Kučera (ed.), Praha 2000, s. 40–41.

24 Více, včetně seznamů signatářů, viz Martin KUČERA, *Přehled manifestů české tvůrčí inteligence z jara 1917*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 11, 1989, s. 249–301.

25 Jaroslav Goll, *Auf Befehl?* (Union, 20. 6. 1917, č. 167), in: M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař (Kapitola z kulturně politických dějin)*, Praha 2005, dokument č. VI, s. 334–335.

26 Komentář otištěný v *Národních listech* končil slovy: „Lze jistě říci o projevu prof. Golla: promluvil neohroženě rozum nad citem a hlavně: promluvil svědomí...“ Cit. dle: *Denní zprávy: Na rozkaz?*, Národní listy (dále NL), 20. 6. 1917, č. 167, večerní vydání, s. 2–3.

27 Viz (Arne Novák), *Zur Kundgebung des Hofrats Dr. Goll* (Union, 21. 6. 1917, č. 168), in: M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, dokument č. VII, s. 336–337; (Viktor Dyk), *Na rozkaz?* (Národ, 28. 6. 1917, č. 13), in: Tamtéž, dokument č. VIII, s. 338–340; František Fajfr, *Projev p. prof. Golla Auf Befehl?* Z hlediska teoretického (Neodvislost, 26. 9. 1917, č. 5), in: Tamtéž, dokument č. IX, s. 341–345.

28 Jan HEIDLER, *Dv. r. Goll*, Česká demokracie, 2. 11. 1917, č. 32, s. 6.

mnohdy i protivná část: / Šmeral má brambory, Goll širší obzory, / oba jsou pro širší vlast. / A tak hned v taktice sněmovní / veliký rozpor tu jest. / Rozdíl ten je hned znát: / My všichni chceme stát, / Goll však chce jen někam vlézt...“²⁹

S ohledem na vývoj na bojištích první světové války a v jeho důsledku se stále více emancipující českou společnost se Gollova pozice bývalého učitele císaře Karla I.,³⁰ dvorního rady a člena panské sněmovny rakouské říšské rady stávala stále obtížnější.³¹ K tomu je třeba připočít i Gollovy dlouho přezívané sympatie „pro ten typ vlastenectví, které se nazývá zemským a které přestalo být živou ideologií s nástupem národního hnutí na počátku 19. století“, stejně jako jeho „legalismus, odhodlání v žádném případě nepřekračovat meze, které při řešení všech společenských a politických problémů klade právní řád posvěcený i historií.“³² Jak konstatoval K. Kazbunda: Goll „hledal svobodu tak, jak se její podobou těšili naši otcové a dědové, totiž svobodu v Rakousku, a nikoli ještě, která přinesla s sebou válka, svobodu od Rakouska, mimo Rakousko. Goll nesdílel tehdejší stále obecněji přijímanou negaci Rakousko-Uherska.“ Obával se zániku monarchie a jejího začlenění do Německé říše. Proto byl přístupný myšlenkám „malé germanizace v Rakousku před velkou germanizací v sevření Německem.“³³

Profesor Goll a jeho žáci v posledních letech Velké války

Goll byl kritizován především mladšími členy historické obce.³⁴ Příslušníky první generace Gollových žáků bychom mezi signatáři memoranda požadujícího na sklonku roku 1918 jeho odchod z funkce protektora Historického klubu hledali marně. Výjimku představoval pouze V. Novotný, který však společně se svým

29 Cit. dle: Eduard BASS, *Ať žije rada Goll!*, Leták I, č. 6, Praha 1917.

30 Goll se netajil svými nadějemi, které s nástupem císaře Karla I. spojoval, když neváhal hledat paralelu se slavným Lucemburkem Karlem IV. Viz J. GOLL, *Z pobytu arcivévody Karla Františka Josefa v Praze 1906–1908*, Venkov, 26. 11. 1916, č. 283, s. 1–2.

31 Na rozdíl mezi Gollem-historikem a Gollem-dvorním radou upozorňoval již v roce 1909 J. Werstadt, když se v jednom ze svých komentářů tázal: „Je nutno, aby dvorní rada Goll docela umlčel historika Golla?“ J. WERSTADT, *Z Našeho života*, Časopis pokrokového studentstva (dále ČPS) 12, leden 1909, č. 4, s. 79.

32 J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 237–239. Srov. rovněž: B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 186.

33 K. KAZBUNDA, *Stolice dějin na české univerzitě v Praze*, s. 169.

34 Respekt Gollových žáků k osobě jejich stárnoucího učitele klesal již v době před první světovou válkou. V červnu 1912 např. J. Bidlo konstatoval, že Goll je „stará generace a že studenti přestali na Golla chodit, poněvadž jim nevyhovoval, aspoň ne tak jako dříve, když byl [...] ve svěžesti síl.“ Cit. dle: MÚA, A AV ČR, f. Václav Novotný, k. 12, inv. č. 553, V. Kybal V. Novotnému, 8. 6. 1912.

přítelem Bohumilem Navrátilem patřil k hlavním postavám „salonu vyděděných“,³⁵ jehož vznik byl jedním z negativních důsledků extrémně těsného vztahu, který se ve druhé polovině devadesátých let 19. století mezi Gollem a Pekařem vytvořil.³⁶ Ve výrazně větší míře byla mezi podpisy zastoupena jména mladších absolventů studia historie, narozených ve druhé polovině sedmdesátých let 19. století, z nichž nejmladší byli už i Pekařovými žáky. Společenský a profesní vzestup členů této druhé skupiny byl pomalejší a řada z nich se na univerzitu v roli vyučujících nedostala.³⁷ Jejich pocity vyplývající z nejasné budoucnosti můžeme ilustrovat konstatováním V. Kybala z roku 1907: „Zdá se mi, že není v Praze pro mne místo. Připadá mi, že jsem tam jako nadbytečné dítě v rodině.“³⁸

Další protigollovská fronta usilovala o přetvoření Časopisu Matice moravské v periodikum, které by mohlo konkurovat Českému časopisu historickému. Tvořili ji V. Novotný, J. Bidlo, G. Friedrich a Ladislav Klicman – pražští přátelé již zmíněného B. Navrátila, který v roce 1913 převzal vedení jmenovaného periodika. Řečeno slovy V. Vojtíška si mladá generace historiků uvědomovala, že „staří páni, univerzitní profesori, zapomněli, že nejsou sami“.³⁹ Proces zásadní názorové diferenciacie české historické obce vrcholil již na konci roku 1917.⁴⁰ Byl doprovázen vstupem řady pražských historiků do Matice moravské. Od roku 1914 se vedle výše

35 Tento přiléhavý termín jsem si vypůjčil ze studie M. DUCHÁČEK, *Boj o Pekařovu stolicí. Václav Chaloupecký, František Hrubý a generační proměna „československé“ univerzitní historiografie v čase První republiky*, Dějiny – teorie – kritika (dále DTK) 11, 2014, č. 1, s. 38.

36 K formování tohoto vztahu podrobně viz Eva KANTŮRKOVÁ, *Podobizna mladého muže*, in: E. Kantůrková (ed.), *Pekařovské studie*, Praha 1995, s. 47–75. V této souvislosti je třeba zdůraznit Gollovu schopnost navazovat se svými žáky velmi úzké citové vztahy. Nikdy však nedosáhly takové intenzity, jako v případě J. Pekaře. Pro ilustraci viz dopis V. Kybala z května roku 1907: „Slovutný pane profesore! [...] Kdo mě zná intimně, ví, že jsem nikoho na světě, ani rodiče nevyjímaje, nemiloval tolik jako Vás! To pravím bez fráze a bez sentimentality, s plnou upřímností a otevřeností. [...] Nikdo nemá právo na to místo v mém životě, jaké Vy zaujímáte.“ Cit. dle: MÚA, A AV ČR, f. Jaroslav Goll, k. 3, inv. č. 194, V. Kybal J. Gollovi, 10. 5. 1907. Při čtení těchto slov je však třeba mít na paměti, že je Kybal napsal v době svého studijního pobytu v Římě, odkud již od února 1907 jednal korespondenčně s Gollem o možnosti své habilitace. Viz J. HRDLÍČKA – J. B. LÁŠEK (eds.), *Paměti Vlastimila Kybala*, díl I., s. 135–137.

37 J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 260–262.

38 Cit. dle: MÚA, A AV ČR, f. J. Goll, k. 3, inv. č. 194, V. Kybal J. Gollovi, 10. 5. 1907.

39 Zdeněk ŠIMEČEK, *Václav Vojtíšek a jeho vztahy k Bohumilu Navrátilovi a k Matici moravské*, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 29.

40 Počátky tohoto procesu můžeme sledovat již o několik let dříve. Viz např. M. KUČERA, *Studentská anketa k výročí M. Jana Husa v roce 1915 (Z dějin mínění české tvůrčí inteligence za první světové války)*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica I, Studia historica 51, 1999, s. 119–142.

uvedené čtveřice jednalo o Františka Hrubého, Miloše Vystydu, Josefa Borovičku, Jana Bedřicha Nováka, Josefa Šustu, Rudolfa Urbánka, Václava Hrubého, Karla Gutha, Františka Michálka Bartoše, Bedřicha Jenšovského, Jana Heidlera, Jana Hanuše Opočenského a Václava Vojtíška, tedy o téměř totožnou skupinu historiků, která v listopadu 1918 požadovala Gollův odchod z vedení Historického klubu. Započatý proces však nakonec, i s ohledem na změny ve vedení Českého časopisu historického, nebyl dovršen.⁴¹

Nastupující generace českých historiků si uvědomovala požadavky, které na jejich obor klade a bude klást poválečná doba. Jako příklad můžeme uvést slova J. H. Opočenského, která na konci února 1918 adresoval svému příteli V. Chaloupeckému. Přiznával zde existenci řady otázek, na které v dané době teprve hledal odpověď. Jako příklad můžeme zmínit jeho rozporuplný postoj k českým nárokům na Slovensko: „To Slovensko v našem programu se mi zdá jednou, že je hodně imperialistické. Odvolávám-li se na program státoprávní, jakým právem jdu proti Uhrům a trhám jich stát. Odvolávám-li se na přirozené právo, jakým právem odpírám je Němcům. Přece moment strategické hranice, moment celistvosti země je moment imperialistický. A přece zas to člověk cítí, že mám právo na ty Slováky a na celou zemi. Tu zemi, že jsme my celou skropili potem naší dějinné práce i v těch zněmčených krajích. Leží tam naše bojiště ze včerejška i z dnešní kulturní práce. A pustit program slovenský dnes, kdy aspoň v šedi hlav se rozbřesklo tam pod Tatrami? Ve jménu té velké naděje, kterou jsme vlili do lidu zde i tam dnes není místo na krok zpátky.“ Opočenský si zároveň dobře uvědomoval, že se ve svých názorech neshoduje se svými učiteli: „Cítím to, že si vytváříme novou filozofii svých dějin.“ Pekařovy odlišné názory si vysvětloval jako generační rozdíly. „On nemá pochopení vůbec pro to, co je to přirozené právo, demokracie a osvobození lidí. Do jisté míry je při svém rustikalismu aristokrat. Je jako sedlák!“ Odmítal i dějinnou filozofii J. Šusty, „která velebí stát a sílu jeho a moc jeho za hranicemi“. Po nápravě však podle Opočenského názoru volaly především činy J. Golla: „Posedl nás [tj. české historiky – pozn. JH] teď opravdu řas s tím psaním do novin – snad musíme odčinit vinu Gollovi nejen z počátku války, ale z celého jeho vychovávání. Nejsme už tím, co jsme byli za Palackého. Tenkrát vedli jsme národ a národ měl k svému historikovi neomezenou důvěru. Ale dnes, ke komu sáhl národ v době persekuce Stürgkhovy, kdy mu šlo o dějiny a o vzpomínávání se při jich čistém prameni ze všech ran, jež co denně na ubohou hlavu jeho dopadaly. K Palackému a Jiráskovi! K nikomu z moderní české školy historické! Tady se nám vymstilo

41 Z. ŠIMEČEK, *Václav Vojtíšek a jeho vztahy k Bohumilu Navrátilovi a k Matici moravské*, s. 21–38.

gollovské nesestupování do arény všedního života. A na něm jsme viděli, kam vede aristokratismus a hledání přízné pánů.⁴² V dubnu 1918 Opočenský dodával: „Co se toho Golla týče, myslím, že starý pán nestojí za to, abychom se jím my mladí zdržovali. Konec konců nám nebude rozumět ani Goll, ani Pekař. Přistupujeme k budoucnosti s jinými předpoklady nežli oni.“⁴³

Goll se skutečně v řadě názorů publikovaných v průběhu válečných let nelišil od svého nejbližšího žáka J. Pekaře.⁴⁴ Oba upozorňovali na nebezpečí hrozící Čechům a dalším neněmeckým národům habsburského soustátí ze strany rakouských Němců a zároveň se zasazovali za národní rovnoprávnost a historickou státoprávní celistvost českých zemí v rámci monarchie.⁴⁵ Tato stanoviska však byla veřejností reflektována a zpravidla kladně hodnocena téměř výlučně pouze v Pekařově případě.⁴⁶ A to i přesto, že některá Pekařova stanoviska byla uvnitř komunity jeho kolegů a žáků kritizována. „Pekař má jisté vady historika:“, psal J. H. Opočenský v červenci 1917 V. Chaloupeckému, „stojí jen a jen na půdě fundamentálky a požadavky přirozenoprávní jsou mu proti mysli. Proto stále brojí [...] proti požadavku československého státu: uznává maďarský nárok státoprávní, Slovensko mu českou akci zatěžuje tím, že prý jím se kladou požadavky nemožné. [...] Pekař nemá buňky pro demokracii a demokratizaci, v tomhle ohledu je v něm kus konzervativce. A z toho důvodu nyní články jeho jsou jen matné: žádá-li stát v rámci říše, ocitá se ve sporu s většinou národa stojícího na paragrafu třetím prohlášení z 30. května.“⁴⁷ Na rozdíl od Golla však Pekař, který od léta 1918

42 Cit. dle: MÚA, A AV ČR, f. V. Chaloupecký, k. 6, inv. č. 394 (3), J. H. Opočenský V. Chaloupeckému, 25. 2. 1918.

43 Cit. dle: Tamtéž, J. H. Opočenský V. Chaloupeckému, 2. 4. 1918.

44 K Pekařovým aktivitám viz M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, passim; TÝŽ, *Pekařův rok 1917*, ČČH 94, 1996, s. 761–794. K některým Kučerovým tvrzením srov. rovněž: Miloš HAVELKA, *Josef Pekař v posametovém světě české historiografie*, DTK 3, 2006, č. 2, s. 231–250.

45 Problematiku podrobně rozvádí K. KAZBUNDA, *Stolice dějin na české univerzitě v Praze*, část IV. Jaroslav Goll a Josef Pekař.

46 U Pekařových životopisců se můžeme setkat s myšlenkou, že Pekařova veřejná vystoupení z doby první světové války byla ovlivněna ohledy, s nimiž přistupoval k názorům svého učitele a přítele J. Golla, a snahou osobně se ho nedotknout prezentováním vlastních odlišných stanovisek. Je možné, že tento moment mohl ovlivňovat i rozdílné vnímání obou historiků ze strany jejich současníků. Viz např. Josef HANZAL, *Josef Pekař: život a dílo*, Praha 2002, s. 117–118; M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 128, 146, 162–163.

47 Cit. dle: MÚA, A AV ČR, f. V. Chaloupecký, k. 6, inv. č. 394 (3), J. H. Opočenský V. Chaloupeckému, 13. 7. 1917. Rozdíly v názorech J. Pekaře a některých jeho žáků demonstruje M. Kučera na textech vážících se ke slovenské otázce. M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 209.

udržoval úzké vazby s nově vzniklou Českou státoprávní demokracií,⁴⁸ nacházel v případě potřeby obhájce i mezi odhodlanými soudci svého učitele a přítele. Mezi nimi vynikala především osoba Jaroslava Werstadta.⁴⁹

Jaroslav Werstadt jako účastník české předválečné politiky

Werstadta k vystupování v roli arbitra v prostředí formujícího se československého státu nepochybně legitimizovala jeho předválečná i válečná minulost. V době vzniku samostatného Československa již měl za sebou desetiletou kariéru jednoho z vůdců české státoprávně pokrokové mládeže.⁵⁰ V roce 1908, v té době ještě jako student strojího inženýrství na pražské technice, patřil k pravidelným přispěvatelům Časopisu pokrokového studentstva. Na jeho stránkách kritizoval nejen „úpadkové mladočešství dr. Kramáře“⁵¹, kterého neváhal označit za „nešťastného vůdce nešťastné české politiky“⁵², ale i postoje T. G. Masaryka a realistické strany. Posledně jmenovaným vyčítal zejména způsob jejich argumentace: „Realistická metoda se ujala; čarovným slovíčkem ‚pokrokovost‘ provádějí se už znamenitě pokročilé manipulace; je dost neurčité, aby se při něm nemuselo nic myslet, ale mohlo se přikrýt jím všechno [...]. Kolegové potírající houževnatě fanatism náboženský a národnostní, stávají se obětmi fanatismu pokrokovosti.“⁵³ Ve svém komentáři k novému vydání Masarykova spisu *Česká otázka* v prosinci 1908 konstatoval, že pokrokářství překonalo realismus „sobě vlastní metodou: přežilo jej prostě, popřelo jej celou svou praxí“. Odmítal přitom realistické stanovisko konstatující, že problém Čechů jako malého národa, „lze řešiti jediné humanitou“, když „humanitářství“ označil za „absurdní a zruďné svou skrupulózností“ a stavěl

48 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 242.

49 Srov. Šifra (H.), *Josef Pekař, Z české fronty* (zpráva), Naše doba 26, leden 1919, seš. 4, s. 307. J. WERSTADT, *K Pekařově české frontě*, Národ, 14. 3. 1919, č. 11, s. 131. V podobném duchu rovněž: A. SVĚT, *Z české fronty*, Česká demokracie, 4. 7. 1919, č. 22, s. 7.

50 V květnu 1912 byl Werstadt přizván k ustavující schůzi odboru mladé generace státoprávně pokrokové strany. Viz MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 34, inv. č. 1553, Sekretariát strany státoprávně pokrokové J. Werstadtovi, 3. 5. 1912.

51 J. WERSTADT (šifra dt.), *Politické strany ve studentstvu*, ČPS 11, duben – květen 1908, č. 7 a 8, s. 160.

52 TÝŽ, *Z Našeho života*, ČPS 12, leden 1909, č. 4, s. 78.

53 TÝŽ (šifra Ad.T.), *Stávka (Poznámky a dokumenty)*, ČPS 11, červen – červenec 1908, č. 9 a 10, s. 191–197.

proti němu pokrokářské řešení chápající český problém jako „boj za svobodu“. Masaryka pak Werstadt neváhal označit za jednoho z původců dekadentnosti české politiky: „On, který přišel porážeti staré ‚fikce‘, postavil nové, jenže nebezpečnější; on, který přišel rozptýliti zmatky, rozmnožil je: vystoupil proti teroru starých hesel, aby terorizoval módními.“⁵⁴

Svůj radikalismus projevoval Werstadt i vůči dalším politickým stranám. Nescházeli mezi nimi ani národní socialisté a jejich představitelé: „Klofáč nepronášel sice ještě za hranicemi přípitku rakouskému císaři, ale dělá cosi mnohem trapnějšího: jede do Srbska s nebezpečnou tváří státníka, a když přijede, dušuje se před vídeňskými šmoky [tj. prodejnými novináři – pozn. JH], že on není velezrádce, že je jenom krotký, svých povinností dbalý žurnalista, jenž se jede informovat. [...] K čemu to věčné omývání? K čemu to obětavé a pilné ujišťování o svém dobráctví? Chtějí-li nás oceňchovat velezrádci, nebudeme je přesvědčovat o opaku; ať se tak děje právem či nikoliv, ať tomu sami věří nebo ne, kterákoliv z těch možností je příjemnější než stálé dokazování své neškodnosti.“⁵⁵ Výhrady formulované Werstadtem vůči ostatním českým politickým stranám však byly určeny především metodám, které jednotlivé subjekty v boji za dosažení svých plánů využívaly. Jejich cíle, směřující k prosazování českých nacionálních požadavků, ani zdaleka tak rozdílné nebyly.⁵⁶

V posledních předválečných letech se Werstadt již aktivně zapojoval i do jednání o společném postupu s realisty a po vypuknutí světového konfliktu neváhal vstoupit do služeb českého domácího protirakouského odboje spolupracujících s Masarykovou zahraniční akcí. V souvislosti s uvolněním, k němuž v habsburské monarchii došlo po nástupu Karla I. na trůn, se aktivně zapojil do činnosti nově založených opozičních periodik *Národ*, *Česká demokracie* a *Neodvislost*.⁵⁷ Vyzýval k vytvoření „velké strany české státní nezávislosti, která by zásadně byla otevřena

54 TÝŽ, *K novému vydání „České Otázky“*, ČPS 12, prosinec 1908, č. 2–3, s. 25–32.

55 Cit. dle: TÝŽ (šifra V.V.), *K situaci a budoucnosti české státoprávní opozice*, ČPS 12, červenec 1909, č. 8–10, s. 208–209. K vývoji Werstadtových stanovisek srov. Jaroslav KLIMEŠ, *Pro obrodu radikalismu*, Pokroková revue (dále PR) 10, 1913–1914, č. 7–8, s. 305–312.

56 Srov. J. WERSTADT, *Politické proudy ve studentstvu*, ČPS 13, prosinec 1909, č. 3, s. 51–56, leden 1910, č. 4, s. 74–79; [TÝŽ], *K naplnění šedesátky Masarykovy*, ČPS 13, březen 1910, č. 6, s. 121–124; TÝŽ (šifra J.W.), *Mezi stranami*, ČPS 15, 4. října 1911, č. 1, s. 1–5; [TÝŽ], *Dorozumění pokrokových ve studentstvu*, ČPS 15, listopad – prosinec 1911, č. 2–3, s. 17–22; 1912, č. 5, s. 65–68; TÝŽ (šifra J.Kš.), *Politická „formule svornosti“*, PR 10, červenec 1914, č. 10, s. 486–487.

57 K Werstadtově publikační činnosti v tomto období viz bibliografie sestavená Václavem Vinšem: Václav VINŠ, *Soupis prací Jaroslava Werstadta*, in: J. Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948, s. 223–225.

všem, kdo cítí nutnost jít bez ohledu napravo i nalevo a hlavně nahoru za konečným a důsledným řešením české otázky ve smyslu revolučně demokratického principu o sebeurčení národů⁵⁸, a dokládající nemožnost demokratizace habsburské monarchie volal po vzniku českého národního státu.⁵⁹ Neváhal přitom upozorňovat na osobnostní limity českých politických představitelů. Většinu českých poslanců zasedajících ve vídeňské říšské radě označoval za „politické maloživnostníky staré předválečné ráže“, kteří si až příliš navykli „na rakouský trh s politickými ideály a přesvědčeními národů“.⁶⁰ Jako rozhodující faktor ovlivňující další dění vnímal lid, z něhož bylo nejprve třeba zformovat národ.⁶¹

Historiografie a otázka služby národním zájmům

Od prvních týdnů roku 1918 můžeme na stránkách různých periodik pozorovat stále sílící stigmatizaci vlastní podstaty Gollovy vědecké práce. V lednu 1918 se Z. Nejedlý vyjádřil kriticky k odnárodnění historické vědy. „Nenárodní“ vědu označil za vědu „neživotnou“. Označujíc „historickou knihu“ za „národní bibli“ a „symbol pravé národní kultury“, zdůraznil význam českého národního dějepiscetví.⁶²

V září 1918 uzavřel J. Werstadt svou rozsáhlou studii věnovanou Josefu Kalouskovi konstatováním, „že s Gollovým jménem spojeno je daleko větší, ne-li naprosté a výlučné, zvědečtění, z odbornění naší historiografie, její odpolitizování a odaktualizování, její emancipace z vlivův a služeb veřejného života a denního zájmu. Historik je pouze historikem a pěstuje historii, která je také jen vědou, kvůli ní samé. Věda pro vědu je Gollův ideál. Reakce proti krajnostem Gollovy historické teorie i praxe ovšem později přijde a je zdravá a plodná.“⁶³ Na scénu se tak opět

58 J. WERSTADT (šifra J.W.), *K organizačnímu profilu české politiky válečné*, Nové Čechy (dále NČ) 1, leden 1918, č. 1, s. 38–39.

59 TÝŽ, *Demokracie a národové v habsburské monarchii*, NČ 1, únor 1918, č. 2, s. 57–63.

60 TÝŽ (šifra J.W.), *Pro zásadovou politiku*, NČ 1, březen 1918, č. 3, s. 140–142.

61 TÝŽ (šifra J.W.), *V Praze a ve Vídni*, ČPS 1, květen 1918, č. 5, s. 237–238. Vývoj svých názorů na Masaryka a jeho proměnu z „autora ‚České otázky‘ a vůdce tzv. realismu“ ve „spisovatele ‚Nové Evropy‘ a uznaného vůdce celých Čech za světové války i po ní“ se Werstadt pokusil vysvětlit v roce 1920. Viz J. WERSTADT, *Od „České otázky“ k „Nové Evropě“*. *Linie politického vývoje Masarykova*, Praha 1920.

62 Zdeněk NEJEDLÝ, *O národním dějepiscetví*, NČ 1, leden 1918, č. 1, s. 10–21. Viz rovněž M. HAVELKA, *Kdy a jak se Nejedlý rozešel s Gollovou školou*, DTK 7, 2010, č. 1, s. 113–123.

63 J. WERSTADT, *Josef Kalousek jako soudce našich dějin*, Naše doba 25, září 1918, seš. 10, s. 773. Srov. TÝŽ, *Bílá Hora v české historiografii (Příspěvek k tematice)*, PR 10, 1913–1914, č. 3, s. 117–121, č. 4, s. 175–181.

vrátilo jedno z témat předválečného sporu o smysl českých dějin, které v roce 1910 zformuloval Jindřich Vančura, známý české veřejnosti především jako překladatel děl Ernesta Denise. Tedy na jedné straně provozování historické vědy pro vědu samu, spojované především s J. Gollem, který „nevstoupil nikdy v arénu politického zápasu“, a na straně druhé postavení historie do služeb národa, reprezentované Tomášem Garriguem Masarykem.⁶⁴

S Masarykem spojované pojetí historie jako „účinné zbraně národního boje“ splňoval v očích české veřejnosti právě výše zmíněný E. Denis. Jeho práce *Konec samostatnosti české* (francouzsky 1890, česky 1893) a *Čechy po Bílé hoře* (francouzsky 1903, česky 1904–1905), popisující události až do roku 1901, byly vnímány jako pokračování díla Františka Palackého.⁶⁵ Jejich čtenáři přitom netušili, že Vančura oproti francouzskému originálu a v míře, která překračovala rozsah přiznaný v předmluvách k českému vydání obou prací,⁶⁶ svůj český překlad „obohatit“ o různé protiněmecky, protihabsbursky a protikatolicky laděné citace, stejně jako o pasáže potvrzující základní Masarykovy teze.⁶⁷ Díky Vančurovým překladům Denisových knih se Masarykovo pojetí české otázky posunulo od „pouhé filozofické konstrukce“ do pozice „reálného nástinu českých dějin“.⁶⁸ Z tohoto úhlu je třeba vnímat výjimečnou pozornost, které se Denis v českém veřejném životě těšil od

64 Jindřich VANČURA, *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, in: M. Havelka (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1997, s. 125–148. Vančurou vznesená obvinění přesvědčivě zpochybňuje a vyvrací Roman Pazderský. Viz R. PAZDESKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Praha 2018.

65 Popularitu Ernesta Denise v českém prostředí ilustruje např. blahopřejný telegram, který mu u příležitosti jeho šedesátých narozenin adresoval v lednu 1909 Svaz českoslovanského studentstva. Viz *Prof. Ernest Denis českému studentstvu*, ČPS 12, leden 1909, č. 4, s. 73–74.

66 Viz J. VANČURA, *Předmluva k českému vydání*, in: Ernest Denis, *Konec samostatnosti české*, Praha 1893, s. XVI–XVIII; J. VANČURA, *Předmluva k českému vydání*, in: E. Denis, *Čechy po Bílé hoře*, Praha 1904–1905, s. III–VI.

67 V tomto ohledu si zaslouží pozornost zpráva J. Pekaře o Denisově životopisu, který v roce 1923 vydal právě J. Vančura. Pekař zde mimo jiné konstatoval, že se Vančura nespokojil „s úlohou prostého vypravěče, citujícího z listů Denisových nebo sestavujícího datový materiál v obraz přehledný, nýbrž užil své práce častěji, aby dal průchod svým stanoviskům, svým láskám a nenávistem“. Cit. dle: J. PEKAŘ, *Jindřich Vančura, Arnošt Denis* (zpráva), ČCH 30, 1924, s. 386–388.

68 Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Český překlad Denisova díla v kontextu sporu o smysl českých dějin*, *Dějiny a současnost* 23, 2001, č. 5, s. 28–32. Srov. rovněž: TÁŽ, *Jindřich Vančura a Jaroslav Goll – anatomie jednoho (ne)přátelství (rekonstrukce životních osudů historika Gollovou školou zapomenuté generace)*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005, s. 243–267.

prvních dnů existence samostatného Československa.⁶⁹ Jeho práce přitom byly vnímány i jako protiklad působení příslušníků tzv. Gollovy školy.⁷⁰

Boj za českou národní samostatnost, probíhající v době právě skončené války, skýtal obrovský propagandistický potenciál, jehož využití bylo jedním z důležitých předpokladů pro další úspěšné budování československého státu. Již 12. prosince 1918 označil V. Kybal za „velkou úlohu republikánského dějepisce českého“ studium „české historie světové války“. Období let 1914–1918 vnímal jako „bohatou zbrojnicí argumentů politických a diplomatických“. Navrhoval proto, aby na pražské univerzitě byl zřízen „obor pro dějiny soudobé se zvláštním zřením k dějinám světové války“. S tím úzce souviselo i vědomí potřeby shromáždit příslušný archivní materiál a uložit jej ve zvláštním československém archivu světové války [...]. Shromážděná dokumentace měla v budoucnu umožnit „zbudovati důstojný pomník onoho skrytého a tichého hrdinství československého národa“.⁷¹ Tyto aktivity byly podporovány ředitelem pražského zemského archivu J. B. Novákem.⁷²

Myšlenka zmíněné „argumentační zbrojnice“ byla naplněna o několik týdnů později. Za duchovního otce těchto aktivit je označován již mnohokrát zmíněný J. Werstadt. Nezávisle na Kybalovi a Novákovi představil krátce po převratu z 28. října 1918 svému příteli Otto Plachtovi, úředníku ministerstva školství a národní osvěty, své úvahy o nutnosti vybudovat zvláštní „Archiv národního osvobození“.⁷³ Jeho úkoly plně korespondovaly s představami popsány Kybalem. Poté, co byli do těchto plánů zasvěceni předseda Zemského správního výboru Bohuslav Franta a jeho přísedící a referent o zemském archivu Karel Stanislav

69 Již na svém druhém zasedání, konaném 15. listopadu 1918, projednávalo Národní shromáždění návrh, aby byl E. Denisovi „vysloven dík národa za vše, co pro národ vykonal“. Viz Návrh na vyslovení díky Arnoštu Denisovi, 14. 11. 1918, Tisk Národního shromáždění československého č. 15, in: Společná československá digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0015_00.htm (20. 5. 2020). Srov. rovněž slavnostní přednáška pronesená J. Pekařem 11. 2. 1919 u příležitosti oslav Denisových sedmdesátých narozenin: J. PEKAŘ, *Arnošt Denis*, ČČH 25, 1919, s. 1–14.

70 J. Goll byl paradoxně tím, kdo J. Vančuru nakladatelství Bursík a Kohout doporučil jako překladatele Denisových knih. Goll sám pak oceňoval Denisovu schopnost syntézy. Viz J. GOLL, *Arnošt Denis*, ČČH 10, 1904, s. 69–78, 153–176. Srov. Vlastimil KYBAL, *Arnošt Denis a Bílá Hora: kritická studie*, Praha 1912.

71 V. KYBAL, *Československý archiv světové války. (Upozornění širším kruhům)*, Národ, 12. 12. 1918, č. 49, s. 605–606.

72 Karel STRAKA, *Památník osvobození (1929–1939) a jeho předchůdci*, HaV 58, 2009, č. 3, s. 32.

73 Tento vývoj se shodoval s děním v řadě dalších států. Viz J. WERSTADT, *Střediska dokumentů a studií z dějin války světové v cizině*, Praha 1925.

Sokol, následoval 3. ledna 1919 návrh, v němž ředitelství zemského archivu vyzývalo Zemský správní výbor v Praze, „aby při zemském archivu byl neodkladně zřízen archiv českého národního osvobození“. Již 15. ledna byl návrh schválen a o deset dnů později přinesl denní tisk programový projev o cílech Archivu národního osvobození československého, do jehož čela byl jmenován jeho spiritus agens J. Werstadt.⁷⁴ Svým programem se archiv přihlásil k symbolickým centrům české paměti: „Může-li dějepisec, hledící na přítomnost z perspektivy věků, přirovnati vůbec k českému dnešku nějaký zjev národní minulosti co do osudové závažnosti jeho, pak je to slavná revoluce husitských Čech nebo osudná katastrofa Čech bělohorských.“⁷⁵ Jeho ředitel se měl stát hlavním strážcem paměti československé revoluce.⁷⁶

Werstadtův „nový pragmatismus“

Z pozice aktivního spolupracovníka domácího protirakouského odboje se Jaroslav Werstadt již na počátku roku 1918 účastnil politických jednání vedoucích ke vzniku České státoprávní demokracie a byl jedním ze zakladatelů Mladé generace této strany.⁷⁷ Stranický výkonný výbor jej rovněž přizval k práci ve svém tiskovém odboru.⁷⁸ Známost z prostředí mladé inteligence Werstadta spojovala také s již zmíněným O. Plachtem, když jejich jména nalezneme, vedle řady jiných, i mezi signatáři proklamace o založení Mladé generace Československé státoprávní demokracie.⁷⁹ Úzké propojení Werstadta s představiteli formujících se elit vznikajícího československého státu názorně demonstruje i pozdrav, který mu po svém návratu předali účastníci ženevských jednání, probíhajících na přelomu října

74 TÝŽ, *Předchůdci „Památníku osvobození“*. (Kus organizační historie našich středisk pro památky a dokumenty let 1914–1918), Zprávy Českého zemského archivu 7, 1931, s. 203–206; K. STRAKA, *Památník osvobození (1929–1939)*, s. 32–33.

75 Cit. dle: Zpráva zemského archivu o založení a úkolu Archivu národního osvobození československého z ledna r. 1919, in: J. WERSTADT, *Předchůdci „Památníku osvobození“*, s. 229–233.

76 Srov. J. WERSTADT, *Ve lví stopě*, Služba 1, září 1920, č. 10, s. 304–308.

77 Josef TOMEŠ, *Nás bylo málo jen, než přišly tisíce... Česká strana státoprávně pokroková (1908–1918)*, Praha 2018, s. 163. K vlastním jednáním viz např. *Mládež za politické sjednocení*, NL, 1. 1. 1918 č. 1, (II. vydání pro Prahu), s. 1.

78 MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 34, inv. č. 1553, Výkonný výbor České státoprávní demokracie J. Werstadtovi, 1. 3. 1918. K problematice formování skupiny Mladá generace viz Jan MAŘICA, *Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení*, Brno 2018, s. 35–39.

79 *Mládež za politické sjednocení*, NL, 1. 1. 1918, č. 1, (II. vydání pro Prahu), s. 1.

a listopadu 1918 mezi reprezentanty českého politického života na straně jedné a zástupci zahraničního odboje na straně druhé. Mezi signatáři pohlednice nescházeli Edvard Beneš a Přemysl Šámal.⁸⁰ V prosinci 1918 Werstadta nalezneme mezi osobnostmi vítajícími prezidenta Masaryka, navracejícího se z exilu do vlasti, ve velké dvoraně Wilsonova nádraží v Praze.⁸¹

Nejbližší měsíce Werstadtovu věrnost Masarykovi a jeho spolupracovníkům potvrdily. V únoru 1919 byl sice zvolen předsedou národnědemokratické Mladé generace, s politikou strany se však stále více rozcházel. Sbližoval se naopak s formující se skupinou tzv. Hradu. Neúspěch národních demokratů v parlamentních volbách z dubna 1920 v rámci Mladé generace znamenal výrazné posílení opozičního křídla, ústící v červenci téhož roku v pád Werstadtova vedení a následně v jeho odchod ze strany.⁸² V prosinci 1919 přispěl Werstadt anonymním memoárovým textem k formování obrazu tzv. Maffie představované jako ústředí českého domácího protirakouského odboje spolupracujícího úzce s Masarykovou akcí.⁸³

Zájem představitelů mladého československého státu o Werstadtovo působení v čele Archivu národního osvobození zřetelně ukazuje jeho cesta vedoucí k získu doktorského titulu, který byl patrně jednou z podmínek pro dosažení tohoto postu. Asi do února roku 1919 spadá nedatovaný dopis O. Plachta J. Werstadtovi, rozebírající celou situaci: „Milý příteli, lituji velice, že se věc nepodařila naráz. Nevadí však, našel jsem jinou cestu. Bude asi na místo [vedoucího Archivu národního osvobození – pozn. JH] vypsán konkurz, musíte proto mít brzy doktorát. Předem jsem už projednal, čeho třeba s referentem a prof. Pekařem a projednám i s ostatními historiky. V úterý mi dodejte svoji žádost, aby Vám byla prominuta maturita, započítány mimořádné semestry a abyste byl připuštěn k přísným zkouškám doktorským, vše s doklady. Žádost dostane k vyjádření Pekař, Krofta, Šusta, Novotný a pak ji pošleme sboru fil[ozofické] fakulty s pokynem, aby se jí vyhovělo. Za Vaši disertaci podejte Kalouska,⁸⁴ projednejte si to s Pekařem,

80 MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 5, inv. č. 134, E. Beneš a další J. Werstadtovi. Nedatovaná pohlednice byla Werstadtovi předána patrně jako památka na zmíněná jednání po návratu podepsaných osob do vlasti.

81 Tamtéž, k. 33, inv. č. 1530, Vstupenka do velké dvorany Wilsonova nádraží v den slavnostního příjezdu prezidenta Masaryka.

82 J. MAŘICA, *Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení*, s. 35–39.

83 [J. WERSTADT], *Ze vzpomínek Starckových*, s. 17–21.

84 Viz J. WERSTADT, *Josef Kalousek jako soudce našich dějin. Kapitola z ideového vývoje českého dějepiscství*, *Naše doba* 25, leden 1918, č. 4, s. 246–254; únor 1918, č. 5, s. 341–347; březen 1918, č. 6, s. 441–448; duben 1918, č. 7, s. 524–530; květen 1918, č. 8, s. 603–610; červen 1918, č. 9, s. 690–694; červenec 1918, č. 9, s. 763–775.

a hlavně začněte se učit a za 6 neděl můžete být doktorem. Těším se na to velice a přijdu Vám na promoci.“⁸⁵

Werstadtův problém spočíval ve skutečnosti, že jako absolvent reálky nedisponoval dokladem o znalosti klasické latiny a řečtiny. Nesplňoval tak jeden ze základních formálních předpokladů pro připuštění k rigorózním zkouškám na filozofické fakultě pražské univerzity. V souladu s Plachtovým doporučením se proto obrátil na děkanát filozofické fakulty s žádostí o prominutí doplňovací maturitní zkoušky a o uznání 8 semestrů, které v letech 1912–1916 absolvoval jako mimořádný posluchač historie a geografie na filozofické fakultě české univerzity. Argumentoval přitom tvrzením, že 1) „mezi studijním postavením jeho a postavením posluchače řádného nebylo než rozdílu formálního“; 2) „že již jako technik věnoval se vážné činnosti publicistické a od počátku svých historických studií samostatnými a kritickými referáty zkoušel se v práci literárně vědecké“; 3) „že chce věnovati se studiím politických dějin nejnovějších a současných, pro něž přináší sobě zájem a jistou průpravu z dosavadní činnosti politicko-publicistické“; 4) „že dokonalá znalost jazyků klasických nepadá v jeho případě na váhu, z jazyka latinského pak že osvojil si tolik, kolik je historikovi třeba, takže mohl se účastniti se zdarem i seminárních cvičení v pramenech středověkých a kolokvovati např. i z paleografie latinské s prospěchem velmi dobrým“; 5) „že chce doktorátu filosofie dosáhnouti jen proto, aby pak získal požadované formální kvalifikace pro existenční postavení, které by mu umožnilo oddati se co nejpilněji vědecké práci o dějinách moderních, práci, v níž od let touží najíti svůj obsah života.“⁸⁶

Obhajoby Werstadtovy žádosti se ujal profesor J. Šusta.⁸⁷ Zdůraznil, „že jmenovaný neopomenul složiti zkoušku doplňovací z pouhého pohodlí nebo pro nedostatečnou píli, nýbrž jen proto, že byl od I. semestru studií filozofických příliš intenzivně zabaven studiem dějin novodobých a nedovedl se od jejich problému odtrhnouti“. Odkazoval přitom na řadu Werstadtových publicistických prací, které podle Šusty byly „podstatným obohacením“ dosavadního poznání a svědčily o žadatelově „důvtipu nadprůměrném a o píli svědomité“.⁸⁸

V této souvislosti nepochybně zaujme i Šustovo zhodnocení Werstadta jako historika, vypracované v březnu 1919 pro potřeby prezidentské kanceláře: „Pan

85 MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 12, inv. č. 581, O. Placht J. Werstadtovi, nedatováno.

86 Národní archiv (dále NA), f. Ministerstvo školství a kultury (dále MŠK), Praha – osobní, k. 274, Jaroslav Werstadt, spis č.j. 13.500.

87 Werstadtův podporovatel Otto Placht byl jako historik žákem Josefa Šusty. Viz Zdeněk KALISTA, *Po proudu života* (2), Jarmila Višková (ed.), Brno 1996, s. 246.

88 NA, f. MŠK, Praha – osobní, k. 274, Jaroslav Werstadt, spis č.j. 13.500.

W[erstadt] osvědčil se jako schopný historik-žurnalista četnými články; v nich jevil se vždy horlivým stoupencem staré frakce státoprávní (Hajnovy). Zná francouzsky a snad trochu rusky a anglicky. Je nadaný, trochu však jednostranně vyvinut; zájem politický, až příliš programově ohraničený, v něm zastínil poněkud ostatní složky. Povahou jest spolehlivý, trochu snad umíněný a k podivínství sklonný.⁸⁹

Kladnému vyřízení Werstadtovy žádosti nedokázal zabránit ani profesor Bidlo, trvající na požadavku prokázání znalosti klasických jazyků. Vyslovil přitom obavu, že takovéto prolomení pravidel bude mít za následek řadu dalších obdobných žádostí, kdy „lidé nekvalifikovaní budou se dovolávat případu Werstadtova, třebaž se při něm zdůrazňuje jeho zvláštní výjimečnost“. Ironicky dodával, že takto získaný doktorát bude podobný udělení čestného doktorátu, „jež se děje jen u lidí vědecky velmi zasloužilých“.⁹⁰

Kýženého doktorského titulu se Werstadt dočkal v červenci 1920. Jako disertaci nakonec předložil dosud nepublikovanou práci „Politické dějepisectví devatenáctého století a jeho čeští představitelé“,⁹¹ v níž prohloubil a doplnil své texty publikované dosud na dané téma.⁹² Její závěrečnou část můžeme vnímat jako jakési Werstadtovo programové prohlášení pro jeho další činnost na poli české historie. Světovou válku vnímal jako „veliký mezník a veliké účtování“, které „nutí k dalekosáhlému a pronikavému přehodnocení hodnot“. V této souvislosti konstatoval: „Pokud jde o českého historika, netřeba mu dokazovati, co sám příliš dobře ví a příliš živě cítí: že jeho poměr k bělohorskému dramatu a problému se od základu mění, že se mění jeho poměr k celé naší habsburské a rakouské minulosti. To vše je nyní už jenom historie, kdežto do nedávna to byl především život, náš bolestný a těžký český život. Dějepisec půjde nyní s jistým klidem za poznáním, jak

89 MÚA, Archiv Ústavu T. G. Masaryka, f. T. G. Masaryk, k. 370, sign. R-2-3/e, J. Šusta P. Šámalovi, 14. 3. 1919.

90 NA, f. MŠK, Praha – osobní, k. 274, Jaroslav Werstadt, spis č.j. 13.500. Bidlovo stanovisko podpořili rovněž další tři členové profesorského sboru filozofické fakulty. Viz Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), f. Filozofická fakulta UK (dále FF UK), k. 3, Protokol ze schůze profesorského sboru, 27. 2. a 6. 3. 1919.

91 J. WERSTADT, *Politické dějepisectví devatenáctého století a jeho čeští představitelé (Kapitola z ideového vývoje moderní české historiografie)*, ČČH 26, 1920, s. 1–93.

92 Viz J. WERSTADT, *Bílá Hora v české historiografii (Příspěvek k tematice)*, PR 10, 1913–1914, č. 3, s. 117–121, č. 4, s. 175–181. TÝŽ, *Josef Kalousek jako soudce našich dějin*. TÝŽ, *Tomkovo historické kacířství (Jubilejní kapitola z ideového vývoje českého dějepisectví)*, Česká revue 11, červenec 1918, č. 10, s. 599–607; srpen 1918, č. 11, s. 684–695; říjen 1918, č. 12, s. 732–740. Srov. TÝŽ, *Na ochranu politické závěti Palackého*, Neodvislost, 12. 9. 1917, č. 3, s. 3–4; 19. 9. 1917, č. 4, s. 2; 24. 10. 1917, č. 9, s. 3; 31. 10. 1917, č. 10, s. 1. Srov. rovněž: TÝŽ, *Mobilisovaná věda (Ke knížce časových historicko-politických úvah prof. Pekaře)*, Lidové noviny, 7. 8. 1917, č. 215, s. 1–2.

to bylo, neznepokojován ustavičnou vyčítavou připomínkou toho, co je a co by mělo být, neboť je konec naší pobělohorské poroby pode jhem Habsburků. A toto nové historické poznávání bude teprve nyní možné, nejenom pro odkrytí různých tajných státních a dvorských archivů [...], nýbrž i proto, že český historik a český člověk vůbec může o minulosti svého národa mysliti a mluvití svobodně teprve ve své osvobozené zemi – že například o nešťastném a osudném spojení Čech s Habsburky a obětování národa, poraženého v zápasech s cizí dynastií, teprve po jejich vyhnání ze země může býti pověděna pravda.“⁹³

Werstadt si neodpustil ani kritiku tzv. Gollovy školy, v níž „historik je pouze historikem a pěstuje historii jen pro ni samu,“ když zdůrazňoval, že „věda je k tomu, aby sloužila životu“.⁹⁴ Přihlásil se tak zcela k postojům T. G. Masaryka, brojícího proti „ultravědeckému pozitivismu, který redukuje mravní odpovědnost jednotlivců ve válce [...] a skrývá pod pláštěm filozofie a historie mravní lhostejnost a nerozhodnost“. Současně zdůraznil Masarykova slova, že „proti této pasivitě málo přirozené a proti tomuto mravnímu diletantismu, který v životě skutečném sklání se před úspěchem, připojujeme se k těm, pro něž historie je soudem světa, jednotlivcův i národů, a kteří pod tíhou světových událostí neztrácejí víry v morální odpovědnost a v povinnost pomáhati s povinností stále rostoucí v boji za svobodu národův a lidstva.“⁹⁵ Pro označení tohoto přístupu k výkladu dějin, jehož hlavním rysem je podle Werstadta „vědomí a přesvědčení, že je třeba, abychom – jsme-li historiky – činili zadost minulosti i přítomnosti, abychom byli právi dějinám i životu,“ použil termín „nový pragmatismus“.⁹⁶

Svým charakterem i celkově aktualizujícím vyzněním se Werstadtova disertace zcela vymykala pracím, které byly na filozofické fakultě běžně předkládány k obhajobě. Jednalo se spíše o rozsáhlý publicistický text snažící se analyzovat českou historiografickou produkci uplynulého století. Od Werstadtových dosavadních časopiseckých a novinářských pojednání se lišil především svou délkou. Skutečné zvládnutí historického řemesla, především schopnost práce s historickými prameny, však mohl dokládat jen stěží.⁹⁷

93 TÝŽ, *Politické dějepisectví devatenáctého století a jeho čeští představitelé*, s. 77.

94 Tamtéž, s. 87.

95 Srov. TÝŽ, *Thomas G. Masaryk, L'Europe Nouvelle* (recenze), ČČH 25, 1919, s. 123–127. Již na konci roku 1918 psal Werstadt o Masarykovi jako o „nástroji Prozřetelnosti“ a „jediném našem filozofovi dějin“. J. WERSTADT, *Z dobového komentáře*, NČ 1, listopad – prosinec 1918, č. 9–10, s. 411–415.

96 TÝŽ, *Politické dějepisectví devatenáctého století a jeho čeští představitelé*, s. 89–93. Srov. pojetí tzv. „pragmatického dějepisu“ u Františka Palackého. Viz Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 77.

97 Srov. Jan HAVRÁNEK – Karel KUČERA (eds.), *Disertace pražské university 1882–1953*, 1. sv., zprac. Marie Tulachová, Praha 1965; Jiří PEŠEK, *Historiografie ve světle disertací na pražské*

Posuzovateli disertace byli profesori V. Novotný a J. Pekař. První jmenovaný kladně hodnotil její „svižný“ styl a schopnost autora „výsledky svého přemýšlení obratně a poutavě podati“. Neskrýval však, že právě v tom spočívá i určitá slabina, neboť „snaha po plynulé dikci a vtipném podání někde zastírá ulpění na povrchu bez náležité hloubky“. Novotného kritika se týkala i poněkud svérázné práce s prameny, když „jednotlivé citáty z historických spisovatelů převzaty jsou nikoli z nich samých, nýbrž z literatury o nich“. Autor si tak tvoří svůj soud „spíše na základě literatury, než z vlastního přímého studia příslušných autorů“. Pozornost si zaslouží i konstatování, že „na nejednom místě jest patrné, že [Werstadt] přistupuje k řešení otázky s jistými předpojatými a dílem jen z četby o předmětu získanými názory, pro něž teprve hledí nalézt důkazy, takže velmi často lze tu býti mínění odchýlného“. Podobně J. Pekař konstatoval, že „práce věcně i formálně vyniká nad obvyklý typ disertací; autor jeví se svéráznou individualitou vědeckou, vědomou si sebe i svého cíle“. Přesto si ani on neodpustil výhrady, které vztahoval především k myšlence tzv. nového pragmatismu. Spatřoval zde nebezpečí, „že žádoucím cíli bude obětováno leccos z toho, co žádáme od dějepisu“.⁹⁸

Přes uvedené výhrady se však oba hodnotitelé shodli, že předložená práce může být bez jakýchkoliv problémů akceptována jako východisko pro následné rigorózní zkoušky. Po jejich úspěšném absolvování byl Werstadt 13. července 1920 promován doktorem filozofie. Následujícího dne mu ředitel zemského archivu J. B. Novák vystavil vysvědčení potvrzující, že od 20. ledna 1919 byl „zaměstnán v zemském archivu českém pracemi souvisejícími se zakládáním a pořádáním archivu národního osvobození a že jak svými schopnostmi a znalostí literatury, tak svou vytrvalou prací a osobními známostmi s vůdčími činiteli našeho boje za svobodu se stal pro tento nový podnik nepostradatelným“. O týden později byl Werstadt na základě rozhodnutí Zemského správního výboru jmenován s platností od 1. srpna 1920 koncipistou zemského archivu.⁹⁹ Ředitel Novák mu při této příležitosti pogrataloval „k zakončení trapné pouti za pevným postavením“ a dodával: „Teď teprve se budete moci volně rozletět za velikým cílem, který nás oba

české univerzitě v letech 1882–1939, in: J. Pešek, Setkání s Klio. Studie z dějin dějepisectví, Praha 2014, s. 566–584.

98 AUK, f. FF UK, k. 108, inv. č. 1267, posudky V. Novotného (14. 3. 1920) a J. Pekaře (28. 2. 1920) na disertační práci J. Werstadta.

99 MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 1, inv. č. 13, Doklady o činnosti v Archivu národního osvobození při Archivu země České v Praze.

tak těsně spojuje.“¹⁰⁰ Cesta k praktickému naplňování úkolů „nového pragmatismu“ se zdála být volná.

Jakkoliv v sobě uvedený případ nese zřetelné stopy klientelismu, nebyl v dobovém kontextu zcela výjimečný. Paralely můžeme hledat především v souvislosti s tzv. legionářskými zákony, usilujícími o zvýhodnění příslušníků československých legií v řadě aspektů veřejného života.¹⁰¹ Z tohoto úhlu pohledu lze Werstadtovu cestu vedoucí k zisku doktorského titulu rovněž vnímat jako snahu o jakousi garanci správného výkladu československé revoluce let 1914–1918.

Československá revoluce 1914–1918 jako součást sporu o smysl českých dějin

B. Jiroušek charakterizoval spor o smysl českých dějin v jeho vrcholné fázi především jako spor „o vlivové pozice, o vlastnictví symbolického kapitálu opravňujícího k výkladu národní minulosti a tudíž i současnosti – a teprve potom o interpretace dějin“. Tento střet „byl především bitvou o ovládnutí práva na výklad českých dějin, nikoli skutečným střetem o pojetí tohoto výkladu“.¹⁰² Jednalo se přitom zejména o výklad historických období, která můžeme označit za symbolická centra české kulturní, politické a historické paměti, jako bylo husitství, bitva na Bílé hoře, doba pobělohorská, národní obrození apod.¹⁰³ Nyní se do této skupiny měla zařadit tzv. československá revoluce let 1914–1918. Bylo proto třeba co nejdříve vymezit okruh osob disponujících oficiálně uznávaným a většinou společností respektovaným právem na výklad tohoto úseku národních dějin.¹⁰⁴

Význam, který byl formující se prvorepublikovou společností této otázce přikládán, můžeme demonstrovat na epizodě spojené s cestou E. Denise do Prahy na počátku listopadu 1920. Ostrou polemiku vyvolala myšlenka členů I. třídy České akademie věd a umění, aby na její slavnostní schůzi přivítal francouzského

100 Tamtéž, k. 11, inv. č. 529, J. B. Novák J. Werstadtovi, 3. 8. 1920.

101 I. ŠEDIVÝ, *Legionářská republika? K systému legionářského zákonodárství a sociální péče v meziválečné ČSR*, HaV 51, 2002, č. 1, s. 158–184.

102 B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 23–24.

103 K problematice tzv. symbolických center viz M. HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 6–44.

104 K potřebě lidské společnosti identifikovat se s konkrétními osobnostmi a historickými příběhy velmi srozumitelně viz Vít STROBACH, *Historik jako nositel paměti, dějiny a hra*, DTK 6, 2009, č. 2, s. 232–250.

hosta, jako nestor svého oboru, tehdy již čtyřiasedmdesátiletý J. Goll. V den Denisova příjezdu zahájil konfrontaci na stránkách deníku *Čas* J. Werstadt. Ve svém rozkladu postavil proti sobě Denise a Golla jako dva nezpochybnitelné antipody, když nad vědecký obor spojující oba muže postavil jejich účast v protirakouském odboji: „Kdybychom v Denisovi vítali jenom největšího historika novodobých Čech, bylo by možno, aby jej v akademii oslovoval senior českých historiků, jehož vědeckých zásluh nepopíráme. Avšak v Denisovi pozdravíme stejně vroucně velkého spolubojovníka za českou neodvislost, který takřka v první den propuknutí světového zápasu postavil se na bojiště proti Habsburkům a Hohenzollernům a který je skutečným spoluvůrcem naší státní svobody. A tohoto Denise že by měl, že by mohl, že by směl v české akademii vítati muž, který [...] v panské sněmovně jediný z českých členů měl smutnou odvahu ke všem hlasováním, jež si císařští přáli.“¹⁰⁵

Na Gollovu obhajobu vystoupil J. Pekař, který na rozdíl od Werstadta zdůrazňoval Denisovu roli historika: „Goll byl vybrán jako senior historiků [...]. S tím nemůže mít problém ani ten, kdo odsuzuje Gollovu politiku z doby války.“ V té souvislosti Pekař dodával: „Nesouhlasil jsem s touto politikou také, ale stýkal jsem se s prof. Gollem během posledních let dosti často, abych mohl vydati svědectví, že motivy i cíle jeho stanovisek byly naprosto čestné. [...] Prof. Goll byl přesvědčen, že jedná v duchu českého programu a ve prospěch české věci. Až bude možné vyložit vývoj situace u nás v letech 1914–1918 podle pravdy, bude souditi veřejnost, jak nepochybuji, o politice jeho a těch, co s ním souhlasili, spravedlivěji, třeba se ukázalo, že politika ta byla omylem.“ Pekař se nepochybně pokoušel čtenáře svého textu do jisté míry dojmout zdůrazňováním Gollova věku a zásluh, když používal slova jako „stařec“, „muž, který si zjednal tak veliké vědecké a učitelské zásluhy“, „stařec, stojící na pokraji hrobu“, který se politikem stal „bezděky“ apod. Neváhal rovněž (aniž by jmenoval) zaútočit na Gollovy kritiky, jejichž ataky označil za „nespravedlivé“, neboť řada osob se stejnými názory jako Goll se těší „moci a oblibě“. „Útoky“, podle Pekaře, „vycházejí od lidí, kteří v době, kdy šlo o zodpovědné rozhodnutí, jak se zachovati, aby národu z toho nevzešla škoda nedohledná, byli v šťastné situaci, že mohli schováni čekati, jak věc dopadne – aby potom zahrnuli politiky, kteří ztroskotali, vši vehemencí svého vlasteneckého opovržení. [...] A snad vycházejí takové útoky i od lidí, kteří předstírají potřebu národní čistoty, aby vskutku posloužili jen svým starým osobním nenávistem.“¹⁰⁶

105 Cit. dle: J. WERSTADT, *Neuvěřitelná novina*, Čas, 31. 10. 1920, č. 120, s. 6.

106 Cit. dle: J. PEKAŘ, *Ve věci profesora Golla*, Národní politika, 5. 11. 1920, č. 305, s. 5.

Werstadt však i nadále zdůrazňoval, že „Goll svým vystupováním za války byl diskvalifikován, aby vítal Denise [...]“.¹⁰⁷ Byl sice ochoten připustit Gollovo přesvědčení, že za války jednal „ve prospěch české věci“, odmítal však, že by toto jednání bylo „v duchu českého programu“. Při znalosti a respektu ke Gollovým vědeckým a učitelským zásluhám zdůrazňoval, že „vědecké zásluhy a národně-reprezentační kvalifikace jsou dvě různé věci“.¹⁰⁸ Pekařovo ohrazení tak změnu stanoviska nepřineslo. Skutečnost, že v následujících dnech mohl on sám vystupovat jako jedna z hlavních postav doprovázejících E. Denise při jeho pražském pobytu,¹⁰⁹ však názorně ukázala, že diskvalifikace se týká pouze Gollovy osoby, a nikoliv celé Gollovy školy. Tím spíše, že zmiňováno nebylo ani usnesení profesorského sboru filozofické fakulty české univerzity, který v květnu 1916 přijal jednomyslně návrh tehdejšího děkana Jaroslava Bidla, aby Denis, jenž se v časopise *La Nation Tchèque*, „dopouští hrubých urážek proti nejjasnějšímu panovníckému domu a vystupuje nepřátelsky proti mocnářství rakousko-uherskému“, byl vyškrtnut ze seznamu čestných doktorů Univerzity Karlovy.¹¹⁰

Werstadt byl přesvědčen, že světová válka a vznik samostatného Československa budou mít mimo jiné za následek silící zájem o „dějiny nejnovější a současné“. Zároveň si však uvědomoval deficit, s nímž se v daném ohledu musela česká historiografie vypořádat. Počátek tohoto problému spatřoval již v samotné vysokoškolské výuce dějin na pražské české univerzitě v letech 1914–1918. Studenti zde podle něj stáli před nabídkou dvojích dějin. Na jedné straně těch, o nichž slyšeli v univerzitních posluchárnách, na straně druhé těch, „které tam venku převracejí svět“. Tedy „dějin psaných“ a „dějin skutečných“, mezi nimiž však zela „propast“. Werstadt jednoznačně podporoval již zmíněné Kybalovy úvahy o potřebě „zřízení zvláštní univerzitní stolice dějin současných“, která by měla „velký význam průkopný a výchovný“. Za nezbytné přitom považoval „definitivně historicky zúčtovat s naší rakouskou minulostí“ a zároveň „osvětliti dopodrobna vrcholná léta našeho národního života od probuzení, léta světové vojny, v nichž se dovršilo politické obrození nejprve vnitřním a potom i zevním vítězstvím myšlenky národního státu“. Ústředním tématem „nového dějepisectví československého“ se tak měly stát „Čechy

107 J. WERSTADT, *Národní listy si rády zapolemují*, Čas, 4. 11. 1920, č. 122, s. 4.

108 TÝŽ, *Ve věci profesora Golla*, Čas, 6. 11. 1920, č. 124, s. 4.

109 Viz zprávy v dobovém tisku, případně J. HANZAL (ed.), *Deníky Josefa Pekaře 1916–1933*, Praha 2000, s. 77.

110 AUK, f. FF UK, k. 2, Protokol ze schůze profesorského sboru, 11. 5. 1916. Více k Bidlově roli viz Marek ĐURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo jako osoba veřejná*, in: Dagmar Blümllová a kol. (eds.), Čas optimismu a ctižádostivých nadějí. Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929), České Budějovice 2009, s. 60–61.

a světová válka“. Za první krok v tomto směru pokládal založení „českého archivu světové války nazvaného Archivem národního osvobození československého“. ¹¹¹

Výzkum československé revoluce a jeho institucionální zajištění

Zatímco úvahy o vybudování univerzitní katedry zabývající se studiem nejnovějších dějin se ukázaly jako liché, ¹¹² když jejich studium považovali někteří profesori za srovnatelné s žurnalistikou, ¹¹³ Archiv národního osvobození svou pozici posiloval. Jeho idea přitom „nevycházela z principů archivní teorie, ale z dané společenské potřeby“. V rámci takto budované účelové instituce se archivní pravidla musela podříditi specifickému účelu zařízení. Archiv národního osvobození zaměřil své

111 J. WERSTADT, *Dějiny skutečné a psané (K založení Archivu národního osvobození československého)*, NČ 2, 1919, č. 1–5, s. 65–70.

112 Na základě studia protokolů ze zasedání profesorského sboru filozofické fakulty Univerzity Karlovy z let 1918–1923 se zdá, že tato otázka nebyla v rámci fakulty žádným způsobem řešena. Viz AUK, f. FF UK, k. 3, Protokoly schůzí profesorského sboru z let 1918–1923. Tuto zdrženlivost je třeba vnímat nejen jako projev politického konzervatismu, ale zároveň jako důsledek metodologického přístupu uplatňovaného v uplynulých desetiletích univerzitní historickou vědou, spatřující hlavní těžiště bádání v pramenném výzkumu. Srov. J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 240–254. Ještě v první polovině třicátých let 20. století získala např. historička Milada Paulová, která se od vzniku ČSR velmi intenzivně věnovala dějinám českého a jihoslovenského protirakouského odboje z let 1914–1918, titul mimořádné profesorky na základě práce ze středověkých dějin. Viz Milada PAULOVÁ, *Účast Srbů při třetí výpravě křížové*, Byzantinoslavica V, 1933, s. 235–303 (vyšlo rovněž jako zvláštní otisk). Více viz D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (eds.), „*Drahý pane kancléři...*“ *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala*, I. díl (1921–1935), Praha 2011, s. 32–33; TÍŽ (eds.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová: Strět generací? Paměti a vzájemná korespondence zakladatelů české byzantologie a slovanských studií*, Praha 2014, s. 19.

113 Viz M. Paulová, K mému konfliktu s prof. Bidlem, 26. 1. 1964, in: D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (eds.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová: Strět generací?*, s. 154. V tomto názoru se profesori patrně utvrzovali i svými vlastními publicistickými aktivitami. Viz např. soubory Pekařových textů: Josef PEKAŘ, *Z české fronty*, 2 sv., Praha 1917–1919; Josef PEKAŘ, *Na cestě k samostatnosti*, Josef Hanzal (ed.), Praha 1993. Srov. rovněž texty J. Bidla: Jaroslav BIDLO, *Rusko a my*, České slovo, 12. října 1919, č. 235; TÍŽ, *Historický základ ukrajinské otázky*, Tribuna, 4. května 1921, č. 104; TÍŽ, *Českopolské smíření a Javořina*, Tribuna, 17. června 1923; č. 139; TÍŽ, *Polsko a Československo*, Národní kultura II, 1923. I tyto postoje však procházely postupným vývojem, který byl v některých případech doprovázen silícím zájmem o nejnovější dějiny. Viz např. Josef ŠUSTA, *Světová politika v letech 1871–1914*, 6 sv., Praha 1924–1931. K Šustovu angažmá ve službách Československé republiky J. LACH, *Josef Šusta v prvním desetiletí ČSR: za branicemi historické práce*, in: D. Blümllová a kol. (eds.), *Čas optimismu a tížadostivých nadějí*, s. 45–55.

úsilí v řadě případů na shromažďování písemností a korespondence soukromých osob, tedy na jednání s jednotlivci a institucemi o předání materiálů, které byly soustřeďovány téměř po jednotlivcích. Vedle autentických dokumentů Archiv uchovával i další dokumentační materiál, jako byly sbírky nejrůznějších dotazníků vztahujících se k činnosti vybraných skupin obyvatelstva v letech 1914–1918, vzpomínkových elaborátů a výstřižků z novin a časopisů. Velká pozornost byla rovněž věnována vybudování specializované studijní knihovny. Archiv národního osvobození tedy nebyl archivem v běžném slova smyslu, ale spíše tematickou sbírkou materiálů nejrůznější provenience. V roce 1920 tvořilo celý archivní fond méně než 100 kartonů archivního materiálu.¹¹⁴

Nová instituce dále upevňovala své vazby k myšlenkám reprezentovaným prezidentem Masarykem a k vlivové skupině osob označované jako Hrad. Zásadní roli v tomto ohledu sehrálo postupné začlenění Archivu do formujícího se Památníku osvobození, spojeného úzce s Československou obcí legionářskou, založenou v květnu 1921.¹¹⁵ Poté, co nebyl realizován úmysl budovat Památník osvobození jako „samostatný státní ústav při ministerstvu školství a národní osvěty“, jehož úkolem by bylo „shromáždit, uspořádati a uchovati památky a dokumenty československého boje za svobodu ve válce světové pro paměť potomstva i k vědeckému studiu historickému a spolu podporovati i pěstovati toto studium výzkumem a vydáváním pramenů k dějinám osvobození národního“,¹¹⁶

114 Fondy spravované Archivem národního osvobození: 1) Archiv Výboru české kolonie a dobrovolníků v Paříži; 2) Archiv Ligy francouzsko-české; 3) Korespondence a písemnosti dr. Lva Sychravy; 4) Archiv odbočky Národní rady československé a Slovanské tiskové kanceláře v Americe; 5) Písemnosti dr. Karla Perglera; 6) Korespondence a písemnosti týkající se projevu českých spisovatelů z května 1917; 7) Písemnosti Českého svazu poslaneckého ve Vídni a Národního výboru v Praze; 8) Úřední akta rakouská o persekuci a cenzuře; 9) Vojenská akta – rakouské protokoly se zajatci, kteří se vrátili z Ruska. Deponáty: 1) Korespondence a písemnosti Em. V. Vosky; 2) Korespondence a písemnosti dr. Z. Tobolky. Sbírký: Sbíрка označovaná jako „různé písemnosti a dokumenty“ (odpovědi na dotazníky, vzpomínkové texty apod.); Sbíрка novinových a časopiseckých výstřižků; Sbíрка předpisů, hlavně z Válečného archivu vídeňského. Viz Vojtěch FEJLEK, *Archivy Památníku osvobození*, HaV 18, 1969, č. 6, s. 992–1029. K problematice Archivu národního osvobození zejména s. 996–1004.

115 Československá obec legionářská, která stála pevně na pozicích tzv. Hradu, měla rezervována čtyři místa v parlamentu. Z politických stran měla nejbližší k Československé straně národně socialistické. Nejednalo se o vojenskou organizaci, její cíle byly politické. Měla k dispozici vlivný tisk (deník *Československá samostatnost*) a významné nakladatelské podniky Pokrok a Čin. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Československo v krizi a obrožení (1930–1935)*, Praha 2018, s. 335–337.

116 Cit. dle: Návrh zákona o zřízení jednotného „Památníku osvobození“, připravený Československou obcí legionářskou na jaře roku 1922, in: J. WERSTADT, *Předchůdci „Památníku osvobození“*,

byla tato instituce o rok později vymezena jako samostatný vojenský úřad podléhající přímo ministerstvu národní obrany.¹¹⁷ Jeho odbornou publikační platformou se stal historický sborník *Naše revoluce*, vydávaný čtvrtletně Československou obcí legionářskou pod hlavní redakcí J. Werstadta.¹¹⁸ Hradem prezentovanému výkladu československé revoluce tak bylo zajištěno stabilní institucionální zázemí, jemuž jedinci zastávající odlišné výklady událostí z let 1914–1918 nemohli úspěšně konkurovat.¹¹⁹

Svým prvním číslem se *Naše revoluce* jednoznačně přihlásila k osvobozeneckému příběhu reprezentovanému Hradem, když jako úvodní text uveřejnila válečné vzpomínky T. G. Masaryka.¹²⁰ Ve druhém čísle našli čtenáři vzpomínky Masarykova nejbližšího spolupracovníka Edvarda Beneše.¹²¹ Werstadtovi připadly především role zpravodaje informujícího o dění na poli výzkumu československé revoluce, arbitra hodnotícího literaturu věnovanou této tematice a editora dokumentů z let 1914–1918. Z prvních dvou funkcí byl Werstadt čtenářům znám již od roku 1920 z *Českého časopisu historického*.¹²² V roce 1923 sdělil veřejnosti svůj

s. 236–237, dokument č. 1.

117 K. STRAKA, *Památník osvobození (1929–1939)*, s. 33.

118 Redakční kruh nového periodika v době jeho vzniku tvořili: František Bednařík (důstojník československých legií v Itálii), Vojta Beneš (bratr ministra zahraničí, v letech 1915–1918 agitátor Masarykovy zahraniční akce mezi českými a slovenskými krajany v USA), Josef Borovička (historik, od roku 1917 spolupracovník opozičního týdeníku *Národ*), Jaroslav Papoušek (úředník Svazu československých spolků na Rusi a člen československých legií v Rusku), Rudolf Raše (před válkou gynekolog a lázeňský lékař v Luhačovicích, důstojník československých legií v Rusku), Lev Sychrava (účastník československého zahraničního odboje, spolupracovník Masaryka a Beneše), František Šteidler (středoskolský učitel dějepisu, důstojník československých legií v Rusku). Nové periodikum vyvolalo obavy Josefa Pekaře, který je vnímal jako konkurenci pro *Český časopis historický*: „Rozdíly světových názorů a politických sklonů rozvedou nás naprosto. Budeme mít plno časopisů a plno žebroty s články a referáty; živořiti budou všechny.“ Cit. dle: K. KUČERA, *Historie & historici*, s. 79–80.

119 Viz např. František ZUMAN, *Osvobozená legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku*, díl I. a II., Praha 1922; Karel HORKÝ, *Vlast. Práce z doby světové války*, Klášter nad Jizerou 1921; Josef DŮRICH, *V českých službách. Výpsání mého pobytu za hranicemi 1915–1918*, Klášter nad Jizerou 1921. Srov. Adam VAŇHARA, *Nietzscheho zapomenutý bratr. Lev Borský a jeho alternativní legenda o vzniku Československa*, Brno 2019.

120 Tomáš Garrigue MASARYK, *První kapitola paměti: Za války a ve válce 1914–1918*, *Naše revoluce* (dále NR) 1, 1923, sv. 1, s. 1–21. Text publikovaný na stránkách *Naší revoluce* byl základem první kapitoly Masarykovy *Světové revoluce*, vydané v roce 1925. Srov. T. G. MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 2005, s. 13–36.

121 Edvard BENEŠ, *Z diplomatického boje o naši samostatnost*, NR 1, 1923, sv. 2/3, s. 145–157.

122 Viz pravidelná rubrika „Materiály a dokumenty k dějinám našeho osvobození“, od roku 1924 přejmenovaná na „Literatura a dokumenty k dějinám našeho osvobození“, ČCH 26, 1920, s. 309–318; 27, 1921, s. 259–264, 504–511; 29, 1923, s. 276–280, 566–571; 30, 1924, s. 641–

pohled na československou revoluci prostřednictvím drobné knihy *Československý odboj*, na níž spolupracoval s již zmíněným Lvem Sychravou,¹²³ o rok později následovala brožurka *Den osvobození*, vydaná v rámci Legionářské knihovny Československou obcí legionářskou.¹²⁴

Památník odboje a Československá obec legionářská se podílely i na organizaci přednáškového cyklu realizovaného od 12. března do 26. dubna 1923 na pražském Žofíně pod souhrnným názvem *Československá revoluce*.¹²⁵ Po úvodním vystoupení ministra zahraničí Edvarda Beneše s přednáškou „Smysl československé revoluce“¹²⁶ se mezi přednášejícími objevil i J. Werstadt, když posluchače seznámil se svým pojetím „revolučního hnutí doma“.¹²⁷ V souvislosti s tímto vzdělávacím podnikem byl v roce 1923 při Československé obci legionářské ustaven Svaz národního osvobození, který se přihlásil k myšlenkám Masarykovy washingtonské deklarace nezávislosti z 18. října 1918 – „Legionářstvo šlo si bránit své revoluce a její cti.“¹²⁸ Společensko-výchovný vliv Památníku odboje, podporující uvnitř československé meziválečné společnosti jednotnou státní myšlenku, byl značný. Svědčí o tom i desítky čtenáři záhy rozebraných knižních titulů publikovaných nákladem Památníku na téma československé revoluce. Naplnění tak docházela slova jeho ředitele, generála Rudolfa Medka: „Veliké dílo osvobození mělo by tedy být důvěrně a podrobně známo všem, kdož jakkoli měli v něm podíl. Nemělo by být jediného legionáře, revolučního pracovníka, účastníka války, který by mohl postrádati ve své knihovně pramenů a dokumentů velké doby, jejímž byl spoluvtvůrcem. [...] Náš odboj byl nyní vystřídán konstruktivní odpovědnou prací a vážnou prací o výstavbě našeho nového života národního i státního. Ale každá stavba musí spočívat na pevných základech a na dobré znalosti těchto základů.“¹²⁹

651; 32, 1926, s. 211–220, 656–668; 33, 1927, s. 213–220; 34, 1928, s. 213–221. Srov. rovněž: Jan OPOČENSKÝ, *Kritické poznámky o 28. říjnu 1918*, ČČH 37, 1926, s. 62–117.

123 Lev SYCHRAVA – Jaroslav WERSTADT, *Československý odboj*, Praha 1923.

124 J. WERSTADT, *Den osvobození*, Praha 1924.

125 Přednášky byly v poněkud redukováném rozsahu následně reprízovány v Brně, Bratislavě a Českých Budějovicích. Více viz *Cyklus přednášek o československé revoluci pořádaný na jaře 1923 ČsOL a sdruž. korporacemi na Slovanském ostrově v Praze*, NR 1, 1923, s. 133.

126 E. BENEŠ, *Smysl československé revoluce*, in: *Cyklus přednášek Československá revoluce*, Praha 1924, s. 1–75.

127 MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 21, inv. č. 1222, Rukopis Werstadtovy přednášky „Revoluční hnutí doma“, pronesené 19. 4. 1923.

128 *Jak splníme odkaz naší národní revoluce? Od revoluce k práci*, Praha 1924.

129 Cit. dle: Úvodní slovo Rudolfa Medka, in: *Seznam knih Památníku osvobození*, Praha [1929 nebo 1930], s. 3.

Werstadtovi náležela rovněž hlavní role při sestavování třetího (dokumentačního) svazku pamětí Edvarda Beneše *Světová válka a naše revoluce*, vydaného v roce 1928.¹³⁰ Bylo by však chybou vnímat jej jako jediného reprezentanta „nové pragmatické“ české meziválečné historiografie zabývajícího se ve své odborné činnosti problematikou let 1914–1918. Zmínit je třeba alespoň práce J. H. Opočenského stojícího v letech 1920–1935 v čele archivu ministerstva zahraničních věcí,¹³¹ či historičky M. Paulové, která se od začátku dvacátých let intenzivně věnovala studiu dějin českého domácího protirakouského odboje a jeho spolupráce s odbojem jihoslovanským.¹³² Werstadt si však po celé meziválečné období udržoval pozici obhájce oficiálně prezentovaného příběhu československé revoluce, vedoucí v říjnu 1918 ke vzniku samostatného státu.

* * *

Vyrovnání se s vlastní „rakušáckou“ minulostí představovalo pro českou historickou obec obdobný problém jako v případě dalších profesních skupin. Jednoznačně převažující zájem zajistit funkčnost nového státu vedl i ve vysokoškolském prostředí ke snaze předejít zvrátům ohrožujícím kontinuitu vývoje jednotlivých oborů. V prvních letech existence Československa často skloňované „odrakouštění“ tak nemohlo přinést nic více nežli pouhé kosmetické změny, jejichž snadnou obětí se v případě historické vědy stal Jaroslav Goll. Kritice byla vystavena i jeho vědecká metoda, když byla opakovaně zdůrazňována společenská role historiografie. V roce 1918 již dvaasedmdesátiletý historik po svém odchodu z pozice protektora Historického klubu setrval v ústraní a k aktuálnímu dění se již povětšinou

130 K této problematice více viz J. HÁLEK, *Koncept Maffie jako státotvorné komponenty v kolektivní paměti meziválečné československé společnosti*, *Studia historica Brunensia* 64, 2017, č. 2, s. 41–42.

131 Viz např. J. OPOČENSKÝ, *Vznik národních států v říjnu 1918*, Praha 1927; TÝŽ, *Konec monarchie rakousko-uherské*, Praha 1928; TÝŽ, *Zrození našeho státu*, Praha 1928.

132 Viz např. M. PAULOVÁ, *Jugoslavenští odbor. Povíj jest jugoslavenške emigracije za svjetskog rata od 1914. do 1918.*, Zagreb 1925; TÁŽ, *Jihoslovanský odboj a česká Maffie*, Díl I., Praha 1928; TÁŽ, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, I. díl, Praha 1937; TÁŽ, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, II/1 díl, Praha 1939.

vyjadřoval pouze v listech adresovaných svému nejoblíbenějšímu žáku Josefu Pekařovi.

V univerzitním prostředí byl zájem o výzkum let 1914–1918 spíše výjimečnou záležitostí zosobněnou především M. Paulovou, balancující mezi oběma skupinami.¹³³ Ve vztahu k Hradu byli univerzitní historici rozpolceni do dvou táborů. Zatímco se Pekař se svými stoupenci ocital ve stále výraznější opozici, reprezentoval Šusta druhou skupinu, když v letech 1920–1921 působil dokonce jako ministr školství a národní osvěty a našel bychom jej i mezi tzv. „pátečníky“.¹³⁴ Zkoumání československé revoluce se stalo doménou historiků působících především v neuniverzitních institucích v čele s Památníkem odboje, úzce propojených s Hradem a okruhem prezidenta Masaryka. Jaroslav Werstadt hovořil o „generaci roku 1914“. V jeho vnímání do ní náleželi ti, „kdo byli zhruba dvacet až třicetiletí, když spustily pušky a děla první světové války. [...] Historicky nejzávažnější a životně nejradostnější den té generace byl den zrození československé samostatnosti.“¹³⁵ Odmítal však tvrzení, že by tento moment jakkoliv ohrožoval objektivnost jejich vědecké práce,¹³⁶ stejně jako jakékoliv úvahy o nadřazenosti univerzitní vědy, které by naznačovaly, že „punc vysokoškolské katedry“ je „zárukou vědy pravé, čisté, destilované, slovem: spolehlivé“.¹³⁷

Přes Werstadtův odmítavý názor je však zřejmé, že samotný výklad československé revoluce se skutečně od vpravdě vědeckého zhodnocení stále více posouval do roviny vysvětlování a obhajoby činů jejích účastníků a postupně ve své podstatě přerůstal do podoby sporu o válečné postoje příslušníků „Masarykovy

133 Svůj postoj Paulová vyjádřila již v roce 1919 v jednom z dopisů adresovaných svému učiteli Jaroslavu Bidlovi. Poukázala zde na existenci „werstadtovsky, tj. protigollovsky“ orientované mladé generace historiků zastávající názor, že historie je „živé slovo“. V případě platnosti této teze by však podle Paulové zároveň historie přestala být vědou. Viz M. Paulová J. Bidlovi, 19. 8. 1919, in: D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (eds.), *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová: Střet generací?*, dokument č. 18, s. 187–188.

134 J. LACH, Josef Šusta v prvním desetiletí ČSR, s. 50–55. Z. KALISTA, *Po proudu života* (2), s. 123–126 (ke střetávání univerzitního světa se světem politiky a umění především viz s. 243–301). Srov. rovněž: B. JIROUŠEK, *Karel Stloukal*, s. 122–123, 146–149.

135 Cit. dle: MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 22, inv. č. 1252, J. Werstadt – U rakve Karla Stloukala, 22. 11. 1957.

136 Srov. Jan V. NOVÁK – Arne NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, IV. přepracované a rozšířené vydání, Olomouc 1936–1939, s. 1659.

137 MÚA, A AV ČR, f. J. Werstadt, k. 20, inv. č. 1144, J. Werstadt – Dějiny osvobození a republiky v Arne Nováka „Přehledných dějinách české literatury“ z r. 1939 (4. vydání). Přípomínky obecné a osobní.

seky“ a „Gollovy školy“. Společně se Zdeňkem Kárníkem pak můžeme konstatovat, že české meziválečné dějepisectví „vytvořilo jakýsi pravzor fungování odborné obce ve společnosti“ a „přispělo ke zformování svébytnosti české vědy v její pevné sounáležitosti se samostatným československým státem“.¹³⁸

138 Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2017, s. 531.

The „Czechoslovak Revolution of 1914–1918“ as a Continuation of the Dispute over the Sense of Czech History

JAN HÁLEK

The Czech historical community, like all of Czech society, represented a highly differentiated conglomerate of persons at the time of the establishment of the independent Czechoslovak Republic. In addition to Jaroslav Goll, who served as a member of the House of Lords of Vienna's Imperial Council during the war, his oldest students, represented by Josef Pekař, Josef Šusta and Jaroslav Bidlo, also worked as professors of history at the Czech University in Prague as part of the “official establishment”. A number of the members of the younger generations of their students, on the other hand, were forced to enlist in the Austro-Hungarian army. Some of them returned to their homeland with direct frontline experience, others went through the war in service in the rear echelon. Others, such as Jaroslav Werstadt, were among those who worked with the domestic anti-Austrian resistance.

In this environment, building the narrative of the so-called Czechoslovak revolution, as the series of events from 1914–1918 culminating in the establishment of an independent Czechoslovakia, seemed very difficult. The historiography of the new state should have played an important role in this process. In the atmosphere of the efforts for so-called “de-Autrianisation”, a confrontation of different ideas about the role of historical science in relation to society took place. Moreover, this process was accompanied and influenced by the efforts of members of the younger generations to replace their older colleagues in their “power” positions, as well as by building new research companies. At the same time, the question of the role of the historian in society came to the fore.

While the scientific methods represented by Jaroslav Goll were criticized as “science for science,” a new engaged Republican historiography was asserted that advocated the idea of using historical science in the framework of constructing the identity of the citizens of the new state. This attitude was called the so-called “new pragmatism” by Jaroslav Werstadt, one of its most prominent representatives. This movement soon gained its institutional anchoring with the creation of the Liberation Monument.

Translation by Sean Miller

RECENZNÍ ČLÁNEK

Nová syntéza o společnosti v českých zemích
v dlouhém 19. století¹

MILAN HLAVAČKA

MILAN HLAVAČKA: A new Synthesis about Society in the Czech Lands in the Long 19th Century

The new social history of the Czech lands in the 19th century is written on the basis of the concept of history as games, where however an analysis is not lacking of the structural framing of society, rhythm of historical movement, relationship between the continuity and discontinuity of modernisation changes, relationship between historical stability and dynamics and where Czech lands are presented as a unique “laboratory” of these modernisation changes. The author overcame the classical concept of modernisation by drawing into this general concept the value frameworks (especially the values associated with the Enlightenment, liberalism and nationalism), as well as new trends of that time (gender, social issues or the emancipation of the labouring class), which modernization inevitably or inadvertently created, and then especially his imagination.

Keywords: Modernization – Czech Lands – Synthesis

1 Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770 – 1918)*. Praha, Argo 2020, 422 s., ISBN 978-80-257-3216-8.

Koncept modernizace nabízel zpočátku vysvětlení přechodu od agrární společnosti ke společnosti industriální, či šířeji viděno od tradiční k liberálně kapitalistické společnosti, která byla charakterizována politickou participací, sekularizací, byrokratizací, technizací atd., hlavně však nárůstem racionality či spíše – jak píše sociologové – racionálních rolí ve společnosti. Takto byl tento koncept definován klasicou a posléze rozvíjen moderní sociologií zvláště po skončení druhé světové války. Zhruba od šedesátých let 20. století, kdy se ho chopili i historici, byl už také tvrdě kritizován v tom smyslu, že modernizace společnosti způsobila větší krize než cokoliv jiného předtím v lidských dějinách a že tento koncept hrubě ignoruje a tedy ani nevysvětluje podstatné kulturní, sociální a genderové změny ve společnosti. Kritika tohoto konceptu přicházela především od představitelů postmodernistického a postmarxistického proudu myšlení. Byla ale směřována především proti progresivistické interpretaci vývoje transatlantické společnosti ve 20. století. Jak je dnes zřejmé, modernizační koncept má již svá nejvlivnější léta zřejmě za sebou a může tedy leckoho překvapit, že nová syntéza dějin společnosti v českých zemích v dlouhém 19. století si pojem modernizace vetkala do svého titulu.²

Recenzní úvahu nad touto syntézou začnu konstatováním, že Jiří Štaif je historik sociálních dějin a dějin historiografie a že na tomto badatelském poli předložil již mnoho pozoruhodných studií a několik monografií a že tento obor sociálních dějin (spolu se Zdeňkem Kárníkem) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze založil a že ho vybavil se svými spolupracovníky (často i bývalými žáky) základními kompendii včetně čítanky, také časopisem, projekty a hojně navštěvovaným seminářem.³ Dále je nutno zcela na začátku předestřít, že jeho nová syntéza je sklizní mnohaletého přemýšlení, badatelského a posléze i pedagogického působení, a že je doslova napěchována zásadními historicko-sociologickými konceptuálními úvahami, které Jiří Štaif vždy váže na osobité vysvětlení, tedy na sdělení jak jim rozumí a jak je rozvíjí či koriguje.

Zde se pokusím probrat alespoň ty nejzávažnější použité metody, abych zjistil, jak s nimi autor zachází a v čem jsou pro českou historiografii inovativní, popřípadě naznačil, v čem vězí jejich interpretační síla a jaké mají limity. Budu přitom respektovat autorovu originální strukturu díla, užitou terminologii a logiku jeho

2 V závěru syntézy (s. 344) Jiří Štaif tuto „záhadu“ vysvětlil přesvědčivými slovy: „...chtěl bych rovněž upozornit na to, že společenská modernizace je pro mě otevřeným historickým problémem. Její hodnocení povětšinou závisí na tom, zda v ní spatřujeme dobro, zda je nám lhostejná či zda ji chápeme jako zlo. Z tohoto interpretačního rámce jsem se ale snažil vymanit.“

3 Bibliografie Jiřího Štaifa se nachází pro léta 1990 až 2019 na <https://biblio.hiu.cas.cz/records/df4adc20-da10-4e92-a3df-9d648872dedd>, <https://uhsd.ff.cuni.cz/cs/vyucujici/jiri-staif/> (22. 2. 2021).

úvah tak, že se promítnou i do členění této recenze. Jsou totiž natolik koncepčně promyšlené, že dílu dodávají – tak jako v antických dramatech – nejen jednotu místa, času a atmosféry, ale i řád výkladové struktury a (vypravěčského) stylu.

Ještě na začátku musím sdělit, aby byla moje pozice k tomuto dílu zcela zřejmá, že se jedná – a to viděno i optikou poměřující syntetické výkony okolních historiografií posledních desetiletí na dané téma – o dílo zcela mimořádných kvalit, zcela nadstandardní metodologické výbavy a velkého historicko-sociologického rozhledu! Zřejmě jsme se už stali historiografií zcela autonomního badatelského prostoru, která vlastní historiky, kteří umí „svoji imaginaci posadit nad prameny“ a „teoretickou reflexi“ ustanovit hlavním cílem své práce.⁴

Štaifovo metodologické minimum k pochopení společenské modernizace

Asi každého čtenáře tohoto díla překvapí, že zde žádný koncept modernizace není vyložen. Koncept modernizace je zde spíše hned od počátku dekonstruován do jakéhosi metodologického minima k pochopení společenské modernizace, které představuje souhrn několika podnětných metodologických úvah.⁵ Zde je především předestřeno, že „obecný pojem společenské modernizace“ je redukován na „racionalizaci společenských vztahů, provázenou rostoucím tlakem na participaci a emancipaci, stejně jako na potřebu uznání těmi druhými“ a také na potřebu „hledání lidského štěstí“ (s. 12).

4 Miloš HAVELKA, *Kapitalismus a česká společnost Otty Urbana*, in: Otto Urban, *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 8–9.

5 Své pojetí konceptu modernizace vyložil Jiří Štaif na jiném místě. Srovnej: *Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes, Jana Čechurová, Jiří Štaif (eds.), Praha 2004, s. 19. Zde Jiří Štaif o konceptu modernizace mimo jiné píše: „Koncept modernizace se však musel i v tehdejších společenských, hospodářských, nacionálních a kulturních vztazích přiměřeně legitimizovat, a to právě s ohledem na dosavadní tradici/tradice. Právě složitost a neztřídká i ambivalentnost této legitimizace se ukazuje být jedním z nosných styčných bodů mezi historickou antropologií a sociálními dějinami. Je tomu tak proto, že v zásadě šlo o velmi složité interakce mezi různými typy kulturního autonomismu na straně jedné a modernizačními impulsy na straně druhé, jež začaly vstupovat do stávajících prostorů ve snaze je nejen přetvářet, nýbrž i integrovat do sociálně komplexnějších celků, resp. nových prostorů. Vskutku dramaticky pak působí v tomto ohledu územní rámec českých zemí, neboť se v něm navíc projevoval velmi intenzivně komplikovaný sociální i kulturní fenomén multietnicity, jenž tu byl postaven do vlivových sfér nových identifikací, v nichž sehrával nezastupitelnou dynamizační roli moderní nacionalismus“.

Tuto kompozici lidských vztahů („akci) analyzuje („čte“) Jiří Štaif pak prostřednictvím „metafory hry“. Dějiny pojaté jako hra se hrají podle něho na více hřištích či divadelních jevištích. Herní „soutěžení o co nejlepší výsledek“ pak dějiny dynamizuje. Rozdíl mezi hrou (popřípadě sportem) a lidskými dějinami spočívá v tom, že dějiny nemají dopředu dána pevná pravidla. Ta obdrží až opožděně, tedy většinou až tehdy, když se objeví nový hráč na jevišti dějin a tento si usmyslí tato pravidla, která mu nevyhovují, změnit. Děje se tak buď poklidnou cestou prostřednictvím diskurzů a přenosem kulturních vzorců, ale velmi často v 19. století do hry vstupují války a revoluce, které proměnu dočasně násilně vyhrocují. Společenskou změnu podle Jiřího Štaifa vytvářejí lidé tím, že buď navzájem spolupracují anebo prosazují své individuální skupinové cíle. V období liberalismu a nacionalismu však do těchto vztahů vstupuje čím dál tím více osob a skupin a jejich důsledky jsou důsažnější, také (sociálně) krutější a hůře čitelné.⁶

Užití konceptu hry lze názorně demonstrovat na revolučních událostech z konce čtyřicátých let 19. století. Výklad revoluce uprostřed století Jiří Štaif už takto pojnal v *Obezřetné elitě*.⁷ Základem tohoto konceptu je dodržení pravidla, že konflikt nesmí být personifikován, respektive kontrapozice aktérů nejsou vykládány personálně a emočně. Kontrapozici zde zaujímá obecný filozofický jev, tedy problém a způsob jeho řešení. Revoluce je pojata jako boj o politickou moc mezi starými a novými elitami, kde násilí je až krajním řešením konfliktů. Vždyť revoluci podle něj vedly „obezřetné elity“!

Dějiny jsou tak prosazováním vznosné myšlenky elitami, které předkládají jednu z pravd a nárok na pravdu promítají z minulosti do současnosti. Je zde uplatněna postmoderní deviza, že historik už nechce být soudcem různých pravd. „Domnívám se totiž, že časový odstup nám již dovoluje chápat tuto revoluci jako otevřený zápas o politickou moc a společenský vliv, v němž každá strana dělá v zásadě to, čeho je mocna, aniž by bylo nutno z pozice dnešního historika některé z nich nějakým způsobem stranit“, napsal ještě dávno před vydáním svých zásadních monografií.⁸ Historik sociálních dějin má podle Jiřího Štaifa právo zodpovědět pouze otázku, proč se tak stalo, tedy otázku legitimizace pravd, posoudit kulturu

6 Jiří ŠTAIF, *Sociální dějiny jako „hřiště“ dnešní historické vědy*, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 2007 s. 11–21.

7 TÝŽ, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

8 Jiří ŠTAIF, *Revoluce jako společenský konflikt. Příklad: Češi v letech 1848–1849*, in: Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Der Reichstag von Kremsier 1848–1849 und die Tradition des Parlamentarismus in Mitteleuropa, Josef Harna – Eva Danihelová – Milan Hlavačka – Petr Pálka – Vladimír Přikryl – Jana Starek (eds.), Kojetín 1998, s. 87–103.

prosazování těchto pravd a otázku konfliktů, které s prosazováním těchto pravd souvisejí, a otázku únosnosti konfliktu pro společnost. Víc nic.

Nový přístup při revoluci souvisel u Jiřího Štaifa také se zaváděním promyšleného analytického instrumentária, respektive obecných analytických nástrojů, které mu dovolily abstrahovat od vyhocených názorů aktérů. Díky těmto analytickým nástrojům mohl identifikovat nejvýznamnější „hráče“ revoluce, zjistit jejich pozice a sociální kapitál a také dešifrovat jejich programy. Těmito novými pojmy byly například národní elita, obezřetná elita, kvalita změny, zisk akčního prostoru, neutrální nacionalismus, a priori bezpříznakový nacionalismus, který odhaluje svou tvář teprve v (revoluční) akci či v konfrontačním kontextu, anebo kolektivně sdílené obavy, identifikační symboly, konfliktní pole (napětí), role zahraničních vlivů či outsiderovský syndrom. Ten spočíval z psychologického hlediska v okolnosti, že si aktéři vypjatých dějů uvědomovali „omezené možnosti svého vzestupu v rámci oficiální kultury i stávajících sociálních struktur.

Liberální elity se s retardačním outsiderovským syndromem účinně vyrovnávaly tím, že si zvolily sociální roli moderního heretika, tj. žurnalisty a politika, jenž nejde do čelného, chcete-li revolučního střetu s panujícími pořádky a sociálními strukturami, které tyto pořádky představují. Místo toho balancovaly vždy na ostří nože tím, že si svojí polemikou a slovní karikaturou neustále ověřovaly meze, po které lze v kritice stávajícího establishmentu zajít.⁹

K tomu ještě Štaif dodával, že Češi museli dočasně ztroskotat už jen kvůli předčasnému vstupu do revoluce. Pozitivním dědictvím revoluce bylo „zvyknout si na politickou změnu“. S tímto pojetím revoluce také zřejmě souvisí i skutečnost, že v této nové syntéze se bývalá „perla výkladu pražské revoluce“ z roku 1848 (a tou byl slovanský sjezd) proměnila v marginálii, jež přispěla pouze ke zvýšení společenského napětí. Zato tu může mít místo „vypíchnutý detail“ například, když se dozvíme, že šlechtický přídomek bývalého poslance říšského sněmu Kajetána Mayera se objevuje v pojmenování kladenského dolu Mayrau (s. 155).

Společenská modernizace vykazovala v českých zemích svá specifika, a ta dokládá Jiří Štaif především na statistikách a prostřednictvím statistik. Odhalovat tato specifika lze podle Štaifa právě na základě analýzy „statistických reprezentací, ekonomických možností, demografických poměrů, geopolitiky“ a také prověřováním „vědeckých obrazů světa“ a na ně navazujících moderních technologií. Koncept hry

9 Jiří ŠTAIF, *Karel Havlíček Borovský (1821–1856) a česká národní elita v 19. století*, in: Seminář Karel Havlíček Borovský – liberální politik a ekonom (180 let od narození), 29. 10. 2001, Obecní dům, publikováno 19. 3. 2002, <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=224> (22. 02. 2021).

tak redukuje zvláště hospodářské aktivity společnosti na sociálně kulturní interpretace statistik, popřípadě na koncepční názory a badatelské přínosy jiných historiků a sociologů.

Pro historika sociálních dějin je podle Jiřího Štaifa apriorním příkazem porozumět dobovým statistikám. A s nimi si vsutku umí vyhrát jako s „virtuální milenkou“, což už před mnoha lety dokázal ve své nejskvostnější přípravné studii o vztahu statistiky a etnicity, kterou zde ani nezařadil do seznamu výběrové literatury.¹⁰ Užítí a interpretace dobových statistických dat je jeho silná stránka. S rozbořem statistik autor začíná rovnou od té nejstarší, tedy Liechtensternovy z roku 1800 a končí Rauchbergovými výpočty výtěžnosti daní u české a německé společnosti z roku 1905. Předpokládá totiž, že ve statistikách objeví všechny zásadní sociální a ekonomické trendy doby, například postupující byrokratizaci, industrializaci, alfabetizaci, třídní rozvrstvení a sociální nerovnosti anebo postupující nacionalizaci společnosti.

Štaifovo pojetí dějin jako divadelní hry reprezentuje sociální dějiny záměrně bez interakce s přírodním prostředím. Domnívám se, že bez zakalkulování vlivů přírodního prostředí (viz dnešní celosvětová pandemie) na společnost je však spojeno s rizikem, že něco podstatného z historické skutečnosti nebude zaregistrováno a hrozí tedy, že zmizí v propadlišti dějin, tedy bez sociální interpretace minulosti. Snad se ještě shodneme, že například masové rozšíření „černé smrti“ a později pravých neštovic, cholery a tuberkulózy hrálo neopominutelnou (alespoň v Evropě) sociální a ekonomickou roli a vedlo nakonec k celoplošné vakcinaci a ta zase k odolnosti vůči některým přírodním hrozbám a tudíž k optimističtějšímu náhledu na svět, respektive na lepší životní vyhlídky.

Koncept hry naráží také na problém dodržení časové posloupnosti v přemýšlení a hlavně „vyprávění“ o sociální povaze politických dějů, což je v této syntéze nejmarkantněji znát při trochu násilném zařazení například českého státoprávního hnutí do plynulejšího vyprávěčského proudu (s. 205). Tomuto konceptu – a stejně i Jiřímu Štaifovi – „sedí“ více výklad intelektuálních výkonů jedinců a symbolických gest (například sepsání a prezentace Schlessingerových Dějin Čech jako intelektuální konkurence Palackého historickému výkladu),¹¹ než evidence vnějších projevů politiky a ekonomiky na stát a společnost. V oné symbolické či metahistorické rovině se cítí Jiří Štaif zcela oprávněně být nejsilnějším.

10 Jiří ŠTAIF, *Multietnicita a statistika v českých zemích 1790–1880*, in: Sborník k problematice multietnicity, ed. Zdeněk Kárník, Praha 1996, s. 13–46.

11 Ludwig SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens*, Prag 1869, 657 s.

Proto Jiří Štaif místo popsaní konkrétního stavu věcí raději přináší osvěžující intelektuální přestřelky s jinými badateli (například s Ottou Urbanem, Ernstem Bruckmüllerem, Helmutem Rumplerem či Pietrem Judsonem), se kterými kultivovaně polemizuje například v podkapitole o sociální struktuře nové liberální společnosti na s. 255nn. Rád probírá jednotlivé mainstreamové a alternativní koncepty (Hrochovo pojetí nacionalismu, Wögerbauerovu vernakularizaci, Andersonovy imagined communities anebo jeho „tiskový kapitalismus“) a sděluje, co z těchto konceptů použije. Nikdy je nepřebírá komplexně, a to ani Hrochovo věčné chronologické dělení národně emancipačního procesu. Vždy je ale někam posune, aby je mohl nově interpretovat a použít pro „svůj“ výklad.

„Kompozici lidských akcí“ posuzuje Jiří Štaif většinou prostřednictvím přirovnání. Jeho interpretacím dominuje (vypůjčená) metafora. Mnoho dalších vlastních metafor vnáší do svého textu. Přiznaný vliv krásné literatury a jejího symbolického vyjadřování je pro něj tak inspirativní, že z něho vyplývá potřeba užívat metafor všude, kde to je ústrojně (příkladně obrození jako vztah mezi učitelem a žákem, výsledek revoluce jako kontrarevoluční domino (s. 123), revoluce jako nonkonformní reakce nespokojenců (s. 126), revoluce jako spektakulární snaha o společenskou modernizaci (s. 27), kultura jako integrační síla, která je schopna „kolonizovat“ nižší kultury, hospoda jako areál venkovské a maloměstské sociability a jako nedílná součást kulturní a sociální reprezentace nižších vrstev, kde vznikala pocit vzájemné sounáležitosti zvláště nižších vrstev (s. 184)). Zabudování zdařilých metafor včetně unášení se literární imaginací je v tomto odborném textu vskutku osvěžující a instruktivní zároveň, což dokazuje například na s. 207 použití osudových „nástrah a překážek“ z Branaldova románu *Chléb a písně* pro objasnění podstaty vzniku dělnické otázky.

Koncept hry dává občas také obyčejným „lidem“ šanci promluvit do dějin a někdy o dějinách.¹² Názory „občanů“ z východočeských Kuklen anebo zápisky autora děda zde ale vystupují spíše jen jako ilustrace k podpoře autorových obecných teoretických vývodů. Povšechný pojem lidu v tomto konceptu jaksi samozřejmě nemůže najít své místo, už jen proto, že kategorie lidu je „neoperaciovatelná“. Lid jako takový po sobě nezanechává čitelnou intelektuální stopu a na hřišti dějin je příliš anonymním hráčem, i když se občas promění v jejich sudího.

Proto například Kutnarovo pojetí sociálních dějin se svým (obrozeneckým) lidem, ale bez jeho „myšlenkové tvářnosti“, „jednoty skladebné“ či „celostního

12 Srovnej k tomu: Jiří ŠTAIF, *Václav Jan Mašek a česká písmácká tradice doby předbřeznové, Minulostí Západočeského kraje*, Plzeň 2010, s. 333–345.

skladebného pojetím společnosti“ má šanci být představeno jen jedenkrát. Představovalo by zřejmě koncepční překážku. Možná už jen proto, že se vše ještě odehrávalo podle Kutnara v době feudalismu, který se přece s konceptem modernizace, natož hry již z povahy věci samotné neslučuje.¹³ Možná i proto, že i sám František Kutnar (zřejmě pod vlivem učení brněnského sociologa I. A. Bláhy) jednou přiznal, že „účast lidových vrstev v dějinách“ byla vždy „matná a nepřehledná“.¹⁴ Pro koncept hry se tato kategorie opravdu nehodí. Koncept hry s komparesem pracovat neumí a ani nechce. Dějiny jsou podle Jiřího Štaifa přece prosazováním vznosných myšlenek především elitami.

Koncept herního pole asi zřejmě vedl i k posunu v posuzování rolí hlavních aktérů zdejších politických dějin. Nápadné je například hodnocení ministerského předsedy Ernsta Koerbra jako dynamického aktéra modernizace, který se nebál pro dosažení politické stability uplácet ekonomickými projekty jednotlivé národní společnosti. Opakem je marginalizace období vládnutí konzervativního předlitavského ministerského předsedy Eduarda Taaffeho, s jehož jménem ale přece byla spojena podle mne ta nejdůležitější modernizace předlitavské společenské systému, když jeho vlády prosadily konečně přijetí velkorysého (dělnického) sociálního zákonodárství. Vždyť od těch dob je i v našich končinách sociální politika neodmyslitelnou součástí státní politiky! To považuji za skutečně trvalý výsledek modernizace, na rozdíl od Koerberova dočasného politického „úplatkářství“.

Stejně tak jako i u Urbanovy *České společnosti 1848 – 1918* pocitují koncepční rozpaky nad tím, jak uchopit a interpretovat předlitavské (nejen sociální) dějiny v letech 1897 až 1914. Kritizovat politický a ekonomický liberalismus či velkoburžoazní liberalismus a s ním i počínající „hroucení státu“ asi už nestačí. Vidím tu spíše vzrůstající napětí mezi konzervativně monarchistickým státem a jeho institucemi a právě „dospělou“ občanskou, nacionálně rozštěpenou společností, která viděla hlavní problémy svého bytí a své budoucnosti už zcela jinde než představitelé státu.

A ještě si dovolím jedno obecné připodotknutí: podle mne ještě žádný historik nepodal věrohodné vysvětlení té skutečnosti, proč muselo zmodernizované „dlouhé měšťanské století“ skončit takovým krveprolitím.

13 Viz Kutnarova skripta *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu. 4. [část], Doba národního obrození 1781–1848*, Praha 1957.

14 František KUTNAR, *Úvodem o lidu jako problému historického studia*, in: O dějinách, lidu a lidech, k vydání připravili Magdaléna Pokorná – Zdeněk Beneš, Červený Kostelec 2019, s. 97–108.

Nechci autorovi velkého díla „okopávat kotníky“, ale pro druhé vydání, kterého se tato syntéza určitě brzy dočká, by bylo dobré vykorigovat některá sporná tvrzení, například na s. 57 se podle mne hrdelní procesy s vídeňskými jakobíny v podstatě nekonaly. Popravovány byly ve Vídni pouze vojenské osoby, které spadaly pod jinou jurisdikci. Naopak v Uhrách byli popravováni všichni spiklenci, protože sem josefínské reformy trestního práva nesahaly. V západní části monarchie byl v té době trest smrti pro civilní osoby zrušen. Celý text obsahuje pouze jeden typický „oslí můstek“ na s. 159, kde se vedle sebe píše, že „neoabsolutismus ztrácel na legitimitě, ale vznikla v něm klasická díla české literatury“. Ostatně kulturní výtvoři jsou zde většinou přibírány jen jako reflexe doby. Někdy si autor neví rady, jak naložit s Moravou a Slezskem, protože opravdovou „laboratoří modernizačních změn“ byly pro něho jen Čechy. Tedy jinými slovy řečeno: Morava a Slezsko jsou opožděnými příjemci těchto změn, s čímž by hospodářští historikové určitě nesouhlasili. Někdy zaskřípou myšlenkové přechody, když jsou nahrazeny formalismem bez vnitřního vysvětlení: viz s. 234: „A nyní se podívejme na...“ Za sporné považuji tvrzení, že počet židů ve městě vzhledem k asanaci pražského židovského města stoupal, a to i přesto, když podle mne už ale tam skoro žádní nežili (s. 235).¹⁵

Rovněž se domnívám, že herní koncept dějin podle mne ztrácí ve svém konkrétním verbálním projevu velmi často jakékoliv (vypravěčské) napětí, neboť úmyslně tlumí konflikty a vlastně vůbec nemá rád silné hráče na šachovnici dějin. Není v něm zkrátka příliš místa pro „hrdiny“, natož hrdiny se silným morálním či mučednickým nábojem. Není jich tu vlastně ani zapotřebí. Důležitější je pro pozorovatele této dějinné hry neustále zvažovat argumenty, které stojí proti sobě.

Nestranné pozorování „dějin“ a úpěnlivá argumentační korektnost smazává konfliktnost dějin už jenom tím, že uznává argumentace všech zainteresovaných stran jako rovnocenné. Proto tento koncept nepracuje ani s kategorií víry, i když víra, respektive každodenní zbožnost byla základním duchovním substrátem tehdejší společnosti. Autor též opomíná některé nadčasové hodnoty, které s touto společností opravdu „hýbaly“. Zde mám na mysli například české státní právo, tedy jistý druh dějinné kontinuity, naděje (na obnovu vlastního státu) a tužby, která byla základní (svazující a zavazující) premisou české liberální politiky s velkým potenciálem pro budoucnost. Tento klíčový pojem českého 19. století, s nímž byly spojeny nejen

15 Vůbec v této kapitole zřejmě došlo k záměně či posunu celého poznámkového aparátu, což zřejmě redaktor i oponenti nepostřehli. Na tento zjevný „posun“ upozorňuje především pozn. 62 na s. 276, která reaguje na jinou skutečnost než v textu. Na s. 291 se píše, že všeobecnou kurii pro volby do poslanecké sněmovny říšské rady zavedl hrabě Eduard Taaffe, ale nikoliv hrabě Kazimír Badeni.

politické programy a strategie, a tudíž státoprávní směřování většinové společnosti českých zemí, ale i výuka na školách či stavba muzeí, chrámů a divadel, musel mít alespoň nepřímý vliv na sociální chování přinejmenším mužské části (politické) veřejnosti. A on se zde vyskytuje jen jednou jedinkrát a jaksi mimoděk (na s. 203).

Štaifovo metodologické pojetí klíčových událostí a procesů

Jak už v roce 1978 napsal Otto Urban v *Kapitalismu a české společnosti*, centrální roli v českých dějinách 19. století hrají dvě témata: národní obrození a revoluce. Na nich lze jakékoliv nazírání na české dějiny tohoto období nejlépe charakterizovat. Štaifovo přemýšlení o revoluci bylo již představeno. Jeho úvahy o dalších klíčových dějích inkriminovaného období jsou obdobně argumentačně originální a obsahově vyvážené, což se pokusím vzápětí upřesnit interpretací jeho vlastních myšlenek.

Tak tedy podle Jiřího Štaifa do modernizace vstupovaly české země v rámci transnacionální kompozice, které vládly dvě imaginace či vlivy: „evropské osvícenství, jež jako intelektuální autorita chtělo vládnout světu, který však nestvořilo“, a liberalismus, který „spolu s osvícenstvím vytvořil výchozí představy o občanské společnosti a společenském dobru, které se musely v českých zemích potýkat s tlakem nacionalizace i s nejrůznějšími demokratickými tendencemi“.

Obrození či česká obrozenecká kultura nevznikla dle Jiřího Štaifa na zeleném drnu, ale utvářela se ve společenském kontextu, jež lze charakterizovat prostřednictvím historických kontinuit a diskontinuit, což je „konstruktivní kompromis“ oproti Třeštíkovým a Macurovým, ale i Podivenovým apodiktickým tvrzením. Obrozenecké prostředí bylo integrační silou nižší kultury oproti silnější kultuře, která měla v zádech stát a jeho školskou a jazykovou politiku. V českých dějinách kultura bojovala proti integračním snahám nadnárodního státu, respektive se vytvářela nezávisle na státu a jeho institucích. Její největší intelektuální a kulturní výkony se tak většinou odehrály bez vědomí státu.

Jiří Štaif není stoupencem primordialistických a ani konstruktivistických konceptů vzniku moderního nacionalismu. V českém případě plně respektuje badatelská řešení Miroslava Hrocha, přidává k nim ale svoji koncepční metaforu, která přirovnává obrození k veřejnému školnímu prostoru, kde se pěstuje, tak jako ve škole, permanentní lidová osvěta, jak využít tento prostor k vyššímu uplatnění národa a individua, a to i prostřednictvím nové jazykové a soukromoprávní kodifikace.¹⁶

16 Viz například text o lidové osvětě (Erziehung der Landbevölkerung zum modernen Rechtsbewusstsein in Böhmen in der Vormärz), připravený pro sborník Občanská společnost na

Ve střední Evropě se utíkáme k Hrochově nosné kategorizaci formování národního hnutí u malých evropských národů, ale zde se kromě tohoto přijetí nachází i zcela nové vysvětlení proměny obrození v národní hnutí tím, že se také jednalo o aktivní hledání vztahu mezi platným právem, tedy legalitou a přirozenými právy emancipujícího se národa, tedy legitimitou (tato myšlenka se nachází na s. 112). K tomu se družil nový typ mobilizace v podobě vytváření nových institucí, které tyto záměry programově prosazovaly a financovaly.

Ve sporech o pravopis šlo podle Jiřího Štaifa nejen „o symbolickou moc“ nad českým jazykem, ale také o společenskou modernizaci, která se protáhla na celé půlstoletí. Výkony obrozenecké kultury sice byly často podprůměrné, nicméně naplňovaly ambice úplného kulturního programu. Tím bylo napomáháno nejen vzdělávání českého etnika, ale docházelo také k vědomému distancování se od (státní) kultury, což lze interpretovat jako opatrný boj proti společenské modernizaci zaváděné shora.

Dobu předbreznovou nepovažuje Jiří Štaif jen za dobu politické a jiné nehybnosti. Jejím klíčovým problémem bylo, zda stát smí vpadnout do hájemství patrimoniálních a urbánních práv vrchností, které byly považovány za soukromé právo. Zároveň začal stát prosazovat opatrný ekonomický liberalismus a minimálně od roku 1811 mohl o sobě tvrdit, že je právním státem (ovšem bez uznání politických práv jednotlivců). Dynamika poddanské otázky a velké demografické změny kolidovaly s metternichovou konzervativní politickou stabilizací, což vyvolávalo skryté konflikty.

S termínem národní obrození lze podle Jiřího Štaifa i přes jeho archaičnost stále ještě pracovat, protože se jedná o jedno z hlavních konstitutivních míst české historie a je stále hluboce vkořeněno (právě s tímto symbolickým označením) do pedagogického vzdělávání současných generací mládeže.

Občanská společnost je zde charakterizována jako hledání relativní společenské rovnováhy v době zásadních změn, které byly posléze vymezeny ústavou, „která zvláště ve volebních rádech ne všechny považovala za rovnoprávná politická individua“. Taková koncepce občanské společnosti se ale neobejde bez oprávněné kritiky Habermasova konceptu politické veřejnosti, které chybí dle Jiřího Štaifa habsburská zkušenost mnohonárodnostní říše, konkrétně pak

papíře, který napsal s Jiřím Šoušou, a který byl mezinárodní komunitou pochvalně reflektován. Viz recenzi Wilhelma Braunedera in: *Historische Zeitschrift* 305, 2017, s. 478–479; Milan HLAVÁČKA (Hg.), *Bürgerliche Gesellschaft auf dem Papier. Konstruktion, Kodifikation und Realisation der Zivilgesellschaft in der Habsburgermonarchie*, Berlin 2014.

souvztažnost mezi národotvornými procesy a individualistickou povahou liberalismu. Podle něj šlo spíše o postátňování mezilidských vztahů, tedy o tzv. „governmentalitu či poobčanšťování společnosti“, kde hlavní roli hrál stát a „harmonizační symbolika“ nadstranické panovnické moci.

I z těchto důvodů se stát bohužel musel od druhé poloviny 19. století neustále zabývat hašením nacionálních a jiných „požárů“, a tak mu nezbývala energie na koncepční řešení ostatních problémů.¹⁷ Jiří Štaif také oprávněně koriguje Judsonův příliš optimistický koncept transnacionálního ukotvení rakousko-německého liberalismu, který pro městskou společnost, jak se i já domnívám, určitě neplatil (s. 176), protože obzvláště v Čechách opravdu nevznikaly například spolky na obecně občanské, ale spíše na nacionální či konsumní bázi.

Těmto úvahám obsaženým v jednotlivých kapitolách a v hutném závěru předchází „historiografické preludium“, kde se Jiří Štaif snažil být až úpěnlivě objektivní, přesný a všeobíjající, aby nikoho, kdo něco podstatného k tématu napsal, neopomněl. Jenom kladu opět otázku (hlavně pro sebe), proč už nemá větší místo v našem současném přemýšlení a psaní o předminulém století myšlenkový odkaz Františka Kutnara, a zda lze ještě (konceptně) pracovat s jeho výše zmíněnou syntézou dějin českých dějin v období feudalismu 1781 – 1848 z roku 1957.

Štaifův text obsahuje samozřejmě také subjektivní vklad, který se projevuje jednak v hodnocení nejrůznějších koncepcí, ale také v závěrečných pasážích syntézy. Jakoby se do něho skrytě promítaly zřejmě i autorovy životní peripetie. Utvrdily ho ve sklonu považovat individuum za pěšáka na šachovnicových polích dějin, neboť tento se velmi často ocitá někdy i bez vlastního přičinění v překérních situacích. Možná, že to posílilo jeho sklon k důkladnému studiu sociologických modelů lidského chování a jednání a volbu konceptu hry za základní premisu svého uvažování o dějinách.

Závěrečné úvahy nad velkým dílem

Jiří Štaif při textování této syntézy opravdu nepodlehł představě, „že dějiny skrze... historické obrazy nutně směřují k tomu, co se nakonec stalo“. Je mu totiž „blíží východisko“, že dějiny „jsou za jistých situací více a jiných méně otevřeny různým

17 S touto tezí přišel už Werner Drobesh v textu zabývajícím se genezí řešení sociální otázky v habsburské monarchii (*Die „soziale Frage“ in der Habsburgermonarchie im zeitgenössischen gesellschaftswissenschaftlichen Diskurs*), který uveřejnily jako svoji úvodní studii Moderní dějiny 20, 2012, č. 1, s. 1–12.

alternativám“. Toto pravidlo nestranné historické korektnosti důsledně dodržel. „Lákavé roli soudce nad dějinami“ opravdu nikde nepropadl, takže například otázku, kdo že zavinil (velkou) válku či prohrál nebo vyhrál revoluci, zde opravdu nenajdeme.

Proti tezi dějin jako hry by bylo možno zajisté postavit i jinou koncepci, například, že moderní dějiny jsou bojem mezi individuem a kolektivem. Pak by se muselo vycházet z premisy, že v této době docházelo v evropské společnosti k vytváření obecného hodnotového systému, který lze charakterizovat jako liberální, občanský, jako osvobozování od pozemských a nadzemských autorit, jako realizaci vize právního a sociálního státu s postupujícími rovnými politickými právy napříč třídami a genderem, a že v tomto období se konstituovaly ústavní systémy s parlamenty, politickými stranami, politickou veřejností se všemi parametry občanské společnosti (svobodný tisk, demokratizace voleb, omezování nadvlády kapitálu, vyváženost mezi kolektivními a individuálními právy). A také, že se vše posouvalo ke kolektivním hodnotám, které ve svých důsledcích marginalizovaly individuum a dávaly moc do rukou těch, kteří se dovedli (například ve jménu nějaké ideologie) organizovat.

Individuum postupně přestalo rozhodovat o naplnění svých (ústavních) práv, protože se muselo pak vždy dovolat nějaké kolektivní (soud) či symbolické instituce (národ, strana). Je toto ještě hra nebo zcela zákonitá modifikace politické a sociální skutečnosti, na jejímž konci stojí systematické potlačování přirozeného lidského chování a prosté existence? Koncept dějin jako hry pak může být realizovatelný jen za předpokladu, že svazující právní a institucionální rámec společnosti „narátora“ příliš nezajímá a že se obejde bez „živého a trpícího“ člověka. Historie koncipovaná jako hra přestává být hrou, jak známo, v momentě, když jde o život a tedy konkrétně, když v našem případě první světová válka téměř bez varování vtrhne do života celé společnosti a skoro všechny hodnoty modernizované liberální občanské společnosti zničí. I toto vlastně Jiří Štaif „neutrálně“ reflektuje, když do závěru syntézy stroze napíše, že „každá historická změna má své náklady“. A já dodávám: i své mrtvé a poražené.

Nicméně teď máme na stole k prostudování nové (sociální) dějiny českých zemí v 19. století, kde nechybí analýza strukturálního zarámování společnosti, rytmus historického pohybu, vztah mezi kontinuitou a diskontinuitou modernizačních změn, vztah mezi historickou stabilitou a dynamikou a kde jsou české země představeny jako jedinečná „laboratoř těchto modernizačních změn“. A abych se vrátil k počátečnímu náčrtu užití konceptu modernizace v historiografii: Jiří Štaif klasický koncept modernizace překonal, když do tohoto obecného konceptu

vtáhl hodnotové rámce (zvláště hodnoty vázané na osvícenství, liberalismus a nacionalismus), také nové trendy doby (gender, sociální otázku, respektive emancipaci dělnictva), které modernizace zákonitě či mimoděk stvořila, a pak především svoji imaginaci. S přihlédnutím k tomuto kontextu musím konstatovat, že použití slova modernizace v názvu syntézy je nakonec přece jen funkční a oprávněné.

RECENZE

JIŘÍ LOUDA

*Coat of Arms of the Knights of the Order of the Garter /**Erby rytířů Podvazkového řádu*

(K vydání připravili Karel MÜLLER – Michal V. ŠÍMŮNEK – Karel PODOLSKÝ.)

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci – Vlastivědné muzeum v Olomouci 2020, 688 s., ISBN 978-80-244-5621-8 (UP), ISBN 978-80-88384-02-1 (VM).

Nebude daleko od pravdy tvrzení, že v České republice není heraldika (a zřejmě ani historika), který by neznal jméno Jiřího Loudy (1920–2015). Narodil se v Kutné Hoře jako syn učitele kreslení na zdejší reálné škole, který Jiřího od dětství vedl k zájmu o výtvarné umění. Nikoli ale k heraldice, k níž se dostal až později za dramatických okolností. Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava se rozhodl bojovat proti nacismu. V červenci 1939 emigroval do Polska, odkud jeho cesta vedla do Francie a do cizinecké legie. Po vypuknutí války byl zařazen do formující se československé armády ve Francii a po zhroucení země se mu podařilo dostat do Británie. Na jaře 1941 zde absolvoval důstojnickou školu a výsadkářský kurs. Při jednom ze seskoků si ale zranil meniskus, což znemožnilo jeho nasazení ve speciálních jednotkách. Byl proto přidělen k Vojenské radiové ústředně, kde působil až do konce války.

A zde, v Hockliffe u Bedfordu severozápadně od Londýna, se začal zabývat heraldikou. Jeho zájem rozvinula i pomoc syna Jaroslava Smutného, kancléře prezidenta Beneše. Díky jeho přímluvě mohl Louda studovat heraldickou literaturu ze sbírek Hannah de Rothschild a navázat také kontakt s londýnskou *College of Arms*, nejvyšší autoritou v oblasti britské heraldiky. V této době také vznikly jeho první kresby erbů zdejší aristokracie, zejména anglických vévodů, doplněné daty narození a udělení vévodských titulů.

Záliba v erbech Loudu již neopustila. Po návratu do vlasti začal spolupracovat s předním českým heraldikem Karlem Schwarzenbergem, který mu půjčoval knihy a radil v odborných záležitostech. Zároveň však Jiří Louda pokračoval ve vojenské kariéře, již ovšem dramaticky ukončil únorový převrat roku 1948. Začal se proto živit jako učitel angličtiny, ale v dubnu 1949 byl internován v táboře nucených prací na hradě Mírově a propuštěn až v květnu 1950. Do armády se vrátit nesměl, začal tedy pracovat v cihelně a následně ve skladu státních lesů. Roku 1952 se mu však podařilo získat místo v olomoucké Univerzitní knihovně (později Státní vědecké knihovně), kde měl dostatek prostoru ke studiu heraldiky a kresbě erbů. Zde pokračoval v práci na rodokmenech českých vládařů doplněné jejich znaky, kterou započal již v roce 1948. Dílo bylo v reprezentativní podobě vydáno až po změně poměrů roku 1996.

I nadále Loudu zajímala britská heraldika. K sympatiím ke „kapitalistické cizině“ se však v poměrech, které vládly v Československu, přiznat nemohl, a proto hlavní těžiště jeho

práce spočívalo v heraldice komunální a státní. Roku 1966 se mu podařilo spolu s britským novinářem a heraldikem Dermotem Morrahem vydat knihu *A Concise Guide in Colour: European Civic Coat of Arms*, ve které se zabývali znaky evropských měst (v češtině vyšla tato práce ve zkrácené verzi až roku 1995). Podílel se také na (při příležitosti olympijských her v Mnichově otištěné) publikaci *Flaggen und Wappen der Welt von A – Z*. Nejznámější Loudovou zahraniční prací je ovšem kniha rodokmenů evropských panovnických rodů, již spolu s oxfordským historikem Michelelem MacLaganem vydal roku 1981 pod názvem *Lines of Succession: Heraldry of the Royal Families of Europe* (později vyšla i ve francouzském překladu).

Britskou heraldikou se Louda zabýval mimo jiné i proto, že pro něj představovala, jak říkal, „vnitřní emigraci“ v poměrech, se kterými se nikdy nesmířil. Začal kreslit erby rytířů skotského Řádu bodláku (*Order of the Thistle*) a následně Podvazkového řádu (*Order of the Garter*). První část publikace o rytířích Podvazkového řádu byla hotova již v šedesátých letech, ale k jejímu publikování nakonec nedošlo.

Většina prací, jež Louda vydal v zahraničí, zůstala pro čtenáře socialistického Československa nedostupná. Jeho jméno zde bylo známo spíše coby popularizátora heraldiky. Loudovy aktivity v oblasti církevní heraldiky logicky zdůrazňovány nebyly, jiná však byla situace v oblasti heraldiky komunální. Roku 1961 nakreslil 44 znaků pro knížku *Znaky našich měst* vydanou Státním nakladatelstvím dětské knihy a o tři roky později (ve známé edici OKO) vydal knihu *Česká města*.

Do povědomí velké části laické veřejnosti ale Louda vstoupil kresbami šlechtických erbů, jež se staly nedílnou součástí většiny pohlednic hradů a zámků. Souborného vydání se dočkaly (opět v edici OKO) roku 1974, kdy spolu s Josefem Janáčkem vydal knížku *České erby*. O čtrnáct let později se dočkala druhého, rozšířeného vydání. V zemi, kde se šlechta nacházela na proskripční listině, představovaly tyto drobné knihy nevídanou událost. Loudovy erby šlechtických rodů pak doplnily i rozsáhlý ediční počín *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, jenž v nakladatelství Svoboda vycházel v letech 1981–1988.

Loudovy aktivity na poli šlechtické heraldiky na jedné straně mimořádně přispěly ke zvýšení popularity této vědní disciplíny a učinily z něj nepřehlédnutelnou osobnost, na druhé straně však odhalily i limity jeho prací. Na rozdíl od heraldiky státní a komunální, kde byla podoba znaků přesně fixována a obecně známa, vyžadovala rodová heraldika intenzivní archivní studium v českých i v zahraničních archivech. Znaky, které byly otiskovány v nejrůznějších kompendiích (např. *Siebmachers Wappenbuch*, *Ottův slovník naučný* atd.), bývaly totiž často zobrazovány nepřesně či dokonce se zásadními chybami. Je velká škoda, že v této chvíli chyběl po Loudově boku odborník typu Karla Schwarzenberga.

Loudovou „oblíbenou chybou“ bylo (z heraldického hlediska nepřijatelné) omezování počtu příleb na štítu na jedinou, přičemž je zvláštní, že autor tento postup aplikoval především u znaků české šlechty, nikoli rytířů Podvazkového řádu. S oblibou také přidával hodnotní koruny k takovým variantám rodových erbů, které jim časově neodpovídaly. Tento vysoce subjektivní přístup k heraldice byl pro Loudu typický až do konce jeho života a roku 1990 našel svůj odraz také v návrhu (heraldicky nutno podotknout nesmyslného a Federálním shromážděním odmítnutého) státního znaku, kde Velkou

Moravu coby společný stát Čechů a Slováků reprezentovala moravská orlice poprvé doložená až ve druhé polovině 13. století.

Zlom v Loudově životě znamenala revoluce roku 1989. Nejenže se dočkal rehabilitace (a povýšení na plukovníka v záloze), ale roku 2000 jej prezident Václav Havel vyznamenal Medailí Za zásluhy II. stupně a o čtyři roky později mu byl za celoživotní heraldické dílo udělen čestný doktorát Palackého univerzity. Jistým vyvrcholením jeho odborné činnosti byla práce v Podvýboru pro heraldiku, v jejímž rámci se podílel na vytváření krajských a řady obecních znaků, a pak zejména akceptování jeho výtvarného návrhu státního znaku České republiky z roku 1992.

Přes neobyčejnou šíři odborného zaměření Louda celý život sledoval jeden cíl – vytvořit kompletní erbovník (*armorial*) rytířů Podvazkového řádu. Tento zájem je možno datovat k roku 1942, kdy (jak dosvědčuje jeho válečný deník) navštívil kapli sv. Jiří na windsorském hradě, hlavní svatostánek řádu, ve kterém jsou vystaveny erby žijících členů. Vzhledem k politickým poměrům vládnoucím v Československu po roce 1948 ale nemohl svou práci vydávat průběžně. Po odchodu do důchodu se proto Louda rozhodl celý soubor rytířů namalovat znovu a doplnit jej biografickými údaji a datem přijetí do řádu. Veřejné prezentace se toto jeho dílo dočkalo až v roce 2005 na zvláštní výstavě v Martinickém paláci na Hradčanech. V práci pokračoval Louda až do roku 2011, kdy ze zdravotních důvodů musel kreslířskou činnost ukončit. Vytvořil pozoruhodný konvolut více než tisícovky erbů počínaje zakladatelem řádu, anglickým králem Eduardem III. (1312–1377) po admirála Michaela Cecila Boyceho, od roku 2003 ad personam barona Boyceho (*1943), kterého rytířem Podvazkového řádu jmenovala královna Alžběta II. roku 2011. Na každém ze znaků je vidět zkušená ruka vynikajícího heraldického kreslíře, který bezpochyby patřil ke špičce svého oboru.

Když se Loudův život roku 2015 uzavřel, nacházela se jeho práce o rytířích Podvazkového řádu ve stádiu rukopisu a byla tvořena jen prostými grafickými listy. Doplňující text chyběl a bylo otázkou, zda jej autor vůbec plánoval. Kniha se tak začala rodit teprve poté, co jeho vnučka předala pozůstalost Vlastivědnému muzeu v Olomouci.

Publikace, vydaná koncem loňského roku u příležitosti nedožitých stých narozenin Jiřího Loudy, tak má v podstatě dva tvůrce, přičemž její vznik by nebyl možný ani bez jednoho z nich. Prvním je samozřejmě sám Jiří Louda, druhého „autora“, který skromně stojí v pozadí, pak představuje editorský tým složený z Karla Müllera, Michala V. Šimůnka a Karla Podolského, bez nichž by práce nikdy nespátřila světlo světa. Vyzdvihnout je třeba hlavně zásluhy ředitele Zemského archivu v Opavě Karla Müllera, který jednotlivé grafické listy vytřídlil, seřadil a zároveň opravil Loudovy omyly a nepřesnosti, týkající se biografických údajů, šlechtických titulů a především dat přijetí do řádu. Tato data Müller aktualizoval podle nového soupisu *The Most Noble Order of the Garter* z roku 1999 a revidoval také pořadová čísla řádových rytířů. Louda totiž vycházel ze starší publikace, která neevidovala manželky panovníků (ty se nositelkami řádu pravidelně stávaly od počátku 20. století).

Michal V. Šimůnek je pak autorem části kapitol o Loudově životě a Karel Podolský se zasloužil o předání celé pozůstalosti do Vlastivědného muzea, když se mu podařilo díky

intervencím u Loudovy vnučky získat úplný soubor kreseb erbů rytířů Podvazkového řádu, jehož část si původně rozebrala rodina.

Kniha je pojata nejen jako erbovník, ale také coby Loudův dvojjazyčný česko-anglický pomník. Je rozčleněna do kapitol podle jednotlivých řádových suverénů (panovníků), vhodně doplněna úvodem s edičními poznámkami a především kapitolami zachycujícími život Jiřího Loudy. K. Müllerovi a M. V. Šimůnkovi se podařilo vytvořit živý obraz osudů slavného heraldika, podat výčet jeho publikací, ocenění a v závěru nabídnout rozbor jeho dlouholeté práce na soupisu rytířů Podvazkového řádu.

Vydavatelství Univerzity Palackého pak pro knihu zajistilo tři reprezentativní předmluvy, v první řadě následníka britského trůnu Charlese, prince z Walesu. Zdařilým doplňkem je i netradiční podoba desek monumentální publikace, do kterých je vložena vyjímatelná příloha, po jejímž rozložení se před očima čtenáře objeví kompletní seznam erbů všech řádových rytířů. Otočením této přílohy si navíc čtenář může zvolit jednu z celkem tří grafických variant čelních desek knihy – s hvězdou Podvazkového řádu, osobním znakem Jiřího Loudy nebo s jeho fotografií.

Můžeme jen litovat, že se z důvodu epidemie COVID 19 kniha nedočkala slavnostní prezentace, plánované na září 2020, a že se výstava ve Vlastivědném muzeu v Olomouci netěšila zasloužené pozornosti. Je však nepochybné, že kniha je více než důstojným pomníkem jedné z předních osobností české heraldiky.

Jan Županič

RATPERT / EKKEHARD IV.

Osudy svatohavelského kláštera.

(= Memoria medii aevi – Paměť středověku, sv. 28)

Přeložila a poznámkami opatřila Jana NECHUTOVÁ,

předmluva Jana Nechutová a Jan Kalivoda.

Praha, Argo 2020, 259 s., ISBN 978-80-257-3262-5

Obsahově i žánrově pestrá a zajímavá řada Memoria medii aevi nakladatelství Argo se zaměřuje na překlady nejruznějších děl středoevropské, především latinské středověké literatury. Koncem roku 2020 se rozrostla o příspěvek do mozaiky pramenů pro evropskou historii v období zhruba mezi lety 700–1000, které už v této knižnici vyšly (např. Fredegarova kronika, Dějiny Langobardů či Dějiny světa v čase milénia Rodulfa Glabera). Nový přírůstek (svazek č. 28) s názvem *Osudy svatohavelského kláštera* přináší překlad dějepisného díla, které vzniklo přímo v klášteře sv. Havla a obsahuje vyprávění dvou svatohavelských mnichů o příznivých i nepříznivých událostech v historii kláštera, a to od jeho počátků do roku 972. Po německém překladu, který doprovází novější edice obou částí díla, tak následuje první převod do češtiny z pera Jany Nechutové.

Překlad díla, nazývaného v originále obvykle *Casus sancti Galli*, uvádějí dvě předmluvy, které se vhodně doplňují. Úvod Jana Kalivody zasazuje kroniku do historického kontextu, shrnuje přehledně dění v západní Evropě, a to po celou dobu, již se týká vyprávění kronikářů: od pozdně římské doby přes merovejskou říši Franků až k říši Karla Velikého

a působení jeho nástupců. Zvláštní pozornost věnuje území na samém východě dnešního Švýcarska, v němž byl Sankt Gallen spolu s dalšími lokalitami v blízkosti Bodamského jezera (biskupství Kostnice a klášter Reichenau) důležitým kulturním ohniskem. Kalivoda upozorňuje na významnou roli mnišského hnutí a klášterní kultury, podrobněji se zabývá i irským křesťanstvím a jeho nenahraditelným přínosem pro zachování latinské písemné kultury za tzv. karolinské renesance. Jeho studie také vysvětluje systém církevní správy v dané době, vztah královské či jiné světské moci ke kostelům, klášterům a jejich majetku a usnadňuje tak čtenářům pochopit, proč oba autoři věnují tolik pozornosti zápasu kláštera o samostatnost a získání imunity. Zatímco Kalivodova předmluva uvádí čtenáře do neklidné doby, v níž se klášter rodil a konsolidoval, následující úvodní slovo Jany Nechutové, která je autorkou nejen překladu, ale i poznámkového a dalšího doprovodného aparátu, nás seznamuje s oběma pisateli i dílem samým.

O životě mnicha Ratperta, který je autorem první a základní části kroniky, víme jen, že se mu dostalo vzdělání ve svatohavelském klášteře, že psal i hymny a básnické skladby a že zemřel na rozhraní 9. a 10. století. Své jediné prozaické dílo dovedl do r. 883. Původce druhé části vyprávění o osudech kláštera, Ekkehard, označovaný jako IV. pro odlišení od ostatních osob téhož jména spjatých se svatohavelským klášterem, začal psát asi o sto let později (přesná data opět neznáme, ale zemřel zhruba kolem roku 1060). I on je odchovancem svatohavelské klášterní školy, kde pak působil jako učitel. Vedle prozaického vyprávění o osudech kláštera je autorem řady básní, ať už vznikly jako školní cvičení, nebo byly určeny přímo svatohavelskému klášteru. Své prozaické dílo nedokončil, jeho vyprávění končí uprostřed návštěvy císaře Oty I., jeho choti Adelaidy a jejich syna Oty II. v klášteře v roce 972. Také Ekkehard líčí dobré i zlé časy kláštera s vírou ve šťastný konec, k němuž všechno jakoby směřuje.

Nechutová v předmluvě jasně prokazuje, že oba díly *Osudů* jsou žánrově zcela odlišné. Ratpert píše věcně a realisticky, vypravuje v chronologickém pořádku, který jen občas porušuje (např. královské donace pro klášter z let 860–883 jsou shrnuty v jediné zmínce a vsunuty do líčení úspěšného působení opata Hartmuta). Chronologickou osu mu dává posloupnost opatů, v centru jeho pozornosti však zůstává klášter a jeho osudy, nikoli životy opatů a život uvnitř kláštera. Své znalosti o počátcích kláštera získává Ratpert z *Životů svatých* (Kolumbána, Havla či Otmara), hagiografické motivy, které bývají ve středověké historiografii běžnou výbavou, však ve výkladu téměř nepoužívá. Zato občas čerpá z listin uložených v klášteře a do výkladu na několika místech zařazuje soupisy knih v klášterní knihovně, aby i takto doložil prosperitu kláštera. Celým jeho textem prostupuje stále se opakující konflikt, neustálý boj za samostatnost a svéprávnost kláštera, zápas, který nakonec přináší uspokojivý výsledek: imunita kláštera a jeho svoboda, hlavně svoboda zvolit si opata, byla zajištěna privilegiem císaře Karla III. Tlustého.

Ekkehardův styl i struktura textu jsou zcela jiné. I pro něj je důležitá obhajoba legitimacy kláštera a jeho svobod, neopomíná líčení historických dějů, které přinášely klášteru dobrá i špatná léta, ale jeho zájem více poutá vnitřní život kláštera. Ekkehard příliš nedbá na historickou přesnost a dějovou posloupnost, spíše ho přitahují zajímavé příběhy spojené s obyvateli kláštera, což činí jeho vyprávění živým a zábavným. Barvitě líčení vnějších osudů

kláštera je prokládáno hagiografickými i jinými exkurzy, charakteristikami osob i anekdotickými historkami. Ekkehardův text obsahuje i řadu aluzí či přímo citací biblických nebo spojených s Benediktovou Řeholí, případně vycházejících z antických či pozdně antických autorů. Všechna tato místa jsou zaznamenána v poznámkách a přesný údaj o těchto pramenech, jejich edicích a překladech najde čtenář v oddíle Bibliografie.

Oba autoři píší v zásadě dobrou středověkou latinou, která je ovšem ovlivněna jejich jazykovým prostředím. Zatímco Ratpertův text je vcelku prostý a jasně srozumitelný, Ekkehardův vypravěčský způsob i jeho používání jazyka klade na čtenáře originálu a samozřejmě pak i na překladatele značné nároky. Ekkehard se snaží vyzdobit text podle požadavků soudobé rétoriky: občas použije verš nebo rýmovanou prózu, umně řadí slova ve větě, střídá slovesné časy ke zdůraznění dramatickosti děje. Spolu s množstvím zájmen, v nichž bývá někdy obtížné se orientovat, se tak jeho text stává ne snad přímo „temným a nesrozumitelným“, jak soudí jeden ze starších editorů, ale rozhodně ne právě jednoduchým.

Překladatelka se tedy musela (a dlužno už teď podotknout, že zdárně) vypořádat se syntaktickými problémy (participia, řetězení vedlejších vět, střídání podmětů ap.), ale také najít řešení pro zvláštnosti lexikální stránky obou textů. Oba autoři (především právě Ekkehard) používají totiž některých výrazů v jiném smyslu, než jaký známe nejen v klasické ale i ve středověké latinské tvorbě, včetně řady zcela ojedinělých slov (hapaxlegomen); občas se v textu objeví i staroněmecké či nářeční slovo nebo krátký výrok. Shrnutí překladatelských problémů a přístupu k jejich řešení věnuje Nechutová část ediční poznámky, příznačně nazvané Překladatelské nesnáze – *fortunia et infortunia* překladatele. Připojuje i konkrétní příklady slov či spojení, u nichž si zvolený překlad zasluhuje širší objasnění, neboť mají v textu zvláštní význam obtížně zachytitelný v poznámkách.

Pro vystižení charakteru jazyka a stylu obou autorů se překladatelka snaží maximálně využívat soudobé slovní zásoby, což nesporně přispívá k oživení textu; nevychýbá se přitom ani odvážným řešením – vesměs s velmi dobrým výsledkem: příkladem budiž třeba překlad rčení uvedeného na konci překladatelské poznámky na s. 43 „Uhodit hřebík na hlavičku“ (*Clavum... fixisti*), nebo „Máš ty ale štěstí“ (kap. 93 s. 160 – *Fortunate*); „nevycválení“ (kap. 62/132 – *indisciplinati*). Jen občas zvolený výraz při četbě až zarazí, např. latinské *sodes* (*sodalis*) překládá Nechutová slovem „kamarád“ – v případě, že se tak oslovují dva vysocí církevní hodnostáři, to působí přinejmenším zvláštně; podobně trochu z jiného jazykového okruhu je adverbium „děsně“ ve spojení „děsně ohromilo“ (*fitque... non ferenda confusio*); adjektivum „parádní“ ve spojení „parádní novinku“ (*novum... aliquid*).

Toho, že se její překlad dobře čte, dosahuje Nechutová nejen nápaditým využíváním široké slovní zásoby a vůbec soudobého jazyka oproštěného od archaizujících prvků (přechodníků např.), ale i tím, že nelpí na původních latinských syntaktických strukturách (např. rozděluje dlouhá souvětí na více jednodušších vět, nahrazuje větami participální vazby, vyhýbá se pasivním formulacím ap.). I když neztrácí kontakt s originálem, zůstává v něm zachován žánrový charakter textu a v případě Ekkeharda také určitá autorova „hravost“, živost a pestrost a leckdy i dramatickost. Několik překlepů (někdy až úsměvných: např. s. 81 ty nespolehlivější – *fidissimos*; s. 82 kapičku – *capellam*), které nezachytila korektura, na tom nemůže nic změnit. Jen na několika místech může taková chyba mást

čtenáře: buď kvůli chybné interpunkci (kap. 28/100: příjemným, hodovníkem nikdy - místo: příjemným hodovníkem, nikdy), nebo pro chybné umístění slova (kap. 93/159: venku Ruodman... odešel – místo: Purchard se venku (tj. zřejmě mimo klášter) doslechl /*Purchardus foris... audiens*). Zaráží také rozdílné jméno muže, o němž oba autoři říkají (oba v kap. 31), že žil mnoho let v izolaci – Ekkehard mu přímo říká ‚inklusus‘ – na Hoře svatého Viktora. Jmenoval se Eusebius, jak uvádí latinský originál u obou autorů. V překladu Ratpertovy části však je uveden jako Eugenius, a jelikož v poznámkách k tomu není žádný komentář (k místu se vztahují poznámky Ekkehard 116 a 117), předpokládám, že je to omyl.

Poznámky, které doplňují překlad, jednak identifikují osoby a místa a určují citáty či narážky, jednak osvětlují význam slov pomocí latinského originálu, případně upozorňují na slovní hříčky. Nechutová pro ně v této publikaci určené širšímu publiku zvolila úspornou a uživatelsky přívětivou formu: poznámky neobsahují nadbytečné údaje, jsou stručné a výstižné, umožňují čtenáři orientovat se dostatečně v osobách i místech a časových údajích, ale nejsou zahlceny odkazy na literaturu a zachovávají si dobrou přehlednost. Stejně jako u jiných svazků této ediční řady se poznámky na konci překladu hůře vyhledávají, protože každá část Osudů má pro poznámky své číslování.

V závěru pak se do poznámek k Ekkehardovu textu bohužel vloudila chyba, které si nevšimla konečná redakce: poznámka č. 442 zůstala v textu, ale byla zřejmě v poslední fázi vypuštěna, protože se jí týká týž odkaz jako u č. 441. Výklad poznámky č. 442 totiž náleží až následujícímu textu označenému v překladu číslem 443 a stejně tak jsou i nadále o jednu posunuty poznámky až do konce textu.

Tyto drobné vady na kráse nijak neovlivňují kvalitu překladu. Jestliže je obecně hlavním snahou každého překladatele najít rovnováhu mezi věrností originálu a srozumitelností a čtivostí překladu, pak u překladů z latiny, která svým charakterem vybízí spíše k archaizujícímu a až sošnému převodu, je to úkol ještě o něco nesnadnější. O to více je třeba ocenit, že v případě Osudů svatohavelského kláštera se Janě Nechutové podařilo díky tvůrčímu přístupu zachytit žánrovou odlišnost i rozdíly ve stylu a jazyce obou autorů a zpřístupnit tak zajímavý text i laickým zájemcům o historii srozumitelným a čtivým způsobem.

Jana Zachová

Piotr PRANKE – Miloš ZEČEVIĆ

*Medieval Trade in Central Europe, Scandinavia and the Balkans
(10th – 12th Centuries), A Comparative Study*

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 64)

Boston – Leiden, Brill 2020, 264 s., ISBN 978-90-04-38033-2.

Možno konštatovať, že stredoveký obchod predstavuje oblasť historického výskumu, ktorá nebola až tak podrobne skúmaná. Zvlášť pre stredoeurópske pomery to predstavuje problém, kde výskum naráža na absenciu relevantných prameňov hlavne pre staršie obdobie. Piotr Pranke z Torune a Miloš Zečević z Bydgoszci sa podujali na neľahkú úlohu ozrejmiť čitateľovi obchod v strednej Európe, v Škandinávii a na Balkáne v 10. až 12. storočí. Autori

sa rozhodli rozšíriť a prepracovať pôvodnú prácu, vydanú v poľštine 2016, a ponúknuť ju tak širokému obecnstvu. Kniha je rozdelená na štyri kapitoly s bohatým obrazovým materiálom. Prílohu tvorí zoznam mýtnych, colných a obchodných privilégií vydaných v Ríši a na Balkáne.

Balkán v tomto období zažíval zlatý vek, ako to vyslovil balkanista Florin Curta.¹ Takisto možno netreba zdôrazňovať, že existovali vzájomné väzby medzi jednotlivými regiónmi, či už v ekonomickej alebo politickej rovine. Ako autori hovoria, obchod a s ním spojené aspekty boli reflektované i v symbolickej rovine. Autori sa v danej práci chcú sústrediť primárne na spojenia diaľkového obchodu a na podstatu sociálnych a kultúrnych premien reflektovaných v prameňoch. Doraz je kladený i na tzv. *gateway cities* (doslova „vstupná brána“), teda ekonomické centrá ktoré najvýraznejšie participovali na diaľkovom obchode. Autori neopomenuli ani vplyv Svätej rímskej Ríše či Byzantského impéria, ktoré ovplyvňovali vybrané regióny. Takisto je reflektovaná aj diskusia skúmaných aspektov, mimo iného aj na vzťahy symbolicko-náboženských prvkov s tými ekonomickými. Práca chce predovšetkým interdisciplinárne porovnať teoretické koncepty s dochovanými prameňmi a ponúknuť tak komparatívnu perspektívu na danú problematiku.

Prvá kapitola chce byť najmä exkurzom do oblasti teoretických konceptov. Značný priestor je venovaný aj Wallersteinovmu konceptu svetových systémov. Hoci v minulosti bol tento koncept kritizovaný kvôli svojmu eurocentризmu, niektorí historici sa ho pokúsili aplikovať aj na vzdialenú minulosť, z čoho vyplynula idea o vzájomnej prepojenosti starodávnych spoločností. Ako autori podotýkajú, vývoj dávnych svetových systémov spolu s ekonomickým vzostupom viedol až k utvoreniu prvých štátnych foriem.

Pozornosť je venovaná aj teórii ekonomických centier, ktorú v roku 1933 navrhol Walter Christaller. Pranke a Zečević podotýkajú, že však v tejto teórii chýbala diverzifikácia jednotlivých centier ako aj zohľadnenie faktoru ich prepojenosti. Teóriu centrálnych miest rozvinuli Walter Isard a Charles Cooley. Tieto koncepty napokon smerovali až k formovaniu idey vstupných miest (*gateway cities*), nachádzajúcich sa neraz na periférii prípadne v exponovanej polohe. Autori uvádzajú niekoľko príkladov z Poľska. Zároveň jedným dychom dodávajú, že takéto centrá plnili súčasne aj politickú a symbolickú funkciu. Význam takýchto miest bol odzrkadlený aj množstvom ľudí zapojených v obchode. Autori dodávajú, že to platí aj pre vikingské viky, ale taktiež pre dalmátske mestá, kde boli importované byzantské tovary. Autori uvádzajú ďalej viaceré množstvo názorov (Polanyi, Herskovits etc.) na problematiku ekonomických vzťahov, zároveň hovoria o previazanosti ekonomických a neekonomických faktorov. Táto kapitola je doprevádzaná i početnými grafmi.

Druhá kapitola si všíma obchodníkov v skúmanom období. Jej úvod je venovaný predovšetkým latinskej terminológii. Činnosť obchodníkov ako aj trh samotný však boli inštitucionalizované zo strany panovníka. Tu autori uvádzajú zaujímavý postreh Richarda Hodgesa, ktorý tvrdí, že obchodné centrá zároveň s politickou a administratívnou funkciou odrážali aj panovníkovu silu. Niektorí obchodníci neraz participujúci na monopole, spolupracovali s cirkevnými inštitúciami, zatiaľ čo u židovských obchodníkov sa mohli

1 Florin CURTA, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, New York 2006, s. 180.

objaviť isté obmedzenia ich činnosti (napr. v Benátkach). Podľa autorov tu bola jasná snaha ustanoviť presný počet trhových centier a kontrolovať i to, aký tovar sa predáva. Najmä v Ríši to viedlo k špecifikácii trhu a zabezpečilo i tak prítok konkrétnych špecifických kategórii tovarov.

Špeciálnou kategóriou obchodníkov boli stánkári, ktorí disponovali rozličnými výsadami. Zaujímavým elementom bola taktiež idea putovného trhu (s. 50), kedy išlo o kupcov, ktorí sa vracali na konkrétne obchodné miesto (*mercatores eundi et redeundi*), čo mohlo viesť k vývoju pravidelne sa opakujúceho trhu. Pozornosť je však venovaná i cirkevným inštitúciám, ktoré boli zapojené do obchodu, prípadne boli recipientmi mýtnych a colných poplatkov.

Autori si tiež všimajú terminológiu v prameňoch, ktorá označovala obchodné miesta (*vicus, portus* apod.) Dodajme, že toto tvrdenie môže byť veľmi podstatné pre uhorské pomery v danom čase.² Medziiným autori citujú i Kosmovu kroniku, kde kronikár spomína prítomnosť kupcov z rozličných končín v Prahe a na Vyšehrade. Tu autori však Vyšehrad uviedli mylne pod maďarským názvom Visegrád (s. 55). Priestor v tejto kapitole je venovaný aj pravidelne sa opakujúcim trhom v priebehu týždňa, vo sviatočné dni či výročným trhom (jarmok), ktorých konanie bolo podmienené výsadami zo strany panovníka.

Tretia kapitola porovnáva obchod v skúmanom období v Škandinávii a na Balkáne. Ekonomický význam výprav pre Škandinávcov bol už skúmaný mnohými historikmi. Pozornosť bola venovaná najmä toku špecifického tovaru či mincí. Nielen početné škandinávské ságy tak dokladajú diaľkový obchod okrem iného aj s Byzanciou. Škandinávci sa však objavujú aj v mnohých arabských prameňoch. Balkán bol v skúmanom období a to najmä v 10. storočí, poznamenaný konfliktom medzi Byzanciou a Bulharskom. Bulharskí panovníci v tomto čase ako politický hegemon Balkánu dokonca ovplyvňovali smerovanie obchodných ciest, tak aby to vyhovovalo ich záujmom.

Z ekonomického hľadiska je podstatné to, že kľúčové obchodné centrá na Balkáne a Jadrane zostávali i v stredoveku prepojené systémom rímskych ciest. Vhodné by bolo spomenúť, že niektoré z týchto ciest, menovite najmä *Via militaris* a *Via egnatia* však slúžili aj pútnikom a križiakom.³ Na jadranskom pobreží kľúčovú pozíciu mali najmä Dubrovnik, Zadar a Split. Môžeme dodať, že tieto centrá v skúmanom období politicky oscilovali medzi Byzanciou a Chorvátskym kniežatstvom neskôr kráľovstvom. Autori na tomto priestore uvádzajú aj príjmy cirkevných inštitúcií v Zadare a v Split, ktoré odzrkadľujú ich bohatstvo. Kľúčovú rolu pre kláštory a kapituly však hrali nehnuteľnosti. Pre Dalmáciu zásadným artiklom takisto bola soľ.

2 Slovenský medievista Miloš Marek považuje viky za samosprávne okrsky konkrétneho etnika, v Uhorsku sa napríklad vyskytujú v prameňoch *Vicus Latinorum*. Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 310–311. Podobne však Uhri mali tiež svoj „vicus“ v Liège. *Adrian de Veteribusco – Chronicon Leodiense*, in: Albinus Franciscus Gombos (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungariae I*, Budapestini MCMXXXVII, s. 17–18.

3 K tomu najmä Elena KOYTCHIEVA, *Civitates et castra on Via Militaris and Via Egnatia: Early Crusaders'view*, in: *Revue des études sud-est européennes* 44, 2006, č. 1–4, s. 139–146.

Autori konštatujú, že význam obchodných ciest na Balkáne vzrástol v 11. a 12. storočí, čo je spojené aj s križiackymi výpravami, čo vidieť i na početných depotoch byzantských mincí. Dalmátske mestá si na začiatku 12. storočia chceli zachovať obchodnú integritu a to i keď sa dostali pod uhorskú správu. Podľa autorov, uhorskí králi venovali pozornosť z pochopiteľných príčin obchodným centráм ako boli Zadar, Split, Kotor či Trogir. Tu by bolo len vhodné podotknúť, že Kotor v tomto čase ležal mimo uhorských záujmov. Ku Kotoru autori takisto neuvádzajú žiadny prameň na rozdiel od citovaných privilégií ďalších dalmátskych miest. Pod uhorskú správu sa Kotor prvýkrát dostal zrejme až po roku 1358 a to na základe Zadarského mieru uzavretého medzi Uhorskom a Benátkami, prípadne až po roku 1370.⁴

Pranke a Zečević akcentujú aj význam otrokov ako obchodného artiklu nielen v Dalmácii. Na tomto priestore (resp. aj v celej publikácii) však úplne absentuje zmienka o tzv. *Supetarskom kartulari*, (dalmátsky rukopis z konca 11. storočia), ktorý dokladá dôležitosť otrokov a dokonca uvádza aj ich cenu.⁵ Autori si všímajú štruktúru slovanskej spoločnosti na Balkáne, ale ako sami hovoria, absentujú tú relevantné pramene. V priebehu 11. storočia dochádza k postupnému oslabovaniu byzantského vplyvu na tzv. klientske štáty, ako boli napr. Srbské kniežatstvo Duklja (územie dnešnej Čiernej Hory). Tu zároveň odkazujú na prameň známy ako *Letopis popa Dukljanina*.⁶ Autori ďalej hojne využívajú srbské pramene. Priestor je venovaný aj balkánskemu etnonymu Vlasi, ktoré je doložené v týchto prameňoch a ako autori uvádzajú išlo o pastierske obyvateľstvo románskeho pôvodu.

Nasledujúca kapitola si bližšie všima špecifické obchodné artikly a to akými spôsobmi bolo s nimi nakladané. Kupci, ktorí hrali primárnu úlohu boli byzantského a benátskeho pôvodu. Obchodné cesty, ako autori uvádzajú okrem iného na prípade Poľska v časoch Boleslava Chrabrého, boli veľmi ľahko ovplyvniteľné inými faktormi, predovšetkým politickými konfliktmi. Ako sa možno dočítať, Boleslav Chrabrý sa neštítal politicky zasiahnuť do ekonomickej činnosti svojich konkurentov. Obchodné cesty a prísun alebo i absencia konkrétneho tovaru do danej lokality sa tak mohli stať prakticky i politickými nástrojom (s. 38). Priestor je venovaný aj drahým kovom. Autori považujú predovšetkým striebro za štartovací determinant, ktorý ekonomicky prepojil moslimský svet, postkarolínske oblasti a Byzanciu. Autori v obsiahlej tabuľke uvádzajú prevažne arabskými prameňmi doložený prehľad tovarov a to, kde sa nimi obchoduje a akého sú pôvodu. V zozname nájdeme Prahu, Mohuť ale takisto Poľsko, Uhorsko či Rus.

4 John V. A. FINE Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1994, s. 341, 376.

5 Rukopis predstavuje kópia listín kláštora svätého Petra v lokalite Selo (dnes Jesenice v Dalmácii), edícia Viktor NOVAK – Petar SKOK (eds.), *Jura sancti Petri de Gornai. Supetarski kartular*, Zagreb 1952.

6 Autori citujú názor srbského historika Tibora Živkovića, ktorý oproti starším názorom (datovanie do poslednej štvrtiny 12. storočia) tvrdí, že toto dielo vzniklo až na prelome 13. a 14. storočia. Historická obec (nielen srbská) zostáva v otázke datovania tejto kroniky nejednotná. Výraznú polemiku v Srbsku vyvolala hlavne Živkovićova štúdia k *Letopisu*, kde sa priklonil k neskoršiemu datovaniu. Aleksandar RADOMAN, *Gesta regum Sclavorum: nova istoriografska mistifikacija*, in: Matica 14, 2013, s. 103–124.

Príloha obsahuje aj „nástroje trhu“, teda najmä mýta či clá. Zoznam taktiež zahŕňa mincové privilégia a trhové práva vydané v Ríši. Pri trhových výsadách je pochopiteľne uvedený aj ich recipient. Tu sa nachádzajú aj obchodné výsady vydané na Balkáne v 12. a 13. storočí, zoznam sa týka výsad vydaných srbskými a bosnianskymi panovníkmi pre Dubrovnik a Split. Podľa nášho názoru v tejto tabuľke chýba privilégium uhorského i chorvátsko-dalmátskeho kráľa Kolomana vydané pre Trogir v roku 1105, ktoré sa tiež (hoci sekundárne) týkalo obchodu.⁷

Publikácia, hoci pomerne útlá, prehľadne načrtáva problematiku stredovekého obchodu nielen vo vybraných regiónoch. Autori uvádzajú aj doterajšie teórie na fungovanie stredovekého obchodu. Celkovo možno konštatovať, že využili naozaj značné množstvo prameňov a literatúry, o čom svedčí rozsiahly poznámkový aparát. Možno sčasti autorom zazlievať, že opomenuli niektoré aspekty (napr. vplyv pútí, križiackych výprav, usádzanie cudzích obchodníkov), ale i napriek niekoľkým chybám ide o vydarenú publikáciu.

Peter Bučko

Marek BRČÁK – Jiří WOLF (eds.)

Pax et Bonum. Kapucíní v Čechách a na Moravě v raném novověku

(Doprovodná publikace ke stejnojmenné výstavě konané

ve dnech 6. 4.–31. 12. 2018 v Loretě Praha.)

Dolní Břežany, Scriptorium 2020, 269 s., ISBN 978-80-7649-004-8.

Je až s podivem, že kapucínům se v naší odborné literatuře v posledních letech nedostalo takové pozornosti, jakou by si tak významný řád zasloužil. Tento nedostatek vynikne zejména ve srovnání s přčetnými studiemi věnovanými jezuitům, ačkoliv role obou řádů v dějinách raného novověku je plně srovnatelná. Doposud byli čtenáři odkázáni, s výjimkou drobnějších článků, především na již poněkud archaický přehled z pera Vavřince Rabase vydaný roku 1937.¹ Recenzovaná kniha, kde jsou předestřeny jednak základy vnitřního uspořádání řádu, jeho spirituality i vnější působnosti, jednak připomenuty důležité osobnosti, které podstatnou měrou zasáhly do dějin zemí Koruny české i celé střední Evropy, je velmi nadějným příspěvkem k odstranění bílých míst v našich duchovních dějinách. Bohužel tato knížka vyšla až se zpožděním, ačkoliv je deklarována jako publikace k velmi pěkné výstavě, která byla v pražské Loretě uzavřena koncem prosince 2018. Myslím, že zpoždění není dáno liknavostí vydavatelů.

7 Paul STEPHENSON, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204*, Cambridge 2000, s. 201.

1 Vavřinec RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1937. Současně lze s velkou nadějí očekávat komplexní monografii jednoho z editorů tohoto sborníku; měla by vyjít tiskem (jak doufám) už v roce 2021: Marek BRČÁK, *Působení kapucínského řádu v Čechách a na Moravě (1599–1783)*.

Po úvodním slovu provinčního ministra kapucínů v ČR Dismase Michaela Tomaštika seznamují oba editoři s historiografií spjatou s činností kapucínského řádu a dochovanými prameny, mezi nimiž dominuje provinční kapucínský archiv uložený v pražském Národním archivu a pak Knihovna Provincie kapucínů při konventu P. Marie Andělské v Praze na Hradčanech. V hutné zkratce představují vznik řádu, jeho organizační strukturu, formaci (tj. podmínky přijetí, noviciát a další přípravná studia). Nechybí stručná informace o řádové spiritualitě a přehled všech řádových domů – v době největšího rozmachu v roce 1753 měla provincie 824 členů, kteří pobývali v 33 kláštorech.

Značný prostor je v knize vyhrazen pro texty italského historika, předního znalce českých duchovních dějin 17. století Alessandra Catalana². Ve čtyřech medailoncích představuje osobnosti kapucínského řádu, které významnou měrou ovlivnily katolickou reformaci a význam jejich činnosti výrazně přesáhl hranice zemí Koruny české. Catalano nejprve vykládá o vlivu kapucínské diplomacie na dění ve střední Evropě. Zmiňuje činnost zakladatele řádu Vavřince z Brindisi, jenž položil základy nejen základy řádu jako takového, ale vložil mu do vínku i zájem o širší působení ve sféře politiky (on sám zemřel při jedné z diplomatických misí v roce 1619).

Následující tři postavy jsou bezprostředně spjaty s pobělohorskou rekatolizací českých zemí. Valeriána Magniho, temperamentního a neobyčejně bystrého diplomata a vědce, nazývá Catalano „duchovním otcem náboženské reformy Českého království“. Doplnila bych raději, že byl jedním z těchto duchovních otců – za další lze pokládat jezuity, např. duchovního rádce a zpovědníka Ferdinanda II. Viléma Lamormainiho. Valerián Magni patřil mezi nejbrilantnější polemiky a odpůrce jezuitského řádu. Dalším bystrým duchem a rovněž spolupracovníkem kardinála Harracha byl Basilius d'Aire, mj. jeden z předních aktérů sporu o pražskou univerzitu. Netřeba dodávat, že stál v protijezuitském táboře.

Pater Pacifik Matějka se zabývá snad nejznámější kapucínskou osobností druhé poloviny 17. století Markem z Aviana, duchovní „oporou“ císaře Leopolda I., jenž proslul mj. i jako jeden z podněcovatelů obrany Vídně proti Turkům v roce 1683 a i v následujících letech působil jako misionář a vojenský kaplan u vojsk bojujícím proti armádám Osmanské říše. Zatímco Catalano analyzuje působení „svých“ kapucínů s erudicí školeného historika, Matějka více inklinuje k vyprávění hodného podkladu pro hagiografii.

Marek Brčák rozebírá kazatelskou činnost kapucínů jako „nástroje sebe prezentace“ řádu. Termín sebe prezentace v naší historiografii zakotvil především díky úsilí Veroniky Čapské³. Nepopírám jeho oprávněnost, protože především oblíbení kazatelé sloužili ke zvyšování prestiže řádů, či výmluvní světští kněží vedle slávy Boží šířili i slávu vlastní, a tuto činnost lze skutečně pojímat jako sebe prezentaci. V evropském barokním kazatelství se skví např. jméno Abrahama

2 Z obsáhlého Catalanova díla zasvěceného českým dějinám připomínám alespoň: Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008; Katrin KELLER – Alessandro CATALANO – Marion ROMBERG, eds., *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, 1–7, Wien – Köln – Weimar 2010.

3 Veronika ČAPSKÁ, *Představy společenství a strategie sebe prezentace: řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011.

a Sancta Clara, mnohé příklady skvělých českých barokních homilií vydal především Miloš Sládek⁴. V daném kontextu bych jen připomněla, že kázání byla hlavně nástrojem disciplinace, tedy poučování lidí o řádném křesťanském životě a kárání jeho vybočení.

Pěkný přehled o zahraničních misiích podává stať Marka Brčáka a Jiřího Wolfa o působení kapucínů na zahraničních misiích v 17. a 18. století, tedy těch, které směřovaly na východ a severovýchod Evropy. Úvodem autoři poukazují na upozornění církevního historika Josefa Metzlera (s. 131), že slovo „misie“ neznamená jen evangelizaci nekřesťanských oblastí, ale i pravidelné působení v christianizovaných krajích. Jen doplním, že nejvyšším, transcendentním, významem latinského termínu *missio*, je poslání. Takové poslání mělo řídit kroky všech misionářů nejen v raném novověku.

Zdeněk Orlita se věnuje svému oblíbenému tématu flagelantským bratrstvům, zde v rámci kapucínského společenství u Panny Marie Andělské v Praze na Hradčanech. Výzkumu podobných konfraternit se Orlita věnuje už delší čas; flagelantská bratrstva jsou zajímavým fenoménem, ale domnívám se, že v našem prostoru se jednalo o jev spíše okrajový – většího rozšíření veřejná flagelace nacházela ve Středomoří. Ve střední Evropě se flagelantská procesí objevovala sporadicky o Velikonocích, nebo v časech morových epidemií. Rozhodně si ale nemyslím, že by flagelantství bylo jevem, který by ke katolicismu lákal příslušníky nekatolických konfesí, jako se domnívá Orlita na s. 155.

Závěrečné tři příspěvky sborníku se věnují jednak zdravotnickým oborům (Brčák a Wolf přinášejí doklady o účasti kapucínů při ošetřování nemocných při morových epidemiích a Karel Nesměrák zasvěceně informuje o řádových lékárnících). Každého čtenáře by měl zaujmout výklad o obětavé pomoci příslušníků církevních řádů při morových epidemiích (nebyli to samozřejmě jen kapucíni), tím spíše, že školení lékaři při těchto epidemiích často prchali do bezpečí.

Závěrečný článek Matyáše Franciszka Bajgera je věnován řádovým knihovnám. Kapucínský řád neměl směřovat k plané učenosti: v „každém domě měla být malá místnost, kde bylo uloženo Písmo svaté a pár děl církevních otců“ (s. 206). Přesto se kapucínské kláštery později honosily slušnými bibliotékami. Zprvu o ně měl pečovat představený řádového domu, až později byla ustanovena funkce knihovníka.

Ve sborníku s velkou šíří témat a námětů dostává čtenář do rukou de facto první moderní informaci o raněnovověkých osudech kapucínského řádu a jeho střeoevropských protagonistech. Tato knížka je velkým příslibem do budoucna: i kapucíni se zařadí mezi církevní společenství, jimž je a bude věnována pozornost, jakou si zasluhují.

Ivana Čornejová

4 Např. Miloš SLÁDEK (ed.), *Svět je podvodný verbiř, aneb, Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005.

Werner PARAVICINI

Adlig leben im 14. Jahrhundert. Weshalb sie fuhren:

Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 3

(= Vestigia Prussica. Forschungen zur ost- und westpreußischen Landesgeschichte, Bd. 2)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage 2020, 807 s., ISBN 978-3-8471-1128-3.

Se jménem jednoho z předních evropských medievistů Wernera Paraviciniho (* 1942), se na stránkách tohoto časopisu setkáváme až „podezře“ často. Jinými slovy řečeno: jde o jednoho nejen z nejpłodnějších autorů našeho oboru, ale také o jednoho z nejnápaditějších, nadto s neotřelým svižným jazykem, což snadno pozná i ne-Němec. Jen řada jeho základních prací k burgundským, francouzským a vůbec západoevropským dějinám měří na délku hodně přes půl metru, nepočítaje v to jím redigované sborníky různého charakteru, které se už do značné míry zařadily k stabilním příručkovým dílům.

Tentokrát jsme se dočkali knihy, jejíž podtitulek je hlavním titulem předchozích dvou svazků, které slibovaly závěrečný třetí svazek tohoto mimořádného počínu.¹ Ten nyní máme před sebou, ale nemylme se. Není to závěrečný svazek. Respektive je, ale pouze první polovina projektu, neboť se v úvodu s překvapením dozvídáme, že na nás čekají (bohdá) ještě tři další. Je proto třeba říci úvodem něco o vyznění či spíš vyznívání celého projektu, doslova barokních rozměrů včetně toho, že jde o práci *unius auctoris*.

Jak Paravicini sám praví, obsahem zde referovaného svazku je „pokusit se vysvětlit, proč se evropská šlechta vydávala na cesty do Prus“, aby pak čtvrtý svazek přinesl rejstřík ke svazkům 3 a 4, resp. doložil, „*weshalb es nicht mehr geschah*“. V rukopise už dříve hotový pátý svazek má být svazkem dokumentů. Protože ale musí být uveden na současný stav poznání, není s ním bezprostředně možno počítat. Poslední šestý svazek má pak obsahovat opravy, mapy, plány, vyobrazení, soupis archivních dochování, generální seznam literatury a rejstřík k předpokládaným oběma závěrečným svazkům. I když autor vyjadřuje pochybnosti o tom, že se mu to podaří naplnit, budme optimisty a doufejme. Ale třeba už zde říci, že to, co máme k dispozici, je víc než monumentální a samo o sobě nabízí širokou paletu významných informací pro obecnou historii pozdního evropského středověku.

Je tedy třeba představit to, co Paravicini podává v tomto svazku. Svým způsobem nás opět překvapuje, neboť mu nejde o popis resp. rozbor politické či vojenské nebo sociální reality doby, ale o reflexi tohoto fenoménu cest v tehdy současné nebo alespoň skoro současné literatuře různorodého charakteru a žánrů, a to sice výběrově, nicméně v podstatě v celoevropském záběru. Tu je potřebí technická poznámka. Zpravidla se začíná orientací v obsahu (i když leckdo se pídí po souhrnu podávaném na obálce či deskách knihy a zůstává u toho). Důkladné pročtení se doporučuje. A nebyl by to Paravicini, aby do textu neuložil i řadu svébytných exkurzů, na které se porůznu odvolává. Nečiní tak ale, bohužel, odkazy na stránky, ale na poměrně složitou strukturu římských a arabských čísel, doplňovanou nadto písmeny abecedy, takže se čtenář doslova vysiluje stálým hledáním, které mohlo být výrazně snazší, kdyby byly uvedeny příslušné stránky. Neboť ani živá záhlaví příliš nepomohou. Jestli

1 Werner PARAVICINI, *Die Preussenreisen des europäischen Adels* I, II, Sigmaringen 1989, 1994.

jsem to dobře pochopil, tak na kapitoly 1–8 tohoto svazku budou v následujícím navazovat kapitoly IX a X.

Hned stručný úvod knihy provokuje svým názvem „Weshalb man nicht reiste, oder Ehre und Gott“ a dodává, že pro vysvětlení fenoménu šlechtických pruských jízd 14. století neexistuje jeden jediný důvod, protože se tu prolínají (přidávají, resp. odpadají) různorodé osobní zájmy. Ovšem ten nejspíš se nabízející, totiž hrabivého charakteru, který je jinak vojenským výpravám vlastní, je tu minimalizován a i obchodní interest je výrazně limitován. 14. století je klasickou dobou vzepětí těchto jízd, jejichž smysl se v následném století ztrácí. Nepochybně tu hraje svou roli i (či zejména?) zničující porážka řádu německých rytířů v bitvě u Grunwaldu v roce 1410. Ta vedle postupně se měnícího rytířského ideálu definitivně zbavila tyto cesty jakéhokoliv étosu.

Aby přišel věci na kloub, podnikl Paravicini úmornou, ale současně očistnou cestu doslova pralesem pramenů. Ale nikoliv listiny a jiný diplomatický materiál jsou mu východiskem, i když i ty jsou jinak využívány v imponující míře, nýbrž je to materiál literární povahy bez ohledu na různost žánrů, jehož prostřednictvím se autor chce dobrat základních východisek. Přestože si uvědomuje různorodost materiálu, která nabádá k tomu, aby každá kategorie byla sledována sama o sobě, dává přednost tomu, že díla sleduje v jejich jednotě a člení podle geografických hledisek. Ale ještě než tak učiní, dělá velkou paralelu mezi církevními a světskými strukturami, pochopitelně v rámci vyšších vrstev tehdejší společnosti. Tu jsou podstatné paralely mezi církevními řády a „světským řádem“, čímž je pochopitelně míněno rytířství. Ale jde i dále: světcům církve staví jako protiklad „světské svaté“, jimiž se stávají nepočtení svěští hrdinové. Legendám (*Heiligen vitae*) staví do protikladu tzv. *Ehrenreden* a kněžím heroldy. To všechno pochopitelně v nadsázce.

Lustraci literatury z hlediska názorů jejich autorů na *Preussenreisen* věnuje autor více než dvě stě stran. Jednotlivé regiony tvoří postupně literatura francouzská, anglická, nizozemská, německá a italská společně se španělskou. Pochopitelně jde o výběr, ale výběr nepochybně toho klíčového. Vždyť jen Froissartovi je věnováno 16 stran, Osvaldovi z Wolkensteinu stran deset, Wyclifovi a jeho lolaruským rytířům více než deset. A co čtenář uvítá: řada autorů je prezentována často dlouhými citacemi jejich děl, v některých případech vítané v paralelních překladech.

Více než sto stran je věnováno heroldům, k rehabilitaci jejich významu v rytířské a vůbec středověké šlechtické společnosti (a ovšem i v tehdejší politice) Paravicini spolu zejména s Torstenem Hiltmannem a Michele Pastoureauem významně přispívá. Jde tu o tzv. *Ehrenreden*, a co je snad ještě důležitější, jsou to erbovníky všeho druhu (stačí tu vzpomenout, že Paravicini už před desetiletími věnoval velkou pozornost nejstaršímu erbovníku Evropy z počátku 13. století).²

Následně autor přechází k dalším pramenovědným exkurzům, ať jde o erbovní procesy v Anglii či posléze o více či méně rekonstruovatelné biografie některých „hrdinů“

2 Werner PARAVICINI, *Das Wappen der Albizzi*, Innsbrucker historische Studien, Wien – Bozen 1978, s. 49–84, TÝŽ, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: Otto Gerhard Oexle (ed.), *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, Göttingen, 1998, s. 327–389.

na základě předchozími analýzami připraveného materiálu. Přednostně jde o osoby z anglického prostředí. A nezapomíná se ani na různé šlechtické společnosti, na Západě poměrně hojné, a rytířské řády.

Dalších více než sto stran je věnováno pohledům na ony *Preussenreisen* zevnitř, tj. z hlediska bezprostředních účastníků a z hlediska jejich akceptance řádem německých rytířů samotným. Tu jde zejména o všeliké dary, jantarem počínaje a vycvičenými sokoly konče. Tu ovšem platí, že vycvičenými sokoly byly obdarovávány špičky tehdejší společnosti celoevropsky, církevní hierarchii nevyjímaje (!). Dále jsou tematizovány výplaty žoldu, cesty na vlastní účet, typologie jednotlivých druhů cest a druhů osobních motivů. A v tomto kontextu nalézáme poprvé Jana Lucemburského a jeho tři cesty na severovýchod (s. 51 Inn.), jejichž v současné literatuře chválený duchovní význam Paravicini spolu s naší historickou literaturou správně chápe jako cesty výsostně politické.

Kapitola sedmá sleduje odstup, s jakým se na fenomén těchto cest dívala stavovská veřejnost a to zejména také na vlastní řád a jeho postavení. Významné poznámky (s. 619nn.) jsou věnovány našim Lucemburkům. Janovi, to již po druhé, návazně pak Karlu IV. a Václavu IV. Charakterizuje jejich poměr k řádu jako měnivý; od blízkosti přes kolísavou blízkost až po jistou distanc za Karla, až posléze k otevřenému odcizení ba nepřátelství za Václava IV. O něm je známo, jak s bohatou (i když její představitelé pochopitelně všelijak naříkali) řádovou českou balíí na počátku 15. století udělal „krátký proces“, byt se někteří řádoví představitelé honosili tituly jeho radů. Ale šlo nepochybně opravdu jen o plané tituly, i když by si zmínky o nich zasloužily zevrubnější rozbor.

Před několikastránkovým seznamem zkratk (který uvádí i naprosto bagatelní zkratky, ale marně hledám ani ne tak dešifraci termínu Dok., jako jeho umístění) a impozantním, 137 stran (!) plnicím seznamem literatury (jen autorských bibliografických jednotek lze napočítat 49), v níž se uvádí i česká literatura, zejména několik studií Martina Nejedlého, přichází seznam 36 „tabulek“ (č. 108–143). K němu je třeba se vrátit, protože jde o něco, s čím se čtenář v odborné historické literatuře setkává v takové míře snad poprvé. Už z číslování je vidět, že tabulky přecházejí z předcházejících dvou svazků. Přinášejí důležité a různorodé podklady i biografického rázu, které se od rozsahu necelé stránky rozrůstají až např. do více než dvacetistránkového soupisu jezdců do Prus (tabulka č. 129, s. 376–398) doslova s přívalem citací literatury i pramenů, takže vzniká až dojem, že jde porůznu o otisknutí autorových kartotéčních či jiných přípravných materiálů. Ovšem při autorově koncepci díla, které má být (a v podstatě ve své plánované podobě bude) naprosto komplexním kompendiem daného tématu, jde tu o oprávněnou volbu, protože v nich přicházející informace mají definitivní podobu a vždy zřetelnou vypovídací schopnost.

Materiálové bohatství ale může v plnosti zpřístupnit až komplexní rejstřík, případně v on-line formě patřičný vyhledávač. Nicméně se nemohu zbavit dojmu, že tyto tabulky nepatří, aspoň na první pohled ne, takto rozptýleně do textu, s nímž často bezprostředně nesouvisejí, ale smysluplnější by bylo zařadit je do samostatného závěrečného oddílu příloh.

I když jde „jen“ o jeden svazek z plánovaných šesti, přesto se Paravicini pokouší aspoň rámcově a tedy stručně, sumarizovat odlišnost resp. blízkost důvodů, které vedly

příslušníky nižší a vyšší šlechty k tomu, vydávat se často na dlouhou a dalekou (a ovšem i nebezpečnou) pouť s nejistým koncem.

Poté, co jsem dopsal tento referát, se mi dostala do ruky zatím jediná recenze, totiž Tomáše Jurka v jeho časopisu *Roczniki historyczne* 86, 2020, s. 300–304, s jejímž závěrem, že máme před sebou zcela nepochybně dílo výjimečné, řadící se ke klasickým opusům oboru, tedy ke knihám, které jsou nejen díly historiografickými, ale v dobrém slova smyslu i literárními, se mohu jen ztotožnit.

Ivan Hlaváček

William D. GODSEY – Veronika HYDEN-HANSCHO (Hg.)

Das Haus Arenberg und die Habsburgermonarchie. Eine transterritoriale Adelsfamilie zwischen Fürstendienst und Eigenständigkeit (16. – 20. Jahrhundert)

Regensburg, Verlag Schnell & Steiner 2019, 496 s., ISBN: 978-3-7954-3299-7.

K dějinám šlechty existují v zásadě čtyři základní přístupy: prvním je komplexní pohled na danou sociální vrstvu v určitém časovém či geografickém horizontu (např. česká aristokracie 1500 až 1700), druhý zkoumá určitý výsek činnosti šlechty (např. službu ve vojsku, v diplomacii, manufakturní podnikání atd.), třetí se věnuje vybranému šlechtickému rodu a čtvrtý nabízí biografii některého z významných šlechticů.¹ Při postupu od prvního ke čtvrtému způsobu zpracování historické látky vychází historik od obecného a směřuje ke konkrétnímu a deduktivní metodu nahrazuje metodou indukce, kdy se snaží na osudu zvoleného šlechtického rodu či urozeného jedince demonstrovat obecnější rysy společnosti, v níž se pohyboval.

Také česká historiografie objevila zhruba před deseti lety kouzlo třetího ze jmenovaných přístupů a stále častěji se setkáváme s dějinami velkých šlechtických rodů, jejichž poznání se odvíjí od více či méně zachovaných rodinných archivů. Tato změna je zřetelná v odborné knižní produkci, přičemž některá nakladatelství dokonce založila celé ediční řady, jímž vévodí ta v nakladatelství Lidové noviny,² nabízející souborné pohledy na rody středověké (Lichtenburkové), raně novověké (Eggenberkové) či ty, které zažívaly největší slávu ve druhé polovině 18. a v 19. století (Chotkové). O tom, že má podobný přístup k dějinám šlechty smysl také z marketingového hlediska, se přesvědčil i Národní památkový ústav, jenž se před několika lety rozhodl věnovat vždy jeden rok určitému šlechtickému rodu (naposledy rok 2020 Valdštejnům).³

1 Podrobnější přehled s dalšími metodologickými proudy podal naposledy Rostislav SMÍŠEK, *Barokní šlechta v české historiografii posledního desetiletí*, Opera historica 19, 2018, s. 217–243.

2 Kromě této ediční řady chci zmínit ještě zajímavé lokální edice, věnující se šlechtě určitého regionu. Za všechny např. Šlechtické rody Mělnicka. Tento přístup umožnil soustředit se i na nižší šlechtu. Srov. Jan KILIÁN, *Kropáčové z Krymlova*, Mělník 2007; Jiří ČEPELÁK, *Vlinští z Vliněvsí*, Mělník 2007; Ladislav a Miroslava JOUZOVÍ, *Veithové*, Mělník 2008.

3 Knižním výstupem projektu NPÚ „Valdštejnové – lvi ve službách císařů“ se stala publikace Petry NAČERADSKÉ, *Po stopách Valdštejnů*, Praha 2020.

Přístup, jenž se snaží nahlížet dějiny šlechty prizmatem vybrané dynastie, však má i svá nezanedbatelná úskalí. Ta vychází najevo ve chvíli, kdy si historik zvolí jako předmět svého zájmu rod, jehož kontinuita sahá od středověku do současnosti. Obsáhnout takovou šíři historické materie je pro většinu odborníků zcela nemožné, a proto často nezbyvá než slevit z nároků na plastický obraz a po celou dobu psaní takové práce odolávat pokušení udělat z ní pouhou genealogickou příručku. A pohled na některá zpracování dějin českých šlechtických rodů prozrazuje, že se to nemusí vždy podařit.⁴ U Lichtenštejnů, Schwarzenberků, Valdštejnů či Šternberků je třeba zvolit jiný přístup a látku tematicky či chronologicky omezit, např. sledovat jejich dvorské kariéry⁵ nebo hospodářské zázemí v určitém časovém výseku.⁶

Druhým způsobem, jak uchopit po několik staletí trvající kontinuitu rodu, je potom rezignovat na úplnost a prozatím se soustředit na střípky dohromady skládající obraz dané dynastie. Výsledkem této snahy jsou rozsáhlé sborníky naznačující šíři dané problematiky a snažící se přinést odpovědi prozatím na dílčí otázky spojené s určitým rodem.⁷ Stejnou cestou jde i recenzovaná kniha.

Většina aristokratických rodin, které držely majetky v Čechách a na Moravě, je postupně rozšiřovala i do dalších zemí habsburského soustátí. Tento proces začal již v době předbělohorské a rychlé tempo nabral v souvislosti s konfiskacemi po roce 1620. Z české šlechty se tak stávala do značné míry šlechta se středoevropským rozměrem a ani v následujících dvou staletích nebylo výjimkou, když původně český rod držel panství v rakouských či uherských zemích, popř. na území dnešního Německa. Arenbergové, kteří jsou předmětem recenzované knihy, však patřili do zcela jiného ranku a jejich mezinárodní charakter (editory knihy označovaný jako „transnacionální“) byl zakotven jaksi geneticky v samotných základech jejich rodu. Nejednalo se tedy o šlechtice, kteří by z jedné oblasti „expandovali“ do jiné, nýbrž o rod, jehož državy se od středověku rozkládaly v oblasti mezi dnešním Německem, Belgií, Nizozemím a Francií.

Podobně jako ostatní pozdně středověká burgundská šlechta (např. spřízněné rody Croÿ nebo de Ligne) tak přecházeli také Arenbergové zcela přirozeně mezi francouzským a německým prostředím, díky obchodním vazbám vlámského regionu udržovali úzké kontakty se dvorem v Londýně a po získání španělské koruny dědici Maxmiliána I. začali projevoval orientaci na mocné pyrenejské království vládnoucí globální říši. A skrze španělské Habsburky se Arenbergové obloukem vrátili k Habsburkům středoevropským, kteří byli z titulu římských císařů jejich pány. Sestavit dějiny takového rodu, jehož počátky lze navíc nalézt až ve 12. století, je tudíž úkol nadmíru obtížný.

4 Např. Marie MŽYKOVÁ – Petr MAŠEK – Stanislav KASÍK, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002.

5 Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009.

6 Nejnověji např. Marek VÁŘEKA, *Lichtenštejnská panství na Moravě do Bílé hory*, Ostrava 2020.

7 Evelin OBERHAMMER (ed.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in der frühen Neuzeit*, Wien-München 1990. V českém prostředí např. Martin GAŽI (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2013.

Proto bylo potřeba zvolit promyšlenou strategii, jak výše zmíněnou mnohovrstevnatost zvládnout, a pomocí ní koncipovat celou řadu „Evropských dějin rodu Arenbergů“ (*Geschichte des Hauses Arenberg in Europa*). Ta je finančně zajišťována prostřednictvím Arenberg Foundation, což umožňuje vydávat skutečně výpravné knihy s bohatým obrazovým doprovodem. První dva svazky této řady pojednávají o působení rodu v rámci historického jádra jeho držav, ve vrchovině Eifel (mezi Koblenzem a Trevírem), ve Vestfálsku a v okolí řeky Emže.⁸ Po dvanáctileté césuře následovaly další díly náročného projektu, jež jako téma zpracovávaly vztah rodu k Nizozemí (resp. Spojeným provinciím), k Belgii (Jižnímu Nizozemí) a k Francii.⁹

Nasměrování pozornosti ke Španělsku a k habsburské monarchii tak bylo logickým krokem, který učinila Arenberská nadace, jež získala partnera v Ústavu novověkých a soudobých dějin Rakouské akademie věd (Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung, dnes Institut für die Erforschung der Habsburgermonarchie und des Balkanraumes). Ze zmíněného pracoviště pocházejí i oba editoři recenzovaného svazku, William D. Godsey, odborník na habsburskou monarchii v dlouhém časovém horizontu let 1650 až 1918,¹⁰ a Veronika Hyden-Hanscho, autorka vynikající dizertační práce o kulturním transferu mezi habsburskou monarchií a frankofonními oblastmi západní Evropy.¹¹

Pokud nepočítáme úvodní stať W. D. Godseye, která uvádí Arenbergy do politicko-geografických souřadnic Evropy v dlouhém období 16. až 20. století, začíná recenzovaný svazek třemi studiemi, jež pojednávají o vztahu rodu ke španělské monarchii (Renate Pieper), o vojenské službě jeho členů v habsburských armádách (Martin Wrede) a o severoitalské rodině del Carretto (Veronika Hyden-Hanscho), díky níž se Arenbergům prostřednictvím dvojitého sňatku podařilo natrvalo zakotvit ve střední Evropě. Je pochopitelné, že tyto studie, které mají za úkol uvést čtenáře do arenberských dějin, se z velké části tematicky překrývají a částečně opakují informace, jež již byly sděleny na jiném místě (to platí především u prvních dvou jmenovaných textů). Rozdíl je však dán v akcentování jiného typu pramenů: zatímco R. Pieper pracuje ve velké části textu s majetkovými inventáři, na nichž demonstruje obklopení prestižní rodiny exotickými předměty ze zámorí (tolik odlišné od soudobých aristokratických domácností ve střední Evropě), M. Wrede si za průvodce po prvních staletích novověkých Arenbergů zvolil

8 Franz-Josef HEYEN (ed.), *Die Arenberger. Geschichte einer europäischen Dynastie I–II*, Koblenz 1987–1990.

9 Jan ROEGIERIS (ed.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen & Nederland*, Leuven 2002; Jean-Marie DUVOSQUEL – Denis MORSA (edd.), *La maison d'Arenberg en Wallonie, à Bruxelles et au G.-D. de Luxembourg depuis le XIVe siècle. Contribution à l'histoire d'une famille princière*, Enghien 2011; Claude-Isabelle BRELOT – Bertrand GOUJON (edd.), *La maison d'Arenberg en France*, Enghien 2018.

10 Zejména kniha o vztahu mezi dolnorakouskými stavy a centrálními institucemi habsburského státu: William D. GODSEY, *The Sinews of Habsburg Power: Lower Austria in a Fiscal-Military State 1650–1820*, Oxford 2018.

11 Srovnej: Veronika HYDEN-HANSCHO, *Reisende, Migranten, Kulturmanager. Mittlerpersönlichkeiten zwischen Frankreich und dem Wiener Hof (1630–1730)*, Stuttgart 2013.

bruselského kapucína Charlese. Ten sepsal dějiny vlastního rodu, nazvané *Marques des Grandeurs de la maison d'Arenberg*, a nabídl tak „interní“ pohled s akcenty na vojenská hrdinství svých příbuzných.

Rozsáhlá studie V. Hyden-Hanscho následně podtrhla fakt, že k úspěšné aklimatizaci a následné akomodaci určitého šlechtického rodu, jakkoli v podstatě „transnacionálního“, na novém území (v tomto případě v habsburské monarchii) bylo potřeba prostředníků. Do dějin Arenbergů jsou tak „vlozeny“ komplexně pojaté dějiny rodu del Carretto.¹² Ten čerpal svůj kredit u vídeňského dvora především díky působení vojáků Francesca a jeho syna Otto Heinricha, který v určité fázi bohaté kariéry zastával úřad místodržícího v Jižním Nizozemí.¹³ Napojení na Habsburkům věrné Arenbergy tedy bylo do značné míry logickým důsledkem jeho funkce, a je mu proto věnována největší pozornost (včetně zdařilé rekonstrukce korespondenční sítě v době jeho vyslanectví v Madridu, vizualizované na mapovém podkladu na s. 114).

Změna v orientaci Arenbergů, kteří už dávno před rokem 1700 viděli svou budoucnost spíše ve Vídni než v Madridu, byla do značné míry uskutečněna díky prozíravé sňatkové politice, jejíž jemné předivo tvořily především urozené dámy. Dvě z nich: Marie Henrietta del Carretto a Marie Françoise Pignatelli se staly protagonistkami studie Katrin Keller, která soustředila svou pozornost mj. na rozsáhlé společenské kontakty obou dam. Ty jim pomáhaly zvládat záludnosti vídeňského dvora (v prvním případě šlo o napojení na vlivnou valdštejnsko-harrachovskou skupinu, ve druhém zejména na Španěly, kteří po ztrátě pyrenejského království následovali Karla VI. do Vídně).

Obě vévodkyně z Arenbergu měly úzkou vazbu ke čtvrtému vévodovi Leopoldu Filipovi, s nímž je spojen i další příspěvek V. Hyden-Hanscho. Pojednala o jeho roli zprostředkovatele mezi Vídni a Bruselem v prvních desetiletích po přechodu Jižního Nizozemí do správy středoevropských Habsburků. Na základě jeho životního osudu a zejména na jeho civilní i vojenské kariéře autorka demonstrovala relevanci teoretických konceptů, jež se začaly naplno prosazovat v evropské i anglosaské historiografii po skončení poslední velké debaty o absolutismu. Jde především o model složeného státu (*composite state*) a fiskálně-militárního státu (*fiscal-military state*). Užitečnost těchto nástrojů pro pochopení fungování raně novověké monarchie se přitom zvláštním způsobem ukazuje právě na příkladu „vzdálené správy“. Jistě není náhodou, že dějiny Jižního Nizozemí především v první polovině 18. století zažívají svou renesanci nejen v rakouském prostředí.¹⁴

12 Až na krátké biogramy jednotlivých členů rodu del Carretto se mu (navzdory jeho významu) dosud nedostalo takto komplexní pozornosti.

13 Je sympatické, že autorka studie se při pojednání majetku rodu Carretto nesoustředila jen na jeho italské, dolnorakouské a později uherské državy, ale do úvahy vzala i (byť epizodické) vlastnictví českých statků Bělá pod Bezdězem, Kuřívody, Nový Kostel u Chebu a Seč u Blovic.

14 Srov. Sandra HERTEL, *Maria Elisabeth. Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel*, Wien-Köln-Weimar 2004; Simon KARTENS, *Herrschaftswechsel und Exklusionspolitik in den südlichen Niederlanden. Der Beginn der Herrschaft Karls VI. (1716–1725)*, Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 27, 2012, s. 161–195; Klaas

V recenzované publikaci tento zájem dokládá Sandra Hertel, která nastínila proměny této „vzdálené správy“ až do jejího nešťastného konce na sklonku vlády Josefa II. Připomíná, že s příchodem arcivévodkyně Marie Alžběty jako nové místodržící roku 1725 se v Bruselu ustavil de facto odraz vídeňského habsburského dvora. Hertel sleduje pohyb Arenbergů mezi těmito centry, resp. soustavné udržování pozic rodu v obou metropolích.

Z pochopitelných důvodů je v recenzované knize nejvíce prostoru věnováno první polovině 18. století a postavě vévody Leopolda Filipa z Arenbergu. Jeho roli vojenského velitele zdůrazňují hned dva příspěvky – Guy Thewes se věnuje roli valonských regimentů, do jejichž podoby právě tento Arenberg výrazně zasáhl během celkové reorganizace armády v Jižním Nizozemí. Horst Carl pak pojednal činy Leopolda Filipa ve vztahu k vojenské kariéře jeho syna Karla Raimonda. Autoři obou textů přitom vycházejí z výše zmíněného výkladového schématu fiskálně-militárního státu, jehož zastáncem je například i jeden z editorů knihy W. D. Godsey.¹⁵ Ten je také autorem studie, časově pokrývající krizová desetiletí na přelomu 18. a 19. století, kdy šlo západoevropské šlechtě nejdříve doslova o život, později o to, aby si zachovala svou výlučnost.¹⁶ Důsledkem bylo nutné lavírování členů rodu mezi (revoluční a později napoleonskou) Francií na jedné straně a pokračováním staleté věrnosti habsburskému domu na straně druhé.

Reakce „transnacionálních“ Arenbergů na sílící nacionální proudy s sebou přinášela řadu novinek včetně dosud nevídaných kroků, jakým bylo například vrácení Řádu zlatého rouna Louise/Ludvíkem Engelbertem, šestým vévodou z Arenbergu. Součástí přizpůsobování se novým podmínkám byly i pokusy založit v jednotlivých státech oddělené větve rodu, což vedlo mj. k nákupům majetku v českých zemích (Kojátky, Vidim, Kokořín, Pačlavice) a k novému posílení vazby na některé rody etablované ve střední Evropě (Windischgrätzové, Schwarzenbergové). Godseyova studie přináší vzhledem ke svému tématu, jemuž je v historiografii navzdory nepochybné přitažlivosti stále věnována nedostatečná pozornost, závažné, i když vesměs očekávané závěry týkající se aristokratické strategie přežití v krizové době.

Úspěšnost této strategie dokládají dvě studie, které se zabývají jednak kariérami tří důstojníků z arenberského rodu v rakouské, resp. rakousko-uherské armádě po roce 1850 a za druhé pěti urozenými dámami, narozenými či provdanými mezi Arenbergy. Obojí sledovala V. Hyden-Hanscho na půdorysu změn a výzev, které s sebou přinesla druhá polovina 19. století: pokles významu aristokracie v armádě po bitvách u Solferina a Hradce Králové i přijetí měšťanského stylu života, jenž kladl důraz na ženské *biedermeierovské* ctnosti (láska k dětem a péče o ně, starost o domácnost, dobročinnost, důraz na skromnost v duchu přísné katolické morálky). V těchto procesech si Arenbergové nadále zachovávali pocit výlučnosti a snažili se udržovat sociální distinkci.

VAN GELDER, *Regime Change at a Distance. Austria and the Southern Netherlands Following the War of the Spanish Succession (1716–1725)*, Louvain 2015.

15 W. D. GODSEY, *The sinews*.

16 Srov. shrnující text k této problematice Ewald FRIE, *Adel um 1800. Oben bleiben?*, *Zeitenblicke* 3, 2005, on-line http://www.zeitenblicke.de/2005/3/Frie/index_html#d51789e197 (5. 2. 2021).

Důležitý je závěr, který na základě těchto indicií V. Hyden-Hanscho formulovala s ohledem na aristokratické dámy 19. století v závěru studie: fakt, že se život šlechticů připodobnil životu měšťanů, neměl vliv na jejich socializaci.¹⁷ Součástí aristokratického způsobu života zůstala nadále několikanásobná identita, jež v sobě kromě náboženského či dynastického aspektu uchovávala také jistý „transnacionální“ rozměr, který byl ostatně Arenbergům vlastní od počátků.

Tento trvalý pohyb Arenbergů napříč Evropou je jednou z konstant, které jsou přítomny ve všech historických etapách rodu, a je patrný z každé studie v recenzované publikaci. Někdy se sice Arenbergové ztrácejí ve víru dějin velké evropské politiky, jíž byli vždy součástí, většina příspěvků však jasně sleduje výkladovou linku bohaté historie rodu, aniž by příliš odbočovala ať už k obecným dějinám starého kontinentu, nebo k historiografickým koncepcím, které však tvoří neoddělitelnou součást výkladu; především model fiskálně-militárního státu je přijímán všemi autory. Těm se podařilo podat nejen konzistentní výklad dějin jednoho aristokratického rodu, ale také přiblížit pohledy, jakými se Arenbergové sami dívali na vlastní historii. U dynastie, jejíž členové se často nacházeli na významných vojenských postech, hrál až do 19. století důležitou roli rytířský ideál spojený s kultem předků, kteří věrnost panovníkovi zaplatili životem v některé z rozhodujících bitev, v nichž ostatně Arenbergové vždy prokazovali více odvahy než štěstí. Dalším konstitutivním prvkem narativu rodinné historie byla představa o ztrátách, jež rod utrpěl během francouzské revoluce a následných změn po roce 1800. Jakoby se stará evropská dynastie stala obětí modernizačního procesu, který naplno propukl poté, co v 18. století zažívala rozkvet ve službách habsburské a později habsbursko-lotrinské monarchie.

Nejhlubší stopu zanechala na celém kolektivním díle, jež je předmětem této recenze, Veronika Hyden-Hanscho, která na sebe vzala kromě role editorky také úlohu autorky čtyř z dvanácti hlavních textů a její třetinový autorský podíl byl doplněn závěrečným, několikastránkovým přehledem majetků rodu Arenbergů v prostoru habsburské monarchie a severní Itálie.¹⁸ Asi nejdůsledněji využila pestrou paletu archivních zdrojů, které vznikly staletým působením rodu čtyř zlatých růží v rudém poli na evropském historickém jevišti. Není však mezi autory recenzované publikace jediná, komu se podařilo skloubit metodologické koncepty, v nichž je zahrnováno současné bádání o raně moderním státu, s konkrétními osudy členů vybraného rodu, které získaly plastický rozměr díky precizní znalosti množství archivních pramenů (především osobní korespondence).¹⁹ Není přitom

17 „*Alle fünf Biographien zeigen, dass die Verbürgerlichung der Adelswelt im 19. Jahrhundert kein bestimmendes Element für die Sozialisation von adeligen Frauen war*“ (v recenzované knize na s. 458).

18 Jen minimální pozornost je věnována v recenzované publikaci správě arenberských statků ve střední Evropě, čehož jsou si editoři vědomi např. na s. 468 a omlouvají to špatným zachováním pramenů k těmto velkostatkům.

19 Kromě rodinného archivu Arenbergů (Arenbergarchief Edingen/Archives d'Arenberg Enghien), belgického všeobecného královského archivu (Algemeen Rijksarchief/Archives générales du Royaume Brusel) a rodinného archivu spřízněných Harrachů (Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Familienarchiv Harrach) jde zejména o fondy vídeňského Haus-, Hof- und Staatsarchivu Große Korrespondenz, Staatenabteilung-Belgien a Österreichische Geheime Staatsregistratur.

pochyb o tom, že takový výzkum, provedený bez nadsázky napříč celou Evropou, zůstal i přes starší rešerše a přípravné studie jiných badatelů krajně obtížným úkolem.²⁰ I proto přináší recenzovaná kniha nejednu odpověď na otázku, kterou kdysi položil na úvod syntetizující práce o evropské aristokracii Jonathan Dewald – totiž, jak je možné, že se tato společenská vrstva po tisíc let navzdory všem krizím, bratrovražedným válkám a revolucím udržela na výsluní evropských dějin.²¹

Jiří Hrbek

Karel ČERNÝ

***Ze zámorí do Čech. Čokoláda, čaj a káva
v raném novověku***

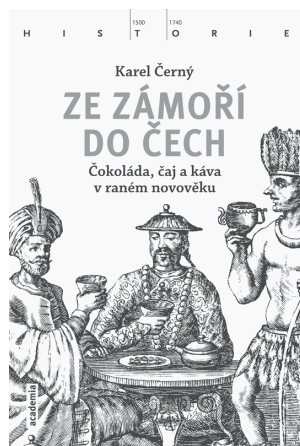
Praha, Academia 2020, 494 s., ISBN 978-80-200-3149-5.

Českých vědeckých knih, zabývajících se tématy z oblasti dějin stravování a výživy, máme stále jen velmi omezené množství. Ještě méně je mezi nimi těch, které se pokoušejí o metodologicky poučenější přístup a reflektují také svět mimo českou kotlinu. K hrstce čestných výjimek patří recenzovaná kniha.

Publikace Karla Černého je v zásadě rozdělena na dvě části: v první sleduje cesty, jakými původně americké nebo asijské kofeinové nápoje putovaly do Evropy, v druhé ukazuje, jak pronikaly (pochopitelně s určitým zpožděním) do střední Evropy, respektive především do českých zemí. K druhé části je jako autonomní doplněk připojena i relativně stručná črta věnovaná vývoji kavárenství.

V první části autor v krátkosti informuje o historii užívání čokolády (kaka), kávy a čaje před jejich objevením Evropany. Pochopitelně se přitom musí opírat o sekundární literaturu, většinou anglickojazyčnou. Na rozdíl od některých dřívějších autorů se snaží vyhýbat opisování různých legend a přebírání pochybných tvrzení z popularizačních prací. Zvláště to vyniká v případě historie konzumu čaje: Ta je plná čínských mýtů, posunujících realitu o stovky nebo dokonce tisíce let zpátky. Ale i v případě kávy či čokolády se ve zdánlivě seriózních publikacích traduje řada omylů a legend. To platí i pro jejich objev a počátky šíření v Evropě.

I zde Černý postupuje s náležitou opatrností a pečlivě se zabývá i otázkou reálné rezonance určitých textů ve veřejnosti. Dobře si uvědomuje, že nejde ani tak o první zmínky, ale spíše o texty, které byly širě recipovány a které opravdu přispěly k šíření znalostí o kofeinové novince. Všimá si ale také širšího kontextu jednotlivých zpráv, který výrazně

20 Zejména Eva-Kathalin LEDEL, *Inventar der Quellen zur Geschichte der Herzöge von Arenberg im österreichischen Staatsarchiv Wien* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv), Koblenz 1996.

21 Viz Jonathan DEWALD, *The European Nobility, 1400–1800*, Cambridge 1996, s. 1–15.

ovlivnil, zda informace zapadla, nebo naopak vzbudila pozornost. Analýzou cestopisů, vědeckých pojednání a také např. korespondence ukazuje Černý poměrně přesvědčivě, že se kofeinové nápoje v Evropě nešířily vertikálním způsobem od špiček společnosti, tedy monarchů a nejvyšší aristokracie směrem dolů k širším vrstvám. Naopak nejdříve kolovaly v rámci komunity dobře situovaných učenců, cestovatelů i diplomatů, propojených už v raném novověku hustými korespondenčními sítěmi.¹ Teprve poté našly cestu na šlechtické dvory a do měšťanských kruhů, případně i mezi venkovské obyvatelstvo.

Černý správně poukazuje na úzkou souvislost mezi šířením kofeinových nápojů (zejména kávy a čaje) a zásadní změnou životního stylu v Evropě se vznikem moderních intelektuálních, ale také podnikatelských komunit, skupin, jejichž členové potřebovali stimulovat duševní výkonost. Dosavadní dominance více či méně alkoholických nápojů jejich činnosti příliš neprospívala, či přesněji ji brzdila. Ne zcela však rozumím, proč tomuto tématu věnovanou pasáž zařadil až do jakéhosi appendixu, věnovaného náčrtu dějin kavárénství, který následuje až za druhou částí knihy. Jestliže káva a čaj se v Evropě dá spojit s intelektuálním a podnikatelským prostředím, čokoláda se naopak stala symbolem barokního a rokokového šlechtického rozkošnictví – větší roli u ní hrála výrazně sladká chuť než obsah povzbudivého kofeinu. Trochu mě překvapilo, že autor více nerefletoval tuto diskusi o čokoládě jako o nápoji spojeném s rozmařilou a duševně i fyzicky lenivou katolickou aristokracií (tedy zejména se Španělskem a částečně s Francií) a kávě jako nápoji pronikavých a podnikavých protestantů ze středních stavů např. v Německu nebo Anglii.²

I v druhé části věnuje autor značnou pozornost opravám různých pověstí a legend, zejména velmi rozšířenému příběhu o údajném založení první vídeňské kavárny U modré lahve Georgem Franzem Koltschitzkym po odražení Turků, obléhajících Vídeň v roce 1683. I pro střední Evropu pak pečlivě mapuje cesty, jimiž sem putovala znalost kofeinových nápojů, případně nápoje samotné. I v této části podniká autor četné exkurzy k otázkám nějakým způsobem spojeným s tématem knihy. Rozebírá např. přínos Ameriky do evropských spíží a kuchyní, raně novověkou dietetiku, roli misionářů, z nichž mnoho pocházelo z českých zemí, případně barvitou a eufemisticky řečeno kontroverzní postavu prvního pražského kavárníka a nenávislného fanatického katolíka Giorgia Diodata.

Ale v kontextu kofeinových nápojů se Černý pouští i do úvah nad pozicí luxusu v raně novověké společnosti apod. Zvláštní místo vyhradil skladbě Bakchus v Čechách od člena doprovodu toskánského prince Giana Gastona Medici Pietra Domenica Bartoloniho,³ která vznikla podle staršího díla Francesca Rediho Bakchus v Toskáně. V díle je totiž zmiňována alespoň krátce káva a v druhém vydání z roku 1736 také kavárník Diodato.⁴

1 Do této komunity patřil také Jan Amos Komenský, který byl pravděpodobně prvním Čechem, zmiňujícím konzumaci čaje (v dopisu protestantskému učenci Samuelu Hartlibovi). Srov. s. 301.

2 Srov. Wolfgang SCHIEVELBUSCH, *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genussmittel*, München – Wien 1980.

3 Pietro Domenico BARTOLONI, *Bacco di Boemia. Ditirambo di Pietro Dom[eni]co Bartoloni di Empoli in onore del vino di Melnich*, Praga 1717.

4 TÝŽ, *Bacco di Boemia. Ditirambo di Pietro Domenico Bartoloni da Empoli accademico apatista in Lode del vino di Melnich*, Firenze 1736.

Autor neignoroval ani hmotné prameny pro svůj výzkum – uvádí např. kávové zrna objevené při archeologickém průzkumu Vladislavského sálu na Pražském hradě, i když podle mého názoru správně přistupuje k otázce stáří tohoto nálezu s velkou opatrností. Za přínosnou považuji rovněž jeho reflexi práce, zabývající se rozšířením konzumace kávy, čaje a čokolády v aristokratických kruzích na základě dochovaných inventářů jednotlivých sídel.⁵ Překvapilo mne, jak přesnou časovou informaci mohou zprostředkovat tyto prameny.

Za mimořádně podnětnou pasáž knihy považuji výše zmíněné autorovy úvahy o roli učenců (ze světských i církevních kruhů) a také diplomatů, obchodníků a podnikatelů s širokým rozhledem při šíření nových exotických potravin a pochutin a to i v kontextu druhé „české“ části. Nabízí se totiž otázka, zda se slabost této skupiny zejména v pobělohorských Čechách (zcela správně do ní řadí např. Heřmana Černína z Chudenic, nebo některé učence z jezuitského řádu), neprojevila na rychlosti a podobě šíření znalostí o „kofeinových pochutinách“ a obecně neposilovala postavení Čech jako přinejmenším v oblasti gastronomie výrazné periferie. Ale pozoruhodných exkurzů najdeme v knize podstatně více a díky nim je práce Karla Černého mimořádně přínosná i pro čtenáře, které dějiny stravování výrazněji nezajímají.

Autor v úvodu píše, že chtěl knihu učinit přístupnou i širší veřejnosti a proto se vyhýbá zbytečným metodologickým diskusím. To naštěstí neznamená, že by autor přešel na styl bezduchého vršení nejrůznějších faktů, jak se to ještě leckdy zejména u dějin každodennosti činí. Přiznává v úvodu knihy, že velkým problémem jeho textu je odbíhání od tématu do různých exkurzů. Jenže právě ony výlety mimo základní téma jsou pro čtenáře často mimořádně inspirativní a zajímavé. Navíc přinášejí tolik potřebné metodologické oživení – autor v nich totiž rozvíjí některé kontextuální motivy nezřídka v úzké vazbě na soudobé historiografické diskuse. Jako příklad bych uvedl úvahu nad rolí pozice luxusu v raně novověké společnosti či nad různými zákrutami kulturních transferů v této době.

Autor věnuje pozornost i nestárnoucím teoriím Sidney Mintze, spojeným s dějinami konzumace cukru,⁶ nebo proměnlivým kulturním významům spojeným s institucí kavárny. Černý rovněž podniká výlety do oblastí, které jsou mu dlouhodobě blízké – tedy do témat svázaných s dějinami lékařství, ale i s rolí církevních řádů a také samozřejmě s misionáři v Asii i v Jižní Americe. Poněkud menší nadšení ve mně vzbudily jeho analýzy, rozsáhle vyčerpávající některý z vybraných pramenů jako např. již zmíněného Bakcha v Čechách či Frauenzimmer-Lexicon Gottlieba Siegmunda Corvina.⁷

To samé platí o knize profesora pražské lékařské fakulty Leonharda Ferdinanda Meisnera, věnované kávě, čokoládě, čaji a tabáku z roku 1721.⁸ Přiznejme však, že zejména druhá publikace je skutečně mimořádně zajímavá, dosud prakticky neprobádaná

5 Dana MAREŠOVÁ, *Káva, čaj a čokoláda v každodenní kultuře raně novověkých šlechtických sídel v českých zemích*, Diplomová práce HÚ FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2015.

6 Sidney W. MINTZ, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*, New York 1985.

7 Gottlieb Siegmund CORVINUS, *Nutzbares, galantes und curiöses Frauenzimmer-Lexicon*, Frankfurt – Leipzig 1739

8 Leonhard Ferdinand MEISNER, *De caffè, chocolata, herba thee ac nicotianae natura, usu, et abusus anacrisis, medico-historica diaetetica*, Norimbergae 1721.

a nevyužitá. Fascinuje mne Karlem Černým v této souvislosti popsaný princip, kdy studenti jako svoji disertaci obhajovali práci, psanou jejich profesorem.

Autor s velkou obratností a především hlubokými znalostmi pracuje s lékařskou a obecně učenickou literaturou i podobně zaměřenými prameny (např. lékárnickými ceníky), u jiných typů pramenů lze přece jen vidět určité rezervy, které ovlivňují ani ne tak samotné pátrání po cestách, jakými se čaj, káva a čokoláda dostaly do Čech, jako spíše pasáže o raném šíření těchto pochutin u nás. Platí to o jeho práci s kuchařskými knihami, kde přistoupil na optiku Čenka Zíbrta, reflektující pouze jazykově české texty. Jeho pozornosti tak unikl např. mimořádně zajímavý text knihy, označované zkráceně jako Granat-Appfel, jehož údajnou autorkou byla opavská a krnovská vévodkyně Eleonora Maria Rosalia Liechtensteinová. Přitom zde mohl objevit mj. recept, nazvaný *Auffgelossene Tschokolada*.⁹ Chybí mu i reflexe klíčové barokní kuchařské knihy ve středoevropském prostoru Neues Saltzburgisches Koch-Buch od Conrada Haggera, kde by našel např. recepty na čokoládové těsto na dort nebo čokoládový krém.¹⁰

Drobné nedostatky lze najít u Černého i z hlediska využití obchodnické či zbožíznalecké literatury, která přitom věnovala novým exotickým plodinám z pochopitelných důvodů značnou pozornost. Jako příklad uvádím i ve středoevropském prostředí známou rozsáhlou práci Paula Jacoba Marpergera *Vollständiges Küch- und Keller Dictionarium*, v němž nalezneme hesla věnovaná kávě, čokoládě i čaji.¹¹ I přes tyto mezery však zůstává Karel Černý jedním z mála historiků u nás, který se dokázal u práci o dějinách stravování vymanit z tradičního českého repertoáru pramenů, dovršeného Zíbrtovým Staročeským uměním kuchařským.¹²

Na závěr snad jednu drobnou formální poznámku – plně chápu, proč autor u přepisů např. čínských vlastních jmen použil raději anglickou variantu. Je realitou, že např. prostřednictvím internetu se další doplňující informace dají získat především prostřednictvím dominantního anglického přepisu. Nicméně stále se domnívám, že bychom neměli opouštět české přepisy, které mohou být podstatně blíže originálu. Čeština má v tomto ohledu skutečně mimořádné vlastnosti. Ale to už je jen drobný závěrečný povzdech, který samozřejmě nijak nezpochybňuje celkový obraz kreativně pojaté a v mnohém novátorské knihy.

Martin Franc

9 Eleonora Maria Rosalia LIECHTENSTEIN, *Freywillig-auffgesprungener Granat-Appfel, Deß Christlichen Samaritans. Oder: Auß Christlicher Lieb des Nächsten eröffnete Gehaimbnuß, Viler vortrefflichen, sonders, bewährten Mitteln und Wunder-heylsamen Artzneyen... Außs neue vermehrt* [sambt einer kleinen Diaeta wie sich bey jeder Kranckheit in Esen und Trincken zu verhalten/ wie auch beygefügeten neuen Koch Buch...], 4. vyd. Wien 1701. Příslušný recept je na s. 114 v kuchařské části, která má samostatné číslování stránek.

10 Conrad HAGGER, *Neues Saltzburgisches Koch-Buch*, Augsburg 1718. Např. návod na vytvoření čokoládového korpusu je v 2. knize II. dílu na s. 27, recept na čokoládový krém do dortů tamtéž na s. 32.

11 Paul Jacob MARPERGER, *Vollständiges Küch- und Keller Dictionarium*, Hamburg 1716. Heslo věnované kávě je na s. 185–188, čokoládě na s. 211–212 a čaji na s. 1167–1171.

12 Čeněk ZÍBRT, *Staročeské umění kuchařské*, Praha 1927.

Roger CHICKERING

Karl Lamprecht. Das Leben eines deutschen Historikers (1856–1915)

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2021, 692 s., ISBN 978-3-515-09407-8 (print), 978-3-515-12901-5 (e-book).

K české historiografii velké metodologické spory spíše nepatří, většinou vedeme spory jen o interpretaci té které historické události, jakkoli bychom dokázali dílčí výjimky najít (spor o smysl českých dějin, Jan Slavík a jeho diskuse o metodologii apod.). Metodologické spory většinou sledujeme v zahraničí, případně je recipujeme v českém prostředí z konzervativních pozic. To je i případ sporů okolo Karla Lamprechta a jeho pohledu na dějiny, které propukaly na konci 19. století v sousedním Německu.

Antonín Rezek spolu s Jaroslavem Gollem navrhovali Josefu Pekařovi, že by měl svůj studijní pobyt směřovat ke Karlu Lamprechtovi do Lipska, on si však raději vybral Maxe Lenze a Berlín.¹ Přesto Pekař v Českém časopise historickém o sporu o individualismus a kolektivismus v německém dějepiscetví informoval,² opíral se však spíše o myšlenky Rudolfa von Scala (jeho sjezdovou přednášku o individualismu a socialismu) než přímo o Lamprechta.³ To bylo nejspíše důvodem (opomineme-li jeho přátelství s Gollem), proč Pekařovo stanovisko zůstalo relativně konzervativní, klonící se spíše k individualismu, jakkoli si později Pekař pro pochopení kolektivních fakt cestu rozhodně neuzavřel. V každém případě tím Lamprechtovo jméno vstoupilo i do české historiografie. Později při pobytu v Lipsku Pekař Lamprechtův seminář alespoň navštívil. Byl nadšen velikostí prostor i knihovny, méně už zastoupením literatury k slovanským dějinám a k Rakousko-Uhersku.⁴

Vědomí významu Karla Lamprechta však v čase narůstalo a vznikla i rozsáhlá lamprechtovská literatura, do níž aktuálně vstoupilo německé vydání Lamprechtovy biografie z pera Rogera Chickeringa. Ta je obsáhle přepracovaným a o řadu v mezidobí nově objevených pramenů doplněným vydáním jeho starší biografie, vydané anglicky.⁵

Roger Chickering, emeritní profesor Georgetown University, se Německem 19. a 20. století zabývá již od studií na Stanfordu u Gordona A. Craiga. Zajímaly ho politické dějiny a dějiny válek, dějiny akademických institucí a vědecké spory. Jeho přístup k Lamprechtově biografii je velmi komplexní, zahrnující široké souvislosti tehdejšího společenského, politického a kulturního života, včetně proměn akademických institucí.

1 Viz Josef HANZAL, *Josef Pekař: život a dílo*, Praha 2002, s. 51.

2 Josef PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepiscetví*, ČČH 3, 1897, s. 146–160.

3 Zdeněk KALISTA, *Josef Pekař*, Praha 1994, s. 145, který však uvádí nepřesně jméno Rudolfa von Scala – k němu viz Roger CHICKERING, *Karl Lamprecht. Das Leben eines deutschen Historikers (1856–1915)*, Stuttgart 2001, s. 315, 336, kde vysvětluje i odlišnosti v názorech Scalových a Lamprechtových.

4 Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, s. 347, J. Pekař J. Gollovi 12. 9. 1902.

5 Roger CHICKERING, *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856–1915)*, New Jersey 1993.

Autor si však v německém vydání především uvědomil obrovský posun ve výzkumu kulturních dějin od doby anglického vydání své práce.⁶

Knihu o Lamprechtovi postavil na klasickém biografickém půdorysu: začíná jeho původem z rodiny maloměstského (evangelického) pastora, což ovlivnilo jeho elitní vzdělání i osamělost dítěte ze „znamenité“ rodiny, z honorace městečka. Po gymnaziálních studiích ve Wittenbergu následovala studia na univerzitách v Göttingen, Lipsku a Mnichově, přičemž autor obsáhle převypravuje tehdejší styl výuky, charakterizuje jednotlivé učitele a vlivy, s nimiž se Lamprecht potkal. Zdůrazňuje, že měl široké zájmy: studoval dějiny politiky, náboženství, umění, literatury i filosofie, Ernst Bernheim ho učil porozumět textům evropského pozitivismu, ovlivnil ho Rudolf Hermann Lotze svým zájmem o dějiny idejí (*Geistesgeschichte*). V Lipsku ho zaujal Wilhelm Roscher, který je považován za otce německé historické školy národní ekonomie, což vedlo k Lamprechtově disertaci, propojující dějiny s ekonomikou (*Beiträge zur Geschichte des französischen Wirtschaftsleben im elften Jahrhundert*, 1878). Po této životní zkušenosti přišel do Mnichova, kde se zajímal o estetiku a dějiny umění, mj. studoval díla Jacoba Burckhardta. Lamprechta zajímal komplex otázek ve vztahu k minulosti: právo, hospodářství, architektura, umění, filosofie i veřejný život (s. 114).

Během dalších let ho výrazně ovlivnily – v Kolíně nad Rýnem a Bonnu – kontakty s rodinou Deichmannových a jejich přáteli, bankéřem a ekonomem Gustavem von Mevissen a historikem Moritzem Ritterem, což Lamprechta vedlo k zájmu o Porýní, o prolínání dějin a ekonomie, mj. v práci *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* (1885–1886). Na univerzitě v Bonnu ovšem soukromý docent zřejmě neměl šanci na profesuru v oblasti historie, neboť byl v napětí s většinou tamních historiků. Vycházel spíše s ekonomy: měl tak snad šanci stát se profesorem ekonomie (s. 147–151). Možnost působení na univerzitě v Marburgu zůstala spíše nejasná. Další kariéra, profesura středověkých a moderních dějin, se mu v roce 1891 otevřela v Lipsku. Vedlo to k jeho zájmu o saské dějiny: mj. stál u zrodu Saské královské historické komise. Nicméně hlavním úkolem pro další roky se mu staly mnohosvazkové *Deutsche Geschichte*, jeho pojetí periodizace dějinných epoch ve vazbě na estetické vlivy (symbolismus, typismus, konvencionalismus, individualismus, subjektivismus), s jejichž sepsáváním začal již v Bonnu, dokončil je však až na počátku 20. století.

V mnohých pasážích se Chickering dostává k obsáhlým výkladům, které s Lamprechtovým dílem souvisejí jen do jisté míry, mj. v souvislosti s kontroverzemi okolo kulturních dějin (Eberhardt Gothein, Erich Marcks, Gerhard Seeliger aj.). Je však zřejmé, že jimi směřuje ke snaze začlenit Lamprechtovy názory do širších souvislostí proměn dobové vědy, případně naznačit spojení, např. s jeho kolegy z lipské univerzity (mj. Gerhard Seeliger). Následně pak autor rozebírá polemiky, které vyvolaly nejen první svazky jeho *Deutsche Geschichte* (Felix Rachfal, Max Lenz aj. Srovnej s. 271–397).

Jakkoli je zřejmé, že Lamprecht byl polemikami s oponenty silně vyčerpán, objevil pro sebe řadu nových podnětů, mj. spolupracoval s psychologem Wilhelmem Wundtem, filosofem Theodorem Lippsem, chemikem Wilhelmem Ostwaldem. V kooperaci mezi

6 R. CHICKERING, *Karl Lamprecht*, předmluva k německému vydání.

historií a geografii založil s Friedrichem Ratzelem historicko-geografický seminář lipské univerzity. To vše ovlivnilo další svazky *Deutsche Geschichte*, které mnohem výrazněji reflektovaly nejenom vztahy mezi hospodářskými a sociálními dějinami a hmotnou kulturou, ale do výkladů 17.–18. století zapojily mnohem více i psychologii, vztahy mezi ideální a materiální kulturou (s. 446).

S koncem 19. století se již dá hovořit o tom, že spory o Lamprechtovo pojetí dějin postupně utichaly, Lamprecht byl na vrcholu kariéry, nicméně stále hledal nové podněty. Zajímaly ho dějiny na jedné straně regionální, na druhé straně světové. Organizoval vznik semináře pro regionální dějiny a dějiny osídlení na univerzitě stejně jako vznik Institutu für Kultur-und Universalgeschichte, jako nezávislého ústavu financovaného saskou vládou. Lamprecht také hodně cestoval po světě, mj. do USA, zajímal se i o teorii kulturního rozvoje Číny.

Kolem roku 1909 byl na vrcholu pedagogické kariéry, výrazně narůstal zájem o studium u Lamprechta a on sám rád učil, měl velmi blízký vztah ke studentům (s. 505–519). Následovalo však jeho rektorské působení a angažování se v reformě vysokoškolské pedagogiky, aby univerzity mohly – řečeno jeho slovy – „*zústat na výši doby*“, k čemuž patřila i genderová problematika – zapojení žen do vysokoškolského života.

Lamprecht si uvědomoval, že historická věda se vyjadřuje i k současnosti, zajímal ho i třídní boj a celkově napětí ve společnosti, hospodářské a sociální vztahy, mírové hnutí (Bertha von Suttner), angažoval se v problematice mezinárodního porozumění (Verband für internationale Verständigung) a kulturní obnově. Jeho angažování v politice se však míjelo s nastupující realitou, která směřovala k první světové válce... V závěru života ještě stihl navázat kontakty s Henri Pirenem, ale poslední měsíce života byly poznamenány těžkou chorobou: Chickering shrnuje možné choroby, které ho postihovaly (choroba jater a ledvin, spekulovalo se o anémii, akutní leukémii apod.).

Třebaže se Chickering občas neubráníl trochu udivenému pohledu Američana na některá evropská specifika (např. starobylost rektorských obřadů a funkce jako takové: s. 617–620) a místy obtížně hledal hranici toho, co a jak podrobně vysvětlovat z vnějších souvislostí Lamprechtova života a jeho kariéry, je zjevné, že to víceméně zvládl – samozřejmě musel počítat s různě poučeným čtenářem. Chickeringova kniha bude zřejmě na delší dobu nejpodrobnější Lamprechtovou biografií, využitelnou i pro řadu dalších badatelských témat konce 19. století, s nimiž se Karl Lamprecht během svého života setkal.

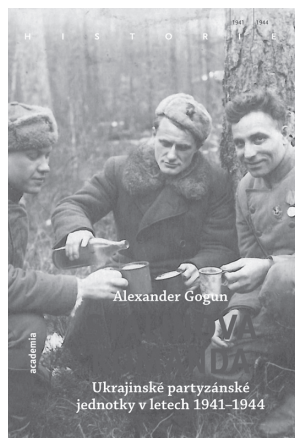
Bohumil Jiroušek

Alexander GOGUN

Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944

Praha, Academia 2019, 463 s., ISBN 978-80-200-2920-1.

Kniha ruského historika působícího v Berlíně vypráví o té části protinacistického odboje v okupované Ukrajině, kterou organizovali a kontrolovali komunisté. K českým čtenářům se dílo dostalo jedenáct let po prvním ruském vydání. Překlad pořízený zkušeným Liborem

Dvořákem přihlédl i k ruské reedici a k anglické verzi knihy. Nakladatelství Academia pokračuje vydáním této knihy v chvályhodné snaze přiblížit českým čtenářům složité zákruhy moderních ukrajinských dějin. O rok dříve než Gogunova monografie vyšel překlad knihy Poláka Grzegorze Motyky, o rok později nabídlo nakladatelství překlad souboru studií Ukrajince Volodymyra Vjatrovycě.

Vesměs jde o knihy velmi rozsáhlé a založené na důkladném studiu. Napsali je autoři, reprezentující tři národnosti, které se v moderních ukrajinských dějinách nejvýrazněji a nejbezprostředněji „stýkaly a potýkaly“. Tato skutečnost je jistě vítaná. Umožňuje trpělivým čtenářům, neznalým zmíněných jazyků, ponořit se do tematiky, ve které by bylo radno se vyznat, mj. vzhledem k složitému vývoji ukrajinské státnosti v posledních třech desetiletích. Je zbytečné zdůrazňovat, že ani v tomto případě žádné zázračné Ariadnino klubko neexistuje. Vysvětlit natrvalo všechna různocnění, týkající se ukrajinského aspektu druhé světové války, se nemůže podařit. Důvodem jsou velmi odlišná východiska všech tří zaangażovaných národních (a státních) historiografií, trvalé politizování tematiky i její naprosto protikladné začlenění do historických mýtů a představ všech tří národů.

Vzhledem k uvedeným okolnostem by čtenář přivítal, kdyby byl překlad Gogunovy knihy opatřen stručným autorovým životopisem nebo komentářem k jeho dílu. Nemělo by tu jít o programové ovlivňování čtenáře. Na myslí mám spíše vysvětlení okolností vzniku díla i toho, jak je lze hodnotit v kontextu jiné literatury vydané k tomuto tématu. Gogun přistoupil k výkladu neobyčejně složitého tématu dobře připraven. Týká se to jak znalosti starší odborné literatury a edic, tak nesmírně bohatého archivního materiálu. Osobně bych přivítal, kdyby byla v jeho práci obsažena i kapitola o typologii použitých pramenů, a to včetně poučení o jejich hodnotě a rizicích spojených s jejich užitím a interpretací. Na podobný problém ostatně narážejí jistě i badatelé zkoumající další výrazné oblasti protinacistického odporu, např. v někdejší Jugoslávii.

Takto může mít čtenář knihy nejednou dojem, že se ztrácí v široširém „lese“ nejrozumnějších osobních svědectví (často dochovaných v Gogunově osobním archivu), oficiálních zpráv i relací různého určení, či memoaristické literatury. Často je totiž s ohledem na strukturování knihy využito jen zlomku celého svědectví. Znalost místa a funkce příslušné zmínky v kontextu celého pramene nám schází.

To je jedna z mála kritických připomínek, které mohu vyslovit při hodnocení knihy. Jsem si však vědom toho, že autor nemohl při využití shromážděného materiálu postupovat jinak. Dodatečná četba plného znění příslušných pramenů, pokud byly edičně zpřístupněny, by tu jistě pomohla mnohé lépe vysvětlit, ale takovouto „doplňkovou lekturu“ si bude chtít či moci dopřát jen menší část čtenářů.

Text knihy je rozdělen do sedmi kapitol. Příslušné rozčlenění materiálu je logické a diskutovat je možno jen o pořadí jednotlivých kapitol. Gogun začíná výkladem o složitém

a byrokratizovaném systému několika typů partyzánských jednotek, podřízených různým celoukrajinským, ale především celosvazovým centrům. Naznačuje složité vztahy a v jistém směru i vzájemné konkurování těchto center. Tyto skutečnosti měly nejednou vliv i na situaci přímo v terénu. Vzájemný poměr jednotlivých partyzánských skupin a jejich vedoucích činitelů nebyl nikdy úplně zbaven problémů, podobné skutečnosti však byly vnímány v moskevském centru bez zbytečného dramatizování.

Z Gogunova výkladu si také můžeme udělat obrázek o složité struktuře jednotlivých partyzánských oddílů, která začala být uplatňována, jakmile už mohla být činnost partyzánů řízena shora, z moskevského centra. Tuto tendenci, plně harmonizující s celým stalinským zbyrokratizovaným systémem, bylo možno realizovat až v druhé fázi nacistické okupace Ukrajiny, kdy se fronta posunula od Stalingradu zpět k Ukrajině.

Dnes na nás např. zapůsobí jako projev zvláštního formalismu to, že v partyzánských oddílech měly existovat stranické a také komsomolské skupiny. Zůstává ovšem otázkou, nakolik byly požadavky směřující shora dolů realizovány v praxi a zda nebyly vnímány samotnými partyzány jako projev nadbytečného formalismu, bez kterého se sovětský systém neobešel v míru ani za války. Ostatně nelze pochybovat o tom, že část venkovanů začleněných do partyzánských oddílů neměla nejmenší důvod stalinismus vyznávat.

Přejdeme-li od první kapitoly k dalším, vidíme, že autor se nejprve pokusil charakterizovat každý ze tří roků, kterými partyzánské hnutí na ukrajinském hnutí prošlo od poloviny roku 1941 do léta roku 1944. Podmínky kvantitativního rozvoje partyzánského hnutí a také počtu, typu i míry úspěšnosti jeho akcí se průběžně měnily.

Gogun si v této souvislosti všímá specifčnosti situace v jednotlivých regionech Ukrajiny. Konstatuje např., že na jihozápadě, reálně kontrolovaném Rumunskem, rozsáhlé partyzánské hnutí vůbec nevzniklo. Nebylo to jen důsledkem specifických přírodně-krajinných dispozic, ale také odlišnými poměry vládnoucími pod německou a rumunskou okupací. Rozdíl mezi ukrajinským severem a jihem měl ovšem obecnější platnost, protože partyzáni operovali především na severu.

Cenné je Gogunovo upozornění na odlišnost situace v severozápadních regionech Ukrajiny, tedy ve Volyni a Haliči. Zde se pro změnu lišily dvě formy nacistické správy a míry uplatňovaného teroru. Mimo záběr Gogunova zájmu zůstaly okrajové části Ukrajiny – Krym, který byl tehdy součástí ruské svazové republiky, a někdejší Podkarpatská Rus, okupovaná Maďarskem. Ta zůstala zprvu, byť spíše zdánlivě, mimo zájem organizátorů sovětského partyzánského hnutí.

Pro Volyn a Halič, kam sověští partyzáni pronikali jen pomalu a s nemalými obtížemi, využil Gogun vzácné možnosti srovnávat zkušenosti získané studiem nejen prosovětského, ale i protisovětského ukrajinského partyzánského hnutí a také polského odboje. Ten usiloval o obnovu meziválečné *Rzecz Pospolite*, ale z taktických důvodů a nepříliš prozřetelně hledal spojení s prosovětskými partyzány. Toto potřebné srovnávání trojího typu odboje přichází ke slovu na různých místech knihy. Je zjevné, že autor by byl schopen sepsat větší srovnávací studii o tomto tématu. To by umožnilo srovnávací analýzu prohloubit a dovést daleko dál k užitku všech tří historiografií.

Věcný obsah Gogunovy knihy je dán postupem v rámci kapitol. Nejprve autor popisuje typy činnosti rudých partyzánů a rozlišuje asi šest základních druhů, které se samozřejmě doplňovaly a prolínaly. Poté zkoumá složení partyzánských jednotek, zejména z hlediska sociálního a národnostního, zamýšlí se však také nad často výrazně nadsazovanými údaji o počtu partyzánů.

Poté se Gogun ještě jednou vrací k vlastní činnosti partyzánů a zaměřuje se na způsob zajišťování proviantu a ošacení stejně jako na akce, programově provokující nacistická odvetná opatření. Ta měla pro vesničany často zcela katastrofální důsledky, ale pomáhala zvyšovat počet těch, kteří chtěli nechtěli hledali u rudých partyzánů útočiště a museli se samozřejmě podřídit jejich disciplíně a pořádkům.

Poslední dvě kapitoly se zaměřují na dva dodatečné okruhy otázek. Autor zkoumá nejprve různé typy disciplinárních prohrěšků v prosovětském partyzánském hnutí a způsob jejich trestání. Poté se zaměřuje na vnitřní konflikty uvnitř partyzánského hnutí, ať jde o vztah oddílů s jejich nadřízenými orgány, nebo o vztah přímo mezi jednotlivými bojujícími oddíly. Závěr celé knihy se snaží na základě předchozího textu vymezit „zvláštnosti stylu Stalinovy partyzánské války“.

Celkově působí Gogunova monografie solidně a přesvědčivě. Čtenáře zbaví případných iluzí, které začal šířit hned po skončení války mýtus partyzánského hnutí a jeho vůdců. U nás pomáhaly při jeho propagování překlady vzpomínek některých ukrajinských partyzánských vůdců, např. Sydora Kovpaka. On i jiní, kteří měli to štěstí, že válečné události přežili, udělali poté v poválečné sovětské Ukrajině slušnou stranicko-politickou kariéru.

Četba knihy však zároveň vyvolává velmi ponurý dojem. Demytizace prosovětského partyzánského hnutí potvrzuje to, co Gogun zdůrazňuje hned v úvodu: partyzánské hnutí bylo součástí stalinského systému. Projevilo se to jednak v nezdravém poměru velitelů (včetně politických pracovníků) k „obyčejným“ partyzánům, ale i v taktice uplatňované ve velkém měřítku a „v zájmu věci“ proti vlastnímu civilnímu obyvatelstvu. Občas až nepředstavitelná a cynická krutost vedla nejen k vypalování usedlostí i celých vesnic, ale i k vraždění spolubojovníků, kteří se někomu jinému stali nepohodlní. Gogun dokládá také zabíjení novorozenců, kteří se narodili ženám, často přítomným v partyzánských oddílech.

Výsledkem četby takovýchto pasáží je nutně úvaha, která z bojujících stran se na území Ukrajiny vlastně dopustila největšího množství zločinů proti lidskosti. Neméně podstatná je otázka, proč jsou z takových zločinů i u nás tradičně obviňováni jen tzv. „banderovci“. Bez viny totiž nebyl v podmínkách boje všech proti všem asi vůbec nikdo.

Bohdan Zilynskyj

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecně

Ladislav NEKVAPIL

*Kultura psaní v dějinách*Pardubice, Univerzita Pardubice 2016,
371 s., ISBN 978-80-7395-956-2.

Spojovacím článkem souboru příspěvků mají být otázky týkající se různých aspektů „kultury psaní“, kterou editor Ladislav Nekvapil v úvodní úvaze odlišuje od pojmu „písemná kultura“. Tuto chápe „...jako termín pro označení vývoje písma jako systému znaků a jejich vizuální formy v jednotlivých dějinných epochách bez ohledu na hmotnou stránku jeho záznamu...“ (s. 12), onu jako jistý průnik chápání procesu psaní, které představuje „praktickou činnost, při níž je písmo jakožto soustava viditelných znaků tradičně chápáné jako součást duchovní kultury...“, a současně způsobu jeho zaznamenávání „...pomocí psacích látek, jejichž tradice a vývoj spadají naopak do oblasti kultury hmotné“ (s. 11).

V duchu těchto úvodních tezí je shromážděno 21 statí, které jsou rozděleny tematicky do pěti oddílů věnovaných vývoji písma a písemné kultuře od nejstarších dob, písmu tesanému do kamene a rytému do typářů, rukopisným pramenům a možnostem i limitům jejich bádání, dále písmu, textu a způsobu jeho záznamu v literární tvorbě posledních tří staletí a konečně psacím látkám a pomůckám od 19. století a zejména v nejnovější době.

První oddíl sahá od 4. tisíciletí př. Kr. na Přední východě až ke středověkým Čechám 14. a 15. století. Úvodem představuje

Pavel Král nejstarší klínopisné texty meopotámské civilizace jako pramen pro studium starověké asyrské krajiny. Následně se Martin Trefný pokouší interpretovat vyryté stopy na zlomcích keramiky z mladolátského období, objevené při výzkumu oppida u Stradonic, jako nejstarší písmo Keltů na našem území, přičemž si je vědom zatím nezodpovězené otázky účelu případného používání písma v této době ve středoevropském prostoru.

Lubomír Novák se poté věnuje vývoji a „zmizení“ písem v předislámské Střední Asii, oblasti jazykově velmi rozmanité, a rozlišuje zde jazyky zapisované klínovým písmem na hliněné tabulky a aramejštinu, která se dala psát i perem na papyrus i jiný materiál (s. 44). Její význam po pádu Achaemenovců sice upadal, nicméně její vliv na další jazykové projevy pokračoval, přičemž autor zdůrazňuje i vliv a význam tzv. Hedvábné stezky.

Podobně vzdáleným tématem bude pro většinu čtenářů sborníku příspěvek Adama Cabiše o roli písma ve státotvorném procesu imperiální Číny. Autor popisuje čínské znakové písmo v různých historických dobách a oblastech Číny a konstatuje jeho značnou stabilitu. Písmo se, spolu s ustáleným způsobem výuky jeho psaní většinou úřednického personálu, stalo v podstatě výlučným dorozumívacím prostředkem v obrovském teritoriálním i časovém prostoru. Znakové písmo tak sehrálo roli univerzálního komunikačního nástroje a vedlo i k jisté unifikaci čínských společenských elit a společenského systému.

Do českého prostředí na sklonku 15. století se vrací příspěvek Hany Pátkové, která pro tuto dobu konstatuje paralelní užívání tří typů gotického písma – kurzívy, bastardy a ustupující gotické minuskuly. Autorka formuluje názor, že důvodem převládnutí knižních písem bastardy a kurzívy byl způsob výuky psaní a čtení a s tím související zjednodušení gotické minuskuly pro širší okruh uživatelů.

Druhá část sborníku obsahuje dva příspěvky spíše epigrafické povahy. František Gahér nejprve sleduje vývoj nápisů na renesančních sepulkráliích západního Slovenska, přičemž dokládá postupné střídání původně dominantní gotické minuskuly novověkou kapitálou, která začíná do nápisů pronikat od konce 15. století. Různým aspektům písma a struktuře textů na pečetích a typářích v českém prostředí se pak věnují Tomáš Krejčík a Richard Psík. Možná by v této souvislosti bylo bývalo vhodné zařadit i příspěvek, který by z obdobných hledisek reflektoval vývoj na numismatickém materiálu.

Třetí oddíl, věnovaný rukopisným pramenům, uvedla Marta Hradilová stručným přehledem vývoje mezinárodního katalogu datovaných rukopisů, jehož počátky spadají do první poloviny 50. let 20. století. Zatímco ve státech jako Německo, Rakousko, Belgie, Francie, Velká Británie, Itálie, Nizozemsko, Švédsko, Švýcarsko a Vatikán práce již značně pokročily, v českém prostoru zbyly „...díky povodním v roce 2002 z přípravných materiálů pouhé trosky“ (s. 121), a bude proto nutno zahájit práce v podstatě znovu.

Monika Vitovská Slezáková zaměřuje pozornost k raně novověkým výsledkovým protokolům v případech vyšetřování čarodějnictví a posmrtné magie. Navazuje tak

nepřímo na práce Jindřicha Francka, Davida Zbírala, Františka Spurného a dalších. Autorka spatřuje limity těchto pramenů v „redakční úpravě“ textu vlastního protokolu, užití předem sestaveného souboru otázek, které velmi omezeně reagují na skutečný průběh výsledku, i postavení obviněné osoby (srov. s. 127), což ve svém souhrnu do určité míry omezuje relevanci vypovídací hodnoty těchto protokolů.

Větší studie Terezy Daňkové je zaměřena na životopisy v obnovené Jednotě bratrské, které hodnotí jako prostředek utváření a posilování společné solidarity a identity (s. 139 a 161). Z konstatovaného počtu více než deseti tisíc životopisů zpřístupňuje autorka jako příklad životopis Johanna Adolfa Küstera z přelomu 18. a 19. století. Přímý vztah k základnímu tématu sborníku, tj. kultuře psaní, je zde již poměrně volný.

Naopak blíže k němu má stát Lenky Maršákové o aristokratické korespondenci konce 17. a počátku 18. století. Autorka sleduje proměny formátu a kvality dopisních papírů i používané psací látky, volbu jazyka ve vazbě na obsah sdělení, připomíná též některé dobové příručky a učebnice korespondence. Podrobněji se věnuje i skladbě dopisů, způsobu oslovení apod., přičemž konstatuje postupné narušování či uvolňování stanovených norem kodifikujících tento písemný prostředek (s. 179 a násl.).

Jakýsi pandán k předchozímu je příspěvek Jany Stránkové, který rozebírá korespondenci v řemeslnickém prostředí na přelomu 18. a 19. století v oblasti východních Čech a Havlíčkobrodska. Autorka sleduje poněkud „praktičtější“ obsah korespondence i částečně uvolněnější formu, současně však konstatuje u pisatelů „...pevný repertoár zdvořilostních formulací, který dokázali obměňovat a reflektovat aktuální situaci.

Tito lidé byli kreativní při sdělování informací a tvorbě textu. Byli i ironičtí a dokázali vyjádřit vtip. Jejich dopisy svědčí o různé úrovni znalostí pravopisu a odlišných formulačních dovednostech..." (s. 201).

Specifickou formou velmi osobní až intimní povahy jsou deníky ženských pisatelek, které v českém prostředí 19. století zkoumá Milena Lenderová. Rozebírá postupně různé formy těchto deníků, užívání různých jazyků a zamýšlí se nad otázkami určení („adresátů“) deníkových zápisů. Ty mohou poskytovat poměrně podrobné časoprostorové údaje o svých pisatelkách, jejichž styl odráží jejich individuální osobnostní povahové vlastnosti a předpoklady. V závěru studie jsou pak naznačeny i možné případy, kdy se deník stal jakýmsi předstupněm následné spisovatelské činnosti dotyčné autorky.

Předposlední oddíl sborníku je věnován písmu a textu a způsobu jeho záznamu v literární tvorbě 19. až 21. století. Je uvozen faktograficky bohatým příspěvkem Miroslava Kouby, který sleduje vývoj a proměny česky psaných kuchařských knih období národního obrození. Autor hodnotí posloupnost vydaných kuchařek z hledisek národního hnutí, která se uplatňovala v této tištěné produkci, a to jazykovými kritérii či užitím různých typů tiskových písem. Autor např. konstatuje přijetí latinky v tomto druhu knih na počátku šedesátých let 19. století.

Výrazným zásahem do historie vytváření písemných záznamů byl objev a posléze především širší využití psacích strojů. Jako první mu zde věnuje pozornost Kateřina Piorecká. Zaměřuje se na užívání psacích strojů v procesu psaní českých autorek a sleduje vliv na jejich tvůrčí proces i na způsob a technologii psaní. Obdobné otázky studuje následně

Zuzana Labudová, která se soustřeďuje na úpravy rukopisů literárních děl v proměných doby. Konstatuje např. značný vliv vnitřních mravních kritérií a dospívá až k projevům autocenzury, upozorňuje na možné konflikty společenských norem a tvůrčího literárního díla a nastoluje obecné otázky pravdivosti literárních děl. Význam autorka přikládá i (po)vědomí jisté společenské sounáležitosti a konstatuje, že autorské „...úpravy rukopisů...můžeme vnímat také jako snahu vyhovět onomu „my“ a vejít se do morálního a lidského úzu doby“ (s. 266).

Také následující dvě stati mají poměrně blízká témata. Radek Malý zpřístupňuje výsledky výzkumu užívání klasického psacího prostředku („tužky“) a moderních záznamových digitálních technologií mezi skupinou českých básníků 20. a počátku 21. století. Konstatuje generačně podmíněnou odlišnost a specifika při tvorbě a na druhou stranu odhaluje výrazný odklon od uchovávání (emailové) korespondence i četnější absenci rukopisných přípravných fází výsledného textu. Na základě toho nastoluje otázky pro možnosti budoucího literárně vědního bádání.

SMS jako tématu a prostředku zápisu literárního textu je věnována pozornost v článku Karla Pioreckého. Ten po nezbytném historickém úvodu upozorňuje na první český SMS román Martina Vopěnky z počátku 21. století, registruje i pokus o interakci poezie s technologií zpráv SMS u Petra Odillo Stradického ze Stradic v téže době a následnou již rozšiřující se amatérskou i profesionální básnickou produkci a užití mobilního telefonu jako nástroje psaní i distribuce textu, včetně nejrůznějších experimentů v této oblasti.

Poslední oddíl zasvěcený psacím látkám a pomůckám v kontextu vědeckotechnického

pokroku uvádí příspěvek Heleny Kovářové, který se soustřeďuje na vývoj školních sešitů od poloviny 19. století do jejich normalizace v roce 1932. Autorka popisuje proměny sešitů, vlivy obecného vědomí a zájmů i dopady úředních nařízení a reglementací. Paradoxem doby je, že normalizace školních sešitů byla nepřímo provázána následnou individualizací písemného projevu žáků.

Na Kateřinu Pioreckou volně navazuje příspěvek Marie Mackové, která hodnotí dopad nástupu psacích strojů do kancelářské praxe státních úřadů, přičemž jedním z nejviditelnějších důsledků je diferenciací administrativního personálu. Autorka sleduje aplikaci psacích strojů zpočátku především ve fázi vyhotovování čístopisů, která je teprve později následována využitím strojů i při psaní konceptů.

Na závěr sborníku formuluje Pavla Štorková výhledy do budoucnosti, které spatřuje v postupném rozšiřování nejrůznějších čteček, jež jsou pro ni pouhým „digitálním ekvivalentem klasické knihy“ (s. 340), zatímco tablet je „...zatím posledním výsledkem remediace mnoha médií, hybridním médiem, které je multimediální, interaktivní a mobilní“ (tamtéž). Přitom je si vědoma (podobně jako o několik stran výše Radek Malý) problému s uchováváním dat v těchto zařízeních uložených. Jistou inspiraci k řešení podobných otázek nachází ve známém sci-fi románu Raye Bradburyho, který spatřil světlo světa již v roce 1953 (s. 340).

Celkově lze konstatovat, že sborník *Kultura psaní v dějinách* je přes svůj velmi široký záběr od studií povahy „klasických“ pomocných věd historických až po příspěvky téměř literárněvědní (nebo naopak díky tomu?) zajímavým pokusem o nazna-

čení širších souvislostí psaní v proměnách času, místa, technologie i obsahu textů.

Zdeněk Zahradník

Eva SEMOTANOVÁ – Pavel

CHROMÝ – Zdeněk KUČERA

Historická geografie, tradice a modernita

Praha, Historický ústav 2018, 253 s.,

ISBN 978-80-7286-325-9.

Historická geografie je vědeckou disciplínou na rozmezí humanitních, společenských a přírodních věd s přesahem do věd technických. Jedná se tedy o interdisciplinární obor, zabývající se historií z pohledu času a místa událostí, zejména problematikou interakce lidské společnosti a okolního prostředí. Snaží se vysvětlit a pochopit procesy, příčiny, mechanismy i důsledky transformace historické krajiny, regionů a jejich hranic, přírodního i kulturního dědictví pomocí rekonstrukčních map, analýz nebo interpretace a vysvětlení časové a prostorové změny území. Anotovaná kniha prezentuje výsledky sedmileté činnosti Výzkumného centra historické geografie a ukazuje velmi dobrou spolupráci historiků (Historický ústav Akademie věd ČR) a geografů (Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy). Zabývá se základními otázkami a problémy dnešní historické geografie.

První kapitola se snaží vymezit historickou geografii jako samostatný vědní obor. Vzhledem k interdisciplinaritě této vědní oblasti se jedná o obtížnou záležitost. Je tu diskutován vývoj oboru, jeho chápání v našich podmínkách i v zahraničí: např. zkoumáním odborného zájmu příspěvků v prestižním *Journal of Historical Geography*. Definice oboru se opírá i o názory historického geografa Alana R. H. Bakera,

přední osobnosti oboru. Oceňuji diskusi nad potřebností historické geografie i význam spolupráce historiků a geografů. Definovány jsou tři základní koncepce současného historickogeografického výzkumu v Česku. Z pohledu kartografa vnímám kladně úsilí o zařazení paměti krajiny jako součásti národního kulturního dědictví. Mám radost i z vazby historickogeografických výzkumů na kartografickou vizualizaci, využití technologie GIS i 3D modelování. Druhá kapitola je věnována historii oboru, a to až od 17. století v podobě topografických popisů krajiny, kronik a dalších materiálů popisujících historickou krajinu. Od 19. století je pak datována historická geografie jako vědní obor. Popsána jsou jak díla zahraniční (např. George Adam Smith), tak domácí (František Palacký, Václav Vladivoj Tomek, August Sedláček). Důkladně jsou analyzovány jednotlivé názorové proudy v našem prostředí v první polovině 20. století, zejména škola Josefa Vítězslava Šimáka. Od regionální vlastivědy se historická geografie v druhé polovině 20. století přeorientovala na komplexní pohled na historické krajiny. Historický přehled vhodně doplňují úvahy nad smyslem a úkoly historické geografie.

Třetí kapitola se týká pramenů (zdrojů) jako základních stavebních kamenů historické geografie. Z počátku historickogeografického zkoumání se v 19. století jednalo zejména o listinné materiály, občas doplněné kartografickými prameny. Postupným pronikáním geografického přístupu se ve 20. století do historické geografie dostalo více kartografických pramenů, map, plánů, atlasů. Dalším vývojem oboru přibývaly prameny z celé řady přidružených oborů: archeologie, demografie, sociologie atd. V textu jsou jednotlivé kategorie pramenů

postupně probírány, od písemných, přes kartografické, obrazové a hmotné. Největší prostor je dán písemným pramenům, kronikám, cestopisům, průvodcům i románové tvorbě. Zmíněny jsou však i vojensko-zeměpisné popisy I. vojenského mapování Habsburské monarchie nebo písemný a vceňovací operát stabilního katastru, které úzce souvisí s kartografickou tvorbou. Chudší popis kartografických pramenů se omezuje na vojenské topografické mapy, katastrální mapy či mapy panství a krajů. Z novějších pramenů jsou zmíněny letecké snímky či Základní mapy ČR. Výčet pramenů je doplněn obrazovými či dalšími hmotnými zdroji.

Čtvrtá kapitola je věnována metodám historicko-geografického výzkumu. Po metodologickém úvodu jsou studovány jednotlivé metody zahrnující shromáždění pramenů, jejich kritickou analýzu, a dále dle tématu kartografická metoda, metoda komparativní, typologická, případně induktivní a deduktivní metoda nebo strukturní analýza. Samozřejmě se nabízí i celá řada metod příbuzných oborů. Samostatná část je věnována kartografické metodě, zejména pro schopnost vyjádřit prostorové aspekty problematiky. Výstupem výzkumu pak často bývají historické mapy a atlasy nebo kartografické modely. Význam kartografické metody nabývá důležitosti v době širokých možností geografických informačních systémů a obecně geoinformačních analýz.

V poslední páté kapitole se autoři věnují historické krajině. Tě se dostává pozornosti zejména v 15. století v době renesance, počátky výzkumu krajiny pak sahají do 19. století. Její význam upadá během 20. století s tím, že se k ní výzkum vrací v podobě *landscape studies* v osmdesátých

letech. V textu je rozebírán pojem krajiny a její význam, v souvislosti s pojmy příroda a kultura. Je popsána typologie jednotlivých krajin. Pěkně jsou diskutovány principy a problémy geografického zkoumání krajiny. Ukazuje se, že výzkum historických krajin je aktuální téma, kterým se zabývá řada odborníků z mnoha odvětví.

Kniha *Historická geografie, tradice a modernita* je významným příspěvkem na poli výzkumu v oblasti historické geografie. Není pouze popisem nových moderních metod. Vychází z tradičních postupů, věnuje se historii oboru i jeho vymezením ve vědeckém světě. Kniha má přesah i do teoretického zázemí zkoumání historické krajiny z filosofického hlediska. Kromě praktického popisu základních metod a pramenů je v knize možné nalézt celé myšlenkové zázemí historické geografie, což je jistě cenné. Je skvělou zprávou, že se tábory historiků a geografů spojily a působí společně na tématech přesahujících jejich domovské přístavy. Publikace si jistě najde cestu k odborníkům zkoumajícím historickou krajinu i ke čtenářům, které láká zajímavý obor historická geografie.

Jiří Cajthaml

Klaus GANTERT

Handschriften, Inkunabeln, Alte Drucke. Informationsressourcen zu historischen Bibliotheksbeständen

(= Bibliotheks- und Informationspraxis 60), Berlin, De Gruyter – Saur 2019, 494 s. s tabulkami či grafy, ISBN 978-3-11-054420-6.

Leckdy je zapotřebí rychlé, třeba zdánlivě banální pramenovědné informace z oboru. A tu se nabízí kniha, kterou vezme – přes

všechny ty berličky, které dnes lze nalézt na internetu – s užitkem nejen každý medievista a raný novověkář, ale neměl by jí pohrdnout ani ten historik, který tuto hranici překračuje. Její předností je přehledné utřídění, přičemž nezatěžuje přílišnými detaily. Ale abych tato slova uznání doložil, musím být konkrétní a obrátit se k nastínění obsahu knihy a předvést to pokud možno *ad oculos*.

Autor je germanista a po působení na Hochschule für den öffentlichen Dienst in Bayern v Mnichově je nyní profesorem informatiky a komunikace na Hochschule v Hannoveru. Je autorem řady informačních a opravdu informativních pomůcek z oblasti knihovnictví, nejnověji výše uvedeného manuálu v oborech, které nás bezprostředně oslovují. Podává sice spíše „jen“ bibliografické knihovnické informace, ovšem zasazuje je do širšího kontextu nejen středoevropského, ale – pokud to souvislosti vyžadují – i obecného. Jde při tom nejen o samotné fondy v úvahu přicházejících institucí (k nim se ještě vrátím), ale představuje čtenáři i příslušné instituce či vědecké společnosti, které s tématem knihy bezprostředně souvisejí a to seřazené podle oněch tří „komodit“, jež tvoří název a obsah referované knihy.

Po předmluvě a šestistránkovém úvodu tvoří jádro knihy celkem šest oddílů, které se dále člení na jednotlivé kapitoly. První oddíl podává charakteristiku a výklad o obecných pramenných zdrojích k historickým souborům v knihovnách. Další tři kapitoly se v podstatě rovnoměrném rozsahu věnují třem v titulku knihy uváděným typům pramenů. Na začátku tu stojí samozřejmě rukopisy: Jejich sbírkám, katalogům a digitálním zpracováním jsou věnovány samostatné kapitoly. Poněkud překvapivě, ale vítaně, tu

přichází i kapitola o listinách, následovaná pojednáním o novodobých rukopisech, pozůstalostech a sbírkách autografů.

Stát i inkunábulích uvozuje partie o jejich starých soupisech, po čemž následuje evidence nejdůležitějších sbírek a jejich různých katalogů (lokálních, regionálních a centrálních). Ale vítaně tu nalézáme opět i odkazy na tzv. blokové knihy, digitalizáty, a ovšem přicházejí i základní informace o další literatuře předmětu. Obdobně se postupuje i v další kapitole věnované starým tiskům, která ovšem respektuje specifika této kategorie. Oddíl pátý se posléze zaměřuje na speciální formy publikací a je vlastně doprovodem předchozího oddílu, protože se věnuje historickým časopisům, historickým novinám, vysokoškolským tiskům, dětské literatuře, ale i historickým mapám, hudebninám, akademickým publikacím, školním programům, jednolistům, letákové literatuře a pohřebním textům. Poslední osmdesátistránkový oddíl podává základní orientaci po literatuře pomocných věd historických (ve skutečnosti jen k paleografii a kodikologii v nejširším slova smyslu), k obrazovému materiálu (miniatury) či se tu upozorňuje na základní filologické pomůcky, soupisy incipitů, historických geografických názvů, chronologii ap. Ke každému oddílu je ještě připojen speciální exkurs. Tak u rukopisů a prvních tisků je to charakteristika současných velkých projektů, u následujících jde o zdůraznění sledování proveniencí a zejména aktuálně se věnuje pozornost nacistickým kulturním úchvatům a problematice jejich restitucí. K poslednímu pak je připojena informace o specializovaných museích v oblasti knih a tiskových technik.

Je velmi pravděpodobné, že ten či onen specialista najde řadu lakun v tom či onom od-

dílu. Ale při obrovské produkci v těchto oblastech nejen v Německu, ale i mimo ně už od 19. století, je pochopitelné, že jedna jediná kniha nemůže ani náhodou zvládnout vše ani v takové zemi jako je Německo se svými tradicemi, sahajícími hluboko do minulosti. Ani nás nemusí překvapit, že v knize nenacházíme žádné české konotace, i když bych si uměl představit, že Voito vo opus magnum, mám na mysli jeho *Encyklopedii knihy*,¹ by si tady své místo na knižním slunci zasloužilo. Ale nejsou tu ani velká díla velkých národních literatur: francouzské, angloamerické či italské.

Jako celek se kniha vyznačuje přehledností, při čemž vedle soupisů základních pomůcek se podává i (pokud to je smysluplné) jejich geneze, která ale není samoúčelná, nýbrž vede k hlubšímu pochopení toho, co a jak přináší. Přitom jsou pochopitelně výrazně upřednostňovány německojazyčné podklady. Že z ostatních dominují anglicky zpracovávané informace, jistě nepřekvapí. Přihlíží se nejen k tradičním pomůckám, ale autor nezapomíná ani na moderní internetové či jiné zdroje, kde se to hemží zkratkami, v nichž se těžko lze vyznat. Proto čtenář hledá záchranu v seznamu zkratk. Ten tu sice nenachází, ale při důkladnější probírce zjistí, že je smysluplně integrován do rozsáhlého (s. 466–487) seznamu informačních zdrojů, který přichází za společným věcným a jmenným rejstříkem před věcně strukturovaným obecným seznamem literatury.

Mohu uzavřít konstatováním, že „Gantert“ je kniha, která jednoznačně splňuje to, co její název a podtitul slibuje. Nebývá tomu tak vždy. Je to tedy spolehlivý informátor,

1 Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, ²2008.

který otvírá dveře i (či snad zejména?) tomu, kdo se zabývá specifickými oblastmi lidského konání a kdo potřebuje základní-vstupní informace z širokého spektra písemného odkazu minulosti. I když knihovny a jejich soubory dominují, dostává se tu i na archiv a jejich listinný a aktový materiál (diplomatik a archivář to sice může s klidným svědomím přeskochit, pro ostatní ale je to obecně nepochybně více než užitečné). A proto by bylo vítané, kdyby tento svazek měl své místo nedaleko psacího stolu nejen historika, ale především také dalších specialistů, kteří věnují pozornost různým specifickým složkám života lidské společnosti v minulosti, převážně ovšem před „dlouhým“ 19. stoletím. Tak vzdáleným, ale současně tak živým.

Ivan Hlaváček

Peter ERHART – Jakob KURATLI
HÜEBLIN (Hrsg.)

Nach Rom geben. Monastische Reisekultur von der Spätantike bis in die Neuzeit
(= Itinera monastica, Bd. III)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2021, 350 s., ISBN 978-3205-20736-8.

Nejdříve je třeba představit relativně novou ediční řadu, zaštitěnou pracovníky archivu bývalého slavného kláštera svatohavelského (*Stiftsarchiv*). Oba její předchozí svazky se věnují monograficky novověku. Prvním svazkem v řadě byla edice tisícistránkového deníku cesty dvou salcburských benediktinů, kteří putovali do Itálie v letech 1804–1806.¹ Rovněž druhý svazek byl ediční po-

vahy.² Přinesl diplomaticky rozmanité materiály pojednávající o cestě k papežskému stoli, již podnikl nově jmenovaný kardinál Celestino Sfondrati, opat říšského kláštera svatohavelského, do Říma u příležitosti udělení kardinálské hodnosti v r. 1696. Jde o zprávy podávané jeho tajemníkem a různé účty zejména jeho komorníka. Sfondrati byl členem významné italské šlechtické rodiny, takže se i v Římě pohyboval v nejvyšších nejen církevních, ale i světských kruzích. Třetí svazek má charakter sborníku, jenž se tematicky pne od raného středověku do raného novověku.

Středověká a pochopitelně i novověká mobilita je velké téma. A je třeba se k němu přibližovat z různých stran, stejně jako existují různorodé prameny, na jejichž základě se tak děje. Tentokrát máme před sebou svazek, věnující se jedné velmi specifické formě cestování, nadto ještě výrazně geograficky zúžené, byť její cíl patřil ve středověku ke klíčovým destinacím. Tím spíše pak v souvislosti s tou vrstvou osob, o které se jedná. Řím na jedné straně, představitelé mnišství na straně druhé.³ Jde o výsledek kolokvií, která se od roku 2014 konala ve Švýcarsku (Sv. Havel a klášter Einsiedeln) a v Římě. Mezinárodní sestava autorů třinácti příspěvků zaručuje různorodost pohledů, jež je tu možno jen stručně představit a jež na první pohled kombinují témata

2 Peter ERHART (Hg.), *Fürstabt Celestino Sfondrati von St. Gallen 1696 als Kardinal in Rom*, Wien 2019.

3 Editori v úvodu upozorňují na o něco dříve vyšeší sborník Olivier DELOUIS – Maria MOSSAKOWSKA-GAUBERT – Annick PETERS-CUSTOT (ed.), *Les mobilités monastiques en Orient et Occident de l'Antiquité tardive au Moyen Age (IVe–XVe siècles)*, Rome, 2019.

1 Korbinian BIRNBACHER (Hg.), *Die letzte Grand Tour. Die Italienreise der Patres Alois Stubbahn und Albert Nagnzaun von St. Peter in Salzburg 1804–1806*, Wien 2017.

průřezového rázu (většinově), či sledující konkrétní osobnosti, začasť s edičním doprovodem. Dle tématu jsou rozsahy příspěvků kolísavé úrovně a kladou důraz na rozličné aspekty takových cest.

Po stručném úvodu vydavatelů uvozuje knihu zasloužilý historik i archeolog Alfons Zettler tématem: Reichenau und Italien im frühen Mittelalter. Impressionen und Episoden, přičemž nepřekračuje hranici poloviny 9. století. Elena Gritti krátce pojednala o putování relikvií sv. Severina z dnešního Norimbeku do Kampanie: Eine *peregrinatio devota* in ein „gelobtes Land“ im Jahr 488? Ani Eleanora Destefanis nepřekročila raný středověk a ve studii *Mobilità monastica, monasteri e ospitalità nell'Italia alto-medievale* se zaměřila na klášterní pohostinnost, zejména na příkladu klášterů v Müstairu, resp. se věnovala interpretaci svatohavelského plánu.

V širším kontextu se na téma podíval Peter Erhard: *Monastische Reisewege durch das frühmittelalterliche Italien*. Řadu exkurzů jeho studie zahajují zejména příklady mniichů, jako byli Alcuin či diskusní Paulus Diaconus, zaujímající *viam mediam* mezi opravdovým mnišstvím a světským klérem. Autor upozornil i na skutečnost, že některé z nejvýznačnějších klášterů (Monte Cassino či Corbie) byly spíš *Löwenhöhlen* než přístavy klidu. Oba jmenovaní ovšem byli účastníky světských struktur. Na program se dostaly i transalpínské přechody a autor citoval z jedné svatohavelské básně („Nach Rom gehen viel Mühe, wenig Nutzen“) a pokračoval ještě ostřeji. Tyto odsudky ovšem kompenzoval nevyhnutelností tak činit, neboť Řím byl přesto vše *Fons et caput*. Matthew Bryan Gillis pak pojednal o vagabundských mniších doby karolínsk.

Christan Rohr otiskl v příspěvku *Schreckliche Stürme und Lawinen. Die Wahrnehmung des Großen St. Bernhard in monastischen Reiseberichten des Mittelalters* některé kronikářské zprávy 15. století a konstatoval, resp. vysvětloval jejich nebyvalou řidkostí. S autorkou Milena Svec-Goetschi z curyšské univerzity jsme se už setkali v knize *Klosterflucht und Bittgang*,⁴ která zřejmě byla východiskem její stati *Aus dem Kloster in die Welt: Bittschriften entlaufener Mönche an den Papst*. Gerald Hirtner a Michael Fröstl přinesli komentovanou edici: *Die Romreisen des Abts Georg Liebenknecht von Michaelbeuren (1448/1450)* se dvěma vyobrazeními a schematickou mapkou), kde upoutá zejména každodenní itinerář zpáteční cesty v r. 1450.

Philipp Lenz pojednal o římské cestě Ulricha Röschse, opata kláštera St. Gallen 1463. Andreas Rehberg, *Der St. Galler Jurist Johannes Bischoff in Italien* uvedl ve výčtu univerzit, které se nabízely ke studiu, také „deutsche Universität in Prag“... Autor sebral data druhé půle 15. století, svědčící o Bischoffových italských studiích a sledoval zejména italskou komunikaci tohoto svatohavelského konventuála s jeho opatem. Beate Immenhauser upozornila ve studii *Universitätsgelehrte Mönche im Südwesten des Alten Reiches. Elemente einer Geschichte des Universitätsbesuchs des Ordensklerus im Bistum Konstanz im 15. und 16. Jahrhundert* zejména na rozdílnost přístupu jednotlivých řádů k této otázce. Jakob Kuratli Hüebli otiskl v příspěvku *Die Romfahrt des Einsiedler Abtes Adam*

4 Milena SVEC GOETSCHI, *Klosterflucht und Bittgang. Apostasie und monastische Mobilität im 15. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2015. Srovnej moji zprávu: ČČH 114. 2016, s. 523.

Heer zum Jubeljahr 1575 jednak glejt, který jemu a jeho třem společestujícím vydala společně rada města Schwyz s klášterem Einsiedeln a poté i zajímavou německy psanou zprávu, kterou Heer o cestě sepsal ve formě deníku. Dieter Richter si v textu Geistliche und weltliche Blicke. Religiosen aus dem Norden am Golf von Neapel kladl, ale nezodpověděl, otázku, zda, jak a do jaké míry se lišily Grandes Tours šlechtické a paralelně existující cesty duchovní. Vedle různých drobných facetek z 17. století věnoval zejména pozornost zprávám o výbuších Vesuvu v oné době, které částečně otiskl. Více než třicetistránková bibliografie k tématu knihy může dobře posloužit dalším badatelům, stejně jako osobní a místní rejstříky.

Ivan Hlaváček

Martin JINDRA –
Marcel SLADKOWSKI (eds.)

Biografický slovník

Církev československé husitské

Praha, Církev československá husitská
2020, 640 s., ISBN 978-80-7000-167-7.

Sté výročí vzniku Církve československé husitské se stalo příležitostí k vydání poměrně rozsáhlého slovníku osobností spojených s tímto specificky českým církevním společenstvím. Na jeho tvorbě se podílely tři desítky znalců z oboru historie, teologie a dalších oborů. Hesla jsou poměrně stručná, jejich výhodou je však pramenné ukotvení. Většinou totiž nejde (na rozdíl kupříkladu od Lexikonů českých historiků z let 1999 a 2012) o soubor údajů poskytnutých podchycenými osobnostmi, nýbrž o výsledky autorské práce s literaturou a prameny, zejména z archivního oddělení Úřadu

Ústřední rady ČČSH, resp. Ústředního archivu a muzea ČČSH.

Do hesláře jsou zahrnuti jak duchovní, tak i laici spjatí s ČČSH, a to činnostmi nejen náboženskou v užším smyslu, ale také sociální, kulturní, uměleckou, vědeckou, vzdělávací a výchovnou. Značná část hesel je věnována duchovním ČČSH, zejména patriarchům, biskupům a farářům; ta přináší cenné údaje o jejich profesionální dráze i o soukromém životě, rodinném zázemí, kontaktech a zájmech.

Hesla soustředěná k osobnostem obecně známým (sochař František Bílek, operní pěvkyně Libuše Domanínská, hrdina protiněmeckého odboje Otakar Jaroš, zavražděný medik Jan Opletal, balkanista Václav Štěpánek a další) podávají rovněž obtížněji dostupné poznatky o jejich vztahu k ČČSH a o křesťanských motivech jejich jednání či tvorby; někdy jsou však hesla tohoto typu pojata příliš zbežně a bez odkazů na zdroje (například u někdejšího studentského aktivisty a poté senátora Martina Mejstříka). Ocenění si zaslouží skutečnost, že bibliografie připojené k jednotlivým heslům neopakuje tituly snadno dostupných publikací, ale zpravidla se zaměřují na texty otištěné v časopisech a sbornících vydávaných ČČSH.

V naprosté většině jde o hesla osob, které bychom v jiných encyklopediích nenašli. Zahrnuté osobnosti jsou rozprostřeny po celém území Česka, což zdůrazňuje význam církevního a veřejného života mimo metropoli, v menších městech a lokalitách, a překonává jednostrannost většiny biografických slovníků, orientovaných obvykle na osoby působící ve velkých nebo univerzitních městech. Na rozdíl od některých striktně výběrových lexikonů se tato publikace nevyhýbá lidem žijícím, navíc i velmi

mladým (například publicistka a ekumenická pracovnice mezinárodního záběru Martina Viktorie Kopecká), a uvádí u nich plná data narození, což je velmi rozumná reakce na omezující pravidla GDPR. Vhodné je i zařazení portrétů, bohužel ne dost důsledné (kupodivu chybí i u tak významného teologa, jakým byl Zdeněk Kučera). Pro dějiny historiografie a dalších humanitních oborů je důležité, že slovník zahrnuje učitele někdejší Husovy československé bohoslovecké fakulty a současné Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy. Z historiků jsou zde zpracováni mj. Jaroslav Hrdlička, Bohdan Kaňák, Miloslav Kaňák, Jiří Kořalka, Květa Kořalková či Jan Blahoslav Lášek.

Zvláštní zmínku si zaslouží úvodní stat *Stručná historie československé církve husitské* z pera Bohdana Kaňáka (s. 11–30). Je pojata s důrazem na organizační vývoj církve v chronologickém sledu událostí. V rámci přehledné periodizace přináší základní data o vnitřních proměnách CČSH, včetně jejího průniku mezi krajany na Slovensko a do Vídně, a o reanci na společenský a politický vývoj v Československu a v českých zemích. Kriticky, avšak s historickým nadhledem pojednává také o období, kdy byla CČSH – v rámci takticky diferencovaného postupu komunistického režimu – formálně prohlášována za „pokrokovou“ církev, o nesnadném prosazování vlastní křesťanské identity a o úloze CČSH v době úbytku registrovaných věřících.

Na druhé straně autor připomíná výjimečnou otevřenost CČSH při uznání rovnoprávnosti žen – světové prvenství při vstupu farárek do duchovenské služby (1947) a primát v postkomunistické Evropě při volbě biskupky (1999). Kaňákův výklad vytváří vhodný komplementární protějšek ency-

klopedického zpracování téhož tématu Jaroslavem Šebkem v Akademické encyklopedii českých dějin (I, Praha 2009, s. 328–331).

Jako celek představuje tato kniha cenný příspěvek k novodobým dějinám církve, společnosti a kultury v českých zemích. Poskytne však také užitečné faktografické poklady pro širěji pojaté biografické a encyklopedické práce.

Jaroslav Pánek

Středověk

Jiří LUKAS

Hromadný nález denárů z konce 10. století z Chýště / Denier board dating back to the end of the 10th century and found in Chýšť

(= Monumenta Numismatica, sv. 4)

Praha – Pardubice, Filosofia –

Východočeské muzeum Pardubice 2020, 444 s., ISBN 978-80-7007-605-07.

Roku 2016 byl v Chýšti na Pardubicku objeven rozsáhlý denárový poklad, který pobídl badatele k další detektorové prospekci v okolí. Numismatik Jiří Lukas během relativně krátké doby od nálezu sestavil rozsáhlý katalog nálezů. Zjistil 1 689 mincí nebo mincovních zlomků, z nichž se podařilo identifikovat 1 379 kusů (81,6 %). U nezjištěných mincí se u 58 % podařilo určit alespoň jejich přináležitost k ethelredovskému typu. Autor pominul 246 kusů, dílem pro jejich nevelké rozměry, které neumožňovaly přesnější určení, dílem pro způsob jejich získání nelegální detektorovou prospekci, jež vnáší faktor nejistoty do místa nálezu.

Gros knihy tvoří katalog. Na něj navazuje rozsáhlá analýza souboru (s. 302–361) takřka kompletně nabídnutá i zahraničním

expertům v obsáhlém anglickém resumé (s. 399–444). Autor zasazuje nález do širšího kontextu vývoje české mince na konci 10. století. Práce je doplněna cenným soupisem zahraničních depotů, obsahujících české mince. Souboru dominují denáry ethelredského typu, které tvoří 49,53 % z určených kusů (683 ks). O jejich ražbu se dělila Praha (62,38 %) s Vyšehradem (37,62 %). Následují denáry typu ruksa/kaplice, reprezentující 37,9 % (523 kusů). Výrazně menší podíl (152 ks) zaujímá pak skupina ruksa/kříž s 11 %. Podobné rozložení kopírují i ty zlomky, jež nejsou určitelné jako jednotlivé typy – i zde tvoří největší díl denáry ethelredovského typu (58 %). Na základě rozboru celého depotu Lukas předkládá preciznější relativní chronologii jednotlivých mincovních typů sklonku 10. století, když chýšský nález pečlivě zasazuje do kontextu dalších mincovních depotů.

Práce Jiřího Lukase představuje zásadní příspěvek k přemyslovské numismatice, který jednak podstatně obohacuje korpus dosud známých mincí a mincovních typů, jednak zpřesňuje náš obraz o souvěkém mincovnictví. Práce je důležitým textem pro všechny, kdo se zabývají raně přemyslovským knížectvím, otázkami knížecí moci a tehdejší ekonomikou.

David Kalhous

Jerzy KALISZUK – Aneta PIENIĄDZ

– Piotr WĘCOWSKI – Krzysztof

SKWIERCZYŃSKI

Clavis scriptorum et operum

Medii Aevi Poloniae, 1–2

Kraków, Homini 2019, 976 + 977–1621 s.,

ISBN 978-83-7354-978-4.

Tento zcela mimořádný opus by si zasloužil zevrubný rozbor ve specializovaném periodiku, nicméně je na něj třeba aspoň stručně

upozornit i v časopisu obecně historickém. Má totiž obecnější dosah než pro literárně historicky a kodikologicky zaměřené mediévisty. Může se velmi dobře hodit i specialistovi v oblasti novověku, pokud naráží na potřebu literární informace ze středověkého duševního bohatství, reflektovaného v jeho době. Nadto polská středověká literatura stála v úzkých vazbách k českým poměrům. S povděkem je třeba zdůraznit, že autoři zvolili přísný pramenovědný přístup, tzn. že všechnu písemně zachycenou literární činnost vztahují zásadně k rukopisným zdrojům, i když vzhledem k velkému množství materiálu nebylo možno přihlížet k bližší provenienci jejich nosičů (tak jak to mohl učinit např. Pavel Spunar v kompendiu literatury bohemikální provenience po vzniku pražské univerzity).

Zřetelně o tom vydává svědectví seznam rukopisů a jejich dnešních držitelů. Jde totiž o plných sto zahraničních lokalit s výrazně vyšším počtem institucí, mezi nimiž čelné postavení zaujímají rukopisy chované v českých knihovnách, především ovšem pražských. Ale objevují se tu i knihovny resp. archivy regionálního charakteru, i když zpravidla jen s jednotlivinami. Svědčí to ale o šíři autorského záběru. Polské instituce tvoří pochopitelně jednoznačný základ, jehož pilíři jsou knihovna Jagielloňské univerzity, Univerzitní knihovna ve Vratislavi a víceméně virtuálně Národní knihovna ve Varšavě (tato knihovna až na jednotliviny podlehla zničení za II. světové války a vychází se z její rekonstrukce, kterou před časem podnikl Jerzy Kaliszuk). Nejde ovšem jen o samostatná literární díla (homiletika, traktáty všeho druhu, synodální snesení, díla astronomická, moralistní, medicína atd.) ale často také o rozpis svazků sborníkového charakteru, sekvence, epitafy, řeči, koledy,

písňě a další podobně literární útvary. Autoři výslovně rezignovali na epistolografii. Základem řazení jsou křestní jména jednotlivých autorů, případně incipity solitérních anonymních děl. Každý subjekt má pořadové číslo; je jich 1005, s tím ovšem, že uvnitř autorských osobností dosahují jednotlivé položky desítky, až daleko přes stovku sahajících literárních jednotlivin. Někdy jde o velké dílo, jindy o fragment anonymního textu. Pochopitelně jde takřka výlučně o latinu, ale ke konci středověku se začíná objevovat i polština, nalézáme tu také texty německé a – zřídka sice, ale přesto – i texty české. U všech jednotlivin přicházejí všechny potřebné údaje o autoru resp. o rámcovém autorství s údajem pramenného podkladu, s incipitem a explicitem, jakož i odkazem na edice resp. literaturu. Protože řádově jde o doslova několik tisíc samostatných útvarů, je v druhém svazku připojena řada rejstříků včetně incipitů, takže je tím podán poměrně spolehlivý identifikační klíč.

Řazení je alfabeticke podle křestních jmen příslušných autorů, když ovšem jde o dílo anonymní, je třeba obrnit se trpělivostí. Bohužel tu nenalézám jmenne rejstříky, takže např. různá antihusitika, která by nás zajímala nejvíc, je třeba hledat podle jmen jejich autorů. A ovšem nejde jen o antihusitika, protože se tu setkáváme i s díly pražských absolventů i výslovně těch Čechů, kteří volili trvalý odchod do Polska (stačí upozornit na Jana Štěknu za mnoho dalších). Rozumí se samo sebou, že tu jsou integrováni i slezští autoři. Že bych věděl – ale autoři to samozřejmě vědí ještě lépe – jaké rejstříky by byly uživateli k užítu, nemohu nezmínit. Třeba se s nimi v nějaké podobě někde a někdy setkáme. Byl by to rejstřík chronologický, ale také zejména podle jednotlivých literárních kategorií a ovšem osobní a místní.

vých literárních kategorií a ovšem osobní a místní.

Ivan Hlaváček

Klaus NASS (hg.)

***Priester Konrad. Chronik des
Lauterbergs (Petersburg bei Halle/S.)***

(= Monumenta Germaniae Historica
– Scriptores rerum Germanicarum in
usum scholarum separatim editi, vol. 83,
Chronica Sereni Montis auctore
Conrado presbytero)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2020,
VI+401 s. + 8 repr.,
ISBN 978-3-447-11386-1.

Klaus Nass je známý pracemi v oblasti vrcholného středověku, zejména 12. století, a to jak analýzami historiografických děl, tak jejich precizními edicemi, důležitými i z bohemikálního pohledu (*Codex Udalrici, Annalista Saxo*), jimž byla na stránkách tohoto časopisu věnována zasloužená pozornost.¹ Kronika kněze Konrada, jež je níže stručně představována, nebyla samozřejmě neznáma a pro České dějiny ji pod názvem *Chronica Montis Sereni* užíval i Václav Novotný (zejména v souvislosti se slavnou Soběslavovou bitvou s Lotharem III v roce 1126). Nicméně tehdy platná edice Ernsta Ehrenfeuchtera ve foliových *Scriptores Monumenta Germaniae Historica* z r. 1874 byla shledána po právu nedostatečnou, a tak ji Nass v překvapivě krátkém čase připravil k definitivní edici. Definitivní, pokud se ovšem nenajde další rukopis, což je ale nepravděpodobné, i když pět dnes známých rukopisů je od data jejího vzniku ve dvacátých letech 13. století vzdá-

1 ČČH 95, s. 797; ČČH 105, s. 738; Sborník archivních prací 68, 2018, č. 1–2, s. 593.

leno více než čtvrt tisíciletí. S výjimkou rukopisu, chovaného v Halle nad Sálou, jenž je z roku 1492 a pochází zřejmě z prostředí lipských augustiniánů-kanovníků, jsou to vesměs opisy až z 16. věku či ještě mladší. Počet mezičlanků nejde ani odhadnout, rozhodně jich muselo být několik. Znovu se tak ukazuje až neuvěřitelná ztrátovost kodikologického a ovšem i kronikářského materiálu.

Jako klášterní kronika má dílo pochopitelně relativně pevný geografický rámec, který je zřetelněji překračován jen v souvislosti s centrální mocí (tak kronika zmiňuje korunovaci Vladislava I. v roce 1158 a zejména účast Přemysla I. v boji o říšský trůn roku 1204). Analistickou formou jsou podány zejména stoleté dějiny vlastního kláštera Lauterberg od jeho založení (1124) s tím, že hodnotnější polovina rozsahu díla je – pochopitelně – věnována autorově současnosti za probošta Dětricha. Tehdy se dostává i na průhledy do každodenních osudů kláštera v Konrádově době. Snad jen lze ještě dodat, že editor podrobuje novému detailnímu šetření osobu autora kroniky a oponuje některým starším atribucím. Zda by se překlad hodil do edice *Memoria medii aevi*, přenechávám jejím editorům k úvaze.

Ivan Hlaváček

Maria Serena MAZZI

A Life of Ill Repute.

Public Prostitution in the Middle Ages

(Translated by Joyce Myerson.)

Montreal et al., McGill-Queen's

University Press 2020, 160 s.,

ISBN 978-0-2280-0154-6.

Tématem populárně vědecky laděné publikace je prostituce ve středověku, a to zejména v italských a západoevropských městech.¹ Úvodem autorka, italská medievistka, probírá názory středověkých teologů na prostituci. Poté si všímá právních aspektů prostituce. Ta byla ve středověké západní a jižní Evropě v první řadě urbánním fenoménem, a proto k její regulaci sloužilo nejčastěji městské statutární právo.

Mazziová rozdělila prostitutky do dvou hlavních skupin, a to na ženy, které se živily prostitucí tajně, a ty, které ji provozovaly veřejně. Zatímco ve 13. a 14. století byly veřejné prostitutky v italských a francouzských městech do značné míry tolerovány, v pozdější době přijímaly městské správy různá opatření, která měla sloužit ke kontrole a omezení prostituce, popř. k jejímu vytěsnění na periferii města či za jeho hradby. Městské orgány vydávaly též oděvní předpisy, zavádějící označování prostitutek: nejčastěji textiliemi ve stanovené barvě. Těmito postupy města zároveň vytvářela osobitý mikrokosmos prostituce a proměňovala její provozovatelky ve vyhraněnou složku kriminálního podsvětí.

Součástí tohoto vývoje bylo i zřizování městských nevěstinců (bordelů). Ty vznikaly sice již od první poloviny 14. století, ale největšího rozkvětu dosáhly v 15. století.

1 Jde o anglický překlad knihy: *La mala vita. Donne pubbliche nel Medioevo*, Bologna 2018.

Mazziová přibližuje s řadou zajímavých podrobností fungování nevěstinců v pozdně středověkých italských městech (Milán, Florencie, Benátky, Pavia ad.). Ukazuje, že každodenní život žen v nevěstincích byl vymezen řadou pravidel, závazků a zákazů a že ceny sexuálních služeb byly mnohde stanoveny nařízeními městské správy. Ve velkých městech fungovalo v nevěstincích několik desítek prostitutek. Ve větších městských centrech byly čtvrti, kde byla provozována prostituce, kosmopolitním prostředím, mezi personálem nevěstinců však převažovaly ženy domácího původu. Jejich výdělky byly většinou velmi nízké. Vedlo to k zadlužování prostitutek a posléze k vytvoření jejich osobní závislosti na správcích či nájemcích těchto zařízení.

K nejběžnější klientele nevěstinců patřili podle Mazziové chudší řemeslníci, služebníci a nádeníci. Teoreticky měli zákaz vstupu do městských bordelů ženatí muži, duchovní, židé a muslimové. Postupné rušení městských nevěstinců započalo v některých italských městech již na sklonku 15. století.

V závěru autorka popisuje společenskou reintegraci kajících prostitutek. Tu lze poprvé zaznamenat u marseillských augustiniánů v roce 1272. Obráceným prostitutkám byla mnohde po jisté době pokání poskytována ze zbožných nadací (pojmenovaných nejčastěji po svaté Máří Magdaléně) určitá částka věna, což motivovalo muže z nižších vrstev s nízkými příjmy ke sňatku s exprostitutkou.

Petr Kreuz

Martin MUSÍLEK

Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století

Praha, Václav Žák – Casablanca 2015, 358 s., ISBN 978-80-87292-29-7.

Výpravná publikace se věnuje dějinám středověké Prahy, respektive jednoho článku pražského souměstí – Starému Městu pražskému. Autor se soustředil na staroměstskou soudní knihu s trhovými zápisy z let 1351–1367 a propojil ji rozбором seznamů nově příchozích měšťanů z let 1324–1393. Tyto dva prameny posloužily jako hlavní východisko práce. Autorovo rozhodnutí omezit se na pouze dva stěžejní rukopisy umožnilo pisateli vytěžit z dané základny maximum, vysledovat vazby ekonomické i osobní jednotlivých měšťanů, co možná nejpřesněji postihnout různé demografické, socioekonomické a výlučně ekonomické faktory. Na základě zmapovaných majetkových přesunů, obměny složení městské rady a dalších hledisek autor přiblížil čtenáři staroměstskou společnost a její proměny. Zkoumané období bylo z hlediska makropolitického relativně klidné, ve společnosti však docházelo k hluboké proměně, přesunům moci a změnám hospodářského charakteru.

Po krátkém úvodu, ve kterém autor na příkladu životních osudů měšťana a radního Dětricha Platfuse přibližuje svůj záměr a modus, kterým se bude jeho kniha ubírat, přechází ve druhé kapitole na pole kritiky pramenů i literatury a podrobněji popisuje metodu přístupu k látce. Autor tu zdůvodňuje výběr pramenů a vymezuje se vůči existující pragensiální literatuře. Uznalý, ale i značně polemický tón těchto pasáží může působit poněkud příkře a kriticky, je však třeba uznat, že Musílek

otevřít nové obzory a pohledy na oblast, ve které máme někdy pocit, že už je důkladně probádaná a že je jen velmi obtížné dodat něco nového k již řečenému. Autor se hlásí k metodě sociální topografie a deklaruje její posunutí na vyšší úroveň, tedy od pouhé kvantitativní analýzy na analýzu, jejímž jádrem je celistvější sdělení.

Ve třetí kapitole se autor zabývá prostorovou mobilitou a vztahy ve městě. Proměny městské společnosti se v případě Starého města pražského projevovaly vzrůstajícím podílem zámožnější řemeslnické a obchodnické vrstvy na městské správě. Ústup tzv. starého pražského patriciátu z mocenských pozic, jakkoli patrný, však autor nahlíží z více hledisek: zkoumá např. proces zakupování venkovských statků a zdůrazňuje, že hospodářská moc tzv. patriciátu zůstávala neotřesená. Musílek nepohlíží na problematiku prismatických čísel, ale na základě rozboru trhů s domy poukazuje na časté střídání majitelů, až překotný trh s nemovitostmi a kumulování nemovitostí v rukou jednotlivců. Za velmi užitečné lze považovat přehledné srovnání cen a faktorů, které na tyto procesy působily.

K tématu mobility, avizovanému v názvu kapitoly, patří kromě velké majetnické fluktuace nemovitostí uvnitř města i za jeho hradbami také migrace obyvatelstva, vyvolaná přesunem nepohodlných a rušivých řemesel (pro hluk či zápach) na Nové Město, kterou nařídil Karel IV. roku 1362. Autor odpovídá na otázku, zda jednotlivým názvům ulic podle řemesel (Platněřská, Kožešnická apod.) odpovídalo i zaměstnání jejich obyvatel, a ukazuje na konkrétních příkladech, že tomu tak nutně nebylo.

Větší koncentraci tzv. patriciátu v Linhartské čtvrti pak dává do souvislosti se skuteč-

ností, že v dnešní Husově ulici byly uloženy Desky zemské a zasedal zde tzv. menší soud. Velmi zajímavou část třetí kapitoly představuje výklad o Židovském městě. Také v této části autor polemizuje s dosavadními badateli, zejména co se týká tradovaného, zřejmě nadhodnoceného počtu židovských obyvatel Prahy.

Čtvrtá kapitola se věnuje tématu migrace. Zaměřuje se především na městské přistěhovalectví, a to na základě staroměstských seznamů měšťanů. Autor uvádí podmínky, za kterých se mohla určitá osoba ucházet o udělení statutu měšťana: patřily k nim vlastnictví nemovitosti v katastru města, sňatek s již usedlým měšťanem, ručení dvou měšťanů a další. Pozornost je věnována zastoupení jednotlivých řemesel či povolání (celkem 106 zaměstnání). Autor polemizuje s názorem, že na přijímání nových měšťanů měla vliv tzv. populační nesoběstačnost, typická pro středověká města. Demografický dopad na staroměstskou společnost měl však bezesporu tzv. Velký mor, který propukl roku 1380. Po odeznění morové rány došlo k velkému nárůstu přijímání nových obyvatel do města. Přesto se však nejednalo o ojedinělý jev, zvýšený příliv novoměšťanů prozrazují prameny i v jiných letech, kdy nesouvisel s populační depresí způsobenou morem.

Autor podrobil pečlivé analýze původní bydliště přistěhovačů, z nich nejvíce přicházelo z královských měst: z Chebu, Plzně, Žatce, Hradce Králové a Českých Budějovic, dále z Kutné Hory, severočeských měst, popřípadě ze zahraničí. V kapitole najdeme i výklad o (vysokých) poplatcích za přijetí do města a o zachovacích a výhostních listinách. Novum představuje oddíl, analyzující přijímání městského práva příslušníky tzv. patriciátu. Potomci sta-

rých rodů měli automaticky městské právo, přesto však byli někteří z nich znovupřijímáni.

Tento překvapivý fakt vysvětluje autor tím, že se v předchozích generacích rod vyvázal z městského práva, řečeno soudobým slovníkem, vzal odpuštění od města, protože zakoupil nebo zdědil venkovský statek, kam i přesídlil. Důvodem k znovuucházení se o přijetí do města mohla být určitá ambice: pro výkon konšelského či jiného úřadu bylo nezbytné, aby uchazeč byl měšťan, trpící (šosující) s městem nejméně tři roky. Snaha o zasedání v úřadech a městské radě a tím o účast na správě města mohla být motivována výhodami, které z držení úřadu plynuly. Tyto výhody mohly být i prestižního charakteru, i když samozřejmě převažovaly materiální podněty. Konečně městské právo výjimečně získávali také příslušníci šlechty.

Pátá kapitola nese název Sociální mobilita staroměstského obyvatelstva. Sociální mobilitou je míněna možnost nebo skutečnost pronikání osob příslušejících k nižší společenské vrstvě do vrstvy vyšší. Autor poukazuje na fenomén klientelismu a na jednotlivých příkladech ukazuje, jak mohl probíhat společenský vzestup. Podrobně rozebírá společenské skupiny sluhů, písařů, kaplanů. Přestože v záměru práce je deklarována analýza dvou hlavních pramenů, autor soustavně pracuje i s pragensiální literaturou, aby docílil co neúplnější představy o postavení jednotlivých společenských skupin a vrstev. V některých ohledech by jeho výklad ovšem mohly doplnit i další prameny. Např. odkazy sluhům, zapsané v závětech, jsou v dalších městských knihách mnohem běžnější, než se domnívá Musílek. Totéž platí i o dědických sporech.

Autor se dále věnuje problematice rodinných vazeb, jejich vzniku prostřednictvím

sňatků. V kontextu sociální mobility sleduje, jaké byly vazby řemeslníků k tzv. radním rodům, kterýž termín navrhuje jako výstižnější než termín patriciát. Radní rody, nebo tzv. starý patriciát, nepředstavovaly uzavřenou společenskou vrstvu, jak tomu bylo v jiných říšských městech. Přes sňatkovou spřízněnost předních staroměstských rodin docházelo ke sňatkovému pronikání řemeslníků do těchto rodů. Naopak poměrně málo docházelo k pronikání starého patriciátu, který zakoupil venkovské statky, do řad nižší šlechty. Ostatně venkovské statky nevlastnila pouze šlechta nebo radní vrstva, ale také zámožní řemeslníci a obchodníci.

Zvláštní oddíl kapitoly představuje výklad o bratrstvech a ceších. Bratrstva jsou definována jako spíše náboženské spolky, do kterých měl přístup větší okruh osob. Oproti tomu cechy byly omezeny na jedno zaměstnání, byly velmi uzavřené a nepružné. Vstup do cechu navíc byl spojen s velkými náklady. Vedle mistrovských vznikaly i tovaryšské cechy, tzv. menší pořádky. Autor se dále věnuje integraci novoměšťanů do staroměstské společnosti a poukazuje na pomalost tohoto procesu.

Šestá kapitola sleduje téma národnostních poměrů na Starém Městě pražském ve 14. století a verifikuje na základě rozboru trhů s domy stoupající podíl českého živlu ve městě. Ve třicátých letech ještě dominovali měšťané s německými jmény, ani tehdy však nedošlo k „úplnému vytlačení příslušníků domácího živlu“, a to z důvodu těsného propojení pražského souměstí s okolním venkovským prostředím.

Sedmá kapitola stručně mapuje postavení žen na Starém Městě pražském a dokládá příklady jejich úlohy ve společnosti. Tato kapitola je nejkratší a je nejslabším článkem publikace: obrovský počet žen, zmiňovaný

v městských knihách, by vydal na samostatnou a vícedílnou studii.

V závěrečné, osmé kapitole textové části knihy autor shrnuje výsledky svých analýz. Publikace je opatřena seznamem pramenů a literatury, soupisem vyobrazení, tabulek i grafů, kterým autor věnoval velkou pozornost, a konečně jmenným a věcným rejstříkem.

Významnou předností knihy jsou četné tabulky, kterými autor prokázal schopnost precizního vyhodnocování pramenných údajů a kvantitativní analýzy, často s velmi originálním úhlem pohledu. Kniha je napsána živě, pracuje s dobovým říšským kontextem a prozrazuje autorovu erudici. Až na zanedbatelné přehmaty v latině představuje kniha jako celek velmi užitečný a inspirující přínos, byť se omezuje na nepatrný zlomek pramenů. Vymezování se vůči badatelům, kteří pracovali s daleko větším počtem městských knih, by si zasloužilo odpověď „hic Rhodos, hic salta“. Přesto se Musílek pokusil vyrovnat se s obrovskou pragensiální literaturou svědomitě a nabídl neotřelé otázky a badatelské přístupy, včetně těch polemických.

Lenka Blechová

Alexander PATSCHOVSKY (ed.)

Ein kurialer Ketzerproceß in Avignon (1354). Die Verurteilung der Franziskannerspiritualen Giovanni di Castiglione und Francesco d'Arquata

(= Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte, Band 64)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2018, XVIII+136 s., ISBN 978-3-447-10968-0; ISSN 0938-6432.

Středověké inkviziční procesy s kacíři a jejich následné protokoly nejsou výjimečný-

mi středověkými prameny. Jsou dochovány v různé kvalitě i šíří v podstatě ze všech evropských zemí. Přesto se stále daří nalézat takové, které překvapí svým dochováním, svou exemplárností, či jinou anomálií. Takovým příkladem je i proces vedený roku 1354 proti dvěma toskánským františkánům spirituálům, totiž proti Giovanni di Castiglione a laickému bratru Francesco d'Arquata. Proces, který původně začal v Carcassonu, byl z rozhodnutí papeže Inocence IV. přenesen do Avignonu a na jeho zásah byl jeho vedením pověřen Guillaume Court, zkušený inkvizitor, francouzský teolog a kardinál, člen cisterciáckého řádu. Akta tohoto výjimečného inkvizičního procesu byla před nedávnem publikována v kritické edici erudovaným znalcem myšlenkových i náboženských hnutí doby vrcholného středověku, Alexanderem Patschovským.

Kniha má logickou a v pozitivní slova smyslu obvyklou strukturu. Autor předkládá historický rozbor obsahu procesu, dochování rukopisů, jejich rozbor a následnou edici doprovobenou kritickým poznámkovým aparátem. Autor přitom ve svém výzkumu identifikoval celkem osm rukopisů procesních akt roztroušených po celé Evropě, jeden z těchto rukopisů se mimo chodem nachází i v Praze v Národní knihovně. Ovšem pouze dva z rukopisů uchovaly spis v úplnosti, ostatní jsou buď zkrácenými verzemi či pouze dochovanými výňatky akt. Text úplné verze dokumentu je podle Patschovského rozboru rozvržen do tří základních celků: záznamu notářů, kteří vedli protokol, zprávy o procesu degradace obou řeholníků a závěrečného kázání proti dvěma odsouzeným kacířům „Attendite“, které pronesl kardinál Guillaume Court.

Patschovsky v úvodní studii dešifruje nejen vlastní průběh celého procesu od jeho

vyhlášení, resp. pověření Guillaumea Courta vedením procesu, ale také jeho přípravné fáze. Avignonský proces začal 2. května 1354 a byl završen vykonáním rozsudků 3. června 1354. Proces se zjevně stal exemplárním příkladem, jak má být zacházeno s heretiky, osobami podezřelými z podpory radikálního směru františkánů spirituálů (beguini), krutě pronásledovanými už od druhého desetiletí 14. století. Příběh je přitom zajímavý tím, jak ostatně zdůrazňuje Patschovsky v úvodní studii, že oba souzené muže pravděpodobně svedlo dohromady náhodné setkání v Sant'Angelo a následně rozhodnutí vydat se společně na pouť do Santiaga de Compostela. Zajati byli právě na této cestě roku 1353 před branami města Montpellier carcassonskými inkvizitory, resp. jejich pomocníky.

Patschovsky přitom upozorňuje na skutečnost, že inkvizitoři, sídlící v Carcassonu, tímto způsobem a přes své přísluhovače vykonávali dohled nad poutníky, proudícími po tradiční svatojanské stezce. V případě podezření pak neváhali zasáhnout, jak se ostatně stalo i oběma toskánským poutníkům. Patschovsky tak dokládá strategii inkvizitorů, kteří celkem správně mezi poutníky hledali podezřelé osoby, mezi něž v této době patřili zejména pronásledovaní stoupenci radikálního proudu františkánů spirituálů.

Giovanni di Castiglione i Francesco d'Arquata byli odhaleni již v Carcassonu (mj. i díky rukopisu, který s sebou nesli a který obsahoval pro ně usvědčující texty). Do Avignonu pak byli převezeni na jaře 1354 těsně před zahájením řízení už pouze pro účely veřejného a exemplárního procesu se stoupenci tohoto heretického myšlenkového proudu. Výpovědi obou obviněných přináší velmi syrový pohled na kruté

zacházení s uvězněnými osobami označenými za kacíře.

Publikace Alexandra Patschovského přináší nejen mimořádná a precizně edičně zpracovaná procesní akta, ale také velmi cennou a podnětnou úvodní studii, která ukazuje rozvinutou a efektivní síť inkvizice ve 14. století.

Eva Doležalová

Umarl król. 650. rocznica śmierci Kazimierza Wielkiego

Warszawa, Arx Regia – Wydawnictwo
Zamku Królewskiego w Warszawie 2020,
143 s. s barevnými obr.,
ISBN 978-83-7022-279-6.

Polská medievistika měla v minulém roce dvě zajímavá až velká výročí: 700 let od korunovace Władysława Lokietka polským králem a 650 od smrti Kazimíra Velkého, posledního Piasta. Dva přední varšavské ústavy uspořádaly k oběma komorní historické výstavy. Archiwum główne akt dawnych tu první, Královský zámek tu druhou. O první podávám stručnou informaci v 1. čísle letošního ročníku Sborníku archivních prací, o té druhé pár slov tu. Neboť třeba říci, že k oběma byly vydány půvabné, populárně orientované katalogy, které vedle katalogových částí přináší i hodnotící stati psané předními odborníky. V prvním případě jde o dílo Janusze Grabowského, hlavním autorem druhého je ředitel Královského zámku profesor Wojciech Falkowski, autor úvodu, ale zejména klíčové stati, která se zabývá pohřebním rituálem v souvislosti s Kazimírovou smrtí (Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego znaczenie ritualu, s. 9–36). Jde o interpretaci jeho prvního, kvapného pohřbu, který

dokonce předcházet příjezdu nového, anglosaského krále, a býval vysvětlován jako jistá demonstrace proti nové státní moci. Na základě širokého srovnávacího materiálu dospívá Falkowski k závěru, že tu šlo o dodržování běžného rituálu bez politického podtextu. Na rozdíl od ostatních statí je Falkowského studie opatřena rozsáhlým poznámkovým aparátem.

Andrzej Marzec probírá takřka školou povinně léta Kazimírovy vlády, během níž se Polsko ze země vybudované ze dřeva stalo zemí stojící z kamene. Na straně 40 je reprodukována listina Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny z 12. března 1329, dávající řádu německých rytířů k věčné držbě Pomořansko (Emler, RBM 3, č. 1532), což samo o sobě naznačuje váhu, která je v stati připsována českému vlivu. Dariusz Nowacki se zaměřil na donátorskou činnost Kazimírova v oblasti zlatnických prací. Na něj navazuje Michał Zawadzki, který pojednává o Kazimírově mincovnictví a textovou část uzavírá Tomasz Mleczek studií o organizaci vojenství za tohoto panovníka. Skutečnosti, že uvedené jubileum by si zasloužilo podstatnější prezentace, jsou si organizátoři výstavy a současně tvůrci katalogu sami vědomi nejlépe a není pochyb o tom, že se setkáme dříve či později s pracemi, které se tématu budou věnovat podrobněji.

Ivan Hlaváček

Glenn D. BURGER –
Rory G. CRITTEN (edd.)

Household knowledges in late-medieval England and France

(= Manchester Medieval Literature and Culture, 28)

Manchester, Manchester University Press 2020, 288 s.,
ISBN 978-1-5261-4421-8.

V roce 2020 vyšla ve Velké Británii kolektivní práce o všedních dnech ve středověku z pohledu chodu domácnosti. Základní premisa přitom vychází ze zpracování písemných pramenů žánru naučení, satiry nebo náboženských, románových, či medicínských a zemědělských spisů. Druhou rovinu přístupu odráží jazyková mutace, neboť se jednalo o latinské, francouzské a anglické spisy. Ocitáme se v západní Evropě pozdního středověku, tedy v prostředí s bohatými literárními zdroji pro dané téma. Nutno ovšem upřesnit, že z hlediska sociální stratifikace se jedná v knize ponejvíce o akcent na domácnosti měšťské či urozené, kde k zisku a vlastnictví publikací daného typu byly příznivé majetkové podmínky, resp. kupní síla. Stejně tak je třeba mít na paměti vlastní zájem, ať už podmíněný touhou po poznání, nebo módními trendy ve smyslu výbavy domácnosti.

Knihy sestává z deseti kapitol. Na úvod je čtenář seznámen s pojetím domáckého života ve vztahu k informacím, které o něm můžeme čerpat pro pozdní středověk, včetně popisů rozmanitých pramenů, zvláště příruček pro domácnost, a to z pera editorů svazku Glenna D. Burgera a Rory G. Critténové. Z naznačených premis vysvítá, že se jedná o téma často spíše subjektivně pojaté dle zájmu toho kterého badatele. Důležitosti tématu po stránce výzkumu to však

nijak neubírá. Metodický koncept v zásadě spočívá v tom, že autoři odezírají názory na domácí život z děl, v nichž je kulisou v literární fikci, nebo je nabádáno, jak řádně domácnost vést. Prameny jsou přitom interpretovány tak, aby vynikly role jednotlivých členů domácností, jež spolu rozličnými způsoby interagují a co-existují (manželé, děti, sloužící, kaplani ad.).

Druhý, tentokrát samostatný příspěvek z pera Glenna D. Burgera, se ptá, jak dalece byly známy jednotlivé příručky v domácnosti manželských dvojic či rodin. Současně si klade otázky, které znalosti čerstvá manželka potřebovala, aby dostala své roli. Mezi otázkami zaznívají však i další, a to například stáří manželky nebo jaké pokyny k domácnosti mohla získat od manžela, či v jakém rozsahu byla sama schopna vedení domácnosti. Příspěvek, sepsaný Elliotem Kendalem se zabývá rolí urozených žen na příkladu interpretace *Book of the Knight of Tower*, kterou Williamu Caxtonovi vydal tiskem roku 1484. Jednalo se o příručku z francouzského prostředí, kterou Geoffrey de la Tour-Landry napsal roku 1371 pro svoji dceru (*La Livre du Chevalier de Tour Landry*). Autor však v článku nepředstavuje pouze požadavky na příkladnou domácnost ve znění jmenované knihy, ale sleduje, zda měly ženy v mužském světě možnost využít např. intuitivní sebekontrolu či jak dalece šlo o vědomé uplatňování ne/způsobivosti při řešení různých situací ve vztahu k manželovi a vlastní obraně.

Ve čtvrtém příspěvku Myra Seamanse interpretuje rukopis Ashmole 61 a Advocates 19. 3. 1 o renovaci domácnosti prostřednictvím emoční invence. Ústřední je zde snaha o postižení emočního světa, resp. vnímání a projevy veřejných i soukromých emocí

v chování středověkého člověka, zde konkrétně na vztazích v manželství či u projevů žen samotných. Rukopisy nabízejí různě komické příběhy, vlastně edukativní exempla, situovaná do kulis lovu, banketů či dvorských diskuzí k poezii apod.

Neméně pozoruhodný pramen nabízí příspěvek Elisabeth Duttonové, která vyšla z vánočních her na koleji sv. Jana v Oxfordu a zavádí nás do cca poloviny 16. století, tj. do doby, z níž (převážně) sbírka pochází. Jako domácnost je zde tedy chápána právě ona kolej a její pravidla, včetně organizované performance o vánočních svátcích. Šestý text v pořadí, autorky Sarah Stanburyové, je zasvěcen jedné z Canterburských povídek Geofreye Chaucera (*Household song in Chaucer's Manciple's Tale*). Klade si v něm otázky, zda a jaký byl prostor domova ve vztahu k praktikování hudby (parafráze zpěvu ptáček v kleci), nebo zda šlo o místo nesvobody, podezírání či násilí.

Naproti tomu sedmý příspěvek se věnuje znalostem či neznalostem zemědělských příruček, resp. takto návodných textů a doporučení v domácnostech, zejména u středních a nižších vrstev. Jeho autorka Naidne Kuipersová čtenáře seznamuje s vývojem a obsahem rukopisů již od raného středověku, tedy textů z anglo-saského období, následně z anglické či francouzské oblasti ve 13. století, až konečně dospívá k latinské, francouzské a anglické produkci pozdně středověkého období. Osmý článek Michaela Leahye zkoumá zdravotně zkušenosti a praktické léčení v rodinách a domácnostech. Poslední dva příspěvky: Ralunda Radulescu o makrokosmu i mikrokosmu v cambridgeském rukopise o vedení domácnosti a pojednání Rory G. Crittenové přibližují multilingvální prostor domácností. Cílí tak na jazykovědné znalosti, resp.

vícejazyčné rukopisy, jejich transfer a využití ve sledované době.

Kniha představuje cenné texty především po stránce nápaditosti při interpretaci pramenů, přičemž cíleně rezignuje na prameny dějepiscké či diplomatické. Výsledky jsou demonstrovány na řadě vyprávěcích či zábavných děl, jež evokují mentalitu doby se všemi názory nebo návody (nejen) pro středověký model fungování rodiny i manželských vztahů – s tu více či méně misogynními aspekty.

Dana Dvořáčková-Malá

Raný novověk

Erin GRIFFEY (ed.)

Sartorial Politics in Early Modern Europe: Fashioning Women

(= Visual and Material Culture 1300–1700, 12)

Amsterdam, Amsterdam University Press 2019, 352 s., ISBN 978-90-485-3724-2.

Editorkou kolektivní monografie z řady Visual and material Culture 1300–1700 je Erin Griffey, specialistka na dvorskou kulturu a umění raného novověku. Kniha se zaměřuje na módu, odívání i šperky a jejich význam pro ženy na politické scéně. Publikace sestává z celkem dvanácti textů, které jsou chronologicky seřazeny a postihují období pozdního 15. století až pozdního 17. století. Autoři jednotlivých studií čerpají především z obrazů, účetních záznamů a jiných písemných dokladů, například z deníků nebo korespondence.

V pojednáních zahrnutých v této publikaci se setkáváme s různými perspektivami a postupy, jak uchopit problematiku odívání ve spojitosti s prosazováním a vyjadřováním

politických názorů. Pro snazší přehled lze tuto publikaci rozdělit do několika tematických okruhů.

Některé autorky vycházejí od osobnosti společensky významné ženy, která se pomocí oděvu vyjadřovala k politickým záležitostem, a zároveň tím přispívala k upevnění svého společenského postavení. Prvním příkladem z přelomu 15. a 16. století byla mantovská markraběnka Isabella d'Este v příspěvku Sarah Cockram. Isabella d'Este udávala módní trendy a prostřednictvím šatů a módních doplňků se dostávala do centra pozornosti, resp. navazovala důležité společenské a politické kontakty. Podobným směrem postupuje Julia Holm v pojednání o Kristýně I. Švédské. Královna Kristýna stála jako žena v nesymetrickém postavení vůči mužským panovníkům. Volby jejího oděvu jí napomáhaly k vytváření obrazu silné, vážené a ctěné panovnice, která byla schopna vyrovnat se mužům ve stejném postavení.

Téma cíleného vytváření obrazu ženy pomocí oděvů a doplňků sleduje i Erin Griffey, která se zabývá oděvy a jejich užitím u Henrietty Marie Bourbonkové, a to s ohledem na status vdovy. Henrietta oděvem vdovy neustále vizuálně odkazovala ke smrti svého manžela Karla I. Stuarta a připomínala legitimitu nástupnictví jejich syna Karla II. Stuarta. Oproti tomu Maria Hayward pojednává o tom, jak Kateřina z Braganzy, ač její manželství s Karlem II. Stuartem nebylo příliš šťastné, vytvářela pomocí oděvů obraz dokonalé zbožné manželky, hodné následování. V jejím oděvu byl též patrný vliv módy rodné země, čímž Kateřina poukazovala na svůj původ a postavení a jasně se tak odlišovala od králových milenek.

Příspěvky Isabelle Paresys a Kirsten O. Frieling se zaměřují na prostředí královského dvora. V případě textu Paresys jde o fran-

couzský dvůr 16. století, jehož reprezentantkou byla královna. Ta udávala tón v případě módních trendů a představovala tak dvůr v jeho velkoleposti a kráse. Příspěvek K. O. Frieling sleduje dvorské svatební obřady v německé jazykové oblasti. Vedle tradičních symbolických rolí, jak tomu bývalo u přechodových rituálů tohoto typu, se zde setkáváme se zdůrazněním mezinárodně politických souvislostí oděvu. Nevěsta během obřadu odkládala šat své rodné země a přijímala šat země svého nastávajícího manžela. Podobný motiv vidíme i v textu Laury Oliván Santaliestry: Marie Anna Habsburská upustila od nošení šatů, spojených se zvyklostmi ve Vídni, a přejala oděvní zvyklosti Madridu, kam byla provdána. Tím se v jejím oblékání objevilo něco tak typického pro španělskou módu jako krinolína.

Další tři texty se primárně věnují šperkům. Ty mohou či nemusí být integrální součástí oděvu, mají ve srovnání s šaty ještě specifickéjší funkce: slouží jako dary, vizuální odkazy k druhým osobám a předměty s vysokou materiální a vzpomínkovou hodnotou. Problematiku spojenou s dary osvětluje Susan Vincent na propracované politice darů, s níž Alžběta I. dary rozdávala i sama dostávala. Dary sloužily jako důkaz hlubšího spojení mezi obdarovaným a darujícím. Rolí šperku jako vizuálního odkazu popisuje příspěvek Jemmy Field, věnovaný Anně Dánské. Ta nosila šperky s iniciálami matky a bratra, aby tím jasně dávala najevo své výsadní postavení. Lisa Mansfield pojednává o poslední zmíněné charakteristice šperku, tj. o předmětu trvalé vzpomínkové a materiální hodnoty. Na pozadí životního příběhu Eleonory Habsburské autorka ukazuje, jak právě šperky měly přednostně symbolizovat hodnotu a pevnost pouta mezi matkou a dcerou.

Zvláštní oddíl tvoří příspěvek Juliet Claxton a Elisabeth Welch. Autorky se zaměřily na ženy, obchodující módními oděvy, látkami a doplňky do domácnosti v době Karla II. Stuarta. Vykreslily obchodní řetězec a vazby, díky kterým se bohaté zákaznice mohly dostat k žádaným módním produktům, a ukázaly, jak obchodnice nezanedbatelným způsobem ovlivňovaly vkus a poptávku svých zákaznic.

V dalších souvislostech vylíčil důležitou roli oděvu Robert I. Lublin, který se věnoval inscenování Shakespearových historických her. Prostřednictvím kostýmu se z neurozeného herce stal nejen vysoce postavený muž, ale síla kostýmu ho v očích diváka mohla proměnit i v urozenou ženu, která tehdy byla na jevišti ztvárňována mužskými herci. Šlo také o nemalé finanční prostředky, které se vydávaly za kostýmy. Dle dobových dokladů byla cena kostýmů vyšší než částka, která byla vyplácena autorovi hry za její uvádění na jevišti.

Význam publikace spatřuji nejen v tom, že ukazuje módu jako veřejnou záležitost, ale že velmi konkrétně ukazuje módu jako prostor, v němž se v rámci dobových možností mohly přednostně politicky realizovat vysoce postavené ženy. Publikace bude přínosem pro badatelky a badatele na poli historie, dějin umění i genderových disciplín.

Linda Muchová

Stephan SANDER-FAES
*Europas habsburgisches Jahrhundert
1450–1550*

Darmstadt, Academic 2018, 160 s.,
ISBN 978-3-534-27058-3.

Útlá kniha rakouského historika Stephana Sander-Faese vyšla v ediční řadě *Geschichte*

kompakt, která slouží především studijním účelům. Tomu odpovídá její koncepce a faktograficky pojatý styl přehledného výkladu, jehož hlavní poslání rozhodně nepřekračuje didaktickou rovinu. Jednoduchá kompozice práce o vzestupu Habsburků v evropských dějinách mezi léty 1450 až 1550 je uspořádána chronologicky a rozdělena do sedmi kratších tematických celků. V pojetí knihy nejsou vzácné návraty ke zvoleným tématům a hojně opakování již uvedených faktů (například na s. 76 a 109 výklad událostí spjatých se Sacco di Roma roku 1527).

Po velmi stručných demografických, sociálních, hospodářských a politických charakteristikách Evropy okolo roku 1500 sledoval autor mocenský vzestup Habsburků po válkách o burgundské dědictví a vylíčil jejich cestu k převzetí moci ve Španělsku. Přestože věnoval zaslouženou pozornost Maxmiliánovi I., soustředil se pouze na politické kroky císaře a stranou zájmu ponechal mimořádný kulturní rozměr jeho doby. Rozkvětu rytířské kultury na jeho dvoře v Innsbrucku se věnoval pouze okrajově (s. 58). Obdobně pojal výklad o vládě Karla V. ve Španělsku a Římsko-německé říši, jehož osu tvořilo stručné popsání průběhu francouzských a španělských vpádů na Apeninský poloostrov v první třetině 16. století, které doplnil vcelku vyváženým pohledem na kořeny reformací a jejich věroučnou podstatu. Autorovi se podařilo v hutné zkratce vystihnout projevy náboženského rozkolu v Římsko-německé říši a objasnit význam hlavních mezníků na cestě k vyhlášení augšpurského náboženského míru. Stranou Sander-Faesova výkladu nezůstaly vojenské výpravy Karla V. proti osmanským Turkům ve Středomoří, na pobřeží severní Afriky a rozšiřování jeho křesťanského im-

péria do zámoří. Ani v těchto kapitolách však autor nepřekročil standardní rámec událostí politických dějin, ačkoli koncepce celé ediční řady vyžadovala pravý opak (s. 7). Země Koruny české se dostaly do autorova zorného úhlu spíše okrajově. Více pozornosti věnoval pouze charakteru husitské revoluce v souvislosti s hledáním kořenů evropských reformací. Častěji se vracel k důsledkům bitvy u Moháče, když se pokoušel aspoň ve zkratce popsat cestu Ferdinanda I. na uprázdněný český trůn. Prvním stavovským odbojem let 1546 a 1547 se zabíral pouze v několika obecných větách. Sander-Faesův krajně zjednodušený výklad o České konfesi a jeho nepochopení věroučné podstaty Jednoty bratrské naznačily, že se autor nedokázal vypořádat se složitou náboženskou situací v českých zemích (s. 135-136). Ještě hůře dopadlo v této práci Království uherské, o jehož dramatických osudech v první polovině 16. století napsal autor pouze několik řádek, navíc vytržených z dějinného kontextu.

Didaktickou předností Sander-Faesova učebního textu jsou časové osy v záhlaví jednotlivých tematických celků, výklady zásadních politických událostí i pojmů ve zvláštních rámečcích a stručné odkazy na odbornou literaturu psanou německy a anglicky. Zvolený záběr nepřekonal ani závěrečná výběrová bibliografie, v níž kromě jiných postrádám práce ve světových jazycích napsané českými a maďarskými historiky, kteří se věnují vládě Habsburků ve střední Evropě. Hutností a sevřeností málo čtivého textu, přesyceného faktografií z politických dějin, připomíná Sander-Faesova kniha spíše encyklopedickou příručku než ohlášenou učebnici vhodnou pro učitele a studenty historie, podněcující kladení nových otázek (s. 7). Za její hlavní nedostatek však

považují naprostou absenci kulturních a částečně také hospodářských souvislostí výkladu dějin habsburské dynastie v Evropě na rozhraní středověku a novověku.

Václav Bůžek

Dorota GREGOROWICZ

Tiara w grze o koronę. Stolica Apostolska wobec wolnych elekcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVI wieku

Kraków, Polska akademia umiejętności
2019, 496 s., ISBN 978-83-7676-318-7.

16. století znamenalo pro papežství jedno z klíčových etap jeho dějinného vývoje. Papežové dokázali překročit úzké zájmy regionálních italských vládců, po tridentském koncilu se chopili koordinace jimi nastaveného procesu a zahájili éru skutečně globalizované církve. Odrazem této změny bylo i zvýšení kuriálního vlivu v oblasti mezinárodních vztahů. Stála za ním nejen novým způsobem pojmáná snaha o posílení významu papežského primátu, ale též realizace role papežů coby *padre commune* všech křesťanských (katolických) vládců. Velmi účinným nástrojem v oblasti zahraničních vztahů, který získal svoji funkci též v prosazování reformy církve a protireformačních snah, se staly nunciatury, tedy stálá diplomatická zastoupení papežského stolce.

Ve výzkumu papežské nunciatury u dvora polských králů, která patřila rokem vzniku (1519) k těm nejstarším, resp. obecně v poznávání vzájemných vztahů mezi Polskem a Apoštolským Stolicem v raném novověku, má tamní historická věda bohatou tradici, sahající až do 19. století. Na rozdíl od nás ovšem tento výzkum pokračoval nepřerušně i v době komunismu. Velký vliv na to

měla na komunistickém státu nezávislá podpora, poskytovaná soukromou nadací aristokratické rodiny Lanckorońských sídlící ve Švýcarsku. Díky tomu vznikla v poválečném období mimo jiné celá řada zajímavých edic, zpřístupňujících důležité, Polska se týkající prameny nejen z vatikánských archivů.

Na výsledky polských historiků druhé poloviny 20. století, zabývajících se církevními dějinami své země ve vztahu k papežství, jako byli například Henryk Damian Wojtyśka či Wojciech Tygielski, navázala nedávno rozsáhlou monografií Dorota Gregorowicz. Jedná se o polskou verzi její italské disertace obhájené na Università degli Studi del Piemonte Orientale. Autorka v pěti kapitolách detailně rozebírá trojí interregnum v polském království v letech 1572–1589. To se stalo vítanou příležitostí nejen pro jednotlivé evropské panovnické rody k prosazení některého ze svých členů na uvolněný královský trůn, ale též pro papežský stolec. Pontifikové tohoto období viděli v obsazení vhodným, tedy katolickým kandidátem možnost posílit své zájmy v tomto rozsáhlém a důležitém regionu. Nešlo jim přitom jen o intenzifikaci protireformační a církevně reformní činnosti v Polsku, ale též o získání případné lepší vazby vůči carskému Rusku, které představovalo lákavé misijní území. Hlavním důvodem kuriálních intervencí do voleb v polském soustátí ovšem bylo vnímání této země jako klíčového a mocného partnera v zápase s „hlavním nepřitelem křesťanstva“, Osmanskou říší.

Autorka vycházela z precizní analýzy zvláště nunciaturní korespondence stálých papežských diplomatů i mimořádných legátů *a latere* v Polsku. Konstatovala, že dodržování předpokládané papežské neutrality, vyplývající z tradiční role papežů coby

padre commune, představovalo při volbách nových polských králů v sledovaném období pro kuriální diplomacii nemalý problém. Přestože papežové navenek prezentovali jako klíčové kritérium příslušnost možných kandidátů ke katolickému táboru, jen obtížně zakrývali své jednoznačné preference habsburských pretendentů. Přesto nelze zcela explicitně hovořit o jejich aktivní prohabsburské politice, která by se dala vyvodit z činnosti papežských diplomatů. Uvedený postoj Říma byl ostatně znám i polským aristokratům a způsoboval tak činnosti kuriální diplomacie leckdy nemalé obtíže. Nunciové i legáti se museli, podobně jako tomu bylo ostatně i v jiných zemích, opírat o skupinu přívrženců z jejich řad a silnou podporu jim poskytovala rovněž početná a vlivná skupina členů episkopátu. Ti všichni nejen napomáhali v prosazování kuriálních cílů v rámci volby krále, ale stali se i zdrojem důležitých informací.

Detailní pozornost je v knize věnována způsobům činnosti a komunikace diplomatů v Polsku. Z analýzy pramenů vyplývá, že nunciové a legáti nepředstavovali pouhý pasivní element, jakkoliv byly jejich úspěchy značně závislé od diplomatického talentu a schopností jednotlivých osob. Kuriální vliv v zápase o polský královský trůn se ovšem neodehrával jen v rámci bilaterálních vazeb. Interregnum v Polsku dobře ukázalo výhody sítě moderních, stálých diplomatických zastoupení. Papežská politika v polském království, zájem o volbu vhodného katolického kandidáta i řešení konfliktních situací, které v průběhu sledovaného období vznikly v této souvislosti, tak našly odraz i v čínorodé aktivitě nunciů u hlavních zaangażovaných evropských dvorů, tedy ve Francii, Španělsku a u římského císaře, resp.

v jejich komunikaci mezi sebou i vůči římskému centru.

Při podrobné a náročné analýze papežské politiky v otázce volby polských králů v posledních čtvrtině 16. století vycházela autorka ze studia pramenů klíčových archivů (Vatikán, Simancas, Vídeň) i ze znalosti širokého spektra relevantní literatury, včetně důležitých edic. Z metodického hlediska je škoda, že se Gregorowicz své makrohistorické pojednání v části o kooperaci nunciů s polskou, Římu nakloněnou společenskou elitou (3. kapitola) nepokusila interpretovat s využitím konceptu vztahové sítě. Zde se trochu projevila její slabší znalost zejména německého odborného diskursu k tomuto tématu, jak ostatně naznačuje citovaná literatura. To ovšem v žádném případě nesnižuje hodnotu knihy jako takové. Ta je a bude cenným a užitečným příspěvkem nejen k diskusi o mezinárodním postavení papežství v raném novověku, ale též k poznání různorodých aspektů jejího působení či s ním souvisejících omezení.

Tomáš Černušák

Jitka KŘEČKOVÁ a kol.
***Poutní areál P. Marie Vítězné.
 400 let od bitvy na Bílé hoře***
 Praha, Ministerstvo vnitra
 a Národní archiv 2020, 180 s.,
 ISBN 978-80-7469-105-8.

Péčí pracovníků Národního archivu v Praze vyšel podrobný katalog výstavy, která byla uspořádána ve spolupráci s klášterem benediktinek Venio, Opatství Proměnění Páně, k bělohorskému výročí; konala se v říjnu až prosinci 2020 v tamním klášteře, na místě bitvy a jejích pozdějších připomínek. Publikace se zásadně liší od starších knih na téma

Bílé hory, neboť se nesnaží zahrnout celou bělohorskou problematiku, tím méně pak podávat podrobný popis bitvy z 8. listopadu 1620, ale omezuje se na dílčí témata spjatá s danou lokalitou, nicméně přesahující do českých a evropských dějin.

Kolektiv sedmi autorů, vedených Jitkou Křečkovou, se opřel o suverénní znalost primárních pramenů. I když autoři využili také dílčí výsek z literatury (připojená bibliografie by samozřejmě mohla být daleko rozsáhlejší), nejcennější poznatky čerpali z řady fondů Národního archivu, mj. z mimořádně bohatého Archivu pražského arcibiskupství, dále z Archivu a Muzea hlavního města Prahy, Národního muzea, Národní galerie a Strahovské knihovny. Vedle písemností využili obrazového materiálu, jehož kvalitní reprodukce a komentáře k jednotlivým ikonografickým pramenům tvoří rovnocennou složku publikace.

Kniha nepodává kritiku starších názorů, ale přistupuje k Bílé hoře jako k místu paměti, a to jak z hlediska zakládající události, tak i jejího následného propagandistického využívání. V první části načrtl Petr Mareš předpoklady a důsledky bitvy na Bílé hoře, ve druhé, rozsáhlejší části se Jitka Křečková a její spolupracovníci zaměřili na místo lokality v dějinách od roku 1621 až do současnosti. Nastínili neúspěšný pokus o zřízení servitského kláštera krátce po bitvě (1627–1630), vybudování a využívání barokního areálu v 18. století, jeho josefinskou likvidaci a obnovení jeho konfesijně politických funkcí po roce 1812.

Ze shromážděné dokumentace je zřejmé, že místu byl přikládán značný význam při legitimizaci habsburské moci v Čechách (svědčí o tom mj. návštěvy Karla VI. roku 1723 a Marie Terezie roku 1743), ale že jí ze svého dynastického hlediska hodlali využít

rovněž konkurující Wittelsbachové za války o rakouské dědictví a bavorské okupace Prahy (návštěva Karla Albrechta 1741). Pro rekatolizovanou zemi a zvláště pro Pražany to bylo místo k vyjadřování loajality vůči dynastii, stejně jako vůči katolické církvi. Projevovала se oslavami a děkovnými procesími za vítězství nad kacíři, jež s přestávkami vytrvala až do počátku první světové války; lze dodat, že opačně orientované „procesí“ radikálních republikánů z Bílé hory na Staroměstské náměstí v listopadu 1918 bylo vlastně popřením této tradice. Mikrohistorický pohled na Bílou horu přináší podněty pro další bádání, a to tím spíše, že je podpořen desítkami vyobrazení – portrétů, vedut, rukopisných a tištěných pramenů, které je nyní možné studovat přímo z vybraných faksimilií. Pro historiky 17. století mají zvláštní význam reprodukce velkých olejomalb z římského kostela Santa Maria della Vittoria, v němž jsou tyto obrazy umístěny v horních prostorách sakristie takovým způsobem, že si je nemůže důkladněji prohlédnout ani návštěvník chrámu. Čtyři plátna anonymního autora, který se inspiroval soudobými rytinami, nejsou sice věcně přesná, podávají však svědectví o představách, jaké si o bělohorské bitvě vytvářela Evropa krátce po roce 1620. Cenné jsou ovšem i novinové zprávy z roku 1720 (k stému výročí bitvy), písemnosti svědčící o panovnických návštěvách, o Bělohorském náboženském bratrstvu z první třetiny 19. století a mnohé další. Zasluhou Národního archivu vznikla publikace, která nazírá na bělohorské téma z neobvyklé perspektivy. Právě tento pohled a bezpečné podložení prameny dodává katalogu na důležitosti. Naznačuje totiž, jak se paměť o někdejší válčném konfliktu a jeho důsledcích v průběhu čtyř staletí

proměňovala a jak význam bitvy v historickém vědomí postupně slábl. Kniha může přispět k tomu, aby se Bílá hora už definitivně stala součástí dějin a přestala být argumentem v současných konfliktech.

Jaroslav Pánek

Wolfgang WÜST – Sabine WÜST –
Markus HIRTE

Kriminalitätsgeschichte – Tatort Franken

(Herausgeber: Fränkische
Arbeitsgemeinschaft e. V.)

Sankt Ottilien, EOS Verlag Erzabtei 2019,
72 s., ISBN 978-3-8306-7981-3.

Bohatě ilustrovaný populárněvědný sborníček statí je věnován různým aspektům dějin středověké a raně novověké kriminality ve Francích, tedy v oblasti ležící v severní části dnešní spolkové země Bavorsko. K sepsání publikace se spojili historička Sabine Wüstová, Wolfgang Wüst, emeritní profesor bavorských a frankých regionálních dějin na univerzitě v Norimberku, a právní historik Markus Hirte, jenž od roku 2013 působí jako výkonný ředitel proslulého Muzea středověké kriminality v Rothenburgu ob der Tauber.

W. Wüst ve statí In der Fängen Frankischer Justiz. Hochgerichtsgeschichte vor Ort nejprve vyzdvihl význam norimberských pramenů, zejména popravčích protokolů, ke studiu kriminálního soudnictví od počátku 16. až na práh 19. století. Dále se velmi detailně věnoval průběhu recepce bamberského hrdelního řádu (*Constitutio Criminalis Bambergensis*) z roku 1507 ve Francích během 16. století. V závěru se dotkl vybraných otázek fungování raně novověké kriminální justice ve Francích, jakými byla právní pomoc mezi zdejšími městy a teritoriálními

státy či prohlubující se koordinace při stíhání a zatýkání zločinců.

S. Wüstová se v obsáhlém příspěvku Meister Franz – Henker aus „Leidenschaft“ věnovala osobnosti proslulého norimberského kata Franze Schmidta (1554–1634). Ten působil od roku 1572 jako kat v Bamberském biskupství. Norimberským katem byl v letech 1584–1618. Z jeho činnosti se dochoval deník, který zachycuje asi 700 kriminálních případů, v nichž Schmidt vykonával exekuci trestu. Autorka připomíná, že Schmidův deník není „ego-dokumentem“, nýbrž dosti strohým úředním deníkem, vedeným za účelem evidence vykonaných exekucí. Ze Schmidtova deníku vychází tatáž autorka také ve statí Die Opfer des Henkers. V ní v různých souvislostech přibližuje osudy několika pachatele a pachatelů, kteří v 16. a v první třetině 17. století nalezli smrt na norimberském popravišti.

V příspěvku s výstižným názvem Das Mittelalterliche Kriminalmuseum in Rothenburg ob der Tauber – 1.000 Jahre Rechtsgeschichte unter einem Dach přibližuje M. Hirte současnou činnost a odborný záběh instituce, kterou právem označuje jako *Europas bedeutendstes Rechtskundemuseum* a která v roce 2020 oslavila už 100 let své existence. Autor připomíná, že rothenburské muzeum není zaměřeno jen na středověkou kriminalitu, nýbrž vystavuje na 2000 předmětů z tisíce let německých a evropských právních dějin. Z retrospektivního pohledu je třeba vyslovit lítost nad tím, že koronavirová krize částečně narušila konání jubilejní výstavy o zvířatech v dějinách práva, která měla být zahájena v květnu 2020.¹

1 Markus HIRTE – Andreas DEUTSCH (ed.), „Hund und Katz – Wolf und Spatz“, *Tiere in der Rechtsgeschichte*, Sankt Ottilien 2020.

Závěr publikace tvoří rozsáhlá výběrová bibliografie.

Petr Kreuz

Michaela NEUBAUEROVÁ

Čarodějnické procesy na Jesenicku

[Libeznice], Vydavatelství Víkend 2020, 184 s., ISBN 978-80-7433-299-9.

Populárně vědecká publikace přibližuje průběh čarodějnických procesů na Jesenicku, resp. v Niském knížectví v 17. století. Co se týče periodizace tamějších procesů, vycházela autorka v zásadě z práce německé historičky Karen Lambrecht, věnované kouzelnickým a čarodějnickým procesům ve Slezsku.¹ Neubauerová tak vymezila tři hlavní vlny jesenických, resp. niských procesů, které proběhly v letech 1622, 1639–1641 a 1651–1652, jakož i jejich domašovský epilog v letech 1683–1684. Poslední známý případ spojený s čarodějnictvím se na Jesenicku odehrál v roce 1715.

Také faktograficky se Neubauerová opírala především o monografii K. Lambrecht. V ní obsažené údaje o jesenických procesech nicméně doplnila o výsledky vlastního pramenného výzkumu a poznatky, k nimž dospěla v posledním čtvrtstoletí domácí regionální badání. To se týká např. definitivního vyvrácení dlouho tradované legendy, že oběťmi jesenických procesů z přelomu let 1651–1652 byly velmi malé děti.

Oproti své starší práci o severomoravských procesech Neubauerová pokročila jak metodicky, tak faktograficky, nicméně dosud nedosáhla standardu zahraničního badání. Na mnoha místech práce lze zaznamenat

neochotu oprostít se od překonaných badatelských klíšé, vycházejících do značné míry ještě ze Soldanova paradigmatu, či dokonce ze staršího, mnohdy ideologicky zatíženého domácího badání. Snahu o zohlednění přístupů nejnovějšího badání sice Neubauerové nelze upřít, ale téma by si v tomto směru zasloužilo mnohem více. Řady faktografických chyb se autorka dopustila ve výkladech o obecných aspektech tématu. Také její pokusy zařadit čarodějnické procesy na Jesenicku do širšího vývojového a evropského kontextu nejsou prostory dílčích chyb a nesprávných zobecnění.

Nejen pro právního historika je iritující autorčino opakované ztotožňování hereze (kacířství) a apostasie (s. 37, 62 a 66), což byly v raném novověku dva odlišné trestněprávní delikty. Ze samotné okolnosti, že v jesenických procesech bylo bezesporu aplikováno trestněprávní *ius commune*, nelze dovozovat, že v Niském knížectví v 17. století platil jako výhradní pramen trestního práva hrdelní řád císaře Karla V. z roku 1532 (*Constitutio Criminalis Carolina*) – např. s. 66, 92 a 103. Nejen v souvislosti s *Carolinou* působí ve výkladu rušivě také absence odlišení kouzelnictví (ve smyslu škodlivé magie) a čarodějnictví (jehož konstitutivním prvkem byl pakt s ďáblem). *Carolina* přitom obsahuje pouze ustanovení o kouzelnictví, nikoli o čarodějnictví. Rovněž užívání pojmů „inkviziční“ a „inkvizitor“ je bez bližšího vysvětlení pro laického čtenáře velmi zavádějící.

Největší obecný přínos knihy M. Neubauerové lze spatřovat v tom, že je první prací, která přináší detailní zpracování celého průběhu jesenických masových čarodějnických procesů 17. století, určené domácím laickým čtenářům. V kontextu s aktuálním velmi intenzivním badatelským zájmem

1 Karen LAMBRECHT, *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln – Weimar – Wien 1995.

o tzv. čarodějnické biskupy v Římskoněmecké říši poslední třetiny 16. a první a druhé třetiny 17. století, k nimž nepochybně náleží také vratislavský biskup Karel Ferdinand Vasa (1625–1655), zaslouží zvláštní pozornost autorčino zpřesnění odhadu počtu obětí třetí vlny čarodějnických procesů v Niském knížectví v letech 1651–1652. Neubauerová tento počet vymezila intervalem 165–220 uvězněných (a z větší části popravených) osob, čímž poněkud snížila mírně, nicméně nápadně nadsazený odhad K. Lambrecht, počítající s 250 oběťmi.

Petr Kreuz

19. a 20. století

Nadja WECK

Eisenbahn und Stadtentwicklung in Zentraleuropa am Beispiel der Stadt Lemberg (Lwów, L'viv)

(= Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Ostmitteleuropas, Bd. 29)
Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2020,
342 s., ISBN 978-3-447-11416-5.

Dějiny železnic hrají ústřední úlohu v rámci dějin moderní doby již poměrně dost dlouho. I v období, kdy mikrohistorie byla ještě zbožným přáním několika pokrokových jedinců a historiografii vládly dějiny králů, říší a válek, zůstávala železnice velice důležitým a badateli sledovaným tématem.¹ Důvodů proto je několik. Železnice nesloužila pouze k přepravě civilního obyvatelstva, ale primárně měla svou vojenskou

i ekonomickou funkci, která byla v rámci 19. století naprosto stěžejní páteří pro fungování tehdejších států. Ekonomický rozvoj, válečný úspěch i svižnost v předávání technologií, produktů a informací, to všechno bylo posíleno železniční dopravou. Z toho důvodu se dá naprosto správně předpokládat, že nejen vznik, ale i rozvoj železnice silně ovlivňoval okolní oblasti, města a prostor celkově.

Už z názvu recenzované publikace je patrné, že půjde o případovou studii Lvova, jako jednoho z městských center, které bylo silně ovlivněno rozvojem železnice. Nadja Weck se soustředila na Lvov a jeho proměnu v druhé polovině 19. století. Sledovala, jak se měnila nejen podoba města, ale i jeho funkce a charakter. Od chvíle, kdy se město stalo křižovatkou železniční dopravy, zkoumala též obyvatelstvo a urbánní rozvoj Lvova během stejného období.²

Kniha je rozdělena do tří větších celků. Všechny se v principu zabývají tím, do jaké míry železnice a její rozvoj ovlivnila Lvov a život v něm. První kapitola se zabývá pozicí Lvova na geografické a ekonomické mapě Rakousko-Uherska. Autorka sledovala, jak se hlavní město Haliče skrze železnici dostávalo do popředí zájmu říšské vlády a postupně se stávalo nezbytnou součástí ekonomiky monarchie. Cesta Lvova ke křižovatce železniční dopravy přitom nebyla snadná a měla svoje úskalí. Kapitola ale nezůstává jen u obecností: autorka ukázala vzrůstající roli Lvova v rámci regionu i mimo něj.

Druhá kapitola čtenáře přenáší přímo do ulic města. Sleduje proměny urbánního prostoru, související s pokládáním kolejnic, díky kterým bylo město upravováno a pře-

1 Více například v rámci: Johannes SACHS-LEHNER, *Auf Reisen im alten Österreich*, Wien 1997; Mihály KUBINSZKY, *Bahnhöfe in Österreich, Architektur und Geschichte*, Wien 1986.

2 Podobného konceptu si lze všimnout u: Günter DINHOBL, *Eisenbahn – Kultur = Railway – Culture*, Innsbruck – Wien, 2004.

stavováno. Soustřeďuje se též přímo na železniční výstavbu a její úskalí pro obyvatelstvo města. Konečně třetí kapitola se zaměřuje na charakter Lvova. Autorka tu popsal, jak skrze železnici město nejen ožilo, ale městská kultura se stala mnohem otevřenější a známější na území celé monarchie. Lidé, kteří by dříve Lvov nikdy nenavštívili, skrze něj nyní běžně cestovali a svým osobitým způsobem ovlivňovali každodenní běh města.

Třetí kapitola vyzvedá přímo železniční stanici ve Lvově a popisuje její funkci nejen jako místa, kde se scházelo velké množství různých, vzájemně cizích lidí, ale dělá z ní kukátko na dveřích ke Lvovské společnosti. Skrze pohled na nádraží vyplouvá na povrch etnická diverzita města i jeho různorodý náboženský charakter.³ Autorka věnovala daným tématům detailní pozornost a ukázala, jakým způsobem může jedna budova posloužit jako kulturní muzeum pro městem cestující cizince. Všimla si též toho, jak různé společenské skupiny, které v rámci města mizely rozmělněny v davu či žily v předem k tomu určených částech města, na nádraží přicházely do vzájemného styku. Železniční stanice se vlastně stala výkladní skříní všeho, co mohla nabídnout kultura a společnost Lvova okolnímu světu.

Autorka využila v publikaci všemožných zdrojů a pramenů. V rámci první kapitoly primárně čerpala z bohatého množství sekundární literatury, která byla sepsána na téma železnice v rámci habsburské monarchie. Podobně využila i množství sekundární literatury zabývající se historií Hali-

če.⁴ Nezůstalo ale jen u sekundární literatury, Weck čerpala také přímo z pramenů zejména Vídeňského státního archivu. Sledovala mj. archivní záznamy vypovídající o minulosti různých haličských železničních asociací a společností.

Pro druhou kapitolu byla báze literatury nedostačující a nevyhovující záměru autorky. Ta při snaze ukázat skrze stavbu železniční dráhy proměnu Lvova jako urbánního centra soustředila pozornost na plány města od třicátých let 19. století do počátku 20. století. Na nich velmi přehledně ukázala proměnu, kterou město zaznamenalo v tomto období. Pro bližší analýzu situace se autorka uchýlila k využití metody městské geografie.

Nejkomplexnější je ovšem kapitola třetí, která se snaží popsat a zanalyzovat rozvoj Lvova z několika různých aspektů. Centrem zájmu zde byla budova nádraží ve Lvově, kterou autorka analyzovala i z architektonického hlediska. Důležitost této stavby pro kulturu města následně vyložila na příkladu různých tiskovin, propagačních letáků a dalších cestopisných materiálů, kde bývala v případě Lvova nejčastěji vyobrazena právě budova vlakového nádraží. Texty tohoto typu autorka velice pečlivě analyzovala a doplnila jejich analýzu o data ze sekundární literatury.

První část železnice byla v rámci Lvova dokončena v šedesátých letech 19. století a poté v letech sedmdesátých rozšířena o další spoje. Lvov se železnici propojil s významnými městy, jako byl Krakov, Brody nebo Černovice. Autorka správně připomněla, že výstavba železnic měla v rámci habsburské

3 Zde se autorka v mnohém inspirovala knihou: Carroll MEEKS, *The Railroad Station. An Architectural History*, New Haven 1956.

4 Pro pochopení role Lvova pro oblast Haliče: Larry WOLFF, *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford 2010.

monarchie dvě velké fáze. V rámci prvé z nich byla její stavba pevně v rukách státu, zatímco ve druhé fázi převzaly iniciativu soukromé železniční společnosti financované povětšinou ze zahraničí. Železniční trať do Lvova rozhodně nebyla jednou z prvních, spadala do fáze druhé, kdy stavba probíhala sice na vládní příkaz, ale rukou soukromé společnosti.

Lvov jistě nebyl prvním městem, které ovlivnila výstavba železnice, autorka ho nicméně dokázala využít jako vynikajícího příkladu města, kde byla vláda, železniční společnost a místní správa nucena reagovat na potřeby železnice. V rámci publikace je věnován prostor i tomu, jak se jednotlivé úřady postavily dané situaci. Autorka poukázala na vliv, jaký měla geografická pozice železnice na rozvoj města. Dráha byla vedena na západní straně města a další desetiletí rozvoje ukázala, jak se urbanizace města posouvala čím dále více západním směrem, kopírujíc právě onu železnici.

Samotná železniční stanice měla ovšem problém, jelikož byla vybudována na periférii Lvova. Z města k ní vedla asi kilometr dlouhá ulice, která se nikdy nestala integrální součástí města a městského života. Přestože tedy nádraží fungovalo jako kulturní výkladní skříň města, nedá se říci, že by se město přizpůsobilo situaci a rozvíjelo svou ekonomickou stránku podél ulice vedoucí k železniční stanici.

V rámci urbánního rozvoje v Evropě hrála ústřední úlohu tradičně industrializace. V druhé polovině 19. století, kdy průmyslová revoluce dosahovala vrcholu své první fáze, se na mapě Evropy profilovala města, která byla díky úspěšné industrializaci předurčena k velkému rozvoji na přechodu století. Autorka v závěru knihy přišla s důležitým poznatkem, že Lvov byl v rámci výše

zmíněného pravidla vlastně výjimkou. Město totiž neprošlo industrializační fází v pravém smyslu slova. Přesto ale Lvov prošel zásadní urbánní proměnou, díky které se jako město rozvinul do stavu, kdy se stal zásadním střediskem hospodářského života Haliče. Důsledkem toho město během první světové války sehrálo důležitou úlohu na východní frontě, kdy se o něj mnohokrát bojovalo. Takže otázkou je, jak se to městu podařilo bez oné industrializační fáze. Autorka na to odpověděla vcelku snadno – veškerý úspěch patřil železnici. Právě díky ní se město dostalo do nové fáze svojí existence, kdy se z něj stal zásadní uzel železniční dopravy celého regionu, potažmo habsburské monarchie.

Vratislav Kozák

Elmar ERHARDT

Deutsche Kriminalgeschichte. Verbrechen und Strafe als Spiegel der Gesellschaft

Stuttgart, Verlag G. Kohlhammer 2019, 229 s., ISBN 978-3-17-036728-9.

Publikace přes slibný název nepřináší celkový přehled německých dějin kriminality. Pouze ve čtrnácti kapitolách přibližuje pachatele či oběti proslulých a medializovaných zločinů v Německu od začátku 19. století až po první decennium 21. století. Obsahové těžiště tvoří kriminální případy, které se odehrály na území dnešního Německa až v poválečné éře. Autor je emeritním profesorem trestního práva na bádensko-württemberské policejní vysoké škole. Erhardtovou ambicí, vyjádřenou v úvodu, bylo prostřednictvím jednotlivých kriminálních případů nahlédnout do společenské reality různých epoch. Zároveň se pokusil poskytnout charakteristiku některých

typů pachatelů, kteří se tradičně těší zájmu veřejnosti a médií, zvláště loupežných vrahů, žhářů, pedofilních vrahů dětí, sériových vrahů a kanibalů.

V prvních třech kapitolách tak Erhardt věnuje pozornost legendárnímu lupičskému vůdci Johannesi Bücklerovi alias Schinderhannesovi, popravenému v Mohuči roku 1803, záhadnému nalezcovi Kasparu Hauserovi, jenž byl zavražděn roku 1833 v Mnichově, a šilenému střelci Ernstu Augustu Wagnerovi, který v roce 1913 ve vražedném amoku postřílel 15 lidí včetně celé své rodiny. Z meziválečného období líčí autor případ hannoverského sériového vraha a kanibala Fritze Haarmanna (1879–1925), jenž v letech 1918–1924 bestialním způsobem zavraždil a částečně zkonzumoval nejméně 24 mladých mužů. Na pozadí kauzy požáru Říšského sněmu v roce 1933 se autor věnuje osobě a pravděpodobným motivům žháře Marina van der Lubbeho (1909–1934).

Z poválečného období autor zachycuje nejprve nevyřešený případ vraždy luxusní frankfurtské prostitutky Rosemarie Nitribitt (1933–1957) a dlouhodobě medializovanou mnichovskou kauzu vraždy lékaře Prauna, za niž byla v roce 1962 odsouzena na doživotí dvojice Vera Brühne a Johann Ferbach. V následujících dvou kapitolách Erhard srovnává případy mladých vícenásobných pedofilních sadistických vrahů – západoněmeckou kauzu Jürgena Bartsche, odhalenou v roce 1966, a východoněmecký případ Erwina Hagerdorna, jenž byl vypátrán v roce 1971 a v roce 1972 popraven v pouhých 20 letech, neboť tehdejší předseda Státní rady NDR Walter Ulbricht zamítl jeho žádost o milost. Hagerdorn se tak stal posledním pachatelem popraveným v Německu na základě rozsudku civilního soudu: Erich Honecker již všem dalším civil-

ním žadatelům udělil milost a v roce 1987 bývalá NDR trest smrti, jako první země východního bloku, zcela zrušila. Specifika trestního stíhání v bývalé NDR ukazuje autor též na případu takzvané „křížovkové vraždy“. Její obětí byl sedmiletý chlapec z Halle a během desetiměsíčního, nakonec úspěšného pátrání po pachateli bylo provedeno více než půl milionu vzorků rukopisů. Následuje popis série loupežných vražd z poloviny osmdesátých let, jejichž pachatelem byl bádensko-württemberský policista Norbert Pohlke. Velmi detailně líčí Erhard případ (západo)berlínského vyděrače Arna Funkeho, jenž byl dopaden v roce 1994. To, že internetová kriminalita zapustila hluboké kořeny již na počátku nového tisíciletí, dokládá autor popisem a rozбором kuriózní kanibalské vraždy, kterou v roce 2001 spáchal 39letý počítačový technik Armin Meiwes a která vzbudila celoevropskou mediální pozornost. Hodně široké okno do 21. století otevírá poslední kapitola, která je věnována loupežné vraždě kultovního, homosexuálně orientovaného módního návrháře Rudolpha Moshammera (1940–2005), jenž byl uškrcen ve své mnichovské vile neúspěšným iráckým žadatelem o azyl. Erhard vychází z rozsáhlého spektra odborné a publicistické literatury. Každá kapitola je opatřena autorovým kompetentním kriminalistickým a kriminologickým, popř. i trestněprávním komentářem. Zatímco kapitoly věnované 19. a první polovině 20. století mají převážně kompilační charakter, jsou části věnované poválečným a soudobým dějinám původnější, neboť v nich autor ve větší míře vychází např. také z příslušných soudních rozhodnutí, odborných kriminologických, psychiatrických a sexuologických posudků, výjimečně i přímo z vyšetřovacích spisů.

Petr Kreuz

Šárka CAITLÍN RÁBOVÁ
*Kulturní reflexe tuberkulózy
v českých zemích*

Praha, Academia 2018, 245 s.,
ISBN 978-80-200-2774-0.

Monografie autorky, pocházející z „pardonické školy dějin těla“, vychází z konceptu, podle kterého tělo (zdravé i nemocné) není jen biologickou entitou, ale též sociálním a kulturním konstruktem. Tuberkulóza jako jeden z hlavních zdravotních a společenských problémů 19. a první poloviny 20. století patří k celkem frekventovaným tématům, a to nejenom v rámci dějin těla nebo každodennosti a nikoliv jen v recentní anglosaské literatuře (jak autorka vyzdvihuje), ale již delší dobu také například v německých sociálních dějinách medicíny.

První dvě kapitoly jsou věnovány posunům ve vnímání tuberkulózy jak z medicínského pohledu (vývoj vědeckých názorů na původ a léčbu), tak v širších sociálních kontextech (hygienizace a institucionalizace péče o nemocné, profylaxe, osvěta) až k nakonec převládajícímu konsensu o nakažlivém charakteru této sociální choroby. Kapitoly „Historický vývoj vědeckých poznatků o tuberkulóze“ v globálním měřítku i „Utváření českého vědeckého diskurzu“ jsou zpracovány výstižně a přehledně na základě celkem podrobné analýzy jazykově české dobové odborné produkce (některé zásadní tituly ovšem chybí, například práce zakladatele české vědecké ftizeologie Jaroslava Jedličky), ovšem bez použití relevantní sekundární literatury.

Jádrem monografie jsou pak kapitoly následující. „Reflexe tuberkulózy v české literární tvorbě“ vychází z teze, založené na zahraniční literatuře, o proměnách, které prodělalo vnímání a pohledy na chorobu

od romantické „nemoci umělců“ a metaforu utrpení v první polovině 19. století k pozdější stigmatizaci nemocných a nutnosti zásadně řešit tento zdravotní a společenský problém. Důležitým detailem obecnější části kapitoly je závěr, vyplývající z řady příkladů pocházejících ze světové literatury a operní tvorby o tom, že metafora a romantické postavy spojené s tuberkulózou v nich přežívaly ještě dlouho po převratných medicínských objevech přelomu 19. a 20. století (ve ftizeologii především původce nemoci, tzv. Kochův bacil, nebo diagnostický rentgen). Obsáhlejší část kapitoly zmiňuje nejprve stručně výskyt hrdinů s „oubytěmi“ či „souchotěmi“ v české krásné literatuře od Karla Hynka Máchy ke Karlu Čapkovi a poté podrobněji analyzuje reflexi nemoci jak z pohledu umělce-pacienta (Jiřího Wolker), tak lékaře pišícího osvětové hry pro děti.

Dva základní přístupy vědecké medicíny, sociálního lékařství a systému zdravotnictví k problému tuberkulózy v českých zemích první poloviny 20. století sleduje autorka ve 4. a 5. kapitole, pro něž volí odlišné zdroje i metody. Téma „Tuberkulóza a třídní otázka“ zkoumá na základě archivních pramenů a dobových publikací, souvisejících s činností Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Ta byla hlavním aktérem boje proti společenským problémům spojeným s nemocí, postihující ve velké míře především chudší vrstvy. Podrobně popsána je zde činnost dispensářů a akcentován význam specializovaných sester (mj. ve srovnání s americkými vzory).

Oproti tomu v kapitole „Sanatoria a jejich každodennost“ se autorka opět blíží v názvu deklarovaným kulturním reflexím, neboť při analýze fungování tohoto druhého hlavního pilíře boje s nemocí, určeného

spíše majetnějším pacientům, vychází především z ego-dokumentů pacientů (korespondence nemoci podlehnuvšího básníka J. Wolkera, paměti uzdraveného Františka Smetany a románu manžela pacientky Thomase Manna). Také v této kapitole autorka prokázala obratnost při zacházení s méně tradičními prameny. Na obecnější část této kapitoly o typech, provozu a výčtu existujících ústavů v českých zemích, založené na dobové odborné literatuře, navazuje poslední kapitola (případová studie – kompletní popis historie, provozu a každodennosti, včetně statistik) o konkrétním ústavu: Hamzově dětské léčebně.

Dílo mladé autorky vzbudilo zasloužený ohlas již jako diplomová práce (vedle níže uvedeného ocenění získala též Cenu Zdeňka Horského za vynikající kvalifikační práci, udílenou Společností pro dějiny věd a techniky). Její rychlé vydání díky vítězství ve Studentské soutěži nakladatelství Academia se mi v některých ohledech (například ne/využití sekundární literatury) jeví jako trochu ukvapené. Je však důležitým podnětem pro badatelku i příslibem do budoucna pro obor.

Petr Svobodný

Markéta PÁNKOVÁ

Dějiny Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského – součást české kultury vzdělávání

Praha, NPMK 2021, 194 s. včetně příloh, ISBN 978-80-86935-51-5.

Paměťové a muzejní instituce spravují poměrně často fondy k historii vědeckých, vzdělávacích a osvětových institucí. Málokdy je ovšem se správou a péčí o toto kulturní dědictví sledován dlouhodobý záměr

usilující o zachování „paměti učitelstva“, jako je tomu v případě úkolu a činnosti *Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze* (NPMK). V příštím roce oslaví tato instituce 130. výročí od založení a je proto záslužné, že byla vydána publikace mapující její institucionální vývoj. Autorka publikace sleduje založení, vývoj a současnou činnost NPMK. Autorka se nachází v nelehké situaci, neboť sama instituci v současnosti řídí a na druhé straně se má nestranně a analyticky zabývat jejím vývojem a posláním. Tuto nelehkou pozici však dokázala naopak využít, neboť do detailu zná fondy, vývoj a „každodenní“ odbornou práci muzea. Z této situace se může těšit i samotný čtenář. Nabízí se mu čtivý, informačně bohatý a zároveň problémově a interdisciplinárně pojatý text, který jej vtáhne do historie pedagogického muzea a poodhalí mu jeho cíle a funkce: sbírkotvornou, vědecko-výzkumnou, pedagogickou, výstavní, kulturně-vzdělávací, metodickou, informační, knihovnickou a propagační.

V první části publikace autorka rekonstruuje počátky a založení *Musea Komenského* jako akce národně a profesně uvědomělého učitelstva a upozorňuje na souvislost založení muzea s oslavami 300. výročí narození J. A. Komenského. Jednalo se o výročí, které tehdejší rakouské ministerstvo kultury a vyučování zakázalo na školách připomínat, neboť se mimo jiné obávalo „proměny“ oslav v národně manifestační akce. Součástí oslav byla v roce 1892 i významná výstava k J. A. Komenskému v Národním muzeu, která se mj. stala základem sbírek *Musea Komenského*. Založení muzea ale korespondovalo i s dalšími rovinami osvětové a odborné práce učitelských spolků. Ty usilovaly v duchu národní emancipace českého

učitelstva o připomínání „vzorů“ a „vůdců české školy“. Vedle této „národně buditel-ské“ práce pro „českou školu“ pořádalo učitelstvo mnohé odborné aktivity podporující rovinu profesní emancipace. K nim vedle vydávání učitelského a pedagogického tisku patřilo i pořádání výstav, přednášek a vydávání pedagogických spisů pro učitele a širší veřejnost v tzv. Komenského knižnici.

V tomto širším kontextu hodnotí autorka publikace i význam založení Musea Komenského v roce 1892, ale i jeho další mezníky: rok 1912, kdy se vedení instituce, přejmenované na *Pedagogické museum Komenského*, krátce ujal profesor pedagogiky František Drtina. Autorka poukazuje na tehdejší důležitou součást muzea – sbírky dětské literatury a literatury pro mládež. Tím zároveň ukazuje, jak tehdejší pedagogické museum propojovalo sbírkovou a pamětovou funkci s funkcí osvětovou, odbornou a pedagogickou. Tyto funkce náležejí nástupnické instituci NPMK i dnes. Ostatně, jak poukazuje autorka, v období „peripetií“ samostatnosti muzea po roce 1925 to byla právě *Pedagogická knihovna*, která byla zachována.

Druhá část publikace sleduje složité podmínky existence muzea chronologicky, ale vždy v hlubších souvislostech s politickým vývojem v zemi a s jeho dopady na ideologizaci a společensko-politickou instrumentalizaci osvětové, vzdělávací a rovněž muzejní činnosti. Vývoj muzea po roce 1945 a po znovuoobnovení jeho samostatné existence po roce 1956 je tu zasazen jak do kontextu politického vlivu, tak je vztážen i pod „lupu“ začleňování muzea pod správu jiných institucí. Autorka rekonstruovala situaci, kdy se mnozí oficiální političtí zástupci ve „vývoji socialistické školy“ zaštiťovali dědic-tvím Komenského, i když o jeho odkaz pe-

čovali zejména tak, jak jim „nařizovalo“ jejich politické a ideologické smýšlení. Publikace dává nahlédnout do komplikova-ného a mnohdy neprofesionálního zacházení s cennými sbírkami a fondy, které byly nejednou ztraceny či trvale poškozeny.

Jakou změnu představoval rok 1989 v činnosti a funkci muzea, analyzuje autorka v třetí části publikace v několika základních rovinách. Čtenář je obeznámen jak s pedagogickou, vědeckou, tak i s výstavní činností muzea. Jako příznačné pro *Pedagogické museum J. A. Komenského*, nazvané podle myslitele a filozofa, jenž propojením výchovy a humanity poskytl novověké pedagogice nejen program, ale v jistém ohledu i vnitřní smysl, shledává autorka přijetí Archivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové do fondů NPMK. Odkaz a archivní pozůstalost vážící se k Pittrově mimořádné postavě pedagogiky a výchovné práce představuje dnes nejen významnou součást muzejních fondů, ale předznamenává rovněž důležitou činnost muzea – pedagogickou práci.

Autorka nechává vystoupit do popředí významnou snahu prvního ředitele muzea po roce 1989, historika Tomáše Pasáka, který se zasadil právě o umístění pozůstalosti a fondu P. Pittra v NPMK. Publikace poté ukazuje, jak probíhalo „navrácení“ P. Pittra a jeho spolupracovnice Olgy Fierzové do kolektivní paměti pedagogů a širší české veřejnosti po roce 1989. Čtenář je poutavě obeznámen s přípravou a realizací výstav, přednášek, besed s tzv. Pittrovými dětmi. Upozorňuje i na záslužné uchování vzpomínek Pittrových dětí a jejich zachycení ve filmovém a zvukovém formátu díky činnosti NPMK.

Nemalý prostor je věnován interpretaci oslav Komenského v roce 1992 – významné konferenci pořádané pod záštitou UNESCO

a prezidenta Václava Havla. Konference se stala důležitým mezníkem ve světové komeniologické diskusi. Je tu poukázáno i na propojení činnosti Pedagogického muzea Komenského v Praze se zahraničními komeniologickými pracovišti a muzeem v Naardenu. V neposlední řadě je při příležitosti oslav 400. výročí narození Komenského vzpomenu na vydání medaile J. A. Komenského, ražené podle předlohy vyřezaného portrétu Komenského od profesora pedagogiky na Masarykově univerzitě Jana Uhra, zavražděného nacisty ve věznici v Berlíně-Plötzensee. Medaile byla NPMK udělována významným pedagogickým představitelům a osobnostem, které se zasadily o podporu činnosti muzea, do roku 2014. Poté byla nahrazena medailí, vytvořenou Igorem Kitzbergrem. (Jedna z příloh obsahuje i seznam oceněných.)

Publikace upozorňuje i na úsilí ředitele muzea Tomáše Pasáka o reformu muzejní činnosti a o rozvoj instituce, bohužel ukončený jeho náhlou smrtí v roce 1995. Rok 1996 znamenal pro činnost muzea zásadní mezník, bohužel nikoli pozitivní. Muzeum muselo opustit prostory ve Valdštejském paláci ve prospěch Senátu Parlamentu České republiky. Nedostatečně připravené stěhování mělo neblahé následky pro sbírky: následovalo umístění v nevyhovujících podmínkách, ještě ztřeštěné nedostatečnou péčí. S dopady tohoto stavu se NPMK potýká dodnes.

Pohled do „každodenní reality“ muzea po roce 2005 odráží mnohdy situace spojené s neutěšeným zázemím prostor muzea a s komplikovanými podmínkami odborné muzejní práce. I tato část publikace poskytuje neidealizovaný pohled na „zápas“ o budoucnost muzejní instituce. O to více pak vystupuje význam bohaté aktivity muzea

v oblasti výstav, vědecké činnosti zaměřené na dějiny školství, vzdělávání, na historii školních budov. Je tu charakterizována bohatá mezinárodní spolupráce a propojování v rámci sítě evropských školských muzeí, vydávání mezinárodního časopisu pro otázky dějin výchovy a vzdělanosti (*Historia scholastica*) i vědeckých publikací ve spolupráci s nakladatelstvím Academia. Právě muzejní pedagogická činnost, zejména práce se základními školami, se stala v posledním desetiletí významným úkolem mnoha muzejních institucí v České republice. Publikace shrnuje ověřování vzdělávací činnosti v NPMK a rýsuje budoucí možný rozvoj edukační činnosti muzea.

Publikace Markéty Pánkové v neposlední řadě seznamuje čtenáře s ojedinělým propojením muzejní práce a knihovnické činnosti – *Pedagogické knihovny J. A. Komenského* a sleduje její vývoj v letech 1919–2019. V daném rozměru jde o ojedinělou koexistenci muzejní a knihovnické činnosti, můžeme hovořit o úspěšné a plodné symbióze.

Na základě obsáhlých příloh si čtenář může doplnit obraz o úkolech muzea, jak je přináší vlastní text. Početné textové i obrazové přílohy jsou vhodně vybrány, pečlivě uspořádány a otevírají další pohled na vývoj i činnost NPMK. Rovněž vybraná bibliografie umožňuje čtenáři realisticky zhodnotit naplňování cílů a úkolů NPMK v oblasti dějin pedagogiky.

Kniha Markéty Pánkové mapuje nejen dějiny významné muzejní a pamětové instituce, ale i úskalí a výzvy muzejní práce. Kniha je příkladem reflexe muzejní činnosti, vybízí k zamyšlení, jakou úlohu mohou sehrávat muzea v rozvíjení historicko-pedagogického výzkumu a jeho popularizaci. Dějiny výchovy, vzdělanosti a dětství se v současném historickém výzkumu těší čilé výzkumné

pozornosti. Publikace ukazuje, že muzejní instituce nesou na tomto oživení podstatný podíl.

Dana Kasperová

Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ
*Ve službách Maffie? Český domácí
protirakouský odboj (1914–1918)
v zrcadle ego-dokumentů*

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR
2018, 220 s., ISBN 978-80-7422-636-6.

Zatímco historiografická produkce, týkající se činnosti českého zahraničního odboje za první světové války, je nepřehlédnutelná, problematika domácího odboje se vedle ní víceméně ztrácí. Výjimku představuje spektakulární práce Milady Paulové z třicátých let 20. století. V meziválečných letech, kdy měly události aktuální soudobé dopady, byla na vině jistého přehlížení nejen dominance narativního mainstreamu o vzniku republiky, ale také obtížně vysvětlitelná relativní absence klíčových pramenů, z nichž by mohl být konkurenční výklad konstruován, a sice odpovídajících ego-dokumentů. Nebyl publikován žádný větší vzpomínkový text, který by mohl soupeřit s Masarykovou *Světovou revolucí* či Benešovým textem *Světová válka a naše revoluce* a jednotlivé dílčí roztroušené texty se nikdo uspořádat neodhodlal. O částečné splacení dluhu se úspěšně snaží publikace sehrané autorské dvojice Jan Hálek a Boris Moskovič, jenž vyšla v populární ediční řadě EGO Masarykova ústavu.

Jestliže v prvních měsících po převratu v roce 1918 bylo jeho hodnocení zastřeno všudypřítomnou euforií a bylo prakticky konciliantní, s odstupem doby se přece jen začaly projevovat určité disharmonie až

rozpory. Zatímco zahraniční odboj představoval jasně definovaný a prakticky homogenní soubor osobností, až paradigma-tických textů, postojů a reflexí, domácí odboj narazil na zásadní limity, které jej již za války formovaly. Zatímco tehdy byly spíše k užítku, po válce, kdy se měl domácí odboj hlásit o své zásluhy, představoval nepřekonatelnou komplikaci. Krajně složitý vnitřní mechanismus zastřešující odbojové organizace Maffie, stejně jako její nepřehledná členská základna pramenily ze skutečnosti, že centru české protirakouské rezistence scházely formální organizační aspekty a jasně vymezená struktura. Členové se v kontextu celé organizace navzájem prakticky neznali a navíc tím, že Maffie byla organizací apolitickou, shromáždila pod svá křídla osoby s tak odlišným a neslučitelným politickým profilem a světonázorem, že jejich následná spolupráce nebyla v novém československém státě absolutně myslitelná.

Pokud by čtenář tento aspekt Maffie, onu heterogenitu, dostatečně nerefletoval, například po přečtení publikace *Fenomé-n Maffie*,¹ jejímiž autory jsou editoři recenzované publikace, pak by tato skutečnost jistě vykrystalizovala po přečtení právě této edice. Ta obsahuje dvanáct dosud nepublikovaných vzpomínkových textů o různých aspektech prvního domácího odboje. Všechny zařazené příspěvky vznikly až na jednu výjimku v letech meziválečných. Už samotný fakt, že se texty od sebe tak výrazně liší svojí formou, tematickým záměrem, okolností vzniku, jazykovou úrovní, ale třeba i důvodem sepsání, jen napomáhá formovat onu tezi o heterogenitě. Autoři

1 Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ, *Fenomé-n Maffie. Český (domácí) protirakouský odboj v proměnách 20. století*, Praha 2020.

chtěli výběrem poukázat na složité, často protichůdné, ale o to zajímavější formování obrazu československé revoluce.

První ze čtyř „tematických“ bloků se nazývá *Vojenská Maffie* a přináší vzpomínky Jindřicha Kostrby, Miloše Borovičky a Františka Síše. Všechny tři byly sepsány v průběhu roku 1920 a na rozdíl od ostatních editovaných textů nemají podobu klasických memoárů, ale vznikly z úředních příčin. Společně mají všichni tři autoři to, že právě v popřevratovém období pocítovali jistou pachut s ohledem na podle jejich názoru nedostatečně oceněnou odbojovou činnost. Kostrba se díky výborným vztahům s velitelem pražské vojenské posádky Znanantonim dostal k vojenské policii, což mu umožnilo přístup k tajným rozkazům a instrukcím. V důsledku tak také svou aktivitou zásadně přispěl k nekrvavému převzetí kontroly nad Prahou v hektických dnech kolem 28. října. Stroze působící text Miloše Borovičky je vlastně žádostí směřovanou na prezidenta republiky, aby mu byla léta v odboji počítána jako doba formálně strávená v československých legiích. František Sís, šéfredaktor Národních listů a jeden ze zakladatelů České státoprávní demokracie, byl přes svoji nulovou přímou bojovou zkušenost jedním z hlavních organizátorů vojenské Maffie. O to více zaráží, jak tato jeho role upadla prakticky v zapomnění.

Druhý, mnohem čtivější blok s názvem *Maffie jako memoárový motiv* reprezentují vzpomínky pražského hoteliéra Bohuslava V. Beneše a spis Vladimíra Síše, bratra Františka Síše z předchozího bloku. Zatímco Beneš pomáhá poodkrýt komplikované názorové portfolio nejvyšší české šlechty, jež se scházela po dobu války v jeho hotelu, Vladimír Sís čtenáře zavádí do Sofie, kde působil jako vlivný novinář a mladočeský

aktivista. Jak se společně s bratrem ocital v průběhu 20. let na periferii československé politiky, tak se také velmi jemné výkladové a interpretační nuance v jeho vzpomínkách stávaly odrazem prohlubující se názorové diferenciacie a rozdílné reflexe československé revoluce.

Třetí blok *Ve službách historiografie* má zásadního společného jmenovatele v osobě Milady Paulové. Ta se ve 30. letech při přípravě monumentální práce o dějinách Maffie pokusila oslovit tehdejší žijící členy této organizace a požádala je formou ankety o dodání písemných vzpomínek. Ze zaslaných textů jsou editovány čtyři: Vzpomínky již v prvním bloku se objevivšího Františka Síše, Otokara Chlupa, Josefa Záruby-Pfeffermanna a Odonu Páry.

Sís nabízenou možnost využil k formulaci kritických výhrad vůči hradní politice a zejména vůči Edvardu Benešovi. Otokar Chlup, mimo jiné pozdější ředitel nově založeného Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV, naproti tomu představuje osobu, stojící na zcela opačné straně politicko-ideového spektra. Josef Záruba-Pfeffermann pak čtenáři explicitně potvrdí myšlenku, která se mu při pozorném čtení vkrádala na mysl, a sice že obecně přijatelný název „Maffie“ vznikl až v poválečných letech. V době odboje organizaci samotní členové nazývali (pokud vůbec) spíše jako Ústřední revoluční výbor pražský. Poslední z textů, příspěvek Odonu Páry vznikl až se značným časovým odstupem a je to na jeho formě poměrně znát. Z hlediska literární kvality ční nad všechny ostatní editované texty.

Poslední blok s názvem *Maffie jako znovuoživený předmět vzpomínání* pak obsahuje texty Ludvíka Dvořáka, Arnošta Rosy a Antonína Kovandy. Pohled Ludvíka Dvořáka

je specifický relativně nízkým věkem odbojáře a z toho plynoucích aktivit a náhledů na ně. Zbylé dva příspěvky jsou pak obhajobou a dokladem odbojové činnosti Roberta Parvonice, vrchního rezidenta státních drah ve výslužbě a Bohuslava Brabce, ředitele Západočeské kaolinové a šamotové akciové společnosti v Horní Bříže. Jejich aktivity jsou překvapující ukázkou neprvoplánových a romantické dobrodružné představě vzdálených poloh odbojové činnosti. Ediční počin Jana Hálka a Borise Moskoviče nelze než doporučit, a to nejen z důvodů, že by editoři publikací vyplňovali bílá místa. Jde o solidně odvedenou edici, bohatě vybavenou věcnými i textovými poznámkami, práci s promyšlenou a rozsáhlou úvodní studií. Kniha má potenciál naplnit autory stanovenou ambici, tj. být podkladem pro další výzkum politiky paměti v meziválečném Československu, resp. formování a proměny paměti prvního odboje.

Vojtěch Kessler

Zbyněk TARANT

Československý churban: Mnichovská dohoda a druhá československá republika optikou sionistického jišuvu v Palestině (1938–1939)

Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2020, ISBN 978-80-261-0935-8.

Zbyněk Tarant sleduje vnímání mnichovské dohody optikou sionistického tisku v Palestině, které vedlo až k chápání „mnichovské zrady“ jako součásti kolektivní paměti dnešního židovského státu. Úvod knihy se věnuje aktuálnímu diskurzu, jaký je souvislosti s mnichovskými událostmi a s politikou appeasementu obecně v současnosti nastaven v Izraeli. Autor dokládá

běžnost, se kterou je mnichovská tematika používána. Klade si za cíl tyto skutečnosti osvětlit. Ptá se, jak Židé vnímali nejen mnichovské události, ale i Československo samotné. A zabývá se i otázkou, proč vznikla analogie mezi tehdejší sionistickým jišuvem a právě Československem.

Tarant chápe svoji knihu jako případovou studii fenoménu konstrukce kolektivní paměti. Opírá se přitom o analýzu několika tištěných médií. Autor chápe i problematické aspekty takového přístupu. Média nereflexují postoje široké veřejnosti a sama vytváří diskurz, který bude veřejnosti předložen. Hrají ovšem nepochybně zásadní roli v utváření kolektivní paměti, kterou lze jejich zkoumáním zpětně částečně analyzovat. Autor za tímto účelem analyzoval několik tisíc novinových článků v hebrejském, případně anglickém palestinském tisku, v nichž se nachází přes dva tisíce zmínek o Československu.

Kniha ve své vstupní části stručně představuje situaci židovských obyvatel Palestiny na konci 30. let. Podrobněji se pak věnuje profilům pěti analyzovaných periodik, která zde vycházela od září 1938 do března 1939. Prostor je věnován též problematice cenzury, ale i komplikované cestě informace z centrální Evropy do Palestiny. Chybí tu ovšem zásadnější pohled na vztah židovských obyvatel k Československu. Jednotlivé aspekty tohoto dynamického vztahu jsou v knize zmiňovány jen okrajově a bez konkrétnějších souvislostí.

Výzkumným těžištěm knihy je empirická část, rozdělená do kapitol, které sledují, jakým způsobem se v sionistickém tisku proměňovalo informování o překotných událostech v Československu. V rámci těchto kapitol jsou představeny zásadní momenty, které vedly ke vzniku paralel mezi Česko-

slovenskem a budoucím státem Izrael, tak jak je chápali tehdejší židovští novináři. Mezi nimi vyvstává například projev Adolfa Hitlera, reflektující situaci Němců v Československu. Hitler v něm odmítl „nechat vzniknout v srdci Německa druhou Palestinu“. Významný stavební kámen tehdejšího diskurzu byl spatřován v projevu Neville Chamberlaina o sudetské krizi, kterému přišlo „hrůzné budovat zákopy kvůli lidem v daleké zemi“.

Další z řady významnější milníků utváření diskurzu představovala St. James Conference 1939, na níž byla z pohledu Židů zpočtybněna Balfourova deklarace. Následně vydání Bílé knihy s dalšími nenaplněnými očekáváními ohledně vzniku židovského státu vedlo k vnímání této situace jako „židovského Mnichova“. V publikaci je mezi významnými momenty vzniku současného diskurzu tematizován též fakt, že se na konci 30. let mezi Židy v Palestině veliké oblibě těšil spisovatel Karel Čapek. Především jeho hra Bílá nemoc rezonovala po celé zemi mezi Židy v desítkách repríz svými odkazy na tehdy aktuální situaci.

Solidarita s Československem a pobouření nad přístupem světových mocností byly tiskem formovány do vlastního specifického postoje k celé situaci. Návodné pro vnímání paralely mezi židovskou Palestinou a situací ve středu Evropy bylo použití biblického slova „churban“, které odkazuje na zničení chrámů a bylo na začátku války používáno židovskými periodiky jako označení pro začínající tragédii židovského obyvatelstva v Evropě. Je zřejmé, že obavy o vlastní budoucnost byly projektovány do obav o zachování samostatnosti Československa. Nečinnost mocností, především Velké Británie, byla chápána jako předzvěst budoucí nečinnosti ve vztahu k ochraně židovského

státu, resp. v prvé řadě k jeho vzniku. Autor konstatuje, že k těmto analogiím výrazně přispěl časový souběh těchto událostí.

V závěru knihy jsou jasně čitelné paralely opět zopakovány, autor tu ovšem také přichází s tezí, že kritika appeasementu a obecně situace v Evropě byla tehdejší cenzurou bez větších problémů akceptována a umožňovala tak současně kritizovat vnitropolitickou situaci. Je tedy otázkou, zda analogie mezi Československem a židovskou Palestinou nebyla pouze vhodně načasovaným průměrem, který by v prostředí bez cenzury nevznikl. Tato otázka ovšem není jasně zodpovězena, a to především kvůli absenci důkladnějšího rozboru vztahu budoucího židovského státu k Československu.

Publikace *Československý churban* přináší zajímavý pohled na vznik a zakotvení diskurzu „mnichovské zrady“ v tehdejších sionistickém jišuvu v Palestině. Opírá se o rozsáhlou a časově náročnou analýzu článků v tehdejších tištěných sionistických médiích a porovnává jejich vyznění s tehdejším aktuálním vývojem v Evropě. Jak ovšem sám autor deklaruje, jde především o případovou studii k problematice formování kolektivní paměti. Publikace bohužel nenabízí širší pohled na vnímání Československa nebo obecně situace ve střední Evropě. Studii chybí především přesah či srovnání s jinými podobnými formovanými diskurzy a historickými událostmi, které k nim vedly. Přesto mohou být závěry knihy návodem k chápání dnešního přístupu státu Izrael k mezinárodním otázkám a k diplomacii. Studie tak možná může být cennějším příspěvkem k diplomatickým studiím než primárně k těm historickým.

Sára Černíková

Roland BOER

Red Theology: On Christian Communist Tradition

Leiden – Boston, Brill 2019, xii + 294 s.,
ISBN 978-90-04-38132-2.

Roland Boer působí jako profesor literární teorie na Renmin University of China v Pekingu a zároveň má profesuru náboženského myšlení na University of Newcastle v Austrálii. Tématem vztahu křesťanství a komunistického hnutí se zabývá dlouhodobě, v předmluvě se definuje jako křesťanský komunista. Nepředkládá systematické líčení křesťanské komunistické tradice, ale sondy, které mají na řadě míst metahistorický charakter. Už pojmem křesťanský komunismus v postsovětském prostředí s relativně čerstvou historickou zkušeností potlačování náboženského života provokuje. Výchozím bodem je mu heslo „mít všechno společně“, úryvek ze Skutků apoštolů pokládá za doklad nejstarší kontinuální tradice komunismu na světě. Druhým východiskem je mu spis Karla Kautského *Předchůdci moderního socialismu* z roku 1895.

Křesťanský komunismus se zakládá na zásadní kritice stavu světa, vycházející z poznání pramenícího v radikální transcendenci. Odtud vyplyne výzva vytvořit společenství, kde se budou žít principy jejich víry. Alternativní model postupně proměňuje celý život společenství. Někteří to pochopí jako výzvu k revolučnímu vystoupení, jindy je komunita donucena k revoluční akci v reakci na nepřátelský postoj vnějšího světa. Jediným způsobem, jak dosáhnout vytoužený komunismus je přijmout revoluční násilí. Stejně posvátné texty mohou podporovat udržení společenského *statu quo* nebo inspirovat zásadní kritiku uspořádání a revoluční akci.

Karl Kautsky nacházel prvky komunismu v rané církvi, která byla apolitická a pasivní, a v heretických hnutích středověku, která se naopak vyznačovala sklonem ke vzpourám. Křesťané sdíleli své majetky, ale neměnili ekonomickou strukturu společnosti. Až ve středověku se objevily formy komunismu i ve výrobě a její organizaci, kde mezi nejvýznamnější představitele patří táborité, Jednota bratrská a moravští novokřtění. Zásadním momentem byl narativ pádu či zrady, když se z původně komunistického revolučního hnutí stalo křesťanství ve 4. století státním náboženstvím. Boer shledává paralelu na jedné straně mezi narativem pádu v případě křesťanství, kde všechna disentanční hnutí až po reformaci představovala různé variace návratu do doby rané církve, a na druhé straně pokusy komunistických teoretiků vracet se k mladému Marxovi a Engelsovi a objevovat „původní význam“ jejich textů.

V druhé kapitole se autor zabývá pojetím křesťanského komunismu jako politického mýtu a vychází z textů Rosy Luxemburgové. V zemích jako Litva či Polsko bylo třeba argumentovat, že komunismus autenticky navazuje na křesťanství, které vzniklo jako radikální hnutí s komunistickou sociální organizací. Ve třetí kapitole se Boer pouští do výkladu verše o nutném a žádoucím podřízení vládnoucí moci z listu Římanům, která byla v dějinách často využívána k obhajobě mocenského a politického *status quo*. Apoštol Pavel byl sice hlasatel radikálního přechodu k novému typu společnosti, ale protože přeměna neprobíhala tak účinně, jak doufal, provizorně platily i starší společenské instituce.

Ve čtvrté kapitole se Boer zabývá románem *Q* kolektivu anonymních autorů, publikující pod pseudonymem Luther Blisset,¹ kte-

1 Luther BLISSET, *Q*, Praha 2006, překlad Gabriela Chalupská.

rý se objevil v italštině v roce 1999 a zabýval se vztahem křesťanství a sociální revoluce v době počátků reformace. Motivy současných antikapitalistických hnutí román tematizuje na pozadí osudů radikálních reformátorů první poloviny 16. století a představuje znovuobjevení radikální revoluční dimenze reformace pro současná levicová hnutí a možné vzájemné propojení náboženských a politických modelů myšlení.

Samostatnou kapitolu věnuje Boer myšlení Jana Kalvína, který politicky intuitivně inklinoval ke konzervativnímu postoji podpory stávající moci a striktně odlišoval světskou a duchovní oblast. Svoboda, ke které křesťany vykoupil Kristus, se podle něj vztahuje výhradně na duchovní individuálně chápánou sféru vnitřního života. Jenže ve chvíli, kdy světská moc nechrání a nepodporuje pravé náboženství, pak odlišení světského a duchovního neplatí a křesťan se musí postavit tyranii. Vnitřní napětí Kalvínova postoje se naplno ukázalo během anglické revoluce. V šesté kapitole se Boer vrací k Marxově a Engelsově pojetí přínosu Martina Luthera k rozvoji revolučních myšlenek. Zatímco Engels vyčítal Lutherovi, že se v krizi vyvolané selskou válkou přimkl ke svým skutečným spojencům, Marx uznával, že Luther dokázal položit správné otázky a nakolik mu to jako teologicky myslícímu člověku bylo možné, otevřel cestu revoluci. Boer odmítá tezi, že marxistické pojetí dějin je sekularizovanou formou dějin spásy, kde hřích je nahrazen vykořisťováním a odcizením a mesiáš má kolektivní podobu proletariátu. Jednotlivé prvky marxistického pojetí neodpovídají příslušným teologickým konceptům. V základu materialistického pojetí dějin leží dialektický boj protikladů mezi výrobními prostředky a společenskými vztahy, objektivní analyzo-

vatelné síly dějin. Co v této argumentaci překvapí, je v daném kontextu autorovo ignorování klíčového novozákonního konceptu božího království a jeho prolamování do dějin, které spočívá v odstraňování nespravedlnosti, nerovnosti a nedostatku.

V kapitole o marxisticko-křesťanském dialogu nechybí jména jako Josef Hromádka, Milan Machovec či Mikuláš Lobkovic. Velký prostor Boer věnuje zkušenosti Jana Milíče Lochmana, který oceňoval, že komunistický režim v Československu dokázal vyřešit některé dehumanizující podmínky života jako odstranění chudoby a ekonomických rozdílů, zapojení mas do politického a společenského života, zajištění zdravotní péče a vzdělávání pro všechny. Lochman přitom nezakrýval režimem nově vytvořené formy odcizení a dehumanizace, ale věřil v jejich nápravu v budoucnosti.

V dalších dvou kapitolách autor obrací pozornost k osobnostem, které kombinovaly marxismus a křesťanství. První byl francouzský levicový křesťan Louis Althusser, a ze čtyřicátých let 20. století pocházejí též úvahy australského myslitele Farhnama Maynarda. Samostatná kapitola je věnována vztahu bolševiků k ruským tradicím křesťanského komunismu a agrárního komunalismu, které se sice hodily ke konstruování dlouhé komunistické linie dějin, aby však přitom byly marxistickými teoretiky kritizovány pro limity svých postojů. Stejná směs snahy na jedné straně přivlastnit si dílo a odkaz, na druhé straně kritika za nedůslednost a neúčinnost, platila i v případě Lva Tolstého.

Poslední části monografie čtenáře přenesou do Asie, kde Boer nejprve zkoumá vliv křesťanství na vůdce hnutí Taiping a následnou revoluci. Bible zde představovala hlavní inspirační ideologický zdroj vedle mystic-

kých snů. Hnutí, které bylo největším revolučním počinem 19. století, na svém vrcholu mělo milionovou armádu a s inovativní taktikou by zřejmě dokázalo zvítězit, kdyby císařskému režimu nepřišly na pomoc koloniální mocnosti. Bohatství se rozdělovalo ze společných skladů podle potřeb. V rámci rovnostářství a myšlenky bratrství byla odstraněna tradiční úcta k císaři a jeho úředníkům, rodičům a starším, všechny sociální třídy. Revolucionáři se vymezili také proti konfuciánskému ponižování žen: ty sloužily v armádě a zaujaly vedoucí pozice i v administrativě. Náboženské jádro revoluce je často přehlíženo, zvláště v marxistické historiografii. Revoluce Taiping znamenala první čínskou zkušenost s revolučním potenciálem křesťanství.

Křesťanství v Číně se později na jedné straně snažilo oddělit od hnutí Taiping a odsuzovalo jeho heretický charakter, na straně druhé bylo mnohými pokládáno za součást západní koloniální invaze a její ideologie. Byla zpochybňována loajalita čínských křesťanů vůči vlastní zemi. Přesto někteří marxističtí teoretici chtěli využít potenciál křesťanského komunismu pro rozvoj hnutí v Číně. Podle Zhu Weizhi bylo dialekticky nutné zbavit křesťanství jeho evropské podoby, aby se vyjevila jeho universalistické jádro, které potom bylo možno aplikovat na čínskou situaci. Křesťanství lze adaptovat, indigenizovat do každé situace vykořisťování a nespravedlnosti.

Podle Wu Leichuana měl Ježíš jasný plán na transformaci společnosti a stal se velkým revolucionářem právě proto, že byl duchovní vůdce. Společným cílem křesťanství a komunismu je vybudování společnosti založené na svobodě a rovnosti. Překvapí autorův závěr, že vzhledem k tomu, že křesťanská revoluční tradice předchází marxismus, na-

tož pak revoluční snahy v Číně, obojí se jeví jako pozdější manifestace tradice, kterou právě křesťanství započalo. Jejich dialektické střetávání může skončit tím, že finálně křesťanství integruje a pohltí komunismus. Poslední kapitola knihy se zabývá severní Koreou: překvapí autorova naivita, s jakou je ochoten chápat některé formulace normativních dokumentů či osobní vyjádření představitelů režimu jako doklady, že jejich vztah k náboženství není vysloveně jen negativní. Kim Ir Sen sice dával přednost čchondoismu jako specificky korejskému náboženství, ale sám vycházel z prostředí reformované tradice. Křesťanství působilo v Koreji jako nástroj cizího vlivu, ale rovněž prostředek modernizace a progresivního myšlení. Autor odmítá, že by svébytná ideologie korejského režimu čučche byla náhradním náboženstvím a snaží se doložit, že se vyvíjí směrem k většímu porozumění subjektivní stránce dějin.

V závěru Boer odmítá nahlížet na komunismus jako na nerealizovatelný utopický ideál. V dějinách existovala řada případů konkrétního uskutečnění komunistických ideálů, většina z nich měla křesťanský charakter, jakkoliv se jednalo o relativně omezené fenomény. Studium dějin křesťanského komunismu ukazuje, že *princip všechny věci mít společné* či dokonce *každý podle svých možností, každému podle jeho potřeb* vyžaduje vysokou míru organizace distribuce práce a prostředků, silné ideologické zdůvodnění a stálé posilování identity společenství. Žádná z forem křesťanského komunismu se nikdy nedostala do pozice, aby kontrolovala nebo vytvořila celý stát.

Tam, kde se náboženství stalo oporou a zdůvodněním útlaku, tam byl ateismus nástrojem radikální kritiky a osvobození. Pokud se naopak ateismus stal ideologií re-

presivního státního aparátu jako ve Stalinově Sovětském svazu, proměnilo se naopak náboženství v revoluční sílu. Ateismus nebo náboženství tedy nemají apriori kladné, nebo negativní hodnocení, záleží na jejich společenské roli.

Pro českého čtenáře překvapivě vyjadřuje autor lítost nad koncem některých režimů, například NDR a vyjadřuje přesvědčení, že podobné projekty potřebovaly jen více času na svůj vývoj. Ačkoliv autor působí v některých pasážích naivně a přechází problematické prvky komunistických režimů 20. století, ale i historických pokusů o prosazení utopických vizí, přináší jeho kniha osvobodivý nadhled a zasvěcený vhled nad důležitým dědictvím dějin idejí nejen západní kultury. Zvláště v době znovuotevřené debaty o charakteru totalitních režimů či povaze normalizace jsou podobné monografie důležitým přínosem k poučené debatě.

Tomáš Petráček

Annelie RAMSBROCK

Geschlossene Gesellschaft. Das Gefängnis als Sozialversuch – eine bundesdeutsche Geschichte

Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag 2020, 415 s., ISBN 978-3-10-002517-3.

Tématem práce nejsou pouze dějiny vězeňství a proměny výkonu trestu v demokratické části Německa od skončení druhé světové války přibližně do poloviny osmdesátých let 20. století. Autorka si detailně všímá také diskusí a reformních návrhů v dobové německé penologické literatuře, kterou obohacovali zejména odborníci ze sféry právních a sociálních věd. Vedle toho na konkrétních příkladech popisuje dobově typické reakce na reformní návrhy i usku-

tečněné reformy ze strany osob, jichž se tyto reformy v praxi nejvíce dotýkaly, tedy zaměstnanců věznic a samotných vězňů. Spíše příležitostně pak Ramsbrocková zaznamenává některé události v německých věznicích šedesátých až osmdesátých let, které se ve své době staly objektem větší či dlouhodobější veřejné a mediální pozornosti.

Postupimská historička vycházela ze široké a rozmanité pramenné základny. Vedle stovek titulů dobové odborné literatury z oblasti penologie, kriminologie, trestního práva, psychologie či sociální práce, využila ve velkém rozsahu zejména parlamentní dokumenty, a to jak z činnosti Spolkového sněmu, tak i zemských sněmů a berlínského Senátu. Pramenně vytěžila též řadu zásadních relevantních rozhodnutí Spolkového ústavního soudu, jakož i dokumenty mezinárodních organizací týkající se (přímo či zprostředkovaně) německého vězeňství, a to s časovým záběrem od konce druhé světové války až do prvního desetiletí 21. století. Přirozeně využila ve velkém rozsahu také archiválie, vzešlé z činnosti spolkového ministerstva spravedlnosti a (západo)berlínské senátní justiční správy.

Detailní vhled do vývoje německého poválečného vězeňství autorce umožnilo studium písemností týkajících se západoberlínské mužské věznice Tegel (*Justizvollzugsanstalt Berlin-Tegel*). Autorka při tom využila nejen úřední písemnosti věznice a jejich zaměstnanců, nýbrž ve značném rozsahu také příspěvky z tamějšího vězeňského časopisu *Lichtblick*, který se na sklonku šedesátých let stal prvním periodikem svého druhu v Německu.

Ramsbrocková se v práci věnovala řadě dílčích témat, nicméně v celém výkladu soustavně sledovala stěžejní otázku, a to, jak se v poválečném Německu postupně prosazo-

vala myšlenka resocializace pachatelů. Tato idea se od druhé poloviny 60. let stala leitmotivem německých odborných diskusí o reformě výkonu trestu. Svůj konečný odraz našla v dlouho připravovaném zákonu o výkonu trestu odnětí svobody (*Strafvollzugsgesetz*), z 16. března 1976. V závěru práce autorka na příkladech zacházení s pachateli násilných a sexuálních trestných činů nicméně ukazuje, že zákon z řady důvodů v praxi nesplnil všechna očekávání a přání, která do něj vkládali jeho tvůrci a příznivci. Jako celek představuje publikace všestranně erudované a rozsáhlým pramenným výzkumem podložené monografické zpracování dějin vězeňství a penologie v Německu ve čtyřech poválečných desetiletích. V řadě ohledů může dokonce posloužit jako vzor pro zpracování poválečných dějin vězeňství i v dalších evropských státech.

Petr KREUZ

Petr VOREL – Valerie WÁGNEROVÁ
Akademické symboly v životě Univerzity Pardubice

Pardubice, Univerzita Pardubice 2020,
192 s., ISBN 978-80-7560-288-6.

Univerzita patří vedle katolické církve a města pojatého jako sdružení svobodných občanů mezi nejstarší kontinuálně existující instituce euroamerického civilizačního okruhu. Starobylost a kontinuita jako obecně platné hodnoty zdůrazňují všechny tyto instituce symbolikou vtělenou do artefaktů, veřejně prezentovaných při slavnostních příležitostech. Ačkoli tato symbolika byla v dějinách opakovaně odmítána (v případě univerzit zejména osvícenským racionalismem byrokratického stříhu a radikální levice šedesátých let 20. století), značná část

starých univerzit si ji udržela a důraz na starobylost položily i mladší české university, založené na přelomu 20. a 21. století.

Pozoruhodným příkladem se stala Univerzita Pardubice, která u příležitosti 70. výročí vzniku tamního vysokého školství vydala bohatě ilustrovanou publikaci se zjevně dvojím záměrem: osvětlit význam a obsahovou náplň symbolů, které nemusí být ani členům akademického obce na první pohled srozumitelné, a zároveň podat podrobnou dokumentaci o vzniku a užívání akademických symbolů. Dlouholetý prorektor Univerzity Pardubice Petr Vorel spojil erudici historika a numismatika s institucionálními znalostmi kancléřky a mluvčí této vysoké školy Valerie Wágnerové, aby vytvořili nikoli jen příležitostnou publikaci pro okamžitou potřebu, nýbrž ucelený soubor textové a ikonografické dokumentace.

Dějiny (okolnosti vzniku a autorství) a popis akademických insignií i s nimi spojených univerzitních obřadů, medailí a dalších symbolických uměleckých děl jsou cenné také tím, že včas zachycují lidskou paměť a propojují ji s písemnostmi a seznamy univerzitních funkcionářů, laureátů a tvůrců; autoři symbolických děl jsou navíc podrobněji charakterizováni ve vztahu ke svému dílu a realizačním technikám.

Tematika knihy se dotýká všech oborů představovaných na dané univerzitě, ale pro historiky má kromě toho ještě specifický význam. Předně proto, že je v ní osvětleno symbolické „oživení“ jedné z velkých postav středověké české kultury, které je vyjádřeno Aulou Arnošta z Pardubic a monumentálním bronzovým reliéfem prvního pražského arcibiskupa. Dále je zde zachycena a charakterizována medaile symbolizující historiografii a sepectí hostitelského města se Sdružením historiků České republiky;

podle návrhu Petra Vorla ji vytvořil sochař a medailér Zdeněk Kolářský k IX. sjezdu českých historiků, který se konal v září 2006 na Univerzitě Pardubice. A konečně, badatelům o vývoji dějepisectví mohou po čase

přijít vhod bližší údaje o historících, kteří se podíleli na vedení pardubické Fakulty filozofické a tím i na mezinárodním vědeckém prosazení jejího Ústavu historických věd.

Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Zdeněk Šimeček

(28. února 1929 Praha – 4. února 2019 Brno)

Tři týdny před devadesátinami se uzavřela životní pouť PhDr. Zdeňka Šimečka, CSc., historika, slavisty a původně také archiváře, člověka s nevšedním odborným rozhledem, pronikavým úsudkem, se schopností předložit dobře podložená a kultivovaná sdělení, a zároveň člověka skromného a noblesně nenápadného.¹

1 Přehledná životopisná data: *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2013, s. 516; *Šedesátiny historika – slavisty Zdeňka Šimečka*, Slovanský přehled 75, 1989, s. 272; Josef BÍLEK, *65 let PhDr. Zdeňka Šimečka, CSc.*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 31, 1994, s. 58–60; *Čtyřicet pět let vědecké činnosti Zdeňka Šimečka*, Folia Historica Bohemica 18, 1997,

Přestože většinu života spojil s Prahou a Brnem, svou genetickou výbavu čerpal z jihočeských kořenů, a s jižními Čechami je – byť nakrátko – spjat i počátek profesní dráhy, který Šimečka natrvalo ovlivnil ve výběru odborných témat.

Ve vsi Mlýnech na panství rožmberského hradu Choustníka nacházíme už roku 1542 vdovu Šimečkovou, první známou nositelku toho jména, v urbáři z roku 1565 je tamtéž Matouš Šimečků. První prokazatelný předek Matěj Šimeček hospodařil po polovině 18. století na opačné straně hradního vrchu ve vsi Předboři. Teprve Matějův praprapravnuk Václav odešel jako poštovní zřízenec do Prahy, kde se mu s manželkou Josefou rozenou Koubkovou narodil syn Zdeněk.

Rodištěm Zdeňka Šimečka byly pražské Nusle, maturoval na reálném gymnáziu v Michli a v letech 1948–1952 absolvoval studium historie a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde k Šimečkovu odbornému zrání a směřování přispěly zejména osobnosti profesorů Václava Chaloupeckého a Václava Vojtíška a docentů Františka Roubíka a Zdeňka V. Tobolky. Následovalo krátké působení v Městském archivu v Táboře, vojenská služba a od prosince 1954 roční působení v nově vzniklém Okresním archivu v Českých Budějovicích. To byl dotek s realitou regionálního archivnictví v jeho pionýrských dobách. Zdeněk Šimeček musel prosadit zařízení alespoň malých prostor, které začal plnit archiváliemi sveznými z půd, sklepů a skříní státních úřadů a národních výborů. Pořizoval první soupisy písemného materiálu, dohlížel na venkovské spisovny a tehdy ještě fungující archivy malých měst a městeček.

Skutečnost, že sdílel kancelář s městským archivářem, zároveň Šimečkovi umožnila využívat i neobyčejně bohatou pramennou základnu budějovické městské diplomatiky. Posílil se tím Šimečkův vědecký zájem o prostředí středověkých měst. Tady krystalizovala témata, která jej potom provázela po zbytek života: chod městské správy ve středověku a proces vzniku její písemné materie, středověké a raně novověké obchodní kontakty s rakouskými zeměmi, ale i počátky zpravodajství, k nimž nalezl významný pramen ve zprávách budějovických agentů 17. století.

Duše vědce však Šimečka odváděla dál od všedních starostí okresního archiváře, do akademického prostředí. A měl štěstí: koncem roku 1955 získal místo knihovníka a bibliografa v Novinářském studijním ústavu, kde zůstal sedm let a zaměřil se více na dějiny žurnalistiky. Výsledky systematické badatelské činnosti v tomto oboru nezůstaly nepovšimnuty ani v zahraničí, díky svému renomé byl Zdeněk Šimeček v roce 1969 jmenován dopisujícím členem Gesellschaft für deutsche Presseforschung. Tehdy už ale působil (od roku 1962) v Československo-sovětském institutu ČSAV, jehož názvy se střídaly s proměnami politické atmosféry, až z něj stal Ústav slavistiky.

Podstatné je, že tento ústav poskytl institucionální zázemí pro Šimečkovu vědeckou činnost, vzdálenou od dobové politiky. Roku 1965 přešel Šimeček na brněnské pracoviště

s. 447–464 (s bibliografií); Stanislav PETR, 80 let *PhDr. Zdeňka Šimečka, CSc.*, Archivní časopis 59, 2009, s. 179–182; Zdeněk ŠIMEČEK, *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*, Brno 2011 (bibliografie Zdeňka Šimečka na s. 456–470); Daniel KOVÁŘ, *Doteky s písemnými památkami nacházet vztah k minulosti. První okresní archivář v Českých Budějovicích Zdeněk Šimeček (1929–2019) a počátky okresního archivu*, Archivní časopis 70, 2020, s. 300–310.

a spojil svůj další osobní i profesní život s moravskou metropolí. Jak bylo pro Šimečka typické, nové prostředí mu poskytlo podněty k novým badatelským záměrům, aniž by přitom zapomínal na ty staré. Naopak: navazoval na své dřívější práce, rozvíjel je a prohluboval. V letech 1993–1994 působil v brněnské pobočce Historického ústavu AV ČR, odkud odešel do důchodu, ale složit ruce do klína neuměl. Zdeněk Šimeček zůstal obdivuhodně pracovitý až do konce svých dnů, několik jeho stěžejních prací vzniklo po dovršení osmdesáti let věku.

Šimečkovu vědeckou činnost v plné šíři ukazují jeho publikované bibliografie. Ta z roku 2011 zahrnuje na 310 položek, mezi nimiž třetinu tvoří recenze. Pokud bychom započítali práce vydané po tomto datu, články v denním tisku, anotace, zprávy o konferencích a podobně, dostali bychom se nejméně na dvojnásobek. Většina Šimečkových publikací, včetně juvenilních, navíc obstála ve zkoušce času a jejich závěry neztrácejí platnost. Dodejme, že ve všech oborech jde mnohdy o díla komplexní, svým námětem průkopnická a objevná, ale zároveň nesmírně náročná z hlediska heuristiky.

Prvních zhruba dvacet let zaujímají v Šimečkově publikační aktivitě přední místo městská diplomatika, dějiny městské správy a městského práva, s důrazem na jihočeské prostředí: *Hejtmané v Českých Budějovicích, České Budějovice v období husitském, Vznik a vývoj úřadu městského notáře v Českých Budějovicích do poloviny 15. století, České Budějovice a Staré Město pražské, Městská listina ve středověkých Českých Budějovicích, Renty a rentovní listiny v Českých Budějovicích, Ke skladbě městských listin a listů ve 14. a 15. století, Českobudějovická sfragistika*.

Z budějovických pramenů do značné míry vychází také studie, zaměřené na dějiny obchodu s rakouskými zeměmi: *Monopolní obchod vínem v Českých Budějovicích 1424–1434, Obchod jižních Čech s Rakousy v 2. polovině 15. a na počátku 16. století, Obchod Českých Budějovic s Rakousy v letech 1560–1572, Salz und das Haushaltswesen südböhmischer Städte, insbesondere von Budweis, Das Salztransport auf der Moldau von Budweis nach Moldautein im 16. Jahrhundert, Eisen im Handel der oberösterreichischen Kaufleute nach Böhmen im 15. und 16. Jahrhundert*, obsáhlá edice s úvodní studií *Das Handelsbuch des Budweiser Eisenhändlers Nikolaus Bartlme (Bartholome) 1560–1568*.

Klíčovým tématem, které Zdeňka Šimečka provázelo přes šedesát let, byly starší dějiny žurnalistiky. Připomeňme tu alespoň studie *Počátky novinového zpravodajství v českých zemích, Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách, Rožmberské zpravodajství o nových zemích Asie a Afriky v 16. století, Noviny z Prahy na sklonku 16. století (K předpokladům vzniku týdenních tištěných novin), Dva příspěvky k poznání českobudějovického zpravodajství v 16. a 17. století, Linz und die Nachrichtenvermittlung nach Böhmen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, K počátkům novinářství v Opavě, Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a počátku 17. století, Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, Zeitungen in den böhmischen Städten im 18. Jahrhundert, Cenzura novin a časopisů v českých zemích v polovině 17. a na počátku 18. století, Bibliografie období 1801–1848 a censura*. Díky Matici moravské se mohla ke čtenářům v roce 2011 dostat vyzrálá Šimečkova syntéza *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*.

Dalším okruhem Šimečkových výzkumů se stala slavistika a její dějiny. Z prací, jimiž tento obor obohatil, je třeba uvést alespoň významný podíl na základním díle o dějinách mezislovanských vztahů *Češi a Jihoslované v minulosti* (1975) a na monografiích z dějin vědy *Československá slavistika v letech 1918–1939* (1977) a *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století* (1995), dále studie *Slavistika na německé univerzitě v Praze a zápasy o její charakter* či *Heretická hnutí ve východní Evropě (před reformací)*. Několik studií a edic korespondence Zdeněk Šimeček věnoval Josefu Dobrovskému, jeho badatelským tématem se staly rovněž otázky austroslavismu. Spolu s Milanem Kudělkou redigoval velmi cenný biograficko-bibliografický slovník *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760* z roku 1972. Slavistické náměty se někdy prolínaly s dějinami žurnalistiky, jako například v článcích *Zprávy o Polsku a východní Evropě a úloha Vratislavi v českém zpravodajství 16.–17. století* nebo *Pražské noviny a zpravodajství o východní Evropě v polovici 17. století*.

Svou lásku ke knihám a zájem o dějiny obchodu propojil Zdeněk Šimeček v dalším badatelském tématu, jímž se stal právě obchod s knihami. Přes četné dílčí studie (*K počátkům knihkupeckého obchodu s rukopisy v českých zemích* a jiné) dospěl až k velkým syntézám: *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei* (2002) a *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století* (2011). Společně s Jiřím Trávníčkem pak sepsal monografii *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích* (2014), kde je výlučným autorem kapitol do roku 1918 a podílel se na kapitolách až do roku 1989.

Ve Zdeňku Šimečkovi odešel pozitivní badatel starší generace, jenž historické vědě zanechal dílo nevšedního rozsahu a odborné kvality. Nechtěje vzorem a inspirací všem současným i budoucím historikům.

Daniel Kovář

Foto: Miroslava Tůmová, Státní okresní archiv České Budějovice, 2004

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Josef Blüml

(3. dubna 1948 Tábor – 13. listopadu 2020 České Budějovice)

*„Času je málo a voda stoupá,
musíme hledat jen zlaté valounky,
jen orly.“ (J. Blüml)*

Nedávno se uzavřela pozemská poutě docenta Josefa Blümla, kulturního historika a dlouholetého pedagoga Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.¹ Josef Blüml vyrůstal jako jediné dítě učitele Josefa Blümla staršího a jeho choti Cecilie v malebném prostředí jižních Čech. Školní docházku zahájil v Kolodějích nad Lužnicí a základní školu ukončil v Týně nad Vltavou, kde také absolvoval Střední všeobecně vzdělávací školu (1963–

1 Životní data a výběrová bibliografie: *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 36–37; *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 46–47. Srov. Josef PETRÁŇ, *Směřování (Dějepis kultury na Jihočeské univerzitě)*, in: 10 let kulturní historie v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, ed. Dagmar Blümllová, Pelhřimov 2001, s. 20–28.

1966). Poté vystudoval češtinu a dějepis na Pedagogické fakultě v Českých Budějovicích. Studia uzavřel v roce 1970 obhajobou diplomové práce *Učení Petra Chelčického o trojím lidu* (jeho školitelem byl českobudějovický historik a vysokoškolský pedagog Bohumír Janoušek). Nejprve vyučoval na základních školách na Vltavotýnsku (1970/1971 Chrášťany, 1971–1976 Týn nad Vltavou) a rozšiřoval si vzdělání dalším studiem. Na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze ve studijním roce 1972/1973 absolvoval jednoroční školu lektorů občanské nauky pro základní devítiletou školu a na podzim 1971 se zapsal na Filozofické fakultě UK k dálkovému studiu národopisu a nediplomního dějepisu.

K národopisu jej přivedl zájem o mentalitu člověka žijícího na venkově. V první polovině 70. let studoval spíše pozvolna, vzhledem k učitelským povinnostem a předčasněmu úmrtí otce (1972). V roce 1972 pro seminární práci na zápočet z terénního výzkumu shromažďoval materiál o vltavských vorařích a voroplavbě. Ještě po letech vzpomínal nejen na tuto zkušenost,² ale i na zajímavé přednášky Josefa Wolfa věnované mimoevropské etnografii. Po krátkém přerušení studií a opětovném úspěšném vykonání přijímacích zkoušek v roce 1976 se vrátil naplno ke studiu na pražské filozofické fakultě, kde v letech 1978–1980 složil většinu zkoušek s výborným prospěchem, stejně jako státní závěrečnou zkoušku z dějepisu v září 1980 a z národopisu v říjnu 1981.

Téma diplomové práce *Čeněk Zíbrt. Příspěvek ke studiu osobnosti a díla* si Josef Blüml zvolil v semináři Antonína Robka. Rozhodl se objasnit vztahy mezi životem a dílem Čenka Zíbrta, klasika české etnografie, a pochopit ústřední motivy jeho díla. Popsal Zíbrtovu životní pouť, analyzoval a zařadil do souvislosti jeho představu české kulturní historie a esejisticky se zamyslel nad Zíbrtovými názory na studium duchovní kultury, lidových zvyků a obyčejů. Tato práce byla přijata jako rigorózní (1983). V únoru 1979 J. Blüml nastoupil k A. Robkovi na Katedru etnografie a folkloristiky FF UK do vědecké aspirantury a roku 1986 obhájil kandidátskou disertační práci *Kulturní historie v pojetí Čenka Zíbrta*.

Během aspirantury J. Blüml podstatně rozšířil pramennou základnu k zíbrtovskému tématu a zaměřil se na formování Zíbrtovy vědecké osobnosti. Dospěl k závěru, že klíčem k poznání a pochopení Zíbrta-vědce je univerzální pojetí kulturní historie (v užším smyslu etnografie). Studium materiální a duchovní kultury venkova Zíbrta přitahovalo, protože zde nalézal odpovědi na základní existenciální otázky svého i národního života. Zíbrtova osobnost byla Blümlovým celoživotním badatelským tématem, které uzavřel vydáním knihy *Kulturní historik Čeněk Zíbrt* (2014).

Hluboký zájem o dějiny českého dějepisectví a etnografie, o českou a evropskou kulturní historii 19. a 20. století, potažmo filozofické a teoretické problémy etnografie a historiografie provázely J. Blümle po celý profesní život. Znalosti z těchto disciplín předával svým vysokoškolským posluchačům. Od roku 1977, po vykonání základní vojenské služby, totiž působil jako odborný asistent katedry historie Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích (od roku 1991 Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity, od

2 Josef BLÜML, *Vzpomínka na Františka Vondráška*, in: Vorařská kronika Františka Vondráška z Purkarce, Týn nad Vltavou 2012, s. 5–6.

r. 1997 Historického ústavu Jihočeské univerzity a posléze Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity). Zde setrval až do penzionování v roce 2013 a do roku 2016 ještě vyučoval na částečný úvazek. Spolu s manželkou Dagmar Blümlovou rozenou Švarcovou se od roku 1991 podílel na formování neučitelského oboru Kulturní historie: přednášel dějiny dějepiscetví, filozofie dějin a vzdělanosti, úvod do studia kulturních dějin a úvod do etnografie a folkloristiky; vypisoval specializační přednášky z historiografie a diplomní seminář. V roce 2002 se habilitoval spisem *Historik Josef Šusta (Portrét osobnosti)*.

Jako vysokoškolský pedagog vedl J. Blüml v letech 1978–2014 bezmála stovku diplomových prací. Jeho diplomanti si volili k analýze někdy určitý výsek z díla klíčových osobností české kultury, často se pokusili proniknout do celého životního příběhu a díla historiků či literátů nebo mapovali konkrétní problémy hmotných i duchovních regionálních (zvláště jihočeských) dějin od 90. let 19. století. I když J. Blüml upřednostňoval výraznější osobnosti, žádné téma pro něj nebylo „malé“ nebo „okrajové“, pokud měl student dostatek relevantních pramenů, které mohl vytěžit a vytvořit plastický obraz minulosti.

Jak uvádělo smuteční oznámení Jihočeské univerzity, Josef Blüml „ovlivnil svými názory a postoji několik generací učitelů dějepisu, historiků a archivářů“. Učil důsledně, systematické a svědomité práci, inspiroval zaujetím pro témata, v jejichž centru stál člověk se všemi svými starostmi i radostmi a nikdy nekončící cesta za poznáním. Historii pokládal za „jednu z možných cest do věčnosti“, za vědu, která „učí chápat jedinečnost jevů, různost dob a rozdílnost prostředí, a přispívá tím k vyššímu chápání lidskosti. Za historickým poznáním stojí vždycky člověk jako zvláštní hodnota v přírodě i jako tvůrčí osobnost, oceňovaná ve své individualnosti. [...] Studium dějin učí pokoře, skromnosti, ale dává také sebedůvěru.“³

Publikační činnost J. Blümle byla relativně bohatá a sevřená. Většinu odborných studií, knižních monografií, edic a recenzí uveřejnil mezi léty 1990–2012. V 90. letech věnoval svou pozornost především zakladatelským osobnostem české kulturní historie – Čenku Zíbrtovi, Zikmundu Wintrovi a Augustu Sedláčkovi. V univerzitních přednáškách zaznívaly také charakteristiky osobností světových kulturních dějin a historiografie. Mezi nimi zvláštní místo zaujal Josef Šusta: „Dějiny jsou pro něho fascinujícím, krásným dramatem, kde se v prudkém víru střídá lidská bolest s radostí, bestialita s ušlechtilostí, kultura s barbarstvím, komedie s tragédií. Údělem člověka je dát pozitivní, kladnou náplň svému životu. Je naší povinností tvořit kulturní hodnoty za všech okolností a stále tak rozmnožovat nekonečné bohatství života – i když se nakonec zdá, že všechno na tomto světě je pouhou marností.“⁴

Ve stejné době došlo zásluhou manželů Blümlových k oživení zíbrtovských bádání, a to díky vzniku kulturněhistorických slavností Zíbrtův Kostelec při příležitosti 70. výročí Zíbrtova úmrtí. První ročník byl věnován sympoziu o Čenku Zíbrtovi.⁵ Uskutečnilo se sedm Zíbrtových Kostelců (2002–2008). Jejich dozvukem bylo slavnostní představení Blümlovy knihy *Kulturní historik Čeněk Zíbrt* v říjnu 2014 na nádvoří Prácheňského muzea v Písku.

3 J. BLÜML, *Co je historie a vývoj názorů na dějiny*, in: Václav Bůžek a kol., Úvod do studia historie, České Budějovice 1994, s. 6–7.

4 J. BLÜML, *Josef Šusta (Úvahy o dějinách a dějepiscetví)*, České Budějovice 2006, s. 13.

5 *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*. Studie a materiály, ed. Dagmar Blümlová, České Budějovice 2003.

„Zíbrt byl hluboce přesvědčen, že poznání dějin kultury povede národy a lidstvo k uvědomění si těch nejpodstatnějších hodnot lidského života. Věřil, že současný člověk tváří v tvář duchovnímu odkazu předků nepřestane usilovat o naplnění ideálů pravdy, krásy a dobra.“⁶

Z dalších osobností české historie a kultury J. Blümla zaujal mj. Josef Pekař, Jan Peisker, Zdeněk Kalista, František Kutnar, František Palacký, T. G. Masaryk, Jan Čarek, Jan Čep, Matěj Kopecký a Alfréd Radok, posledním dvěma se věnoval společně se svou chotí. A nelze opominout ani dějiny Kolodějí nad Lužnicí, odkud pocházel. Miloval poezii, přírodu a venkovského člověka. Jakoby se v něm projevovala moudrost předků, vypovídající o poznání pravdy lidského bytí: byla v něm prostá až dětská radost z obyčejných věcí i hluboký smutek, ovládající občas celou bytost.

Hana Kábová

Titulní snímek: Josef Blüml ve Vrchotových Janovicích, 2011;
foto: Jitka Máchalová (Rauchová)

6 J. BLÜML, *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*, České Budějovice 2014, s. 145.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Vladimír Bystrický

(16. leden 1934 Jičín – 11. únor 2021 Plzeň)

Vladimír Bystrický se narodil 16. ledna 1934 v Jičíně jako nejstarší ze tří sourozenců. Jeho bratr Jiří je známým přírodovědcem, kdežto sestra Olga, dnes Kapitánová, se věnovala pedagogické dráze. Otec sourozenců Bystrických Anatol, vzděláním inženýr agronomie, byl ruským uprchlíkem, který po bolševické revoluci našel svůj nový domov v Československu. Jeho choť Milada, rozená Petrová, se profesně živila jako učitelka na různých školách ve Stříbře.¹

Rodina se již v době Vladimírova dětství odstěhovala do západních Čech. V. Bystrický proto dokončil své základní vzdělání v Chrástu u Plzně. Gymnazijní studia zahájil

1 Děkuji dceři Vladimíra Bystrického, Mgr. Kateřině Rubášové, za informace o jejích rodinných příslušnících.

v Rokycanech, do nichž dojížděl z Chrástu, a uzavřel je ve Stříbře, kde jeho otec v roce 1946 získal místo referenta na Okresním národním výboru. Zvláště závěr války rodinu nepříjemně poznamenal. Sovětská NKVD zatkla brzy po osvobození řadu ruských emigrantů a násilím je zavekla do SSSR, nejrádka do různých gulagů. Strachem a nejistotou tehdy pochopitelně trpěla též celá rodina Bystrických.²

Při studiích ve Stříbře se prohloubil mladíkův zájem o společenské vědy a sport. Vladimír byl také až do roku 1948, kdy byla oficiálně ukončena činnost Junáka, angažován ve skautském hnutí. V roce 1952 uzavřel svá gymnazijní studia maturitou a stal se studentem historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. I zde se aktivně věnoval sportu a jako sprinter reprezentoval fakultu na různých sportovních kláních.³

Diplomová práce V. Bystrického byla spojena s místem, které zůstalo jeho celoživotní srdeční záležitostí, se Stříbrem a jeho městskými knihami. Její teze byly posléze publikovány v *Zápisích Katedry československých dějin a archivního studia*.⁴ Bystrický vzbudil pozornost svých učitelů, kteří projevíli zájem, aby na fakultě zůstal jako její pedagog. Tuto možnost však odmítl, mj. proto, že mu fakulta nemohla zajistit bydlení, a on tak s ohledem na plánovanou rodinu dal raději přednost návratu do Stříbra. Zde nastoupil do funkce vedoucího okresního archivu. O dva a půl roku později se s rodinou přestěhoval do Horšovského Týna, kde zastal místo vedoucího zemědělsko-lesnického oddělení Státního archivu v Plzni. Brzy poté se však musel přestěhovat i s celou institucí do Klatov.⁵ Organizační schopnosti jej roku 1964 vynesly do funkce vedoucího, od roku 1966 ředitele Státního oblastního archivu v Plzni, v níž setrval rekordních 39 let, až do roku 2003.⁶ V roce 2009 obdržel rezortní medaili Za zásluhy o české archivnictví a roku 2011 mu bylo uděleno čestné členství v České archivní společnosti.⁷

I po odchodu z Prahy udržel kontakt se svou Alma mater, s Václavem Husou a Emanuelou Nohejlovou-Prátovou zde působil v komisi pro dějiny cen a mezd. Věnoval se vědecké aspirantuře, v roce 1971 se stal doktorem filozofie a roku 1972 získal titul kandidáta historických věd. Jeho disertace nesla název *Hospodářské poměry v městě Stříbře v období*

2 Ivan MARTINOVSKÝ, *Životní jubileum Vladimíra Bystrického*, Archivní časopis 44, 1994, s. 244–246.

3 Bořivoj INDRA, *Ad honorem Vladimír Bystrický*, Archivní časopis 54, 2004, s. 48–54.

4 Vladimír BYSTRICKÝ, *Hospodářství města Stříbra v letech 1526–1564*, *Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia* 2, 1957, s. 99–103.

5 *Ad honorem Vladimír Bystrický*, s. 48.

6 V. Bystrický zevrubně vypsál historii archivu, včetně svého působení v něm, mj. ve studii *Státní oblastní archiv v Plzni (z historie dokumentačního vědeckovýzkumného ústavu)*, *Západočeský historický sborník* 1, 1995, s. 237–285; dále viz text *Státní oblastní archiv Plzeň očima dvou jeho ředitelů. Rozhovor s PhDr. Vladimírem Bystrickým, CSc. a PhDr. Petrem Mužíkem* [vedla Hana Hrachová], ČAS v roce 2011. Ročenka České archivní společnosti, Praha 2012, s. 90–101.

7 Jitka JANEČKOVÁ, *PhDr. Vladimír Bystrický čestným členem ČAS*, ČAS v roce 2003. Ročenka České archivní společnosti, Praha 2004, s. 28.

cenové revoluce.⁸ I při archivním povolání a později na penzi⁹ se věnoval nejrůznější publikační činnosti, která souvisela s husitskou tematikou, česko-německými vztahy i hospodářskou a sociální historií, což se odráželo ve studiích, článcích i recenzích různých odborných periodik, či v populárněji laděných textech pro denní tisk. S gentlemanstvím sobě vlastním připomínal rovněž jubilea či úmrtí řady kolegů. Z Bystrického monografií uvedme například díla *Západní Čechy v husitských válkách* (České Budějovice 2013) či podíl na kolektivních publikacích *Historie a současnost podnikání na Mariánskolázeňsku, Stříbrsku a Tachovsku* (Žehušice 2003), *Dějiny západních Čech od pravěku do 18. století* (Praha 2004), *Devět století kláštera v Kladrubech: 1115–2015* (Kladruhy 2015) či *Dějiny města Plzně 1* (Plzeň 2014).¹⁰

Možnost učitelského působení na pražské univerzitě jako mladík sám odmítl. Jak s úsměvem dodával, na Plzeňsku si pak musel na tutéž nabídku počkat „hezkou řádku let“. V roce 1986 mu katedra historie plzeňské pedagogické fakulty umožnila přednášet o pomocných vědách historických, v čemž pokračoval až do roku 2003.¹¹ V Plzni byl zapojen do řady dalších aktivit, z nichž nejdůležitější bylo působení v redakční radě periodika *Minulostí Západočeského kraje*. Angažoval se v pobočce Československé historické společnosti v Západočeském kraji, byl členem ediční rady Západočeského nakladatelství a v letech 1978–1988 předsedal Krajské radě muzeí a galerií.¹²

PhDr. Vladimír Bystrický, CSc., odešel na věčnost 11. února 2021 v úctyhodném věku 87 let. Byl otcem dvou dcer, dědečkem čtyř vnuků a pradědečkem pěti pravnoučat. I ve vysokém věku se těšil solidnímu zdraví a duševní svěžesti. Poslední roky s důkladností sobě vlastní věnoval podrobnému studiu dějin Stříbra, o němž psal obsáhlou monografií. Ta ale bohužel zůstala nedokončená, neboť autorovu dráhu nečekaně ukončil covid.

Lidé, kteří přicházeli s Vladimírem Bystrickým osobně do styku, vědí, že byl nesmírně tvořivým, pracovitým a zodpovědným člověkem s nekonfliktní a diplomatickou povahou. Proto byl oblíben u spolupracovníků, přátel i podřízených. K mladším kolegům zaujímal vztah vlídného, laskavého a přejícího mentora. Jako ředitel významné archivní instituce v sobě spojoval manažerské schopnosti i odborné renomé respektovaného historiografa, což v případech vedoucích představitelů historických institucí nemusí jít vždy ruku v ruce.

Radovan Lovčí

Foto: Archiv rodiny Bystrických

8 Miroslav EISENHAMMER, *Životní jubileum Vladimíra Bystrického*, in: Stříbro nad zlato. Sborník prací k životnímu jubileu PhDr. Vladimíra Bystrického, CSc., ed. J. Krček – J. Stočes, Plzeň 2019, s. 7–11; heslo Vladimír Bystrický v lexikonu Jaroslava HOFMANOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 111–112.

9 Karel ŘEHÁČEK, *Vladimír Bystrický osmdesátiletý*, Archivní časopis 64, 2014, s. 64–67.

10 Zevrubná bibliografie prací V. Bystrického je uveřejněna v již zmíněném sborníku *Stříbro nad zlato* na s. 16–25. Základní údaje lze nalézt např. v *Biografickém slovníku archivářů* (cit. výše) či v *Lexikonu českých historiků* 2010, Ostrava 2012, s. 73–74.

11 Jiří STOČES, *Má setkání s Vladimírem Bystrickým*, Stříbro nad zlato, s. 12–15.

12 M. EISENHAMMER, *Životní jubileum Vladimíra Bystrického*, s. 9.

Knihy a časopisy došlé redakci

Marie FIALOVÁ, Příběhy předmětů ze sbírek Plzeňského kraje. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2020. 167 s.

Stříbro nad zlato. Sborník prací k životnímu jubileu PhDr. Vladimíra Bystrického, CSc. Jakub KRČEK – Jiří STOČES (edd.). Plzeň, Eva Mušková vlastním nákladem 2019. 246 s.

Ivan NESVEDA et al., Ivan Nesveda nikdy v klidu! Katalog expozice Divadla Alfa v Muzeu loutek v Plzni (pobožce Západočeského muzea v Plzni). Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2020. 54 s.

Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 26, 2020, č. 4. 112 s.

Sborník muzea Českého lesa v Tachově, sv. 36. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2019. 100 s.

Pavel VAŠÍČEK – Tomáš PFEJFER, 36500 dní Josefa Spejbla na divadelní scéně. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2020. 26 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. Roč. 61, 2020, č. 2:

Jaroslav DAVID – Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Český Brad Pitt, moravská Mata Hari – antroponymické variování v současné české publicistice, s. 287–298. – Jaroslav DAVID – Agata RUPÍŇSKA, Varianty a variování zeměpisných názvů v českém politickém diskurzu 1945–1989, s. 299–310. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Mizení příjmení a jejich variant (sonda do příjmení začínajících písmenem K), s. 311–331. – Natalia KOLESNYK, Fol'klorna onomastyka: do problemy statusu, s. 332–342. – Jana MATÚŠOVÁ, Standardizace zeměpisných jmen mezi dvěma světovými válkami, s. 343–360. – Mariann SLÍZ, A typology of contact phenomena in medieval personal names (A historical onomastic survey based on medieval documents from Hungary), s. 361–374. – Diana SVOBODOVÁ, Tituly zahraničních filmů v českém jazykovém prostředí, s. 375–387. – Martina ZIRHUTOVÁ, „Mezi chalupama ulička to ouzka“ aneb Apelativum soutka v pomístních jménech v Čechách, s. 388–402. – Harald BICHLMEIER, Zum abgegangenen Ortsnamen †Beikheim (Altkr. Staffelstein), s. 403–416. – Stanislava SPINKOVÁ, Odešla PhDr. Stanislava Kloferová, CSc., s. 463–468. – Pavel ŠTEPÁN, Janě Matúšové k narozeninám, s. 469–471.

Archeologické rozhledy. Roč. 72, 2020, č. 2:

František TRAMPOTA – Petr KVĚTINA, How do they fit together? A case study on Neolithic pottery typology and radiocarbon chronology, s. 163–193. – Klára ŠABATOVÁ a kol., Hrob s kamennou konstrukcí ze střední doby bronzové z Mikulova, s. 194–237. – Piotr ŁUCKIEWICZ, On the chronology of the Late Pre-Roman Iron Age in eastern Germania in the light of selected types of brooches, s. 238–259. – Drahomíra FROLÍKOVÁ – Estelle OTTENWELTER – Ludmila BARČÁKOVÁ, A child burial with a necklace from the Triangle cemetery in Prague-Střešovice, s. 260–290.

Archeologické rozhledy. Roč. 72, 2020, č. 3:

Martin JEŽEK, Millennia of continuity in the votive behaviour of Europeans. The testimony of tools for determining the value of metal, s. 311–348. – Pavel BURGERT – Antonín PŘICHYSTAL – Tereza DAVIDOVÁ, Nový výzkum pravěkých těžebních polí na Bílém kameni u Sázavy, okr. Benešov, s. 349–378. – Ludmila KAŇÁKOVÁ – David HONS – Vojtěch NOSEK – Peter TÓTH – Patrik URBAN, Neolithic ceramic figurines. Several approaches to analytical study of the ceramic artefacts perceived as cultural heritage, s. 379–409. – Martina BLEČÍČ KAVUR – Boris KAVUR – Ranko STARAC, Reflection of actions: The Late Bronze Age hoard from Moravička Sela, north-western Croatia, s. 410–426. – Tomáš MANGEL – Peter MILO – Tomáš TENCER – Tereza JOŠKOVÁ, New findings about the arrangement of internal buildings in La Tène quadrangular enclosures in Bohemia based on the example of the site of Markvartice, East Bohemia, s. 427–449. – Andrzej PYDYN – Mateusz POPEK, A third medieval bridge on Lake Lednica, Greater Poland, s. 450–469.

Archivní časopis. Roč. 70, 2020, č. 3:

Mikuláš ČTVRTNÍK, Přístup k archiváliím ve Francii a nástroje pro otevírání přístupu k uzavřeným archiváliím, s. 229–251. – Karel KUČERA, České zápisy v městských knihách z 15. – 18. století: typické jazykové rysy a ediční problémy, s. 252–261. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Možnosti a limity transkripce českých raně novověkých rukopisných textů, s. 262–269. – Irena KRČILOVÁ, Mezinárodní konference Československo v letech 1986–1989 v Českých Budějovicích, s. 270–273. – Pavlína NIMRICHTROVÁ – Martin RECHTORIK, CEF Geopreservation Conference, Lublaň 2019 (Mezinárodní konference programu CEF Earchiving o uchování prostorových dat), s. 273–283. – Petra MARTÍNKOVÁ – Karel ŘEHÁČEK, „Ani nevíš, jak je příjemný zjistit, že máš kolem sebe partu lidí, na které je možné se spolehnout!“, s. 283–285. – Irena KRČILOVÁ, Mezinárodní konference Revoluce 1989 v regionech v Národním archivu, s. 285–289. – Martin ŽIŽKA, Seminář západočeských archivářů v Nepomuku, s. 289–291. – Zdeněk KRAVAR, Sedmé setkání archivářů v Bad Kissingen 11. a 12. listopadu 2019, s. 291–294. – Vlastimil SVĚŘÁK, Konference Iglavia historica k výročí tzv. jihlavského stavebního řádu z roku 1270, s. 294–295. – Věra NĚMEČKOVÁ, Jubilující archivář a historik Bohumír Smutný, s. 296–298. – Oldřich PAKOSTA, Stanislav Konečný jubilující, s. 299–300. – Daniel KOVÁŘ, Doteky s písemnými památkami nacházet vztah k minulosti. První

okresní archivář v Českých Budějovicích Zdeněk Šimeček (1929–2019) a počátky okresního archivu, s. 300–310. – Vít KŘESADLO, Odešla archivářka Zora Černá, s. 310–311. – Petr RAK, Za Kateřinou Mertovou, s. 311. – Karol BÍLEK, První archivář města Sobotky. K 280. výročí narození Raymunda Šolce, s. 311–313.

Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska. Sv. 29, 2020:

Martin BENDA, Velké příběhy velkého domu (Sonda do venkovského života 17. – 20. století na Kravařsku), s. 7–34. – Jaroslav PANÁČEK, Růžový dvůr – zmizelý kout České Lípy, s. 35–71. – Michal GELNAR – Otto KOČÍ, Hmotná kultura sklářské osady se sklárnou Nová Huť (1750–1875) v Lužických horách, s. 141–154. – Martin ASCHENBRENNER, Obytné interiéry zámku ve Sloupu v Čechách na přelomu 19. a 20. století, s. 155–177. – Harald SKALA, Odkud pocházejí lustry evangelicko-luteránských kostelů v regionu mezi městy Žitavou a Löbau?, s. 197–213. – Jaroslav PANÁČEK, Továrna na kameninu a porcelán v Chlumu u Dubé, s. 215–230. – Tomáš KRAUS, Synagoga ve Starých Splavech, s. 231–240. – Martin ASCHENBRENNER, Pobočka Českého svazu žen ve Svoru v posledních dvaceti letech své existence, s. 241–249. – Martin ASCHENBRENNER, Československý svaz mládeže ve Svoru (1960–1967), s. 251–253. – Jaroslav PANÁČEK, Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska v roce 2019, s. 267–272. – Petr KOZOJED, Zpráva o činnosti Státního okresního archivu Česká Lípa za rok 2019, s. 273–277. – Zdeněk VITÁČEK, Zpráva o činnosti Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě za rok 2019, s. 279–285. – Jaroslav PANÁČEK, Palné zbraně ze sbírky VMG (K výstavě v lořetánském ambitu VMG v České Lípě v roce 2020), s. 301–307. – Jaroslav PANÁČEK, Tři čtvrtě století Michala Gelnara, s. 311–321. – Miloslav SOVADINA, Jubilující PhDr. Jana Blažková, s. 323–327.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 11, 2019, č. 1:

Jaroslav VACULÍK, American Czechoslovaks in the First Resistance, s. 3–9. – Mirosław PIWOWARCZYK, Women in the Service of Independent Poland, s. 10–22. – Petr KALETA, T. G. Masaryk and the Russian Aid Operation in Czechoslovakia, s. 23–31. – František ČAPKA, The Road to October 28, 1918. The Idea of Czechoslovak Statehood, s. 32–39. – Barbara JĘDRYCHOWSKA, The Roads to Independence of the Female Students of Private Schools in Warsaw, s. 40–49. – Anna HARATYK, Patriotic Upbringing of Women According to the Idea of the Blessed Marcelina Darowska's Preparation for the Fight for the Independence of the Republic of Poland, s. 60–69. – Andrzej ŁADYŻYŃSKI, Family as a Place of Ignacy Jan Paderewski's Upbringing. One of the Creators of Polish Independence, s. 70–75. – Kirill SHEVCHENKO, Revival of the Poland and Belarus Issue as Reflected in the Western Belarusian Press, 1920–1921, s. 76–80. – Naděžda MORÁVKOVÁ, Modern Scholarly Biography in the Humanities: its Teaching Potential and Possible Pitfalls in Post-totalitarian Czech Society, s. 81–90. – Maria KRYVA – Teodor LESHCHAK, Scientific Activity in Pedagogy and Education Field of Polish Students at John Casimir University in the 1930s, s. 91–97. – Svitlana TSIURA – Khrystyna KALAHURKA – Iryna MYSHCHYSHYN, Education as a National Value of Ukrainian

Society on its Way of Gaining Independence in the West-Ukrainian Pedagogical Press of Galicia up to 1918, s. 98–106. – Liudmila Andreevna MANDRININA – Valentina Viktorovna RYKOVA, Poles in Siberia: A Database on Russian-Polish History, s. 107–111. – Oksana PASITSKA, Ukrainian Academy of Economics in Poděbrady, s. 112–119. – František STRAPEK, Comparative Analysis of the Secondary School History Textbooks of the V4 Countries – an Overview of Genocides in the History of the 20th Century, s. 120–136.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 11, 2019, č. 2:

Roman BARON – Roman MADECKI – Renata RUSIN DYBALSKA, History of Polish Studies at Czech Universities (Current State of Research), s. 3–23. – Jaroslav VACULÍK – Arstan SATANOV, The Comparative Historical Analysis of Education Systems in the Czech Republic and Kazakhstan (1990–2000), s. 24–46. – Kamil ŠTĚPÁNEK, A Century of Occupations, Political Experiments and Renewed Statehood in Central Europe as Reflected in Postage Stamps (and History Teaching), s. 57–68. – Miroslav NEUMANN, Representation of Medieval Realia in PC game: Kingdom Come: Deliverance, s. 69–76. – Justyna GULCZYŃSKA, Real Gymnasium and its Importance in the Context of Rebirth of Poland in 1918 – Poznań Case, s. 77–94. – Jacek GANCARSON – Natalia ZAITCEVA, Is the Name „Polish Death Camps“ a Misnomer?, s. 95–107. – Iryna DUBROVINA – Kateryna KHORASH – Anton KARMAZIN, Enlightening Activity of the Volhynian Lyceum As an Example of Pedagogical Dedication, s. 108–118. – Jolanta SZABLICKA-ŽAK, Legislature on Schools in the First Parliament After the Restoration of Independence of the Second Republic of Poland (1919–1922), s. 141–146. – Marija CZEPIL – Oresta KARPENKO, Pedagogical Principles of Child Custody in European Countries (XVIII – the First Half of XIX c.), s. 182–190.

Časopis Matice moravské. Roč. 139, 2020, č. 1:

Andrea ŠTĚPÁNKOVÁ, Novokřtění, šlechta, panovník: vzájemné kontakty, role a strategie pohledem zemských pramenů předbělohorské Moravy, s. 3–25. – Josef HRDLÍČKA, Akrostichy v kancionálech Jakuba Kunvaldského z let 1572 a 1576 jako galerie moravských evangelických elit, s. 27–62. – Daniela TINKOVÁ – Tomáš MALÝ, Boj o posvěcenou půdu. Zacházení s těly sebevrahů v brněnské diecézi po dekriminální sebevraždy (1850–1900), s. 63–90. – Andrea POKLUDOVÁ, Hospodářský spolek pro severovýchodní Moravu: významný aktér v modernizačním procesu rolnictva Pobeskydí v letech 1862–1914, s. 91–126. – Pavel MAREK, K problematice tzv. Sawatijova rozkolu v pravoslavné církvi v meziválečném Československu, s. 127–146. – Hana KRUTÍLKOVÁ, K politizaci moravského liberálního ženského hnutí v závěru 19. století na příkladu aktivit Elišky Machové, s. 147–174. – Pavel MÁŠA, „První krásný pomník, jenž postaven bude zvěčnělému vůdci od vděčného národa.“ Zakládání fondů a nadací jako prostředek uctění památky Františka Ladislava Riegra, s. 175–203. – Pavel KOČMAN, Spása duše i okázalé představení. Židovské konverze ve středoevropském prostoru do roku 1848 / Seeleheil und Spektakel. Jüdische Konversionen im zentraleuropäischen Raum bis 1848 [konference],

s. 268–269. – Aleš VYSKOČIL, Projevy emocí, víry a rozumu v historických krajinách [konference], s. 269–270.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 128, 2020, č. 1:

Daniel KOVÁŘ, Drobná zjištění z jihočeských hradů Kuklajtu a Ostrolovského Újezda, s. 1–6. – Eva ULRYCHOVÁ, Archeologické sbírky malých muzeí okresu Jičín, s. 7–38. – Daniel KOVÁŘ, Tři písemné zmínky o zaniklé heraldické výzdobě kostelů – Rudolfov a Dubné u Českých Budějovic, sv. Jakub na Starém Městě pražském, s. 39–41. – Martin VYŠOHLÍD, První etapa archeologického výzkumu v areálu Masarykova nádraží v Praze, s. 42–44. – Vojtěch KAŠPAR, Zpráva o činnosti Společnosti přátel starožitností, z. s. za rok 2019, s. 45–54. – Petr CHOTĚBOR, Připomínka 150. výročí narození Kamila Hilberta, s. 58–59.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 128, 2020, č. 2:

Michal TRYML, Poznámky k výstavbě opevnění Většího (Starého) Města pražského, s. 65–73. – Bohuslav ČAPKA, Kresby Julie Malovcové z Malovic odjinud, s. 74–90. – Milan JANČO, Základní evidence mobiliárních fondů ve správě Národního památkového ústavu a zámek Červený Hrádek u Sedlčan, s. 91–103. – Miroslav KOVÁŘ, Nálezy středověkých fragmentů z kostela Navštívení Panny Marie v Horní Polici (okr. Česká Lípa), s. 104–106. – Petr CHOTĚBOR, Architekt Kamil Hilbert a jeho práce pro katedrálu sv. Víta, s. 107–114. – Patrik LÍBAL, Bohuslav Schnirch – život a dílo v září italského slunce, s. 115–121.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 107, 2020, č. 4:

Elisabeth FENDL, Die Karlsbad-Reise des Ferdinand Krackowizer im Jahre 1909. Anmerkungen zu einer Kulturgeschichte der bürgerlichen Badereise, s. 399–438. – Sandra KREISSLOVÁ – Jana NOSKOVÁ, „Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlenců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách, s. 439–468. – Dana BITTNEROVÁ, Konference Etnologie mezi vědou a politikou: Vy/po/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti, 15.–17. září 2020, Příbram, s. 533–535.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 9:

Michal PLAVEC, Zrození pod Saturnem. Běloruský román z meziválečné Prahy, s. 10–13. – Daniela KOLENOVSKÁ, „Bývalí“ Bělorusové na prahu nového života. Harvardský projekt o sovětském společenském systému, s. 14–17. – Alena MARKOVÁ, „Proč českoslovenští soudruzi protestují?“ Pražské jaro a jeho odezvy v běloruské sovětské společnosti, s. 18–20. – Václav BŮŽEK, Bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620. Diplomatická a vojenská strategie soupeřů, s. 23–26. – Mirosław SZUMIŁO, Piłsudski-Petljura. Polsko-ukrajinské spojení z roku 1920, s. 28–30. – Pavel KREISINGER, „Připravujeme odboj jako za poslední války“. Češi a Slováci v australské armádě v letech 1939–1945, s. 31–33. – Ladislav FUTTERA, Gero. Slovanský padouch, nebo německý hrdina?, s. 34–37. – Vojtěch HÁJEK, Na křídlech vlasti. Sportovní letectví v poválečné době, s. 38–41.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 10:

Jan KREMER, Hra o historii. Digitální reprezentace minulosti, s. 10–13. – Jaroslav ŠVELCH, Jak počítačovní hráči obehřáli komunistický režim. Herní kultura v Československu, s. 14–17. – Lukáš KOLEK, Vliv her na společnost. Ovlivňují hry naše vidění minulosti?, s. 18–20. – I počítačové hry jsou historický pramen... O hraní, výzkumu a dějinách idejí s rakouským historikem Eugenem Pfisterem, s. 21–23. – Jaroslav MILLER, František Váňa a Hlas domova. „Chtěli jsme se zapojit do boje svobodného světa proti příšerám asijské stepi“, s. 25–27. – Michaela ŽÁKOVÁ, V zájmu dynastie. Rakouské arcivévodkyně v „dlouhém“ 19. století, s. 28–31. – Iveta COUFALOVÁ, Jedna svatba a jedna loupež. Sasko Augusta Silného 1719/2019, s. 32–35. – Lenka HRABALOVÁ, Marocký náboženský svět. Mezi králem a šajchy, s. 38–41.

Folia Historica Bohemica. Roč. 35, 2020, č. 1:

Lenka VESELÁ – Jindřich MAREK, Sběratelský artefakt, nebo projev konfesionality? Bible v knihovnách české renesanční šlechty, s. 5–27. – Bořek NEŠKUDLA, Rukopisná produkce v Čechách a na Moravě od poloviny 15. do poloviny 16. století, s. 29–52. – Jiří ČERNÝ, Mediální obraty v německojazyčné publicistice severních a severozápadních Čech během dvacátých let 16. století, s. 53–71. – Jiří JUST, Jan Labounský z Labouně a knižní kultura nižší šlechty, s. 73–105. – Michaela ŽÁKOVÁ, „(...) a tak Její Veličenstvo nejmilostivěji nařizuje, aby byl také tento nešvar odstraněn“. Císařovna Marie Terezie jako patronka Tereziánského ústavu šlechticů v Praze, s. 109–141.

Historia scholastica. Roč. 6, 2020, č. 1:

Tomáš KASPER – Markéta PÁNKOVÁ, Editorial, s. 5–6. – Simonetta POLENGHI, Educating the „New Man“ in Italian Schools during the Fascist Era. Children's Education through Traditional and Totalitarian Models in Images and Texts of Schoolbooks, s. 7–32. – Alexander MAIER, Neue Persönlichkeiten für eine neue Gesellschaft. Zukunftsaneignung durch Selbsterziehung in der katholischen Quickbornbewegung während der Weimarer Republik, s. 33–50. – Gerald GRIMM, 1918 – die Zeit der großen Schulreformprogramme in Österreich: Reformpädagogik und Geisteswissenschaftliche Pädagogik im Wettstreit, s. 51–68. – Edvard PROTNER, Konstituierung der sozialkritischen pädagogischen Richtung zwischen den beiden Weltkriegen in Slowenien, s. 69–84. – Dorota PAULUK – Dominika JAGIELSKA, Concepts of Women's Sexual Education and Dispute over Co-education in Poland between Two World Wars, s. 85–102. – Beatrix VINCZE, „Garden-School, Garden City and Garden-Hungary“ – Pedagogical and Life Reforms Alternatives in Hungary between the Two World Wars, s. 103–118. – Blanka KUDLÁČOVÁ, Reform Pedagogy in Slovakia in the Interwar Period (Specifics and Selected Examples from Practice), s. 119–137. – Katja GRUNDIG DE VAZQUEZ, Thinking Education beyond Borders – The Pedagogic Correspondence Legacy of Wilhelm Rein as an Access to Historical Transnational Contacts and Networks of Educational Reform, s. 138–157. – Imre GARAI – Zoltán András SZABÓ – András NÉMETH, Movement of Special Colleges for Advanced Studies and its Current

Challenges in Hungary, s. 158–185. – Andreas LISCHEWSKI, Johann Amos Comenius und Deutschland. Grundzüge einer Rezeptionsgeschichte bis 1945, s. 186–197. – Štefka BATINIĆ, Reflection of the Work of J. A. Comenius in Croatia, s. 198–214. – Dariusz STĘPKOWSKI, Herbart über die ars studentii, s. 215–232.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 10, 2020, č. 1 (24):

Tomasz GRAFF, A usurper with a crosier? The winding paths of the ecclesiastical career of Bohemian Carmelite Świętosław, the first Catholic Bishop of Łuck (1404 – ca. 1410) s. 11–34. – Lenka BLECHOVÁ, Konfraternia žagaňského konventu kanonikův regularnych z 1401 roku, s. 35–43. – Dorota ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, „O porządku w naukach i sposobie wychowania“ – Konsyderacje dla Janusza Radziwiłła z roku 1622, s. 44–63. – Małgorzata DELIMATA-PROCH, Dziecięce choroby i urazy w świetle Skarbu Nieprzebranego Dobrodziejstw Boskich Jana Kazimierza Steczewicza (lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XVII w.), s. 64–85. – Dariusz WRÓBEL, Wokół daty wystawienia dyplomu super complemento matrimonii Jadwigi Andegawenskiej i Wilhelma Habsburga, s. 86–97. – Michał ZWIERZYKOWSKI, Wpływ unii personalnej z Saksonią na funkcjonowanie systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, s. 98–111. – Krzysztof STRYJKOWSKI, „Obywatele sowieccy“ w województwie poznańskim w latach 1945–1949, s. 112–134.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 10, 2020, č. 2 (25):

Tomasz JASIŃSKI, Rozważania o praoczyźnie Słowian, s. 11–90. – Hanna KÓČKA-KRENZ, A goldsmith's workshop in the Poznań stronghold as an indication of cultural contacts between the Piast and the Přemyslid dynasties, s. 91–108. – Marcin DANIELEWSKI, Wpływy ruskie we władztwie Piastów X–XI w. w kontekście badań interdyscyplinarnych nad wschodnią Wielkopolską i Kujawami, s. 109–129. – Arthur DĘBSKI – Hanna KÓČKA-KRENZ, Wpływy północne (skandynawskie) i zachodnie w państwie pierwszych Piastów, s. 130–150. – Marzena MATLA, Wpływy czeskie i morawskie w kulturze materialnej ziem polskich w dobie formowania się państwa wczesnopiastowskiego i ich geneza, s. 11–202. – Danuta KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, Kongres Polonoznawstwa Czeskiego 2019 / Kongres českých polonistických studií 2019, s. 213–216.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 10, 2019, č. 2:

Ondřej TIKOVSKÝ – Pavel ŽÁK, Nové Město nad Metují poloviny 16. století – české panství pod štyrskou vrchností. Řízení, komunikace, hospodářský model, s. 105–121. – Petr SEDLÁČEK, Válečné hospodářské centrály – instrument státního intervencionismu. Pojem, jeho vymezení a obsah, s. 122–139. – Jan GROMNICA, Ostravská rafinerie minerálních olejů do roku 1939, s. 140–159. – Pavel ZATLOUKAL, Paul Engelmann, s. 160–183. – Pavel MŮCKE, Tenkrát v Listopadu... Malé historiografické zamyšlení nad vzpomínkovými pracemi studentů a studentek z revoluce 1989 v kontextu českých soudobých dějin a v procesu utváření kolektivní paměti české společnosti, s. 184–201. – Halina BERESNEVIČIŮTĚ-NOSÁLOVÁ, Návrat k normalitě pestrosti. Litevská

postkomunistická historiografie o formování národa a státu v letech 1795–1940, s. 202–218. – Blažena GRACOVÁ, Životní jubileum Niny Pavelčíkové, s. 229–230. – Michal KUBICA, Těšínsko a střední Evropa po Velké válce 1918–1920. 25. ledna 2019, Ostrava, s. 230–231. – Petr MAĎA, Mezinárodní konference Česko-polské monetární vztahy. 8. – 9. listopadu 2018, Kutná Hora, s. 231–232.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 11, 2020, č. 1:

Pavla SLAVÍČKOVÁ, Proměny účelu účetnictví v různých obdobích existence českého státu, s. 1–12. – Miroslav BENEŠ, Obludná nadvláda žen nad životem a tvorbou Johna Knoxe, s. 13–30. – Karel STANĚK, Opojná vůně koření. Příčiny a počátky portugalsko-nizozemského konfliktu v orientu (1601–1621), s. 31–56. – Pavla DUBSKÁ, Nástin vývoje textilního průmyslu ve Šternberku v letech 1850–1918, s. 57–74. – Jaromír SOBOTKA, Alternativní cesta k socialismu. František Modráček a jeho ideje, s. 75–87. – Jim BEACH, British Military Officers in Teschen 1919, s. 88–108. – Lumír DOKOUPIL, Prof. PhDr. Július Alberty, CSc., Dr.h.c. (*19. 8. 1925 – †11. 8. 2019), s. 119. – Petr KADLEC, Vědecká konference Škola, učitel, žák. Proměny českého školství ve 2. polovině 19. století. 14. – 15. listopadu 2019, Státní oblastní archiv v Praze, Státní okresní archiv Kolín, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Kolín, s. 119–120. – Kamil RODAN, 26. ročník konference Židé a Morava. 13. listopadu 2019, Muzeum Kroměřížska, Kroměříž, s. 120.

Historická geografie. Roč. 46, 2020, č. 2:

Petr NOVÝ, Budyňka – otisk středověké cesty v krajině Podřipska, s. 171–196. – Michal VOKURKA, Bádensko jako česká barokní krajina, s. 197–230. – Ondřej HNILICA – Petra HNILICOVÁ, Historická kulturní krajina a drobné sakrální památky v Telči a okolí jako síť významů, s. 231–257. – Martin CALETKA – Marek HAVLÍČEK – David HONEK – Zbyněk SVITÁK – Aleš VYSKOČIL, Mlýny v Radiměři. Příklad ojedinělé vodohospodářské soustavy, s. 259–282. – Stanislav HOLUBEC – Jitka MOČIČKOVÁ, Zobrazování česko-německé národnostní hranice na mapách v období cca 1820–1940, s. 283–340. – Eva ČERMÁKOVÁ, Býčí skála, národnostní vášně a památná místa moravských Němců, s. 341–353.

Husitský Tábor. Časopis Husitského muzea v Táboře. Sv. 23–24, 2019:

Klára ANDRESOVÁ, Fortifikační příručky raného novověku ve střední Evropě, s. 9–27. – David KOZLER, Jan Hus a hrad Krakovec. K historicitě pobytu a počátkům místní husovské tradice, s. 29–87. – Lukáš SLÁMA, Plzeňské etudy Jana de La Croon. Městský velitel západočeské metropole ve víru posledních let třicetileté války, s. 88–95. – Ondřej VODIČKA, Výpovědi německých pozdně středověkých šermířských příruček o kultuře civilních duelů, s. 96–123. – Zdeněk ŽALUD, Husitství v díle irského františkána Anthonyho Bruodina Propugnaculum Catholicae Veritatis, s. 124–137. – Miloš DRDA, Příspěvek k poznání podoby domu v české středověké ikonografii. 1. část – dům venkovský, s. 141–213. – Miloš DRDA, Vzpomínka na Petra Brátka 3. 2. 1951–15. 10. 2019, s. 223–224.

Minulostí Západočeského kraje. 53, 2018:

Vladimír BYSTRICKÝ, Nejstarší známá vyobrazení města Boru (u Tachova) s Přimdou a města Stříbra z roku 1536–1537. Vznik souboru vedut a jeho charakteristika, s. 7–56. – Jaroslav FIALA, Hudební život Františkových Lázní, s. 57–72. – Kristýna REGNEROVÁ, Každodenní život na zámku Lužany za časů Josefa Hlávky, s. 73–86. – Dagmar HUDECOVÁ, Počátky ženské tělovýchovy v Plzni (do roku 1918), s. 87–137. – Zdeněk BEROUN, Radbuza & Akademický klub – střet mezi „starým“ a „novým“. Z dějin plzeňského studentského hnutí, s. 138–149. – Petr BERAN, Chebský stavitel Ing. Josef Pascher (1850–1932), s. 150–165. – Karel ŘEHÁČEK, Oblastní úřadovna Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Plzni (1945–1950), s. 166–190. – Eduard MAUR, Doplnky a opravy k Profousoovým Místním jménům v Čechách (Plzeňsko), s. 193–225. – Miroslav EISENHAMMER, Za Marcellem Votlučkou, s. 228–230.

Moderní dějiny. Roč. 28, 2020, č. 1:

Aleksandr Olegovič NAUMOV, SSSR kak sistemnyj igrok nakanune Vtoroj mirovoj vojny, s. 5–21. – Jan NĚMEČEK, Československo a diplomacie Sovětského svazu v zářijové krizi 1938, s. 23–60. – Jozef BYSTRICKÝ, Mnichovská kríza a Červená armáda, s. 61–83. – Marián MANÁK, The Path to the Munich Agreement from the Viewpoint of Reports by William Ch. Bullitt, the American Ambassador to France, s. 85–101. – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Slovenská otázka pred Mníchovom do Druhej republiky, s. 103–116. – Eva IRMANOVÁ, Vídeňská arbitráž a Československo v roce 1938, s. 117–131. – Jindřich DEJMEK, Diplomacie komunistického Československa a definitivní zneplatnění Mnichovské dohody (1948–1973/74), s. 133–158. – Marek VAŠUT, Babylon Istanbul. Československá zpravodajská expozitura v Turecku ve světle pracovní cesty Františka Fryče, s. 159–183. – Jan ZUMR, Organizační struktura personálního, hospodářského a „konfiskacího“ oddělení pražského gestapa, s. 185–204. – Klára MAUEROVÁ, Životní osudy SS-Obersturmführera Ernsta Liedtkeho (1913–1948), vedoucího venkovní služebny SD v Olomouci, s. 205–232. – Květa MERUNKOVÁ, Dr. Maximilian Girth (1910–1971), vládní komisař a starosta města Prostějov v období Protektorátu Čechy a Morava, s. 233–247. – Zdeněk DOSKOČIL, Vězeň v žaláři, vězeň na svobodě – Ladislav Novomeský na rozhraní období stalinismu a poststalinismu, s. 249–306. – Milan HLAVAČKA, Graf Egbert Belcredi und das „Mobilmachung“ des mährischen Landesvolkes, s. 307–314. – Jindřich DEJMEK, Prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (22. srpna 1930 – 7. dubna 2020), s. 315–322. – Václava HORČÁKOVÁ, Výběrová bibliografie prací Jana Křena, s. 323–326. – Tereza BLAŽKOVÁ – Lukáš BLAŽEK, 100 let od přijetí Ústavní listiny Československé republiky. Historické, politické a právní souvislosti, s. 327–329.

Olomoucký archivní sborník. Sv. 18, 2020:

Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2019, s. 9–16. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě v roce 2019, s. 17–21. – Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Nové rozdělení a pojmenování archivních souborů typu „sbírka“ uložených ve Státním okresním

archivu Olomouc, s. 22–24. – Bohdan KAŇÁK, Zpřístupnění archivního fondu „Státní okresní archiv Olomouc“. (I. část), s. 25–39. – Ivana KUBÍČKOVÁ, Zpřístupnění archivního fondu německého spolku Čtenářské a hráčekské kasino Litovel, s. 40–45. – Bohdan KAŇÁK, I. Česko-polské archivní setkání v Olomouci. Vědecký seminář u příležitosti Mezinárodního dne archivů, s. 46–47. – Bohdan KAŇÁK, Současné problémy českého archivnictví z pohledu 18. celostátní archivní konference v Plzni. (Referát přednesený na I. Česko-polském archivním setkání v Olomouci.), s. 48–53. – Jan ŠTĚPÁN, Panská sídla ve Velké Štřelné, s. 57–69. – Hana SEICHTEROVÁ, Podkomoří Markrabství moravského v 16. století, V. část. Přemek z Víckova. Podkomoří a hofrychtěř 1546–1561, s. 70–78. – David PAPAŽÍK, Poměry ve Šternberku za Václava Berky z Dubé a z Lipého, s. 79–92. – Božena KAŇÁKOVÁ, Farář Innocenc Kuchař a jeho počátky v Církvi československé (husitské) v letech 1920–1925, s. 93–105. – Vojtěch KREJČÍ, Dějiny latinskoamerické firmy ASO, Ander e Hijo, Lima, v Peru, s. 106–116. – Leoš MLČÁK, K dílu olomouckého stavitele Antonína Morbitzera, s. 119–127. – Jan ANDRES ml. – Jan ANDRES st., První český fotograf v Olomouci Augustin Wüst, s. 128–130. – Vojtěch KREJČÍ, Právní vývoj zemědělského družstevního lihovaru v Žerotíně ve světle archivních dokumentů, s. 131–133. – František VŠETIČKA, Teoretická rozhlasu a dramatu (Alena Štěrbová), s. 134–135. – František VŠETIČKA, Za všechno může Kamen (Jiří Kamen), s. 136–137. – František VŠETIČKA, Tero (Libuše Hrabová), s. 138–139. – Bohdan KAŇÁK, PhDr. Vladimír Spáčil slaví v letošním roce 85. narozeniny, s. 140–141. – Zdeněk KAŠPAR, Prameny k dějinám Olomouce v 16. století v kopiářích olomouckých biskupů. XVII. část, s. 145–150. – Martin DROZDA, Představitelé poddanské samosprávy na kapitulních privátních statcích ve 20.–40. letech 19. století (2. část), s. 151–164.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 21, 2020, č. 1:

Josef ČÍŽEK, Věřitelé Ferdinanda I. ze zemí Koruny české v letech 1526–1545, s. 7–26. – Zsolt KÖKÉNYESI, Die ungarischen Stände als Teilnehmer der böhmischen Krönung 1743. Eine Fallstudie zur Regierungsstrategie von Maria Theresia, s. 27–53. – Ivo CERMAN, Beyond a Genealogy of Human Rights. Introduction to a Discussion Forum, s. 54–60. – Thérance CARVALHO, The Role of Physiocracy in the Birth of Human Rights, s. 61–71. – Emmanuelle DE CHAMPS, How to Do Things with Rights? On Circulation of Ideas between Great Britain and France, s. 72–80. – Olivier GRENOUILLEAU, On the Spirit of Rights and Abolitionism, s. 81–89. – Ivo CERMAN, On Rights without Natural Law, s. 90–107. – Dan EDELSTEIN, Spirit of Rights. Response to Comments, s. 108–113. – Antal SZÁNTAY, Eine Quellenedition in Vorbereitung: Josephs II. „Tableau général“ (1768), s. 114–120.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 34, 2020:

Jan SUCHÁČEK – Petra LINHARTOVÁ, Postavení Ostravy a Ostravska v regionální struktuře ČR a střední Evropy, s. 11–29. – Radomír SEĎA, Ostravské gestapo a osudy jeho konfidentů, s. 30–77. – Antonín BARCUC, Likvidace živnostnictva v letech 1945–

1949 a její ostravské projevy, s. 78–110. – Pavel ŠOPÁK, Svinov – architektonicko-urbanistický vývoj v letech 1850–1950, s. 111–135. – Martin JUŘICA, Reflexe sporu o Těšínsko v letech 1918–1920 v kronikách osmi slezských obcí na Ostravsku, s. 136–182. – Zbyněk MORAVEC – Jaroslava NOVOTNÁ – Michal ŽIVNÝ, Možnosti identifikace hrobů z archeologického výzkumu na Puchmajerově ulici, s. 183–201. – Lukáš LISNÍK, K historii téměř zapomenutého podnikového muzea Vítkovických železáren (1971–2001), s. 202–223. – Ondřej ŠTARMAN – Lukáš LISNÍK, Nová aglomerace. Dítě socialistického budovatelství a ekologická zátěž Ostravy (1961–1998), s. 224–256. – Tomáš HERMAN, „Punc zakázaného ovoce“. Aneb jak se v Ostravě hrála rocková hudba v časech normalizace, s. 257–273. – Martin LOKAJ, Přes Balkán a Rusko – život lékaře a ruského legionáře Ludvíka Klegy, s. 277–301. – Nina PAVELČÍKOVÁ – Jan Vilém RAJNER, Příběh ostravského židovského rodu ve 20. století, s. 305–338. – Lumír DOKOUPIL – Petr POPELKA, Prof. Arnošt Klíma a Ostravsko v období počátku normalizace. Kapitola z nevydaných pamětí klimkovického rodáka, s. 341–351.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 28, 2020, č. 1:

Leoš ZICH, Soukromé kaple v radonickém vikariátu v poslední čtvrtině 17. století, s. 13–39. – Marek STARÝ, Plukovník a rytmistr aneb není Isolano jako Isolano, s. 40–62. – Jan ŽUPANIČ – Václav HORČIČKA, Šlechtictví bez monarchie? Nobilitační politika Karla I. na příkladu rodu Becků, s. 63–93. – Kristýna KAUCKÁ, Osudy velkostatkářských archivů a historických kolekcí při první pozemkové reformě (1918–1938), s. 94–104. – Jaroslav BOUČEK, Čechoslováci ve francouzském odboji, s. 105–132. – Jiří JIRÁČEK, Kulturní politika Svazu československých skladatelů v období socialistického realismu perspektivou Václava Dobiáše, s. 133–162. – Jiří KŘEŠŤAN – Richard MAHEL, Svědek posledního rozloučení s Ferdinandem Peroutkou promlouvá. Zvukový záznam z pohřbu velkého novináře, s. 163–178. – Emil VORÁČEK, Hledání a tápání vznikající levicové opozice v Československu koncem 80. let a její aktivity v listopadových dnech 1989. Pohled na reformní proud uvnitř komunistické strany, s. 179–187. – Lenka KLOČKOVÁ, Významné osobnosti ruské a ukrajinské emigrace v zrcadle osobních fondů uložených v Národním archivu, s. 191–197. – Lenka KLOČKOVÁ – Helena NOVÁČKOVÁ, Ruská pomocná akce v zrcadle archivních fondů uložených v Národním archivu v Praze, s. 198–202. – Lenka KLOČKOVÁ, Životní osudy evangelického faráře Jana Jelínka, s. 203–209. – Leoš ZICH, Pověřenec pro organizace v protektorátu, s. 210–235. – Zora MACHKOVÁ, Association Olga Havel Branche helvétique (Asociace Olgy Havlové, švýcarská pobočka), s. 236–240. – Adam ZÍTEK, Archivní fond Státní úřad plánovací I, s. 241–253. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2019, s. 257–306. – Jan KRLÍN, Dobrodošli v Ljublanu, aneb slovinské archivnictví očima českého badatele, s. 307–309.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 28, 2020, č. 2:

Emil VORÁČEK, Vznik, konec Kominterny a otázka kontinuity její činnosti. Vybrané otázky, s. 17–39. – Wladislaw HEDELER, Die Gründungsmitglieder der kommunistischen Internationale, s. 40–50. – Juraj BENKO, Kominternu a stredná Európa 1919–1922. Od

integrácie k disciplínii a racionalizácii, s. 51–67. – Jan CHADIMA, Rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu během druhé světové války, s. 68–80. – Miroslav ŠEPTÁK, Mezi vznikem republiky a anšlusem. Nástin vývoje Komunistické strany Rakouska v letech 1918–1938, s. 83–95. – Florian RUTTNER, The Policy of the Comintern in the Light of the ‚International Council Correspondence‘, s. 96–110. – Nikolaj STANKOV, Dejateľnosť Kominterna v obrazovaníje KPČ v dokumentach pervych sovětskich missij v Československu (1920–1921 gg.), s. 113–129. – Martin DOLEJSKÝ, Komunistická strana Československa v zajetí sociálfašismu. Vyloučení Josefa Guttmanna z KSČ v roce 1933, s. 130–142. – Peter POPÁLENÝ, Lidová fronta a její reálná podoba v Československu, s. 143–161. – Jakub VRBA, Komunistická strana Československa na Liberecku mezi lety 1921–1935, s. 162–180. – David HUBENÝ, KSČ na Podkarpatské Rusi v první polovině 30. let 20. století, s. 183–202. – Konstantin KUCOV, Karpato–ukrainskoje studenčestvo i Kommunističeskaja partija Československa v mezvojennyj period: zametki k istorii vzaimootnošenij, s. 203–218. – Anna MARINČENKO – Tatjana IVANOVA, Komintern v bor’be protiv religii (na primere religioznoj politiki v URSR), s. 219–231. – Jiří POKORNÝ, Rudá odborová internacionála, s. 232–256. – Jan SLAVÍČEK, The Cooperative Policy of Comintern in Czechoslovakia and Its Limits: A Case Study of the Cooperative Včela Prague, s. 257–271. – Vít SMETANA, Strategie Kominterny po jejím rozpuštění a sovětské plánování poválečného světa, s. 275–287. – Adam ZÍTEK, Referát Rudolfa Slánského přednesený na prvním zasedání Informačního byra komunistických a dělnických stran ve Sklářské Porubě dne 23. 9. 1947, s. 288–314. – Tejmur Agabajevič DŽALILOV, Nasledniki Kominterna: rospusk Kominformburo i stanovenije novoj sistemy podčinenija meždunarodnogo kommunističeskogo dvizenija interesam sovětskoj politiki. 1955–1964 gg., s. 315–338.

Památky středních Čech. Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze. Roč. 34, 2020, č. 2:

Jan ŽIŽKA, Malý pohled na povrchové úpravy historických staveb při vzpomínce na paní doc. Ing. arch. Miladu Radovou CSc., s. 1–10. – Jan KYPTA – Jiří MAROUNEK, K podobě vojenských táborů pozdního středověku. Nové poznatky o obléhání Konopiště (1467–1468), s. 11–19. – Miroslav KOVÁŘ – Vojtěch VANĚK, K poznání středověké architektury kostela sv. Jakuba Většího ve Slušticích. K výpovědní schopnosti farních kostelů ve východním okolí Prahy, s. 20–34. – Alena NACHTMANNOVÁ, Lovecký zámek Kuncberk: od letohrádku ke stavbě, „jež žádného užitku nepřináší“, s. 35–51. – Jindřich NUSEK, Zámek Vlašim od poloviny 18. do počátku 19. století. Realizované i neuskutečněné úpravy auerspergské rezidence, s. 52–61. – Pavel KROUPA, Svorník s raně gotickým rostlinným dekorem v kostele sv. Vavřince v obci Vavřinec, s. 62–64. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2019), s. 65–72.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 12, 2020, č. 1:

Luboš STUDENÝ, „... byly deformovány jak kádrově, tak z hlediska vědecké nezávislosti...“. Příspěvek k dějinám transformace Akademie věd, s. 1–22. – Tomáš MASAR, Josef Julius Mikkola jako hlavní postava slavistických studií ve Finsku v první polovině 20. století a jeho

vztah k českým zemím, s. 23–54. – Daniela KOLENOVSKÁ – Michal PLAVEC, Tamaš Hryb a Běloruský vědecký kabinet (běloruský archiv), s. 55–72. – Marek ĎURČANSKÝ, Korespondence Jaroslava Bidla s Václavem Chaloupeckým, s. 73–102. – Miroslava KVĚTOVÁ – Soňa MARTINOVSKÁ, Fond T. G. Masaryka oddíl Válka v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 103–128. – Marie BAHENSKÁ, Přehled archivní činnosti Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR v roce 2019, s. 129–131. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, HIKO – historické korespondenční síť – Alois Musil a počátky orientalistiky v Československu, s. 132–133. – Martin FRANC, Dějiny výživy a stravování v českých zemích 1945–1970, s. 133–134. – Helena KOKEŠOVÁ, Přátelství v kontextu politických a literárních zápasů: Tomáš Garrigue Masaryk a Josef Svatopluk Machar, s. 134–135.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. Roč. 28, 2019 [vyd. 2020]:

Petr KOS, Středověká vápenná pec u zříceniny hradu Neuhaus v Pavlovských vrších, s. 81–91. – Josef ŠUBA, Památník mikulovským židovským vojákům padlým v první světové válce, s. 94–109. – Jaroslav SLEZÁK, Zážitky vojáka Velké války, s. 110–120. – Jana KŘIVÁNKOVÁ, Sekundární užití signovaného trámu v obci Strachotín s vročením 1859, s. 122–129. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2019 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 132–198.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. Roč. 34, 2020, č. 1:

Petr SEDLÁČEK, Darovací listina Jindřicha Lacemboka z Chlumu na vesnici Lán pro Kostelec nad Orlicí z 23. dubna 1406. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor, s. 3–8. – Martin ŠANDERA, Bratřické hnutí v plánech a aktivitách krále Jiřího z Poděbrad, s. 9–15. – Roman PAULO, Špilberk a jeho panství za Meziříčských z Lomnice (1499–1547), s. 16–26. – Dušan UHLÍŘ, Italský příspěvek k dějinám evropského liberalismu. Karbonáři a Mladá Itálie v kontextu liberálního hnutí do roku 1848, s. 27–31. – Tomáš ŘEPA, Vojenská a bezpečnostní situace v poválečném Československu v kontextu mezinárodní spolupráce jako předzvěst počátku studené války, s. 32–42. – Jan ZERBST, Etika v praxi soudobých dějin na příkladu Alžběty Doležalové, údajné udavačky z Lidic, s. 43–49. – Petr SEDLÁK, Učit dějepis jinak? Letní samostudium historické gramotnosti (nejen) pro začínající učitele, s. 50–71. – Petr SEDLÁČEK, Instrument veřejného notáře Bertolda, syna Mikuláše z Prešova, z 29. listopadu 1398, s. 72–78. – Jiří MIHOLA, Několik nahlédnutí do vztahu studentů Katedry historie a jejich předmětu na základě dotazníkového výzkumu 2018, s. 79–96. – Miroslav JIREČEK, Celostátní studentská vědecká konference Historie 2019, s. 97. – Miroslav JIREČEK, Cena Edvarda Beneše v rukou Jana Kopeckého, s. 98. – Jiří MIHOLA, Významní hosté katedry historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v roce 100. výročí založení Masarykovy univerzity, s. 99–100. – Jiří MIHOLA, Třicet let svobody aneb demokracie není samozřejmost. Konference u příležitosti 30. výročí sametové revoluce, s. 101–103.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 64, 2020, sv. 106:

Zdeněk DOUBRAVSKÝ, Petr Horecký z Horky na Bludově a otázka vzniku bludovské tvrze, s. 3–12. – Kristina LIPENSKÁ, Šumperský sen architekta Georga Bergera, s. 13–25. – Mária KUDELOVÁ, Z historie šumperské továrny na výrobu kachlových kamen Rollepaz, s. 26–31. – Tomáš SKOUMAL, Boj o hospodu na Crhově, s. 31–33. – Michaela KOLLEROVÁ, Návštěva prezidenta Edvarda Beneše v zemi Moravskoslezské roku 1937, s. 33–38. – Petr MOŽNÝ, Vojenský pilot, interbrigadista a odbojář Rudolf John, s. 38–42. – Michal KOVÁČIK, Numizmatický rozbor dvou zaujímavých mincí z pokladu Hrabová, s. 43–47. – Kristina LIPENSKÁ, Kterak Carpeauxovy Tři Grácie do Šumperka až z Paříže dotančily. Souvislost šumperské plastiky s produkcí bronzů 19. a počátku 20. století, s. 47–51. – Lenka MÜLLEROVÁ, Mimořádná akvizice v šumperské kolekci malíře Kurta Halleggera, s. 51–53. – Jakub HALAMA, První a poslední vzpomínka na Vladimíra Goše, s. 57–60. – Zbyněk ŽOUŽELKA, Václav Krupka (25. 9. 1929–28. 2. 2020), s. 61–62. – Zdeněk GÁBA, Za RNDr. Magdou Zmrhalovou, s. 62–64. – Zdeněk GÁBA, PhDr. Jiří Kvapil zemřel, s. 64–65. – Lenka MÜLLEROVÁ – Dagmar TEMPÍROVÁ-KOTRLÁ, Zemřel akademický malíř František Remeš (1963–2020), s. 65. – Michaela KOLLEROVÁ, Nová expozice Jana Eskymo Welzla v zábřežském muzeu, s. 66–67. – Lenka MÜLLEROVÁ, Grafický kabinet Václava Hollara. O nové expozici v prostorách Muzea Zábřeh, s. 67–68. – Jakub HALAMA – Pavlína JANÍČKOVÁ, Expozice loštických pohárů v Památníku Adolfa Kašpara v Lošticích. Hrnčířství na Lošticku v proměnách času, s. 68–69. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2019, s. 70–71.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Roč. 106, 2020, č. 2:

Piotr Maciej MAJEWSKI, „Taky odplata na takýho lumpa musí přijít...“ Udání a oznámení úřadům v okupovaném Brně v letech 1940–1941, s. 227–245. – Milan SOVILJ, Závěr druhé světové války v Jugoslávii, otázka válečných zajatců a nábor nových vojáků očima československých exilových představitelů, s. 247–270. – Mihail CEROPITA, Bitva na Kosově poli 28. června 1389 v reflexi kosovsko-albánského tisku koncem 80. let 20. století, s. 271–280. – Andrea PREISSOVÁ-KREJČÍ – Jana KOČÍ, Příběh 1340 dětí evakuovaných do České republiky za války v Chorvatsku (1991–1995), s. 281–307. – Marek JAKOUBEK, „Přínos Čechů Bulharsku“ – ztracený (a nalezený) příspěvek k české přítomnosti v bulharských dějinách, s. 309–350. – Jiří FRIEDL, Za profesorem Markem Kazimierzem Kamińským (18. 3. 1948–20. 6. 2020), s. 391–394. – Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Devadesátiny historika Michala Reimana, s. 394–396. – Vladimír GONĚC, Osmdesátiny Rudolfa Fišera, odborníka na dějiny střední Evropy a Třebíčka, s. 396–398.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy = Slovanské historické studie. Roč. 106/45, 2020, č. 3:

Marek ŠMÍD, Katolická církev v Rusku před bolševickou revolucí a po ní, s. 415–432. – Zbyněk VYDRA, Šlechtická usadba v Rusku 20. století jako příklad kontinuity a diskontinuity, s. 433–463. – Helena ULBRECHTOVÁ, Kontinuita ruských dějin – dvě

anexe Krymského poloostrova a jejich reflexe v literárních a publicistických textech, s. 465–500. – Radomír MOKRYK, Kulturní politika po 20. sjezdu Komunistické strany SSSR: reflexe v sovětské Ukrajině, s. 501–524. – Pavel MERTELÍK, Ruská revoluce v literárním obraze Třetí rotý 1917–1918, s. 525–546. – Luboš ŠVEC, Demontáž sovětského dějinného paradigmatu v Lotyšsku na konci 80. let 20. století: některé aspekty kontinuity a diskontinuity, s. 547–567. – Anežka HREBIKOVÁ, Historiografický přístup k osobnosti Alexandra Nikolajeviče Radiščeva během 20. a 21. století, s. 569–585. – Hanuš NYKL, Russian Émigré Philosopher Andrei Pavlov and His Concept of T. G. Masaryk, s. 587–607. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Rusové a Němci ve vícegeneračním vzpomínání na druhou světovou válku: či vzpomínky, či paměť?, s. 609–633. – Ladislav ZEMÁNEK, Proměny ruského liberálního socialismu v 1. polovině 20. století, s. 635–655. – Vít KLEPÁRNÍK, Od subjektivity k dějinám společnosti? Igal Halfin a formování studií „sovětské subjektivity“ v západní historiografii sovětského Ruska, s. 657–698.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 26, 2020, č. 50:

Miroslav KOUDELA, Město Olomouc a Bílá hora, s. 4–17. – Marie DOKOUPILOVÁ, Chvála korespondence, s. 18–41. – Miloslav ČERMÁK, Rybníky a rybníkářství na statcích města Olomouce, s. 42–71. – Martin KUČERA – Miroslav VÝMOLA, Kaminský či Kaninský? Neznámý příběh obchodníka malovanými portréty, s. 72–92. – Jiří LAPÁČEK, Vyloučen pro nemravnost a poučování jiných o věcech nemravných. Přerovské gymnázium a město v druhé polovině 19. století, s. 94–104. – Jana KREJČOVÁ, Jan Fabel, řezbář a pozlacovač na Svatém Kopečku u Olomouce, s. 105–114. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Historik Martin Johann Wikosch, s. 115–118. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti VIII., s. 118–123. – Vlasta HLŮZOVÁ, Málo známá veduta města Šternberka a několik poznámek k historii šternberských mlýnů, s. 123–127. – Jan LAURO, Záchrana a zpřístupnění paláce na Helfštýně, s. 127–136. – Ivan ŠLAPETA, Bílé pneumatiky, aneb vzpomínka na poslední roky války, s. 137–146. – Bohdan KAŇÁK, PaedDr. Zdeněk Kašpar se v letošním roce dožívá 65 let, s. 148–149. – Arnošt SKOUPÝ, Bibliografie Střední Moravy za léta 2016–2020, s. 149–154. – Bohdan KAŇÁK, Výstava „1945–2020: 75. výročí konce nacistické okupace v Olomouci“, s. 170–171. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě a praktikanti, s. 171–172.

Středočeský vlastivědný sborník. Sv. 37, 2019:

Markéta FORMANOVÁ – Zdeněk KUCHYŇKA, Pátrání po dioramatu Inaugurace George Washingtona 30. dubna 1789, s. 8–23. – Josef VELFL, 170 let montánního školství v Příbrami a březohorský revír, s. 24–45. – Karel DRVOLA, Přínos důlního inženýra Emanuela Klečky (1816–1885) dějinám města Kladna a jeho průmyslu (II. díl), s. 46–79. – Brigitte BRAUNER, Stopý české umělkyně Zdenky Braunerové ve francouzské kultuře, s. 80–113. – Archeologické výzkumy na území Středočeského regionu v roce 2018, s. 116–169. – David DANĚČEK, Unikátní vyobrazení hradiště Levý Hradec od Františka Alexandra Hebera, s. 172–179. – Vanda JÍŘIKOVSKÁ, Čas masopustu, s. 180–199. – Eva

NOVOTNÁ – Marcela ŠÁŠINKOVÁ, Jan Felkl a syn, továrna na pomůcky učebné v Roztokách n./Vlt., s. 200–208. – Zdeněk KUCHYŇKA, Poldi Múzou a inspirací, s. 213–214. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2018, s. 216–222.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 72, 2020, č. 3:

Petr STEINER, Osudy významných členů rodiny Mundyů. Příspěvek k poznání moravské šlechty 18. a 19. století, s. 193–215. – Bohumil SAMEK, Příbyslavické chrámy, s. 216–237. – Zuzana STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ – Jitka SVOBODOVÁ, Mlýnický Dvůr na Štítecku. Barokní vesnice s renesanční historií, s. 238–250. – Marie GILBERTOVÁ, „Jan Hošek – továrna jemných látek“. Příspěvek ke krátké historii světového exportéra, s. 251–265. – Hynek ŘIHÁK, Místní skupina NSDAP Brno č. 9 Peter Donnhäuser a hlášení o mínění obyvatel, s. 266–270. – Radoslav PATOČKA, Nález fragmentu středověkého okenního terčíku ve Veverské Bítýšce (okr. Brno-venkov), s. 270–271. – Aleš NOVOTNÝ, Hrob Metodějův – objev století?, s. 272–277. – Božena VÍCHOVÁ, Vzpomínka na profesora Václava Richtera, s. 278–279.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 57, 2020, č. 2:

Jan MÜLLER, Padesát významných osobností Českého Krumlova: 1780–1990, s. 75–87. – Vlastimil KOLDA, 120. výročí prvních jízd automobilu ulicemi Českých Budějovic, s. 88–98. – Jiří FRÖHLICH – Daniel KOVÁŘ, Nápis na hoře Kluku v Blanském lese, s. 99–103. – Pavel KOBLASA, Jan Rudolf hrabě Černín jako držitel jindřichohradeckého dominia, s. 104–108. – Leoš NIKRMAJER, Horské pastviny v majetku města České Budějovice v letech 1946–1949, s. 109–113. – Jiří CHVOJKA, Oslava 100. výročí České numismatické společnosti, s. 114–115. – Jan BARTUŠKA, Zajímavý náhrobek na neznašovském hřbitově, s. 116–118. – Miloslav TRNKA, Poslední datum kreslíře Rudolfa Thüra (1884–1917), s. 119–124. – Ondřej CHVOJKA – Daniel KOVÁŘ – Petr ZAVŘEL, Sedmdesátiny Jana Caletky, s. 125–127.

Východočeské listy historické. Sv. 42, 2019:

Zdeněk R. NEŠPOR, Evangelíci na Těšínsku a jejich čeští, moravští a slovenští souvěrci, s. 7–21. – Andrzej MAŁKIEWICZ – Jewhen PEREHUDA, Powstanie państw w Europie Środkowowschodniej podczas I wojny światowej i wkrótce po jej zakończeniu, s. 23–47. – Milan HANZL, Poslankyně Národního shromáždění 1945–1948 ve světle statistiky, s. 49–64. – Pavel Otmar KRAFL – Lenka BLECHOVÁ, Dvě neobvyklé konfraternitní listiny řeholních kanovníků z roku 1401. Diplomatický popis, s. 67–74. – Petr SEDLÁČEK, Jazykově české listiny východočeských archivů z doby Václava IV., s. 75–86. – Jiří MARTÍNEK, Otázka Kladska a česká geografie (v 1. pol. 20. stol.), s. 87–97. – Jan LUŠTINEC, Otevření nových expozic v Jilemnici Kostel sv. Alžběty a Jan hrabě Harrach a zahradnictví, s. 111–113. – Krzysztof CHILARSKI, XI Międzynarodowe Forum Muzeów Domowych. Kudowa-Zdrój – Česká Skalice, 22. – 23. 9. 2018, s. 114–116. – Wojciech ŚWIĄTKIEWICZ, Konferencja „Rok 1918: Polska – Czechy – Słowacja.

100 LAT POTEM. Dialog kultur i społeczeństw wobec przyszłości“ Cieszyn – Czeski Cieszyn 8/9–10 listopada 2018 roku, s. 117–118.

Východočeský sborník historický. Sv. 37, 2020:

Jan JÍLEK – Kateřina JOŠTOVÁ, Osídlení z doby římské v Úhřeticích, okr. Chrudim, s. 5–99. – Jan MUSIL, Dvakačovice čp. 89 – archeologická sonda do minulosti vesnice, s. 101–148. – Eva VODOCHODSKÁ, Tištěné novověké prameny k poznání řeholní komunity na příkladu břevnovsko–broumovských benediktinů, s. 149–167. – Hana STOKLASOVÁ, Obnovení synodálních diecézních sněmů ve 2. polovině 19. století na příkladu královéhradecké a českobudějovické diecéze, s. 169–190. – David RICHTER, Bibliografie příspěvků k dějinám východních Čech v periodických publikacích vydávaných východočeskými institucemi v roce 2019, s. 193–200.

Židovská ročenka. 5780/2019–2020 [vyd.2019]:

Henry WARRINER, Závod s časem, s. 22–37. – Alžběta LANGOVÁ, Hroubovická tragédie, s. 38–54.

Židovská ročenka. 5781/2020–2021 [vyd.2020]:

Jindřich TOMAN, Výlety do Židů zhruba před dvěma sty lety, s. 20–24.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. Dušan COUFAL, Th.D.

Centrum medievistických studií
Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
coufal@flu.cas.cz

PhDr. Jan HÁLEK, Ph.D.

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
Gabčíkova 2362/10
182 00 Praha 8
halek@mua.cas.cz

prof. PhDr. Milan HLAVAČKA, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ-190 00 Praha 9
hlavacka@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Martin NEJEDLÝ, Dr.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav českých dějin, Seminář starších dějin
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Martin.Nejedly@ff.cuni.cz

PhDr. Jan ZELENKA, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ-190 00 Praha 9
zelenka@hiu.cas.cz

POKYNY PRO AUTORY

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací Vás redakce prosí o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím zasílejte e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz ve formátech textového editoru Word. Pokud používáte jiný program než Word, pak Vás prosíme o sdělení této skutečnosti.

Obrazové přílohy rukopisu je třeba dodat také samostatně v datové, případně písemné podobě pro ofotografování do sazby. K obrazovým přílohám je nutné připojit vždy popisky uvádějící autorství a zdroj. Autorská a reprodukční práva k obrazovým přílohám zajišťuje autor. Součástí dodaného článku musí být krátký abstrakt v rozsahu cca 800 znaků včetně mezer, klíčová slova a též resumé v rozsahu cca 2500 znaků.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 11, řádkování jednoduché). Větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí.

U recenzí bývá obvyklý rozsah 5–8(10) stran včetně poznámkového aparátu, zprávy o literatuře pak přijímáme v rozsahu 1–4 strany. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme zprávy z konferencí, na české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Citace v poznámkách

Vzor:

1. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond E. Engel (dále LA PNP, f. Engel), kart. 26, složka Exekutivní výbor pravice.
2. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
3. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha ³1997, s. 250.
4. David CRANZ, *Historie der böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition* (= Jabloniana, Bd. 4), Hrsg. von Matthias NOLLER, Wiesbaden 2013.
5. Karl Wolfgang DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: Heinrich August Winkler (ed.), *Nationalismus, Königstein/Ts. 1978*, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.

6. Tamtéž, s. 172n., s. 178nn.
7. Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, Dějiny a současnost 22, 2000, č. 1, s. 14–19.
8. Josef ŽEMLIČKA, *Kníže a král v souřadnicích přemyslovského věku*, Český časopis historický 114, 2016, s. 7–31.
9. Heslo *Chotek*, in: Ottův slovník naučný, XII, Praha 1897, s. 370.
10. Peter JUKES, *Tony Judt: The Last Interview*, Prospect, 21. 7. 2010, <http://www.prospect-magazine.co.uk/magazine/tony-judt-interview/> (20. 12. 2013).

Při opakování odkazu stačí uvést:

11. J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 50.

Při citacích archivního materiálu platí obecná zásada, že je třeba nejprve uvést název a místo instituce (archivu), název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

Při první citaci uvádějte úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratek. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržujete. Uděláme vše pro to, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program Vašich chystaných sympozií, konferencí, přednáškových cyklů. Tyto informace – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN H/2 – K/1

Historický ústav
Praha 2020

Jaroslav Pánek a kolektiv

AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN

Díl VI (H/2 – K/1: hladomor – kniha)

Praha, Historický ústav AV ČR 2020

464 s., 21 x 30 cm

ISBN 978-80-7286-366-2

Dostupné v knihkupectvích Nakladatelství Academia.

Možnost objednání na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Na rozdíl od páteho dílu, který byl věnován především dějinám historiografie a historických institucí, je šestý svazek polytematický. Přesto jsou zde skupiny hesel, které se týkají vždy některé významné stránky českých a československých dějin – jde o historické regiony (*Hlohovsko, Hlubčicko, Hlučínsko, Hřebečsko, Chebsko, Chodsko-Chodové, Kladsko*), historické fortifikace (*hrad, hrady*), stěžejní medievistickou problematiku husitství (v rozsáhlém souhrnném hesle *husitská revoluce*), o proměny jazykových poměrů na českém území (*jazykové zákonodárství, jazykový purismus, jazyky v českých zemích*). Velmi významně jsou zastoupeny pojmy a reálie z církevních dějin (*inkvizice, Jednota bratrská, jezuité, kalvinismus, kapitula, kardinál, karmelitáni, kartuziáni, katedrála, Katolická akce, Katolická moderna, katolické politické strany, klerikalismus* a další). Značná pozornost je věnována hospodářským a sociálním dějinám (*hospodářské dějiny, hospodářské krize, hospodářské plánování, hospodářské reformy, hospodářské spolky, chudinství, Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách, Jednotná zemědělská družstva, Jubilejní výstava 1891, kampeľička*), právním dějinám (mj. *horní právo, imunita, inkolát, ius resistendi*) a kulturním dějinám (kupříkladu *iluminace, Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta, jungmannovská generace, karikatura, kniha – knihtisk – knižní kultura*). Detailně jsou zpracována také témata, která souvisí s tragickými stránkami dějin 20. století (*holokaust, Jaltská konference, jednání o náhradu za znárodněný majetek, interbrigády, kapitulace Rakousko-Uherska* a mnoho dalších). Bohatá ikonografická dokumentace dotváří výklad o knižní kultuře (poklady Strahovské knihovny) a o římském zázemí kardinálů z českých zemí (tzv. titulární chrámy ve Věčném městě). Další, sedmý svazek, který zahrne písmena K/2 a L, je připravován tak, aby vyšel ještě v letošním roce.

Hus husitství tradice Praha

Od reality k mýtu a zpátky

Kolektiv autorů

HISTORICKÝ ÚSTAV

**Eva Doležalová a kolektiv
HUS – HUSITSTVÍ – TRADICE – PRAHA.**

Od reality k mýtu a zpátky

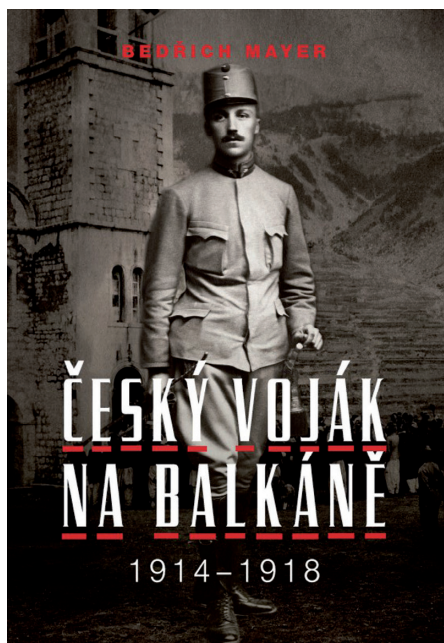
Historický ústav AV ČR, Praha 2020, 484 s.

ISBN 978-80-7286-360-0

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Život a dílo Jana Husa, českého středověkého kněze, reformního kazatele, univerzitního mistra a učenice, byl a je předmětem zájmu badatelů již po staletí. Celý jeho život, ale zejména dramatický osud přitahoval i odpuzoval a autoři spisů se k němu odkazovali, či vůči němu vymezovali, každý podle svého světového názoru. Mnoho autorů Husa adorovalo, mnoho jiných ho ostrakizovalo. Hus dráždil a nenechával chladným ani po staletích. Stal se tak předmětem mnoha vědeckých i bulvárních studií a monografií, námětem pro romány i povídky, konečně i předlohou pro několik filmů. Šest staletí, která od Husovy smrti uplynula, zanechala v utváření historické podoby Mistra Jana hlubokou stopu. Jeho dílo bylo v obecném povědomí téměř zapomenuto a do popředí se dostal Hus bojující s nespravedlností. Ovšem ani ta nemá jedinou podobu. V každém z oněch uplynulých šesti staletí si z Husa lidé vybírali to, co odpovídalo jejich zájmům a potřebám, ať už to byl boj s římskou kurií, zesvětštění života církve, boj za český národ, či proti Němcům, nebo dokonce zápas za sociální spravedlnost.

Předkládaný svazek obsahuje dvacet devět odborných textů vztahujících se k vývoji obrazu Jana Husa od jeho počátků až do 21. století v mnoha jeho podobách, a to jak v historické literatuře, beletrii, výtvarném umění i hudbě, tak i v politické agitaci, která mnohdy vedla k výraznému deformování Husova díla a odkazu.

Bedřich Mayer

ČESKÝ VOJÁK NA BALKÁNĚ.

**První světová válka a společnost na Balkáně
v pamětech českého důstojníka armády
Rakousko-Uherska 1914–1918**

Editor a úvodní studie: Petr Prokůš

Historický ústav AV ČR, Praha 2020, 484 s.

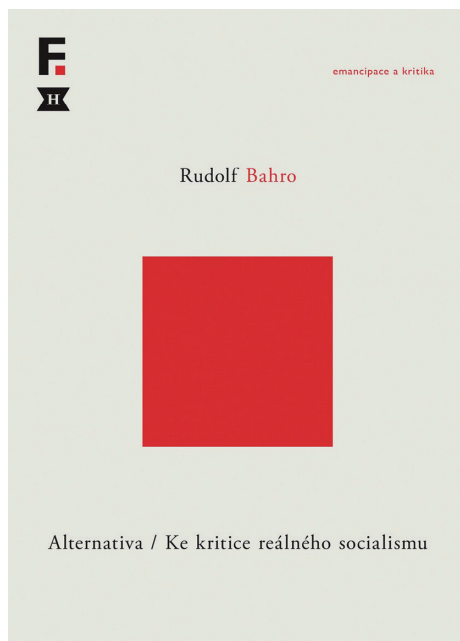
ISBN 978-80-7286-360-0

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Paměti mají výraznou literární a odbornou úroveň a jsou původním textem o osobních zážitcích českého důstojníka rakousko-uherské armády za první světové války na Balkáně. Průběžně si psal rukopisné poznámky, které později přepsal na psacím stroji a nechal svázat do „knižní“ podoby. Autor přitom v textu pamětí zmiňuje „dobrého vojáka Švejka“, přesněji řečeno „švejkovinu“. Světově proslulé literární dílo Jaroslava Haška poprvé vycházelo v letech 1921–1923. V pamětech popisuje také událost, která se stala následně po tom, když se v roce 1926 oženil. Vzhledem k tomu lze předpokládat, že je začal přepisovat a částečně upravovat po polovině 20. let minulého století. Ze svého pobytu na Balkáně přivezl velice vzácné fotografické album. Paměti a fotografické album jsou nyní v držení jeho potomků (rodiny), která je poskytla Historickému ústavu Akademie věd a Národnímu archivu v Praze. Velkým přínosem je soubor téměř 500 originálních fotografií, pořízených přímo autorem nebo jeho přáteli důstojníky, které zpracovalo oddělení foto-, fono- a kinodokumentů Národního archivu v Praze.

Autor celkově popisuje válečné události, každodenní život vojáků v zázemí i na frontě, současně také sociální, etnické, národnostní, náboženské a kulturní poměry i životní styl obyvatelstva na Balkáně. Podává tak ucelený obraz situace na Balkáně ve vyhroceném období, kdy se rozhodovalo o nové státoprávní podobě Balkánu v důsledku rozpadu Rakousko-Uherska a výsledků první světové války.

Paměti také přinášejí velice zajímavou konfrontaci pohledu vzdělaného jedince, který vyrostl v liberálně demokratickém prostředí, se složitými poměry Balkánu, které mnohdy byly v naprostém rozporu s kulturními a civilizačními hodnotami Západu. Proto představují původní český příspěvek pro poznání příčin, průběhu a výsledků formování nových státních útvarů po první světové válce v celém prostoru střední a jihovýchodní Evropy, kde se střetávaly různorodé historické, kulturní, civilizační a státoprávní tradice.

Stanislav Holubec

RUDOLF BAHRO, ALTERNATIVA.

KE KRITICE REÁLNÉHO SOCIALISMU

Filosofia – Historický ústav AV ČR, Praha 2020, 535 s.

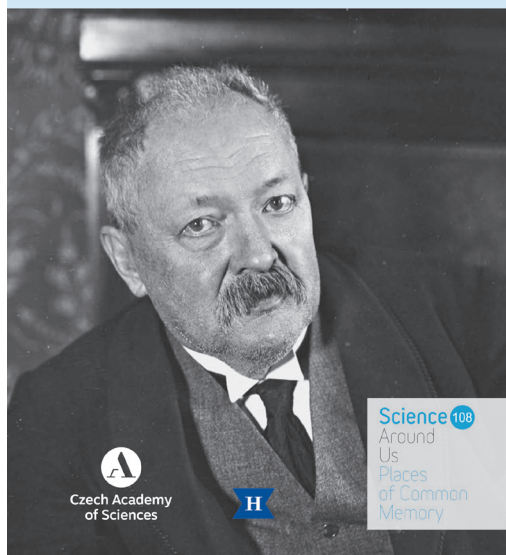
ISBN 978-80-7007-619-4 (Filosofia)

ISBN 978-80-7286-357-0 (Historický ústav AV ČR)

Dostupné na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Ke kritice reálného socialismu (1. vydání SRN, 1978) vděčí svou za proslulost jak svému obsahu, tak okolnostem svého vzniku. Její autor Rudolf Bahro (1935-1997) byl navenek loajálním východoněmeckým občanem, který se na základě prožitku invaze Varšavské smlouvy v roce 1968 vnitřně rozešel s tamním režimem a v soukromí psal knihu kritizující sovětský systém z marxistického hlediska. Rukopis byl propašován na Západ, kde se po knižním vydání okamžitě stal bestsellerem. Ve východním Německu byl její autor poté zatčen, obžalován ze špionáže a odsouzen na sedm let vězení. Po svém amnestování odešel do SRN, kde se stal jedním ze zakladatelů strany Zelených. Základním poselstvím knihy byla kritika byrokratických vlád v zemích východního bloku a pokus navrhnout vůči nim alternativu spojující volání po demokracii, ekologické obnově, odstranění privilegií aparátu, požadavky po vládě odborníků a odstranění privilegií vládnoucí byrokracie. První část knihy se zaměřuje na historické kořeny vzniku sovětského typu společnosti, kterou autor nazývá protosocialismem. Druhá část analyzovala sociální strukturu sovětských společností, především privilegované postavení byrokracie. Třetí část obsahovala návrh reformy této společnosti, jímž mělo být prosazování rovnosti, otevřenosti a hospodářství zaměřené na udržitelnost a nikoli na růst za každou cenu. Kniha byla Herbertem Marcusem nazvána nejdůležitější marxistickou prací za poslední desetiletí. Podle názoru východoněmecké Stasi se jednalo „o vysoce rafinovanou a nebezpečnou antikomunistickou propagandu, která je dlužno zdůraznit také antisovětská.“ Podle názoru z kruhů východoevropských emigrantů šlo o „nebezpečně nepřiměřenou utopii“. Překlad knihy vznikl v kruzích českého disentu, koloval jako samizdat a po čtyři desetiletí ležel zapomenut. Nyní se konečně dostává k českému čtenáři opatřený poznámkami a s úvodní studií od Stanislava Holubce o životě autora i diskusích, které kniha vzbudila.

The Czech Historical Review

Jaroslav Pánek

The Czech Historical Review

(= Science Around Us 108

– Places of Common Memory)

Prague, Centre for Administration

and Operations of the Czech

Academy of Sciences 2021

IV + 24 pp., 20 x 14 cm

ISSN 2464-6245

www.vedakolemnas.cz;

www.academia.cz

Through the care of the Academia Publishing House, an edition *Science Around Us* is being issued, which provides a compressed version of the basic information about the research institutes of the Czech Academy of Sciences, their focus, significant results and publications, but also about their outstanding personalities. The individual workbooks are limited to 20–24 pages and are written to engage students and the general public. The following publications have also been issued here in the last few years: *Institute of History CAS*, *The Czech Historical Institute in Rome*, *Historical Geography Research Centre*, *Centre for Medieval Studies*, *Bibliography of the History of the Czech Lands*, *History of Everyday Database*, etc. The 108th publication in this series is dedicated to 125 years of the central Czech journal of historical sciences.

Český časopis historický – *The Czech Historical Review* is an example of a scientific periodical, which has always had the ambition to play a coordinating role in the historical sciences in the Czech lands. Thanks to the exceptional personalities who stood at its birth in 1895 (Jaroslav Goll and Antonín Rezek, later Josef Pekař) and in 1990 at its rebirth (František Šmahel), the acronym “ČČH” has become a good brand. The journal withstood the difficulties brought about by the changing political situation and sometimes the unsatisfactory financial possibilities of the publisher. It closed twice under the pressure of dictatorship – first the Nazi (1941), then the Communist (1950/1951) – and in the period of obligatory Marxist-Leninist ideology it experienced (under the name *The Czechoslovak Historical Review*, 1953–1989) a deep decline in which the results of standard scientific work were difficult to push through next to the dogmatically conceived texts. The rising from the ashes in the 1990s proved that *The Czech Historical Review* has its place in Czech and international historiography and that its service to the field is both possible and necessary.

Redakce

Vědoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences

Adresa | Address:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v březnu 2021 | This issue was published in March 2021.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111